

ГЛАСНИК

СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА

КЊИГА XLVII

У БЕОГРАДУ

ШТАМПАНО У ДРЖАВНОЈ ШТАМПАРИЈИ

1879

Шта има у овој књизи
и где је што.

СТРАНА

АКЦЕНТИ ТРГОВИШКОГА ЈЕВАНЂЕЉА ОД 1512 ГОДИНЕ

ПРИЛОГ К ИСПИТИВАЊУ АКЦЕНТУАЦИЈЕ, ПРАВОПИСА И ЈЕЗИКА ШТАМПАНИХ КЊИГА БУГАРСКО-РУМУНСКИХ

од

Стојана Новаковића

1. У Гласнику XLIV, у чланку „Акценти штампаних српско-словенских књига црногорских и млетачких“, показано је, да се у главним књигама представницама старога српског штампања акцентуација јавља с толиком следственошћу, колика се не може без обзира оставити. То је и било намера горе поменутом истраживању, и на том основу, па за тим на основу књижевних сведочанстава, која имамо из прошлости, узет је и тај литерарно-историјски факат у систем оних правописних реформа, које су у Србији за времена деспота Стефана предузимане, и којих се ради уз тога владаоца поглавито истиче књижевно име Константина философа.

Пошто се пак из истих извора зна, да су таке реформе предузете раније у Бугарској, за патријарха Јевтимија, и да је и коловођа њихов у Србији, Константин философ, један од ученика и следбеника те бугарске школе, сама је ствар

захтевала, да се круг истраживања о овој ствари рашири поређењем, и да се у њ узме и бугарска књижевност истога времена. У правописном погледу беше ми за то згодна прилика при испитивању судбине слова ъ, које је од XIII века било ишчезло из српске књижевности, а од XV века га на ново видимо у више рукописа, и то у друштву са познатим знацима Константиновог реформисаног правописа. Резултати тога истраживања показани су у расправи „ъ у српској и бугарској књижевности од XV вијека на даље", која ће изаћи у Radu jugoslavenske akademije. Испитивањем српских рукописа и бугарско-румунског најзнатнијег штампаног дела, Трговишког јеванђеља од 1512 године, дошао сам у тој истрази до закључка, који је при слабије разрађеној и описаној бугарској књижевности XV и XVI века, потребно било осведочити, а који гласи: да су правописна правила српске књижевности од XV века у напредак, која обично везујемо с Константиновим именом, у начелу иста с онима, која видимо у Трговишком јеванђељу. Тај пак споменик, онако као Црнојевићева и Божидарева издања у Срба, може се сматрати као потпуно снажан представник последње фазе старог бугарског рада на црквено-словенском језику. У употреби ъ неких српских рукописа, писаних Константиновим реформованим правописом, упоредивши га с употребом ъ у Трговишком јеванђељу 1512, нађох стварни доказ, да је наука Константинова потекла из Бугарске и да је у Србији на српске прилике примењена. А пошто су та правописна начела дошла у Србију из Бугарске, наравна је ствар, да је с њима дошла и акцентуација, која је у словенске рукописе уведена онда кад и та начела. Настало је дакле питање неодољивог научног интереса, да се испита боље само бугарско земљиште, како у погледу правописа, тако и у погледу акцентуације, те да се може измерити, има ли и шта има само српско, шта ли је, може бити, заједничко

или старије у ономе, што видимо сачувано у толиким познијим рукописима и старим штампаним књигама нашим. Без тога бисмо били у опасности, да део своје самосталне радљивости у овом покрету узмемо или сувише ниско или сувише високо.

Овој научној потреби посвећено је ово истраживање о акцентима Трговишког јеванђеља од 1512 године.

2. Као што већ споменух, добар део истраживања о правопису Трговишког јеванђеља од 1512, нарочито о специјално бугарској страни (**ѫ, ѧ, ъ, ь**) тога правописа, налази се у поменутој расправи о „**ъ** у српској и бугарској књижевности од XV вијека на даље.“ Овде ћу, ради разлика између бугарско-словенскога и српско-словенскога ових позних времена, изнети, чим се овај бугарски споменик одваја од српских, а шта је у њему и у српским споменицима једнако, с надом, да ће се тако показати, коликог су удела израдиле себи у овом покрету наше народне особине и колико су самосталне радње изазвале.

Тако се види једнака, како у српским споменицима тако и у Трговишком јеванђељу, тежња, да се уклоне јотовани гласници и да се уведе слово **ї** свуда, где би се **и** пред гласником затекло. Само је Трговишко јеванђеље у томе отишло даље него српски споменици, јер се у њем нигде не налази **ѥ**, **ꙗ**, **ѩ**, и јер и **ꙗ** долази само у почетку речи, те је по том веома ретко. Где би **ꙗ** у унутрашњости речи неопходно било, долази место њега **ѣ**: **аштє нога твоѧ съблажнѣєттѧ**; — **въсѣкко ѡгнємь ѡсолитсѧ и въсѣка жрътва солїѫ ѡсолитсѧ**; — **и дивлѣшє сѧ ꙁа нєвѣрствїє ихь**; — **иꙁдавши своѧ въсѣ**. Исто тако ни иза гласника никад се не виђа јотован глас осим јединога **ю**, које се сматра као изузето од овог правила. Место слова **ї** врло ретко се види **и** по старијем, а старије **ие** место познијега реформаторског **їє** није могуће нигде наћи већ и по томе, што слова **ѥ**

овај споменик никако и нема. Ову већу следственост у избегавању јотовања', која је неразумно подражавање грчкоме, ја могу у Трговишком јеванђељу протумачити овим узроцима. Пошто је Трнов, средиште радње патријарха Јевтимија, први извор познате правописне системе, која је за основ променама узела правило, да се што већма примакне грчком, то је иста система у књижевном раду тога средишта најследственије извршена. Дошавши из тога у друга средишта, она је трпела промене према назорима који су онамо владали. У Бугарској овим је назорима јако на руку ишла мања склоност бугарског народног језика на јотовање. Српски пак народни језик својом јачом склоношћу на јотовање и својим чвршћим природним упливом на писце није допустио, да се у нашим споменицима ово правило толико изведе, колико га видимо изведено у Трговишком јеванђељу. И то је главна разлика међу српским и бугарским књижевним споменицама овога периода. Колико је дакле карактеристично, што је у њој нашла израза и једна од главних разлика српског и бугарског језика!

Колика је разлика у следственој примени (не говорећи о вредности његовој) један пут изабранога начела у овом пункту, толика је готово и у осталим правописним тачкама. Изван што слово **ѣ** служи као заменик слова **ꙗ** — оно долази иначе врло правилно на својим етимолошким местима. Тога ради довољно ми је упутити при чланку **мрѣти** на разликовање **оумреть** praes 3. sg. од **оумрѣть** aor. 3. sg. У гомили примера, којом сам ја располагао, praes. долази три пут, а aor. 3. sg. 11 пута. Исто то се може казати о слову **ы**. Потврде ради могу упутити на чланак **быти** IX, у condit. **бимь**. Тај се conditionalis оштро правописом одваја од осталих облика тога глагола, који се свуда правилно пишу са **ы**. Не мање може овоме као потврда послужити и разликовање **бити** percutere од **быти** esse, које је при честим случајима и

једнога и другог доста знатно. Таких примера се још може наћи при разликовању падежа, што се може врло лако прегледати при разним примерима. И за само **ω** не би се могло рећи, да је немогућно у примерима открити неку тежњу за разликовањем тога од осталих знака за глас **о**. Константин философ има по Даничићеву изводу, Starine I, 20 ово правило за **ω**: kad riječ, u kojoj dolazi glas **o**, stoji za množinu, onda, veli, treba pisati **ω**, bilo u početku ili srijedi. Овога ради могло би се погледати на чланак **онь**, премда не могу пропустити, да не приметим, како је сам објекат овога правила толико магловит, да је готово недостижан.

Још више тачака сагласности и још карактеристичнијих разлика међу српским и бугарским споменицима може се наћи у самој акцентуацији.

Та акцентуација је, на прилику, знатно правилнија од оне наше, коју сам у чланцима мојим у Гласнику XLIV испитивао. Основе су јој у осталом једне исте. Тако Трговишко јеванђеље од 1512 год. има ове знаке:

о к с и ј у ´ (*ὀξεῖα προσῳδία*, accentus acutus)
в а р и ј у ` (*βαρεῖα προσῳδία*, accentus gravis)
и с и л у ᾿ (*ψῖλα*, spiritus lenis)

Као сложене помињем:

д в е в а р и ј е ``
и с и л у и о к с и ј у ῎

И осим ових поменути се текст никаквим другим знацима не служи.

О једнакости основа још боље сведочи ово што ћу сад навести.

У Гласнику XLIV. 150 казано је на основу проматрања српских споменика, да се „две варије готово правилно јављају над дугачким и контракцијом досталим гласницима.“ Та теза, показујући појав, који по природи својој мора бити оригиналан југословенски, може се прекрасно доказати при-

мерима Трговишког јеванђеља од 1512 године. Јер на стр. 258 имамо написано **полагахѫ** с оксијом над **ла** а две варије над **га**, а на стр. 201 видимо **полагаахѫ**, исти облик само с оксијом над **ла**. Двема варијама првога случаја одговарају два **а** другога. Тако на стр. 237 читамо **въметахѫ** с оксијом над **ѣ** а две варије над **та**, а на стр. 252 **ѿметаашеса** има само оксију над **ѣ**, а место две варије трећега слога налазе се два **а**. Тако је **нѣкы** 48 са две варије над **ы** а **нѣкын** више пута само с оксијом над **ѣ**. Тако су сва subst. verb. на **ніє**, која у loc. sg. имају **ни** писана с једним **и**, а loc. sg. **посланн** 2 (м. **послании**), које примера ради наводим, има две варије над **ни**, а оксију над **сла**.

Али је баш тај акценат, акценат дужине, у Трговишком јеванђељу од 1512 године сразмерно врло редак. У акцентуацији старога словенског језика, коју почеше да бележе Југословени у XIV и XV веку, овај акценат припада у део Србима. У трговишком јеванђељу, на прилику, нигде ја не нађох тога знака дужине на последњем слогу gen. pl., на ком је он у српским штампаним књигама, што их претресах у XLIV Гласнику, тако чест. Колико је већ то карактеристично! Јер ако се за српски акценат не може рећи да се од бугарскога разликује превагом дугих слогова и особитим законом симетрије, који влада за склапање дугих и кратких слогова у једну акценатну реч, ја не знам чим би се иначе српски акценат према бугарскоме рељефније могао карактерисати. А по чешћем и ређем дугом знаку ето како се и површним погледом могу распознати српски споменици од бугарских!

Иначе слагања у акценту има доста; врло многе речи акцентују се у главноме једнако. Али има и случаја, који се такође истичу с печатом особине народне, и, као што је наравно, у таким се споменици одмах разлазе. Кад је, на прилику, оксија у **въꙁвѣстити** над **сти**, у **темница** 9 пута

над **ни**, а 2 пут над **те**, у **оучити** над **чи**, у **тажателїе** над **жа**, у **свѣдѣтель** над **дѣ** у облицима од **гора** над последњим слогом, у **винградь** над **но**, у **животь** и **животныхь** над **во**, у **плаштаница** над **шта**, у **сжботе** над **бо**, у **творити** и **сътворити** над **ри**, у **точило** над **чи**, у **мимоходити** над **ди**, ја бих је сматрао као уплив бугарскога народног језика. А пошто у српским штампаним делима оксија на том месту ниједан пут не долази, и пошто је и у Трговишком јеванђељу од 1512 она на том месту само по изузетку, а правило се и тога споменика слаже са српским споменицима (јер, нпр. уз **мимоходити** 177 с оксијом над **ди**, има **ходити** 237 **приходити** 221 с оксијом над **хо**) — то нам ови бугаризми могу стајати као знак нечега живог, што би преко њих продирало кроз мртво ауторитетно правило. Или су они, дакле, знак, да се у Бугара црквено-словенски језик, према каквој старијој традицији, читао друкчије него што је био прави изговор живога језика народног, или је тај изговор живог језика био толико подложан променама, да би и у 1512 био толико далеко од садашњега живога изговора, колико нам показује овај споменик старе акцентуације. Бугарски дакле окситони и нарочито пароксистони и српски чешћи дугачки слогови долазили би на једну страну као знаци живога и данас виднога и знаног елемента у акцентуацији; а акцентуација на корену, која толико претеже у овим старим акцентованим текстовима, и која донекле и од српскога (Гласник XLIV, 150 под 6) и од бугарскога одступа, долазила би на другу страну, да ли као заједничко што смо онда и ми и Бугари имали, па по том изгубили, или као нешто страно (словенско), што смо у средњем веку као заједничку традицију имали, тешко је пресудити. С последњом претпоставком везале би се опет друге претпоставке, које би морале објаснити, како је могућно кроз неколике векове сачувати традицију акцента без

никаква бележења, пошто знамо од када је бележење. Свакојако се и ја у та питања не мислим упуштати, јер држим, да је за њих приправних радова још врло недовољна количина.

3. Још остаје да кажем што је потребно о начину ове радње. Ја сам се служио књигом народне библиотеке, која је у збирци старих штампаних књига под бр. 19. Исписивао сам само акцентоване речи и то све, а изостављао неакцентоване (које су ретке) и скраћене (с титлама). Таким начином прошао сам и оних 5 листа пред кватернионом **в.** (Види Šaf. Gesch. d. serb. Schriftth. 256) и све даље, колико хватају јеванђеља Матијино и Марково. Моја пагинација упућује на стране. Тако је стр. 11 мога упућивања прва страна првог листа кватерниона. **в.**, тако је моја 27 стр. прва страна првог листа кватерниона. **г.** итд. Тако је последња исцрпена страна у мене 260, што је по оригиналној пагинацији друга страна листа 5-ог кватерниона **.ꙁі.** У том кругу књига народне библиотеке (којој је и крај врло оштећен) нема никако стр. 147—156, што је неко са свим искинуо, тако да су од тих листова само крајичци остали. Све остало је употребљено за овај посао с пажњом највећом. У транскрипцији чуван је верно правопис оригинала осим слова ** щ**, које ја увек растварам у **шт**, и **ѹ**, које је и ретко, и које и стара правила сматрају као и **щ** за обичну писарску скраћеницу. **ѿ** је често задржано, јер се тиме, у таком случају, објашњава за што нема акцентуације. Минимум случаја, који је одлучивао хоће ли реч ући у круг мога разматрања јесте број 8. Али при слову **ѧ** и **ѫ** (у почетку) по изузетку су размотрени с в и с л у ч а ј и, јер су та слова од интереса за разматрање средње-бугарског правописа.

Абїє долази 60 пута, и то 57 пута са псилом и оксијом над **а**, 2 пут (стр. 25, 170) само са псилом над **а**, а један пут је написато **абиє**, 78, и над **а** је оксија, али је ту у групи **и абиє**, па је над **и** (свезом) псила.

Азь долази у разним облицима, које ћемо различности њихове ради посебице, сваки за се, прегледати. I. Nom. sing. **азь** долази 58 пута, међу којима 57 пута са псилом и оксијом над **а**, а 1 пут, стр. 31, само са псилом на поменутом месту. — II. Gen. sing. **мене**, 26, 170, 202 и acc. sing. **мене** 138 имају оксију над **ме**. — III. Dat. sing. **мнѣ** у осам случаја, стр. 24, 40, 140, 188, 191, 211, 221, 225, има увек варију над **ѣ**. — IV. Instr. sing. **мноѫ** 23, 64, 246 имају оксију над **о**. — V. Dat. d. **нама**, 224, има оксију над **на**. — VI. Nom. pl. **мы** има 8 случаја, од којих 6, стр. 8, 34, 159, 216, 223, 250 имају две варије, а 2, стр. 47, 103 једну варију над **ы**. — VII. Gen. acc. et loc. pl. **нась** има у 9 случаја увек оксију над **а**. — VIII. Dat. pl. **намь** у 26 случаја има такође увек оксију над **а**. — IX. Instr. pl. **нами**, 14, има такође оксију над **а**. —

Алкати, највише сложено с предлогом **възь** долази у aor. s. 1. p. **възалкахь** 138 два пут; 3 p. s. **възалка** 22, 61, 111. 177, 228; 3 p. pl. **възалкаша са** 60 увек с оксијом над **ал**. Part. praet. act. несложеног глагола у acc. s. **алчѫшта** 138, 139 и у nom. pl. **алчѫштеи** 26 има над **ал** псилу с оксијом.

Аминь у 48 случаја има 42 пута псилу над **а** а оксију над **и**, а у 6 случаја само псилу над **а** без оксије над **и**.

Архїереи у разним облицима у 36 случаја има увек над **а** псилу, 11 пута над трећим слогом (**є**) псилу а 25 пута никакав знак, и 27 пута над четвртим слогом (**ре**) оксију немајући над осталих 9 случаја над тим четвртим слогом никаква знака. Овај последњи знак, оксија над **ре**, налази се у nom. sing. **архїереи** стр. 230, 250, 251 два пут; у dat. sing. **архїереωви**, 250, у loc. sing. **архїереи** 177; у nom. pl.

архїєреиє, 111, 116, 140, 229, 243, 250 два пут, 252, 253 два пут, 255; у gen. pl. **архїєреи** (архијереј) 88, 145, 249; у dat. pl. **архїєреѡмь** 141, 158; у poss. adj. acc. sing. **архїєреѡко** 140, 250 и **архїєреѡка** 145, 249, и у gen. pl. тога посесивог адјектива **архїєреѡвь** 251.

Аштє видимо у 206 случаја, од којих је у 111 само псила над **а** а на стр. 32 у групи **аштє ли жє** још и оксија над **штє**, у 94 псила и оксија над **а**, а у једном, **аштє** на стр. 223, само оксија над **а**.

Бити долази чешће у разним, понајвише сложеним облицима, те ћемо их тако и прегледати. Тако I. **бити** 133 има оксију над **би**, а **оубити** 6, 54, 76 има сва три пута псилу над **оу**, а на стр. 6 и 192 још и оксију над **би**. II. Praes. од истога глагола **оубити** — **оубиєши** 28, 102 има псилу над **оу**; **оубиєть** 28 има псилу над **оу** и оксију над **би**; **оубиєтє** 126 има псилу над **оу**; **оубижть** 224, 240, 243 има псилу над **оу** и оксију над **би**, а исти облик на стр. 53, 93, 128, 140, 216 има само псилу над **оу**. III. Imper. **нє оубїи** 221 има над **оу** псилу, **оубиємь** 1 p. pl. 232 има над **оу** псилу, а над **би** оксију, а **оубїимь** 114 исти облик има над **оу** оксију, не имајући више нигде акцента. IV. Part. praes. act. **бижштє** 232 има над **би** оксију. V. Aor. **биша** 114, 231 има оксију над **би**, а сложен **изби** 17 има псилу над **из**, 2 p. pl. **оубистє** 126 има псилу над **оу**; 3 p. pl. **оубиша** 114, 116 има само псилу над **оу**, докле исти облик на стр. 115, 232 два пут има уза псилу над **оу** још и оксију над **би**. С другим предлозима сложени исти облици **побиша** 114 и **пробиша** 232 имају над **би** оксију. VI. Part. praet. act. **бивь** 254 има над **и** оксију, **избивыи** 126 има над **из** псилу а над **би** оксију, докле је над **избившїихь** 125 само псила над **из**, а у **побившє** nom. pl. 232 само оксија над **би**. VII. Part. praet. pass. **оубиєнь** 216 има псилу над **оу**, dat. s. **оубиєноу** 88 има исто тако само псилу над **оу** (првим), докле исти облик на стр.

209 има још оксију над **є**; nom. pl. **бнєни** 239 има оксију над **би**. Subst. verb. од тога облика **біенїє** 107 има оксију над **є**. VIII. Part. praes. act. сложен с предлогом **оу** — **оубиважште** 232 има псилу над **оу** а оксију над **ва**, докле у gen pl. **оубиважштихь** 6, 54 има само псилу над **оу** без икаквих других акцената. IX. Subst. acc. s. **разбонника**, 249, 255 и dat. pl. **разбонникωмь** 229 има свуда оксију над **бо**. X. Subst. nom. pl. n. **оубїнства** 82, 204 и acc. pl. **оубїнца** 117 имају само псилу над **оу**; докле acc. s. **оубїнство** има уза псилу над **оу** још и оксију над **н**.

Благын voc. s. 221, као и acc. s. несложене деклинације **блага** 221 има оксију над првим слогом. Nom. s. part. praet. pass. **блажень** 88, као и nom. pl. истога **блажени** 26, где се налази пуних 8 пута, имају оксију над **же**.

Блажнвахж са 76 има оксију над **бла**. Исто тако **събла҃знь** nom. s. 89, 95, као и gen. pl. **събла҃знь** 94 (**горе мироу ѿ събла҃знь**) и acc. pl. **събла҃зны** 73. Глаголски облици: praes. — 1 p. s. **съблажнꙗ са** 143, 3 p. s. **събла҃зните** 57, 94, — 2 p. pl. **събла҃зните са** 143, 247, — 3 p. pl. **събла҃знꙗт са** 128, 143, 247, — aor. 3 p. pl. **събла҃знише са** 82 по том praes. 3 p. s. **съблажнѣеть** 29, 30, 70, 95, 218, 219, **съблажнѣють** 184 имају такође свуда оксију над **бла**.

Блнзь 131 два пут 141, 242 два пут, по том **прнблнзь** 164; **блнжнѣго** gen. s. 236, **блнжнѣго** acc. s. 236, **блнжнꙗꙗ** acc. pl. 172; **прнблнжити се** 173, **прнблнжи са**, aor. 3 s. 145 два пут, 169, 227, 248, **прнблнжише са** 226, **прнблнжажть са** 81 имају увек оксију над **бли**. Од тога одступају **прнблнжн са** aor. 3 s. 114, **прнблнжн ко са** 19, 24 (као једна гласовна група), **прнблнжише са** 109 имајући оксију над **жи**.

Блюсти 87, 121, 159; **съблюдетса** 48; imperat. **блюдѣте** 241, 242; imperf. **съблюдаааше** 196, imperat. **съблюдаите** 121 имају оксију над **ю**. Од тога правила одступају: императивни облици **блюди** 173, **съблюди** 102 у којих је

варија над **ди** и императивни облик **блюдѣте** 237, у којега је оксија над **дѣ**.

Богатын nom. sing. 103, и **богатїи** nom. pl. 237, dat. s. **богатоу** 103, 222, loc. s. **богатемь** 3, и **богатѣмь** 161; **богатьство** acc. s. 222 два пут и **богатъство** gen. s. 70, 184 имају свуда оксију над **га**. Nom. sing. fem. **оубога** 237, и **оубогаа** 238 имају псилу над **оу** и оксију над **бо**.

Болин nom. s. (написано **бωлїи**) 57, **боле** nom. s. n. 61, 72, 236, **болиин** nom. s. f. 236 имају свуда оксију над **бо**.

Болѣнь nom. s. 138, и исти облик, написан на стр. 139 **болѧнь**, **болна** acc. s. 138, 139; **бωлѧштїи** nom. p. 175, **болѧштѧѧ** acc. pl. 25, 201 имају увек над **бо** оксију. А именица у dat. pl. **болѣзнемь** 138, 231 има оксију над **лѣ**.

Боꙗти сѧ има акценте различита постојанства према томе, како је сложен или несложен. Тако од несложенога impf. **бољше сѧ** 196, **бояхѫ сѧ** 223, 229, 231, 259 имају оксију над **а**, imperativ. **не бои сѧ** 192, **не боите сѧ** 79, 91, 158 (два пут), 200 имају оксију над **и**. А од сложенога **оубоꙗти се** има 14 случајева сваки са псилом над **оу**; у осталом је променљивије. Тако **оубоꙗ се** aor. 3 s. 79 и **оубоꙗвши сѧ** 191 нема осим псиле над **оу** никаква акцента; међу тим **оубоꙗ сѧ** 18, **оубоꙗше сѧ** 90, 116, 187, 233 и **оубоꙗвсѧ** 136 имају још и оксију над **ꙗ**. Исто тако императивни облици **не оубои сѧ** 14, **оубоите сѧ**, 54 (два пут) немају осим псиле над **оу** никаква више облика, докле облици истога реда: **оубоите сѧ** 6, 54 (два пут) имају осим псиле над **оу** још оксију над **и**.

Бракь nom. s. 117, acc. s. 4, 116, 117, acc. pl. **на бракы** 134, **брачное** acc. s. 117, **брачна** gen. s. 117, **брачнїи** nom. pl. 47, 176 имају свуда оксију над **бра**. Одступа од овог једини облик acc. pl. **бракы** 116, у ком је на истом месту варија.

Брань у облицима: **бранемь** dat. pl. 127, 239, **брани** acc. pl. 127, 239, imperat. **не възбранѣите** 102, impf. s.

3: **въꙁбранѣаніє** 21, aor. pl. **въꙁбранихѡмь** 217 има свагда оксију над **бра**. Императивни облици **нє браните** 217, 221 имају оксију над **ни**.

Брати (**берж**) долази у облицима: **събрати** 126; **събраса** aor. 3. sing. 180, 182, 190, **събрашж сѧ** 67, **иꙁбраша** 174 (уз исилу над **иꙁ**), **събраша сѧ** 117, 120, 140, 173, 197, 201; **събралсѧ** 171; **събравь** 15, **събравшоу** dat. s. 74; **събравшє сѧ** nom. pl. 158; **събрани** nom. pl. 97, **иꙁбраныхь** gen. pl. 106 (где је као и на свима другим местима, у предлога **иꙁ** исила над **и**) 117, 241, **събранѡм жє** dat. pl. 120, **иꙁбраныѧ** acc. pl. 129 (два пут), 131, 241, 242; по том се може овде прибројати и loc. s. глаголске именице **иꙁбраніи** 160 (у којега је такође над **иꙁ** исила). Сви ови примери без изузетка имају над **бра** оксију. Само aor. 3 s. **иꙁбра** 241 нема ништа више осим исиле над **иꙁ**. У глаголима истога корена **събиражь** praes. 136, **събираєть** 64, 126, **събиражть** 36 акценат је над **би**. Именски облици: dat. s. **събѡроу** 19, **съборнымь**, dat. plur. 6, **съборништихь** loc. s. 53, 239 имају оксију над коренитим **о**.

Брать nom. s. 12 пута; **брата** gen. et. acc. sing. 19 пута; **братоу** dat. sing. 6 пута; **братѡмь** 29 instr.; collect. **братїа** nom. s. 10 пута; **братїи** dat. s. 158; **братїж** gen. sing. 119, 223, 234; **братїѧ** acc. s. 11, 223 и исти облик **братїж** 12, 104 — имају свуда оксију над **бра**.

Бѫдѣти долази у овим облицима и овако писано **побдѣти** 248 с оксијом над **ѣ**; praes. **бдить** 243, imperat. **бдитє** 132, 134, 144 два пут, 242, 243 два пут, 247, 248 свуда с оксијом над **и**. Придев **бъдрь** 144, 248 има оксију над **бъ**, а глаголски облик **въꙁбоудиша** 187 оксију над **ди**.

Быти долази у многобројним случајевима по разним својим облицима, те ћемо га према томе и прегледати. I. Inf. **быти** долази 36 пута, увек с оксијом над **ы**. II. Praes. 1 s. **єсмь** (на стр. 239 **єсьмь**) има у 13 случајева над **є** 9 пута исилу а 4 пута исилу и оксију; — praes. 2 s. **єси** у

39 случајева има свагда над **є** псилу а на стр. 222, 233 још варију над **єи**; — praes. 3 s. **єсть** у 59 случајева има 55 пута псилу и оксију, а 4 пута само псилу над **є**; — dual. 2 p. **єста** 97, има над **є** псилу и оксију; — plur. 1 p. **єсмы** 6, 188 има над **є** само псилу; — plur. 2 p. **єстє** у 14 случајева има над **є** 12 пута само псилу, а 2 пута (стр. 26) псилу и оксију; што се тиче крајњега **тє**, над њим 6 случајева имају још варију (стр. 36, 54, 125 два пут, 187, 218); — plur. 3 p. **сѫть** у 23 случаја има увек оксију над **ѫ**. Исто време у одреченом облику **нѣсмь**, **нѣсть**, **нѣста**, **нѣстє** у 19 случајева има увек оксију над **ѣ**; само дуални облик **нѣста** 220 има само над **ста** варију (премда и он по горњем правилно долази). — III. Praes. **бѫдѫ** 49, 92, 191, 215 увек с оксијом над **ѫ**; **бѫдєши** 29, **бѫдєть** у 97 случајева (међу којима су неколики сложени са **съ** и **изъ**, над којим последњим има псила) има 95 пута оксију над **ѫ**, и од тога одступа само **бѫдєть** 29 с варијом над **ѫ** и **изъбѫдєть** 69 само са псилом над **из**; дуални облици **бѫдєта** 100, 132, 220 имају оксију над **ѫ**; plur. **бѫдємь** 6, **бѫдєтє** у 9 случајева и **бѫдѫть** у 24 случаја имају такође увек оксију над **бѫ**. — IV. Императивни облици **бѫди** 2 pers. s. у 7 случајева имају варију над **ди**; **бѫди** 31, 42, има оксију над **ѫ**; **бѫди** 83 има и оксију над **ѫ** и варију над **ди**; **бѫдѣтє** 7, 53, 132, 247 има оксију над **ѫ**. — V. Part. praes. act. nom. **сыи** 14, 240, 249 и **сы** 163 и **си** 239, има две варије над **ы** и **и**; nom. s. f. **сѫщи** и остали једнаки облици на стр. 79, 129, 165, 172, 190, 240, dat. **сѫщоу** 188, 228, 243 два пут, 251; acc. **сѫща** 9, 172, nom. pl. **сѫщє** 36, 65, gen. pl. **сѫщїихь** 145, dat. pl. **сѫщїимь** 61, 137, 138 177, acc. pl. **сѫщѧ** 17 има свуда оксију над **сѫ**. — VI. Part. praes. gen. s. **бѫдѫщаго** 20 и acc. 3 m. **бѫдєщїи** 64 и dat. pl. **бѫдѫщимь** 7 имају оксију над **бѫ**. — VII. Imperf. **бѣхь** 249 с варијом над **ѣ**; **бѣшє** 45, 85, 182 с оксијом над **ѣ** и на стр. 253 с варијом на истом месту;

бѣ у 53 случаја долази 39 пута с варијом, а 14 пута с две варије над **ѣ**, међу тим ту нису урачунати случајеви **бѣ бо** 103 **бѣ же** 168, 255 који састављају једну акценатну групу и који имају оксију над **ѣ**; **бѣхѫ** у 7 случајева има увек оксију над **ѣ**. — VIII. Aor. долази 51 пут у s. p. sing. **бысть** увек с оксијом над **ы**, а 11 пута у 3 p. plur. **бышѧ** (9 пута написано тако, а 2 пут, на 6 и 26 стр. **бышѫ**) такође вазда с оксијом над **ы**. — IX. Condit. од **бимь** мислим да је у облицима који се правописом (**и** место иначе увек тако постојанога **ы**) разликују: **бихѡмь** 125, **бистє** 61 два пут, **бишѧ** 59 три пут и имају свагда оксију на **би**. — X. Part. praet. act. nom. s. m. **бывь** 17, 197, 216 два пут, 222; **бывши** 13, 77, 86, 184, 193; nom. s. m. **бывшєє** 189; dat. s. **бывшоу** 12 пута; nom. pl. f. **бывшѧѧ** 59 **бывшѫѧ** 59; dat. pl. **бывшимь** 259; acc. pl. n. **бывшаа** 99 два пут, 158 имају увек оксију над **ы**. — XI. Part. praet. act. II: **быль** 189, **была** 129, **было** 142, 246, **были** 59 два пут, 125 два пут имају увек оксију над **ы**. — XII. Subst. verb. **бытїє** acc. s. 9, 104 **бытїи** loc. s. 9 има такође оксију над **ы**. — XIII. Деривативни глаголски облици **бывлєть** 70, 72, 184, 186, **бываѫть** 183, **бываѫшта** acc. pl. n. 242, **прѣбываашє** impf. 3 p. s. имају правилно оксију над **ы**; само у **бываѫть** 193 оксија је над **ва**.

Бѣсь acc. s. 58, **бѣсоу** dat. s. 50, **бѣси** nom. pl. 188, **бѣсы** acc. pl. 40, 50, **бѣсныѧ** 24 acc. pl. имају свуда оксију над **ѣ**. Придев **бѣсовстѣмь** loc. s. 63 (на стр. 50 и 180 у истом облику написан **бѣсѡвстѣмь**) има сва три пута варију над **сов**. Глагол **бѣсноуєтсѧ** 92, **бѣсноуѫшта сѧ** 63 acc. s., **бѣсноуѫштимсѧ** 2 два пут, 160, 162 има увек оксију над **ноу**. Облик истога глагола у part. praes. pass. **бѣсноуєма** nom. dual. 44 има само над **є** исилу. Part. praet. act. I. од истога глагола **бѣсновавыи сѧ** 189, **бѣсновавшаго** acc. s. 189 има на оба места оксију над **ва**.

Кварити 78, 199; praes. 1. p. **варѫ** 247; aor. 3. s. **вари** 93, 241, aor. 3. pl. **прѣдвариша** 198, за тим praes. 1 p. **варѣѫ** 143, **варѣеть** 158, 258, **варѣѫть** 113 и part. praes. act. **прѣдварѣѫ** 223 имају свагда оксију над **ва**.

Кашь, -**а**, -**е**, у разним облицима једнине и множине има у 60 случајева 59 пута оксију а један пут, стр. 35, варију над **ва**. Правописа ради могу поменути acc. pl. m. **кашѧ**, који на стр. 31, 32 два пут, 101 увек тако долази.

Вед- долази понајвише сложено. Тако praes. **изведеть** 50, 63 има само псилу над **из**; imperat. **въведи** 34 има варију над **ди**, докле облици aor. **приведохь** 92, 214, pers. 3. **изведе** 169, 209 (са псилом над **из**), **възведе** 90, 212, dual. 3 **приведоста** 227, plur. **въведохомь** 138, **въведосте** 138, 139, **ведошѧ** 250, 252, 254, **приведошѧ** 43, 50, 98, 101, 209, 215, **изведоша** 115 са псилом над **из** имају свуда оксију над **ве**. **Изведоше** 254 има само псилу над **из**. Part. praet. act. I **ведь** 98, **възведше** 91 има такође оксију над **вед**. У глагола **водити** облици praes. **водить**. 82, part. **въводаи** 38, **разводешта сѧ** 169, part. praes. pass. **ѿводими** 6 имају свуда оксију над **во**. **Вождь** 15, **вожде** 123, **вожди** 82, 124 имају такође свуда оксију над **во**.

Велеи 24, 28, 258 nom. s. има оксију над **ле**; **велїа** nom. s. fem. 187, **велїе** nom. s. n. 188, **велиѫ** acc. s. f. 245, **велїемь** instr. s. m. 187, 188, 256, **велїею** instr. s. f. 158 имају свуда оксију над **ве**. Само **велиѫ** acc. s. f. 157 има оксију над **ли**. Напротив **великь** nom. s. 44, 108, 225, **велика** nom. s. f. 120, 186, **великы** nom. et. acc. s. masc. 127, 131 два пут, 139, 142, 144, **великаа** nom. s. f. et acc. n. pl. 120, 238, **великааго** gen. s. 30, 211, **великы** gen. s. f. 141, **великоу** acc. s. 140, **великомь** instr. s. 171, **велицїи** nom. s. 108 и глаголски облик **величаѫть** 122 имају свуда оксију над **ли**. **Ваште** 243, и **ваштьшаа** acc. pl. n. 124 имају оксију над **вѧ**.

Вечерь 157, **вечероу** dat. s. 141, 199, 245, по том **вечера** acc. s. од **вечерѧ** 196 имају оксију над **че**. Напротив **вечерь** 157, 243 и **вечероу** dat. s. 186 имају оксију над **ве**.

Видѣти у inf. 11 пута; у praes. **виждѫ**, **видиши**, **видить**, **видита** dual., **видите**, **видѧть**, по том **въꙁненавидить** 35 и **въꙁненавидѧть** 128 свега у том времену 26 случаја; у imperat. **виждь**, **видимь**, **видите** свега 9 пута; у part. praes. act. **видѧи** 33, 34 (на стр. 33 други случај написан **видѣи**) **видѧшти** 165, **видѧште** 69, 84 два пут, **ненавидѧштимь** 31, у part. praes. pass. **видими** 32, 122 nom. pl., **ненавидими** такође nom. plur. 53, 128, 240; у аористу 38 пута у разним лицима, међу којима бележим **видѣхѫ** 179 plur. 3 p.; у part. praet. act. I. **видѣвь**, и **видѣвьше** највише, а и у осталим падежима у 41 случају; у part. praet. pass. **видѣнь** 259 има увек оксију над **ви**. Акценат на истом коренитом слогу остаје у придеву **провидителна** 165 и у именици **ꙁависти** gen. s. 253. Само **видѣти** 157 стр. има уз оксију над **ви** исти знак и над **ѣ**.

Вина nom. s. 101, **повинень** nom. s. 28 четири пута, 181, **повинна** acc. s. 251, **неповинни** 61 nom. pl., **неповинныхь** gen. pl. 61, **повинѫвсѧ** 163 имају свуда оксију над **ви**. Облици **вины** gen. s. 255 и **винѣ** dat. s. 100 имају варију над **ы** и **ѣ**.

Вино у 7 облика једнине и **винопїица** nom. s. 58 имају оксију над **ви**. **Виноградь** међу 16 случаја има 12 пута оксију над **но**, 1 пут над **ви**, 2 пут над **гра**, а 1 пут **виноградь** acc. s. 105 и над **но** и над **гра**.

Владати 255 и **власть** у 9 случајева понајвише acc. s. имају увек оксију над **вла**. **Ѡбладаѫть** 108, 225 има у оба случаја псилу над **ѡ**, а на другом месту још и оксију над **вла**. **Ѡбласть** у 9 случајева има 6 пута псилу и оксију над **ѡ**, а три пут само псилу на истом месту. Погледом на унутрашње

слогове нађох само оксију над **вла** у **ѡбластїѫ** 112 instr. **Үстрътовластьникь** nom. sg. 76 има оксију над **вла**.

Кльк- видимо у речи **ѡблакь**, која у 7 случајева увек има само псилу и оксију над **ѡ**. **Ѡблачити сѧ** 194 има псилу над **ѡ** и оксију над **бла**; **ѡблѣчете сѧ** 36 има само псилу над **ѡ**; **облѣче сѧ** aor. 3 s. 36 има псилу над **о** и оксију над **ѣ**; **иҁвлѣче сѧ** aor. 3 s. 145 **иҁвлѣкошѧ** 74 aor. 3 pl. имају тако исто псилу над **иҁ** и оксију над **ѣ**; **ѡблѣкошѧ** 254 има псилу над **ѡ** и оксију над **ко**, а исти облик на стр. 254 има само псилу над **ѡ**; part. praet. act. **иҁвлѣкь** 249 има само псилу над **иҁ**. **Ѡблъчень** 168, **облъчена** 57, **необлъчена** 117 имају само псилу над првим словом, докле исти облик **облъчена** 189 има псилу над **о** а оксију над **че**.

Въҁвратити inf. 16, **въҁвраштѫ сѧ** praes. 1 s. 66, **въҁвратит сѧ** 129, 240, **ѡбратите сѧ** 94 (са псилом над **ѡ**), **обратѧтсѧ** 69, 183 (са псилом над **о**); **въҁврати** aor. 3 s. 144; **враштъ сѧ** part. praet. 142, **враштьше сѧ** 37, **въҁвраштъ сѧ** 111, 248, **ѡбраштъ сѧ** 49, 89, 191, 211 (свагда још са псилом над **ѡ**), **раҁвраштень** 92 имају увек оксију над **вра**. Императивни облици **обрати** 31 (који има и псилу над **о**) и **ѿврати** 31 имају варију над **ти**. **Врата** nom. pl. 38 имају оксију над **вра**, а **врата** истог облика 38 имају варију над **та**. **Вратарю** dat. s. 243 имају оксију над **та**.

Връг- у **въврѣшти** 55 има оксију над **ѣ**. **Ѿвръжеши сѧ** 247, 252; **ѿвръжетсѧ** 211, **въвръже** aor. 3 s. 238 два пут, **ѿвръже сѧ** 251, **испровръже** (још са псилом над **ис**) 229. **въвръгошѧ** 238, **иҁвръгошѧ** 74, 232 (још са псилом над **иҁ**), part. praet. **ѿвръгь** 226, **въвръгшон** loc. s. 162 имају свуда оксију над **връг**. Од императивних облика **въвръѕи сѧ** 230 има оксију над **вр**ъ, али остали императивни облици, које налазим, као **връѕи** 29, 30, 95, **въврьѕи** 94 и **ѿвръѕи** 134 имају варију над **ѕи**. Међу тим **връѕи сѧ** 22 и **раҁвръѕи сѧ** 206 имају оксију над **ѕи**. Aor. dual. **ѿвръҁосте сѧ** 49 има

оксију над **ꙁо** а **испровръжє** 110 нема никаква другог акцента осим исиле над **ис**. Part. praet. pass. **въвржєно** nom. s. n. 30 има оксију над **жє**.

Водꙗ у 8 разних облика једнине и множине и придевски acc. pl. n. исте основе **бєꙁводнꙗꙗ** 66 имају свуда оксију на коренитом **о**.

Волѩ у 7 облика једнине (у номин. увек писано **волѣ**, пошто наш споменик **ѩ** осим почетка не употребљава) има увек оксију над **ко**. **Доколєнь** nom. s. 20, 42, **доколны** acc. pl. 158 и **доколно** adv. 9 имају такође оксију над **ко**. Praes. 3 s. **колить** 60 има такође оксију над **ко**. **Иꙁволихь** 62 има само исилу над **иꙁ**. Императив **покєли** 45, 157 има варију над **ли**, а **покєли ми** 79 оксију над **ли**. Aor. од истога глагола **покєлѣ** 188, 220 има варију, а **покєлѣ** истога облика на стр. 243 оксију над **лѣ**.

Кънатрь 39, 204, 254 има оксију над **ѧ**, а **кънѫтрь** 250 исти знак над **ѫ**. — **Кънатрьѧдоу** 124, 125 (два пут) имају оксију над **нѧ** и исилу над другим **ѧ**, а **кънатръѧдоу** 204 има само исилу над другим **ѧ**.

Кьторникь (у нашем споменику увек писано **кторникь**) у 23 случаја у разним облицима има увек оксију над **о**. **Кторыи** nom. s. 234, **кторы** nom. s. 119, **кторꙗꙗ** nom. s. f. 120, **ктороє** acc. s. n. 252, по том **кторицѥѫ** 144, 247 имају увек оксију над **кто**. **Кторꙗ** nom. s. f. има и оксију над **кто** и две варије над **рꙗ**.

Кысокѫ acc. s. 23, 90, 212 има оксију над **со**. **Кысоти** gen. s. 260, **кышє** 256, **кышнѣго** gen. s. 188, **кышнихь** loc. plur. 110, 228 имају оксију над **кы**.

Кьсь пише се у нашем споменику увек **кєсь**. Тако написан nom. има у 15 случајева, који су преда мном, увек оксију над **є**. Dat. s. m. **късємоу** 10 има оксију над **сє**; dat. s. fem. **късєи** 258, 260 и **ксєи** loc. s. f. 172 имају оксију над **є**. Acc. s. f. **късѧ** 201 има варију над **ѧ**. Instr. sing. **късѣмь**

235, 236 (два пут) има оксију над ѣ. — Nom. pl. m. **вьси** у 11 случајева без енклитике има над **си**, а у четири случаја с енклитиком **вьси бо** 200, 231, 238 и **вьси же** 122 има оксију над **си**. Исто тако nom. pl. n. **вьсѣ** (читај **вьсꙗ**) у 11 случаја без енклитике има варију а у **вьсѣ бо** 223 оксију над **ѣ**. Gen. pl. и loc. pl. **вьсѣхь** у 8 случајева има оксију, а у деветом, стр. 24, варију над **ѣ**. Dat. pl. **вьсѣмь** у 5 случајева има увек оксију над **ѣ**. Instr. pl. **вьсѣми** 240 има оксију над **ѣ**. — **Вьсѣкь** (читај **вьсꙗкь**) у 9 облика једнине има увек оксију над **ѣ**. — **Вьсегда** у 5 случајева има увек оксију над **се**. — **Вьсждоу** 260 има оксију на **ж**. — **Ксела** 30 има оксију над **е**.

Вѣд- прегледаћемо по разним облицима, које од те основе нађосмо. I. Praes. 1 p. s. **вѣм бо** 158, **вѣм та** 170, **невѣмь** 252, **вѣда** (место **вѣдѣ**) има свуда оксију над **вѣ**. **Исповѣмь** 49, 55 има само исилу над **и**. Praes. 2 p. s.: **вѣси** 221 без енклитике, има варију над **си**, а **вѣси ли** 81 има оксију над истим слогом. Praes. 3 p. s.: **вѣсть** 36, 131, 242, **невѣсть** 185, **оувѣсть** 33, 216 (још са исилом над **оу**) **заповѣсть** 22 има свуда оксију над **ѣ**. **Оувѣсть** 50, 192, **исповѣсть** 55 имају само исилу над **оу** и **ис**. Praes. d. 2 p.: **вѣста** 107 има оксију над **вѣ**. Praes. pl. 1 p. **вѣмы** 233 има оксију над **вѣ**. Praes. pl. 2 p. **вѣсте** 107, 132, 135, 225, 242 и **оувѣсте** 174 (још са исилом над **оу**) има варију над **е**, а **вѣсте** 139 и **оувѣсте** 46 (покрај исиле над **оу**) имају оксију над **вѣ**. II. Imperf. **вѣдѣаше** 136, **невѣдѣше** 212 има оксију над **вѣ**. III. Imperat. **повѣждь** 290 има оксију над **вѣ**; а **вѣдите** 131 132, 242, **повѣдите** 91, **проповѣдите** 54 имају оксију над **ди**. IV. Part. praes. act. **вѣды** 46, 63, 233, **вѣдыи** 196, **вѣдаште** 235 има увек над **вѣ** оксију. V. Aor. **оувѣдѣша** 132 само са исилом над **оу**. VI. Part. praet. act. I: **оувѣдѣвь** 257 само са исилом над **оу** и **оувѣдѣвше** nom. pl. 198 са исилом над **оу** и оксијом над **вѣ**. VII. Part. praet. act. II **вѣдѣль** с

оксијом над **вѣ**. VIII. Part. praet. pass. **оувѣдѣно** nom. s. n. 54 са псилом над **оу**. IX. **Проповѣдати** inf. 163, 179, 189, **проповѣдаите** imperat. 51, **проповѣдаѫ** part. praes. nom. s. m. 168, **проповѣдаашє** impf. 3 p. s. 168, **ѕаповѣда** aor. 100 **проповѣдаѣь** 163 имају увек оксију над **вѣ**. Одступања су од истог глагола **исповѣдаѫ** praes. 1. s. 59 и **исповѣдаѫщите** part. nom. pl. 20 са псилом над **ис** и **проповѣдаѫ** part. praes. n. s. masc. 25, **проповѣдано** part. praet. pass. s. neutr. 141 с оксијом над **да**. X. **Свѣдѣтель** gen. pl. 251, **свѣдѣтельство** у 6 случајева у облицима једнине, **свѣдѣтельствоуи** imper. 221, **свѣдѣтелствоваахѫ** 250 два пут, имају увек оксију над **дѣ**. XI. **Ѕаповѣдь** у 15 случајева махом у облицима једнине, осим једног gen. pl., има 13 пута оксију над **ѕа**, 14-ти пут оксију и над **ѕа** и над **вѣ**, а 15 пут у gen. pl. **ѕаповѣдеи** 28 има оксију над **вѣ** а варију над **и**. XII. **Вѣсть** acc. s. 18, **исвѣстѫ** acc. s. 55, имају оксију над **вѣ**. XIII. **Иѕвѣствоваѣь** 163 има псилу над **иѕ** и оксију над **вѣ**, а **иѕвѣстно** 15 само псилу над **иѕ**. XIV. **Вьѕвѣстити** 158 два пут, **вьѕвѣстите** imperat. 16, **вьѕвѣстиша** 189, 197 имају оксију над **сти**. **Вьѕвѣсти** imperat. 189 има варију над **сти**.

Вѣкь acc. s. 223, **вѣка** gen. s. 70, 73, **вѣкоу** dat. s. 127, **вѣчныи** acc. s. 95, 104, 221, **вѣчны** acc. s. 223 (где су и над **ны** две варије), **прѣвѣчное** acc. s. 9, **вѣчнаа** acc. pl. n. 7 имају увек оксију над **вѣ**. **Вѣкы** acc. pl. 228 има само варију над **кы**.

Вѣра у 14 облика једнине има 12 пута оксију над **ѣ** а 2 пут, **вѣрѫ** acc. s. 124, 171, варију на истом месту. Облици глаголски: **вѣроуѫ** praes. 1 s. 215, **вѣроуєть** 230, 260, dual. **вѣроуєта** 19, pl. **вѣроуємь** 256, imper. **вѣроуи** 192, **вѣроуите** 169, 230; part. praes. **вѣроуѫщє** 112, **вѣроуѫщихь** 94; aor. **вѣрова** 3 p. s. 42, **вѣроваше** 113, 231, part. **вѣровав-шимь** 7, 8, 260 имају увек оксију над **вѣ**. Исти part. praet. pass. **исвѣроваѣыже** 260 има оксију над **вѣ** и две варије над

кы. **Маловѣрє** voc. s. 79, **маловѣрни** voc. pl. 36, 44, 86 имају оксију над **вѣ**, само што последњи случај, на стр. 44, има и оксију над **ма**. **Вѣрень** nom. s. 136 два пут, **невѣрень** nom. s. 92, **вѣрным** v. s. 136, **вѣрнїи** nom. pl. 163, но том **невѣрство** acc. s. 76, **невѣрствїє** acc. s. 92, 193, **невѣрїю** dat. s. 215 имају такође свуда оксију над **вѣ**.

Вѣт- долази у овим речима с акцентуацијом доста непостојаном: **съвѣть** acc. s. 62, 118, 178 два пут, **ꙁавѣта** gen. s. 142, 246 имају оксију над **сь** или **ꙁа**. Међутим **съвѣть** acc. s. 158, 252, **съвѣтникь** nom. s. 257, имају оксију над **ѣ**, а **съвѣтовавше ся** 10 има оксију над **то**. **Ѿвѣщаваєши** 250 има оксију над **ва**; **ѿвѣща** aor. 3 s. 212 има варију над **а**, а 253 оксију над **ѣ**; **ѿвѣщавь** 229, 231, **ѿвѣщавше** 231 и императивни облик **ѿвѣщаите** 231 имају оксију над **ща**, а **ѿвѣщавь** 22 има оксију над **вѣ**. **Съвѣщаєта** 97 има псилу над **є**; **оувѣщаваѫ ся** part. praes. act. 29 има псилу над **оу**; а **ѡбѣщаша** 245, **ѡбѣтоваѫщїє** nom. pl. 7, **ѡбѣтованїа** acc. pl. n. 7 имају само псилу над **ѡ**.

Вѣтрь у 12 разних облика има увек оксију над **ѣ**. **Въꙁвѣаша** 40 два пут има такође оксију над **вѣ**.

Каꙁ- у **скаꙁати** 187, **скажеши** 88, **скажеть** 64, 181, aor. **скаꙁа** 76, **скаꙁавше** 252. **скаꙁань** 253, **скаꙁана** 97, **скаꙁано** 88, **прикаꙁано** 109, 227, **ꙁакаꙁаѫща** 25, имају свуда оксију над **а**. Imperat. **скажите** 72 има оксију над **жи**.

Глава у 20 случајева у облицима једнине има увек оксију над **гла**. **Въꙁглавници** loc. s. 187 има такође оксију над **гла**.

Гласъ у 12 случајева у облицима једнине има увек оксију над **гла**. Исто тако и глаголски облици: **глашаєть** 256, **въꙁгласить** 247, 252, **въꙁгласи** aor. 3. p. s. 252, **пѫтогласиєнїє** (м. **пѣ-**) acc. s. 243. Одступају: **въꙁгласить** 143, где је оксија над **сить**; **въꙁгласи** aor. 3. p. 252, где је оксија над **ъ** и **прогласи** aor. 3. стр. 217 где је оксија над **при**.

Гнати долази понајвише у сложеним облицима, те ћемо их засебице прегледати. I. **Изгнати** 92 има само псилу над **из**, а **изгнати** 216 уз псилу над **из** има оксију над **гна**. II. Облици презенса тога глагола: **изженеть** 205, **изженете** 126, **изженѫть** 26, 214, 260 имају само псилу над **и**. III. Aor. **гнаша** 172 има оксију над **а**; **изгнаша** 26 уз псилу над **из**- има такође оксију над **гна**; **изгна** 259 има псилу над **из** а варију над **а**, а **изгна** 43, 110, 172 имају само псилу над **из**. IV. Part. praet. act. I. **изгнавь** 192 има псилу над **из** а оксију над **а**. V. Part. praet. pass. **изгнань** nom. s. 49, **изгнаноу** dat. s. 50, **изгнани** nom. pl. 26, 42 има псилу над **из** и оксију над **а**. VI. **Изгонити** 51, 179, 180 имају псилу над **из** и оксију над **го**, а **изгонити** 228 има само псилу над **из**. VII. Praes. **изгониши** 45, **изгонить** 50, 63 два пут, 180, **гонѧть** 53, **изгонѧть** 64 имају оксију над **го** а псилу над **из**. VIII. Imperat. **изгоните** 51 има псилу над **из** а оксију над **го**. IX. Part. praes. act. **изгонѧ** 64 два пут, 172, **изгонѧшта** acc. s. 217, **изгонѧштѫѧ** acc. pl. 32 имају псилу над **из** а оксију над **го**. X. Aor. **изгонихомѫ** 40 има псилу над **из**, а оксију над **го**. XI. **Изганѣахѫ** 193 има само псилу над **из**, а **гоненїю** dat. s. 184 само оксију над **не**.

Гора има двојаку акцентуацију, тако: gen. s. **горы** 27 има оксију над **го**, а исти облик, стр. 41, 91, 213 има варију над **ы**. Dat. sing. **горѣ** 92 има оксију над **го**, а исти облик или loc. s., који исто тако гласи, на стр. 109, 112, 127, 227, 230, 238 имају варију над **ѣ**. Acc. s. **горѫ** 159, 199, 212, 246 имају оксију над **го**, а исти облик на стр. 23, 26, 79, 84, 90, 143, 179 има варију над **ѫ**. Acc. pl. **горы** 129, 240 и loc. pl. **горахь** 180 имају оксију над **го**.

Горе као interj. (каткад писано **горѣ**) у 16 случајева има увек оксију над **го**.

Господь у 16 облика једнине, **господинь** nom. s. 99,

господиноу dat. s. 245, **господень** acc. s. 168, **господне** acc. s. n. 126 имају увек оксију над **го**.

Готовь nom. s. 117 има оксију над **го**; **готови** nom. pl. 132, **готовыѩ** nom. pl. f. 134, **готовѫ** acc. s. 245 имају оксију над **то**. **Оуготовить** praes. 57, 167 има такође оксију над **то**. Imperat. pl. 2: **оуготовитѧ** (у последњем слогу **ѧ** м. **е**) има оксију над **ви**. **Оуготовлѥмь** praes. 245 има само исилу над **оу**, а исти облик на стр. 141 има покрај исиле над **оу** још и оксију над **вл**. Imperat. **оуготовлите** 168, 245 има исилу над **оу** и оксију над **го**. Aor. **оуготовлахь** 116, **оуготовлѧ сѧ** 107, **оуготовласта** 245, **оуготовлишѧ** 141 имају само исилу над **оу**. Тако исто има само исилу над **оу**: **оуготовлѥныи** acc. s. 138, **оуготовлѥно** nom. s. n. 225, **оуготовлѥное** acc. s. 138 и **оуготовлѥни** (loc. s. од **оуготовлѥние**) 4.

Градь у 19 облика једнине и множине има увек оксију над **а**. Глаголски облик **ѡгради** aor. 3. p. 114, 231 има у првом случају само исилу, а у другом исилу и оксију над **ѡ**.

Гробь у 17 облика једнине и множине има увек оксију над **о**. **Погребсти** 43 има оксију над **е**.

Грѣхь у облицима **грѣси** nom. pl. 46, **грѣсѣхь** 165 два пут, **грѣшнѣмь** loc. s. 211, **грѣшници** nom. pl. 175, **грѣшникѡмь** dat. pl. 248, **грѣшникы** acc. pl. 176, **грѣшникы** instr. pl. 175 (два пут) увек има оксију над **грѣ**. Одступа **грѣхы** acc. pl. 168 с варијом над **ы** и **грѣхѡвь** gen. pl. 168 с варијом над **ѡ**. **Сьгрѣшенїѧ** nom. pl. 181, и acc. pl. 230, као и **сьгрѣшенїи** gen. pl. 230 има оксију над **ше**.

Гыбѣль nom. s. 140, 244, **погыбнеть** 29, 30, 96, **погыбнѫть** 48, 177, **погыбшаго** acc. s. 95, **погыбшимь** dat. pl. 51, 83, **погыблѥмь** 44, 187, **погоубить** 232, **погоубать** 178, 229 имају свуда оксију над **ы** или **оу**. Одступају **погоубити** 170 с оксијом над **би**, **погоуби** aor. 3 s. 117 с оксијом над **по**, **пагоубѫ** acc. s. 38 с оксијом над **па**.

Град- у облицима **градеть** praes. 168, **градыи** part. praes. act. nom. 126, и исти облик само друкчије написан **гредїи** 56, **граджштее** nom. s. n. 228, **граджшта** acc. s. 130, **граджштаго** acc. s. 90, **гръджштеи** nom. pl. 228, **граджштема** dat. dual. 259 има свуда оксију над **гра**. Одступају императивни облици **гради** 44, 46, 103 имајући варију над **ди**.

Далече у 9 случајева има увек оксију над **ле**.

Дати долази у више облика и чешће, те ћемо га прегледати засебице. I. Inf. **дати** у 9 случаја, по том **въдати** 137, **въздати** 98 и **продати** 98 имају увек оксију над **да**. II. Praes. **дам ти** 88, 196 два пут, **въздамь** 98 два пут, **прѣдамь** 141 има увек оксију над **да**. **Въздаси** 29 има оксију над **да**, а **въздаси же** 30 има оксију над **си**. **Дасть** у 35 случаја, **въдасть** на стр. 114, **въздасть** у 6 случаја, **издастса** на стр. 260 још са псилом над **из**, **подасть** на стр. 38, **прѣдасть** у 16 случаја имају увек оксију над **а**. **Въздадать** 115 имају оксију над **да**. III. Imperat. **даждь** у 7 случаја и **продаждь** на стр. 103 имају оксију над **а**; pl. 2 p. **дадите** у 5 случајева и **въздадите** на стр. 233 имају оксију над **ди**. IV. Aor. **дасте** 138, 139, **прѣдасте** 203, **даша** 158, **прѣдаша** 252, **прѣдашж** 253 има увек оксију над **да**. V. Part. praet. act. **въдавь** 242, **въздавь** 85, 142, 207, 246, **издавши** nom. f. s. 190 још са псилом над **из** и **давшаго** acc. s. 46 имају оксију над **да**. VI. Part. praet. act. II. **прѣдаль** 135 има оксију над **да**. VII. Part. praet. pass. **прѣдань** nom. s. у 6 случаја, **дано** nom. s. n. 69, 183 и исти облик **продано** 140, по том nom. pl. n. **данна** 193 и **прѣдана** 60 имају оксију над **да**. VIII. **Прѣдаетса** 145, 248, **даете** praes. 2. pl. 241, **дай** imperat. 31, **продаи** у истом облику, стр. 222, **даяше** impf. 3. s. 194, **прѣдажи** part. praes. act. nom. s. 219, **прѣдажште** nom. pl. 239, **продажштимь** dat. pl. 229, **продажштжа** acc. pl. 110, 229 имају увек оксију над **да**. Одступа infinit. **даати** 38, у којега је оксија над другим **а**. IX. **Прѣ-**

даниѥ у 11 облика има увек оксију над **да**. X. **Даніїл** acc. pl. 38 има оксију над другим **л**. XI. **Даръ** nom. et acc. s. 29 два пут, 41, 81, 123 и **дары** acc. pl. 16 има такође оксију над **да**.

Два у 27 случаја има 20 пута две а 7 пута једну варију над **а**; **двѣ** у 13 случаја има 9 пута две а 4 пута једну варију над **ѣ**; **двою** 17, 161 има оба пута оксију над **о**; **двѣма** dat. 35 има две варије над **ѣ**.

Дверь acc. s. 33, **двери** nom. pl. 134, 258, **двереи** gen. pl. 157, 258, **дверемь** dat. pl. 172, **дверехь** loc. pl. 131, 173, 242, **дверѣхь** loc. pl. 227 имају увек оксију над **две**.

Двигнѫти 121, **въздвигнѫти** 20, **движеши** praes. 191, **въздвигнеть** 62, **подвигнѫтсѧ** 130, **подвижѫтсѧ** 241, **въздвиже** aor. 3. s. 171, 216, **двигни сѧ** imperat. 230 имају увек оксију над **дви**. Императивни облик **двигни сѧ** 111 одступа и има оксију над **ни**.

Деснаа nom. s. f. 30, **десное** nom. s. n. 29, **деснѫѧ** acc. s. f. 224, 225, 236, 255, 266, **десныхь** loc. pl. 258 имају оксију над **де**, а **десница** nom. s. 33 има исти знак над **ни**.

Дивити сѧ 75, 84, 175, 253; **дивиши сѧ** 10 и **оудивиши сѧ**, где је још над **оу** псила, имају свуда оксију над **ви**. Imperf. **дивлѣше сѧ** 229 и **дивлѣхѫ сѧ** 223 имају оксију над **ди**, докле **дивлѣхѫ** 200 и **дивлѣхѫ сѧ** 103 имају такође оксију над **ѣ**. Aor. 3 s. **диви сѧ** 257 има оксију над **ди**, а pl. 3 истога облика **дивишѧ сѧ** 112, 118 и **дивишѫ сѧ** 50 имају оксију над **ви**. Adject. **дивна** nom. s. f. 115, 232 имају оксију над **ди**.

Добрь nom. s. 64, **добрыи** voc. s. 136, **добра** gen. s. 20, **доброе** nom. et acc. s. n. 73 два пут имају свуда оксију над **до**. Acc. et nom. s. n. **добро** у 11 случаја имају 9 пута варију над **кро**, а 2 пут, 39, 71, оксију над **до**. **Добрѣи** loc. s. 70, 184, **добраа** acc. pl. n. 27, **добры** acc. pl. m. **добрыѧ** acc. pl. fem. 74 два пут, 117 имају оксију над **до**. Adv. **добрѣ** у 6 случаја има оксију над **до**. Compar. **болїи** nom. s. 94 два

пут, 122, 161, 217, **болии** 3, 36, **болиєє** nom. s. n. 186, **бωлє** 123 имају свуда оксију над **бо. Оуиє** 101 и **оуиѣє** 29 имају исилу и оксију, а **оуиѣє** 30 исилу над **оу**.

Домь у 39 разних облика има увек оксију над **до. Домовить** 114, **домовитоу** 75, 104 имају оксију над **и. Домашнєа** acc. pl. m. 54 има оксију над **а**.

Доидєжє у 24 случаја има 21 пут оксију над **о**, између којих случај на стр. 29 има још и оксију над **дє**. Случајеви на стр. 16, 17, 90 имају само оксију над **дє**.

Дроугыи nom. et acc. s. 10, 53, 132, 232, 246, **дроугаа** nom. s. fem. 157, 178, **дроугоє** nom. s. n. 182, 183 два пут, **дроугомоу** dat. s. 113, **дроугаго** acc. s. 35, **дроуѕи** nom. pl. m. 9, 87, 110 и **дроуꙁїи** 210, **дроугаа** nom. pl. n. 68, 135 **дроугыа** acc. pl. 105, 135 имају свуда оксију над **дроу**.

Дроугь у 20 различитих облика има увек оксију над коренитим гласником.

Доухь у 9 облика има 8 пута оксију над коренитим слогом, а у деветом, gen. pl. **доухωвь** 67 има варију над **ω. Доушж** acc. s. 18 има оксију над **оу. Вьꙁдьхиж** aor. 3, 206 и **иꙁдьше** aor. 3 p. 256 два пут имају оксију над **дь**, а последњи случај још и исилу над **иꙁ**.

Дьшти nom. et. voc. s. 48, 83 два пут, 191 два пут, 204, **дьштєри** dat s. 196, **дьштєрж** loc. s. 2 (у садржини **о дьштєрж**) имају свагда оксију над **дь**.

Дѣ- прегледаћемо по различним облицима, који су од њега изведени. I. **Дѣати** inf. 251, **дѣєта** praes. dual. 227, **дѣжтсѧ** praes. 195 **нєдѣитє** imperat. 221, **ꙁадѣша** aor. 251, **раꙁдѣлсѧ** 63 имају оксију над **ѣ**, а **вьдѣ** aor. 3 p. 206 варију на истом месту. II. Речи **любодѣицж** n. pl. 113, 114, **любодѣанїа** nom. pl. 204, **прѣлюбодѣиствовати** 30, **прѣлюбодѣиствоуєть** 30 још с оксијом над **оу**, **прѣлюбодѣаннаго**, **благодѣть** nom. s. 165, **добродѣтєлємь** dat. pl. 6 имају оксију над **дѣ**, а **прѣ-**

люводѣвнын nom. s. 65. 86 имају оксију над **н** иза **дѣ**. III. **Ѡдѣсть** praes. 36, **ωдѣахωмь** 138, **одѣасте ма** 138 имају само исилу над **ω** или **о**; **одѣасте** aor. 139 има исилу над **о** и оксију над **а**, **одеждимса** praes. 36 има исилу над **о** или оксију над **де**. IV. **Одѣаніе** 250, **одѣанїа** 258, **ωдѣаніа** gen. s. 117 имају исилу над **о** или **ω** и оксију над **а**; **одѣаніе** nom. s. 157 и **одѣаніихь** loc. pl. 237 имају исилу над **о** и оксију над **дѣ**, међу тим **одѣаніе** acc. s. 117 има само исилу над **о**. V. **Одеждѫ** acc. s. 258 и **ωдеждахь** loc. pl. 39 имају исилу над **о** (**ω**) и оксију над **де**, **ωдежди** loc. s. 36 има само оксију над **де**, **одеждѫ** acc. s. 36 има само исилу над **о**. VI. **Дѣла** acc. pl. n. 27, 56, 122, **дѣлаи** imperat. 113, **дѣла** aor. 3. s. 135, **сьдѣла** aor. 3. s. 140, 244 имају оксију над **дѣ**; међу тим **дѣлатель** gen. pl. 50, **дѣлатела** acc. pl. 104, 105, **дѣлателемь** dat. pl. 114, 115 два пут имају оксију над **ла**. VII. **Недѣла** (или **недела**, а на стр. 45 **недѣле**) nom. s., барем понајвише, у 55 случаја има увек оксију над **дѣ** или **де**. VIII. **Понедѣлникь** или **понеделникь** у 7 случаја има увек оксију над **дѣ** или **де**.

Жена nom. s. у 13 случајева има увек варију над **на**; **жены** gen. s. 76 има варију над **ны**; **женѣ** dat. s. 100, 220 има варију над **ѣ**; **женѫ** acc. s. у 20 случаја има увек варију над **нѫ**. Од овога тако често потврђенога правила одступају **жени** gen. s. 195, **жены** исти облик 161 и **жено** voc. 83, имајући оксију над **же**. Nom. pl. **жены** 256, и gen. pl. **жень** 78, 85 имају такође оксију над **же**. Adj. **женскь** acc. s. 100 има оксију над **е**. **Женихь** nom. s. 134, 176, **жениховꙋ** dat. s. 133, 134 и **жениха** acc. s. 176 има свуда оксију над **ни**. Глаголски облици: **неженитса** 101, **ωженитса** 220 уз исилу над **ω**, **женатса** 119, 235, **женаи са** part. 101, **женаштеса** nom. pl. 132, **ωженисѧ** aor. 3 s. 195 уз исилу над **ω** — имају свуда оксију над **же**. Одступају **ωженитса** 101 и **оженса** 119, имајући само исилу над **ω** или **о**.

Живь nom. s. 259, **жива** nom. s. f. 190, **живаго** gen. s. 87, **живыхь** gen. pl. 235, **живѫштиможе** dat. pl. 93, **житїє** acc. s. 238, **живеште** acc. s. 187, имају свуда оксију над **жи**. Одступа **ѡживеть** 48 само са псилом над **ѡ**. **Животь** у 9 случаја с десетим придевом **животныхь** gen. pl. 165 има свих десет пута оксију над **во**.

Жѧтва nom. s. 73, 131, 186, 242, **жѧтвы** gen. s. 71 два пут, **жѧтвѣ** dat. s. 50, **жѧтвѫ** acc. s. 50, **жѧтелїє** nom. pl. 73, **жѧтелемь** dat. pl. 71 имају свуда оксију над **жѧ**.

Ѕане у 11 случаја има увек варију над **не**.

Ѕвати 122, 226, **призвати** 47, 116, 175 имају свуда оксију над **зва**. Praes. **ѕовет та** 226 има оксију над **е**. Imperat. **призови** 105 има варију над **ви**. Part. praes. act. **ѕовѫште** 111 има оксију над **ѕо**. Imperf. **ѕваше** 226 има оксију над **зва**. Aor. **въѕвахь** 17 има оксију над **зва**, а истога облика треће лице **призва** 194 два пут има варију над **зва**. Part. praet. act. I: **призвавь** 81, 180, 206, 211, 225, 237, **съѕвавше** nom. pl. 254, по том part. praet. pass. **ѕваны** 106, **ѕвани** 117, **ѕванїи** 117 све троје nom. pl. **ѕванымь** dat. pl. 116, **ѕваныѧ** acc. pl. 116 и **ѕваныхь** loc. pl. 4 имају свуда оксију над **зва**.

Ѕданїа acc. pl. 238 два пут, **създанїа** gen. s. 220, **създанїю** dat. s. 241 имају свуда оксију над **зда**. Тако исто **ѕиждете** 125, **ѕиждѫштеи** nom. pl. 115, **съѕиждѫ** praes. 1 s. 88 и **съѕиждѫ** praes. 1 s. 250 имају оксију над **ѕи** или **ѕи**. Aor. **създа** 40 има варију над **а**.

Ѕде у 18 случаја има 16 пута варију, а 2 пут две варије над **е**.

Ѕемли gen. s. 66, **ѕемлѫ** acc. s. 217, **ѕемли** loc. s. 97, 126, 135, 136, **ѕемскаа** nom. s. 130 имају оксију над **ѕе**. **Ѕемлѣ** nom. s. 212, **ѕемли** gen. s. 26, и loc. s. 199 имају варију над **ѣ** и **и**; а **ѕемли** loc. s. 97 имају варију над **ѕе**.

Ѕрати долази у облицима: **поѕрасте** praes. 2 p. pl. 39,

позиаша aor. 3 pl. 91, **позиавше** 80, 198, 200 два пут, **познано** 65 и има свуда оксију над **зна**. **Знасть** 60 има оксију над **є**. **Знамєнїє** у 12 случајева има 6 пута оксију над **зна**, а 6 над **мє**.

Зрѣти видимо у облицима: **прозрѫ** praes. 1 sing. 226 с варијом над **ѫ**; **зриши** 118, 233, **оүзриши** (са псилом над **оү**) 37, **възрить** 29 с оксијом над **зри**. **Зритє** praes. 2 pl. 208, **оүзритє** (са псилом над **оү**) имају оксију над **и**; **оүзритє** исти облик, стр. 240, има псилу с оксијом, а стр. 251 само псилу над **оү**. **Оүзрѧть** praes. 3 pl. 130 има псилу над **оү** а оксију над **ѧ**, а исти облик на стр. 26, 69, 241 има псилу над **оү**. Imperat. **зритє** 127, **оүзритє** (са псилом над **оү**) 69, **прѣзритє** 95, **възритє** 36 има оксију над **и**. Part. **зрѧ** 209, **зрѧштє** 183 има варију, а **зрѧштє** 256 има оксију над **ѧ**. Aor. **зрѣстѣ** dual. 3 p. 258, има оксију над **зрѣ**, а **оүзрѣ** sing. 3 p. 111, 170 има само псилу над **оү**. Part. praet. act. I: **възрѣвь** 199, 206, 209, 222 два пут, **оүзрѣвжє** 188 и **оүзрѣвь** 209, (обоје само са псилом над **оү**), **възрѣвыи** 7, **възрѣвши** 251, **възрѣвшє** nom. pl. 213, 223, 258 имају свуда оксију над **ѣ**; а **оүзрѣвжє** 25 има само псилу над **оү**. Глагол **възирати** 165 има оксију над **зи**. **Зракь** nom. s. 157, **призракь** nom. s. 200 имају оксију над **а**; а **призракь** nom. s. 79 има оксију над **и**. **Острозритєлна** acc. s. 165 има псилу над **о**, а оксију над **зри**.

Зъль долази написано као **злъ** nom. s. 65 и има две, а **злъ** acc. s. 26 једну варију над **ъ**; **зло** acc. s. n. 64 и **злѡ** nom. s. n. 39 имају варију над **о** и **ѡ**; **зла** gen. s. 162 има варију над **а**; **злоү** dat. s. има две варије над **оү**; **зли** nom. pl. 65 има две варије над **и**; **злыхь** gen. pl. 115 има оксију над **ы**; **злыѧ** acc. pl. 32 има оксију над **ы**; **злоба** nom. s. 37 има оксију над **о**. Comparat. **горшїи** nom. s. f. 48, 176, **горєє** acc. s. n. 190, **горшаа** n. pl. n. 67 има увек оксију над

го. Горнѩ nom. s. f. (**и бѫдеть послѣднѣѩ лѣсть горшѩ прѣвыѩ**) 157 има оксију над **ѩ**.

Идеже у 27 случаја има 15 пута псилу а 12 пута псилу и оксију над **и**. Међу првим случајима на стр. 35 има још осим псиле над **и** и оксија над **де**.

Иже, ѩже, ѥже долази веома често у различитим својим облицима, те ћемо га по тим облицима и прегледати. I. Nom. s. et pl. m. **иже** у 157 облика има 155 пута псилу и оксију, а 2 пут само псилу над **и**. II. Nom. sg. fem. **ѩже** у 4 случаја има увек псилу и оксију над **ѩ**, а nom. s. n. **еже** у 71 случају има 46 пута псилу и оксију, а 25 пута само псилу над првим слогом **е**. III. Genitiv. sg. **его** у 368 случаја има 350 пута само псилу, а 18 пута псилу и оксију над **е**; међу првим случајима њих 24 имају још варију, а њих 2 (стр. 159 и 226) још оксију над **го**. **Єгоже** у 17 случаја има увек псилу над **е**, а над **го** 13 пута има оксију, а 4 пута нема ништа. **Него** у 10 случаја има увек оксију над **не**. IV. Gen. sing. fem. **еѩ** у 18 случаја има 15 пута само псилу над **е**, 1 пут, стр. 191, оксију над **е**, 1 пут, стр. 197, псилу и оксију над **е**, и 1 пут, 204, псилу и оксију и над **е** и над **ѩ**. **Неѩ** стр. 142, 246, 259 два пут, има оксију над **не**. V. Dat. sg. m. et n. **емоу** у 261 случају има 228 пута псилу, а 33 пута псилу и оксију над **е**, а међу првим случајима 10 их је још с варијом над **у**. **Ємоуже** у 4 случаја има 3 пут само псилу над **е**, а 4-ти пут псилу над **е** и оксију над **моу**. **Немоу** у 14 случаја има оксију над **не**. VI. Dat. sg. fem. **еи** у 21 случају има 19 пута псилу и оксију над **е**, 1 пут, стр. 244, само псилу над **е**, и 1 пут, стр. 247, **еиже**, псилу и над **е** и над **и**. Dat. **неи** 228 и loc. **неи** 14, 111, 171, 228 имају оксију над **не**. VII. Acc. s. m. **иишь** у 6 случаја и **ииже** 63 има увек оксију над **и**. VIII. Acc. sing. fem. **ѭже** 107, 163, 224, 225, 229 има псилу и оксију над **ѭ**, а на стр. 16 само псилу над тим словом. Исти облик с предлогом

къ на 227, **къ нѧже** 37, **на на** 18 има варију над **а**; међу тим **къ нѧже** 185 има оксију над **а**. IX. Acc. sing. n. **на не** 227 два пут има варију над **е**. X. Instr. sg. **нѭже** у 12 случаја има увек псилу и оксију над **н**, а **нимь** (**съ нимь**) у 17 случаја увек оксију над **н**. XI. Loc. sg. **немь** у 17 случаја има увек оксију над **е**. XII. Gen. dual. **ею** 25, 49, 109 два пут има сва четири пута псилу над **е**. XIII. Dat. dual. **има** у 22 случаја има 21 пут псилу и оксију, а 1 пут, стр. 49, само псилу над **н**. XIV. Nom. et acc. pl. fem. **ѧже** 94, 133, 257 два пут имају три пут псилу и оксију, а 1 пут саму псилу над **а**. XV. Nom. et. acc. pl. n. **ѧже** у 15 случаја има 14 пута псилу и оксију а 1 пут само псилу над **ѧ**. XVI. Gen. et acc. pl. **нхь** или **нхже** у 91 случају има увек псилу и оксију над **н**. **Нихь** у 8 случаја има над **н** оксију. XVII. Dat. pl. **нмь** у 201 случају има 198 пута псилу и оксију, 2 пут, на стр. 33 и 157, само псилу, и 1 пут, на стр. 184, само оксију над **н**. **Нимь** у 5 случаја има свагда оксију над **н**. XVIII. Acc. pl. m. с предлогом **на на** у 7 случаја има увек варију над **а**. XIX. Instr. pl. **нми** у 5 случаја има псилу и оксију над првим слогом. **Ними** у 7 случаја има оксију над **нн**.

Или у 67 случаја има 58 пута само псилу над првим слогом, а 9 пута псилу и оксију на истом месту. Међу првим случајима са псилом над првим слогом има у 9 случаја још варија над **ли**.

Имѣти у 5 случаја има увек само псилу над **н**. Над **ѣ**, стр. 195 и 222 има оксију; остали случаји немају на том месту ништа. Praes. 1 p. s. **нмамь** 102, 107, 246 има псилу и оксију над **н**, а стр. 143 само псилу на истом месту; 2 p. s.: **нмашн** 103, 222 два пут има псилу и оксију над првим слогом, а на стр. 136 само псилу на истом месту; 3 p. s.: **нмать** у 29 случаја има 21 пут псилу и оксију, а 8 пута само псилу над **н**; 1 p. pl.: **нмамы** 20, 78 има псилу и оксију над **н**, међу тим **не нмамы** 208 има само псилу над **н**; 2 p. pl.

имате у 21 случају има 14 пута псилу и оксију над **и**, 6 пута само псилу на истом месту, а 1 пут, стр. 54, **неимате** над **и** је оксија; 3 p. pl.: **имѫть** 140, 180, 212, **имать** 43, 84, 89, 113, 176, 184, 198, 238, има псилу и оксију над **и**, а **неимать** 206 има на истом месту само псилу. Part. praes act. **имы** 164, 170, **имыи** 119, **имѫшти** 140, 243, **имашти** 14 nom. sg. fem., **имаштаго** gen. sg. 137, **имаштоу** dat. sg. 95, 218, 219, **имаштомоу** 137 два пут, 178, **имашть** acc. sg. 214, **имаште** 5, 84, 208, 209 nom. pl., **имаштеи** nom. pl. 50, 222, **имаштихь** loc. pl. 160, **имаштѫ** acc. s. f. 228, **неимаште** 198 има свуда псилу и оксију над **и**, а **имы** 41, 61, 178, и **неимы** 119, **неимаштоу** dat. sg. 95, 98, 218, **имашта** acc. pl. n. 7, **имаштемь** dat. pl. 206 има само псилу на истом месту; на послетку **неимы** 117 има над **и** псилу. Part. praes. act. **имѣѫ** 42, 103, 137, 222, 232 и **имѣѫи** 58, 68, 74, 183 има свуда само псилу над **и**. Imperat. **имѣте** 129, 130, 241, 249 има само псилу над **и**, исти облик **имѣите** 219, 229 има такође само псилу над првим слогом, а **имѣите** 219 (други случај) има псилу над првим, а оксију над другим **и**. Imperf. **имѣаше** 3 p. s. стр. 238 и исти облик у 10 случаја, по том **имѣхѫ** 3 p. pl. у 7 случаја има увек псилу над **и**. Само **имѣше** 3 p. s. стр. 74 има псилу над **и** и још оксију над **ѣ**. Aor. **имѣ** 3 p. s. стр. 177, 219. 244 и **имѣша** 3 p. pl. 68, 119, 234 има само псилу над **и**. Part. praet. act. I. **имѣвшаго** acc. s. 189 има псилу над **и** а оксију над **ѣ**. Subst. **имѣнїе** acc. s. 103, 135 и **имѣнїемь** 133 има само псилу над **и**.

Има у 36 облика једнине има 35 пута псилу и оксију а 1 пут псилу над **и**. **Имеиоусть** 163 има само псилу над **и**.

Инь у 36 облика има 32 пута псилу и оксију, а 4 пута само псилу над **и**. **Иде** 9, и **инако** 7 имају такође псилу и оксију над **и**.

Искати 17 има псилу и оксију над **и**; **иштеть** 65, 86, 96 има псилу и оксију, а 208 само псилу над **и**; **иштете**

158, 258, **иштѫть** 36, 181 имају псилу и оксију, а **иштѫть** 172 само псилу над **и**. **Иштн** imperat. 207, **иштите** 37, 38 имају само псилу, а **ишти** 25 псилу и оксију над првим слогом. Part. praes. act. **иштѫи** 38, **иштѫште** nom. pl. 67, 116, **иштѫштеи** nom. pl. 18 имају само псилу, докле **иштѫ** 66, **иштѫшти** 208, **иштѫштоу** dat. s. 74 имају псилу и оксију над првим слогом. Imperf. **искааше** 141, 245, **искаахѫ** 229, 233, 243, 250 имају само псилу над **и**. **Къзыскавшоу** dat. s. 8 има оксију над **ы**.

Истина у 10 облика једнине има увек псилу и оксију над првим слогом. Adj. **истинень** nom. s. m. 118, 233 и acc. pl. f. **истинны** 9, nom. s. n. **истинно**, adv. **истинно** 9 и **истинънше** 164 имају свуда псилу и оксију над првим слогом. Loc. pl. **истѣнниихь** 10 (два пут) има псилу и оксију над првим слогом. Глагол **истинствоуѫть** praes. 10 има псилу и оксију над првим слогом.

Ити ваља нам прегледати посебице по облицима. I. Inf. **ити** у 8 случаја има 7 пута псилу и оксију, а 1 пут само псилу над коренитим **и**. **Ѿити** 78 има над коренитим **и** псилу и оксију, а **отити** 189 псилу над **о**. **Къинти** у 15 случаја има увек оксију над коренитим **и**. **Мимоити** 144, **прїити** 58, 79, **проити** 103, 222, **сънити сѧ** 13, имају такође оксију над коренитим **и**. **Изыти** 216 има псилу над **из**, а оксију над **ы**. II. Praes. **идѫ** 43, **идеши** 43 има псилу и оксију над **и**. **Изыдеши** 29 уза псилу над **из** има оксију над **ы**; **сънидеши** 59, **кънидеши** 42 имају оксију над коренитим **и**. **Идеть** у 5 случаја има увек псилу и оксију над **и**; **кънидеть** у 3 случаја, **мимоидеть** у 2 случаја, 133, 144, **прїидеть** у 9 случаја, **прѣидеть** у 4 случаја, **сънидеть** у 1 случају имају увек оксију над коренитим **и**. **Изыдеть** 15, 66 имају псилу над **из** а оксију над **ы**. Одступају **мимоидеть** 131, **прѣидеть** 242 са псилом и **мимоидеть** 248 са псилом и оксијом над коренитим **и**. Pl. 1 p. **вънидемь** 188 има оксију над коренитим **и**. Pl. 2

р. **вънидєтє** у 6 случаја има оксију над **и**; **изыдєтє** 52 има исилу над **из**, а оксију над **ы**, а 194 само исилу над **из**. Pl. 3 р. **идѫть** 139, 158 има исилу и оксију над **и**; **вънидѫть** 222, **изыдѫть** 74 (још са исилом над **из**), **прїидѫть** 42, 126, 127, **прѣидѫть** 242, **разыдѫтсѧ** 143, 247 имају свуда оксију над коренитим слогом. Одступа **мимоидѫть** 131, које над коренитим слогом има исилу и оксију. III. Imperat. **иди** у 19 случаја има над првим слогом исилу, а над другим варију; **вънидн** 33, 136 у два случаја, **изыди** 171, 188, 215 покрај исиле над **из** — **прїиди** 42, 79, 222, **прѣиди** 93, 144 покрај исиле над коренитим **и**, **сънидн** 255, **нєωбиди** 221 покрај исиле над **ω** — имају свуда варију над **ди**. Само **вънидн** 209, 215 и **прѣиди** 55, 141 имају оксију над коренитим **и**. Dual. **идѣта** 229, 245 два пут има над **и** исилу, а над **ѣ** оксију; **идѣта** 109 и **идѣтѣ** 158 имају само исилу над **и**; **прїидѣта** 158 има оксију над **ѣ**. Plur. **идѣмь** 145, 248 има само исилу, а **идѣмь** 172 исилу и оксију над **и**, **прѣидѣмь** 186 има исилу над **и**. Plur. 2 р. **идѣтє** (на стр. 51 написано **идєтє**) у 9 случаја, за тим **ѿидѣтє** 40, 49 има над **и** исилу; **идѣтє** стр. 138 има исилу над **и** и оксију над **ѣ**; **изыдітє** 130 има само исилу над **из**; **прїидѣтє** 60 има над **и** а 232 над **ѣ** — оксију. IV. Part. praes. **идѫштє** nom. pl. 223, **идѫштєма** dat. d. 158, 259, **идѫштимжє** dat. pl. 134, **идѫштѫ** acc. pl. m. 198 има свуда исилу и оксију над **и**. V. Imperf. **идѣшє** 126, 175 има само исилу, а 16, 177 исилу и оксију над **и**; **идѣстѣ** dual. 3 р. 158 има само исилу, а **идѣхѫ** 190 исилу и оксију над **и**. VI. Aor. **изыдохь** (покрај исиле над **из**) 66, 172, **прїидохь** 27, 175 имају оксију на коренитом слогу. Sing. 3 р. **идє** у 16 и **ѿидє** у 4 случаја (23, 71, 82, 86) има исилу и оксију, а исто **идє** у 3 (стр. 60, 172, 178) и **ѿидє** у 2 случаја, 17, 62, имају само исилу над **и**. **Къзыдє** у 7, **вънидє** у 14, **изыдє** у 19 (још са исилом над **из**) **ѿидє** у 1 на стр. 18, **прїидє** у 14, **прѣидє** у 3 и **сънидє** у 2 случаја имају увек

оксију на коренитом слогу. Варију над **де** има исти облик у **иде** 189 још са псилом над **и**, у **вънидє** 200, у **отидє** 222 још са псилом над **о** и у **прїидє** у 10 случаја. **Отидє** долази тако написано 7 пута само са псилом над **о**. Dual. **идоста** у 5 случаја има псилу и оксију над **и**; **идоста** 25 има само псилу над **и**; **идоста** 227 има псилу над **и** и оксију над **о**. **Изыдоста** 245 има псилу над **из** и оксију над **ы**; **прїидоста** 224, 245 има оксију над **до**. Plur. 1 p. **идохомь** 103, 223 има псилу и оксију, **прїидохомь** 15 само псилу над **и**. Plur. 2 p. **изыдостє** 57 три пут и 249 има сва четири пута псилу над **из** и оксију над **ы**. Plur. 3 p. **идоша** (на стр. 25 написано **идошѫ**) у 12 случаја има увек псилу и оксију над **и**. Случај **идоша** 193 има псилу над **и** и оксију над **до**. **Възыдоша** 257, **вънидоша** 134, 170, **изыдоша** у 6 случаја (поред псиле над **из**), **прїидоша** у 6 случаја, **сънидоша са** 198, 250 имају увек оксију над коренитим слогом. **Прїидоша** (на стр. 200 написано **прїидошѫ**) покрај горњих 6 случаја с акцентом на кореном слогу имају још 12 случаја с оксијом над **до**. **Отидоша** 118, 233 и **ѡтидоша** 116 имају само псилу над **о** или **ѡ**, а **ѿидоша** 16 има псилу и оксију над **и**.

Каза- долази у облицима: **показати** 85, 127, **покажеть** 9, 245 с оксијом над **ка**. Imperat. **скажи** 73, 82 има варију над **и**, а **покажися** 41, 173 има оксију над **жи**. Part. praes. pass. **сказаемо** 14, 256 има оксију над **ка**, а **сказаемоє** 255 има оксију над **за**. Aor. **показа** 20, **прѣоукаꙁа** 9 још са псилом над **оу**, **сказаша** 99 има оксију над **ка**. **Прокажень** у 7 облика има увек оксију над **ка**. **Проказа** nom. s. subst. 41 има оксију над **о**, а **исказиша** 101 има само псилу над **ис**.

Како у 19 случаја, по том **каково** 238 и **какова** acc. pl. n. 238 имају увек оксију над **ка**.

Камы и **каменїє** у 30 разних облика (међу којима loc. pl. написан је на стр. 68 и 70 **каменныхь**) имају увек оксију над **ка**. **Окаменено** 200 има такође оксију над **ка**; **окаменено**

208 и **ѡкамєнєнїи** subst. verb. loc. s. 178 имају само псилу над **о** или **ѡ**.

Кла- у **покажт сѧ** 195, **покантє сѧ** imperat. 19, 24 има оксију над **ка**; **поклитє сѧ** 169 има оксију над **и**. **Покланїа** gen. s. 20, 168, **покланїє** acc. s 20, **ѡкланїи** loc. s. још са псилом над **ѡ**, 4, и **раскланїи** loc. s. 4 имају оксију над другим **а**.

Клони- у облицима: praes. **поклонѧ сѧ** 1 pers. s. 16 с оксијом над **нѧ**, **поклониши сѧ** 23 с оксијом над **ни**; aor. **поклони сѧ** с оксијом над **кло**, **поклонистѣ сѧ** dual. 158, **поклонишѧ сѧ** 80, **поклонишѫ сѧ** 16 с оксијом над **ни**; part. praet. act. **поклонсѧ** 168, 221 с оксијом над **кло**. **Клалѣаше сѧ** impf. 98 има оксију над трећим, **покланѣхѫ сѧ** 254, **кланѣѫ сѧ** part. praes. 92 над другим, а **кланѣѫ сѧ** 214 над трећим слогом, над **ѫ**.

Клати сѧ 30, 252, **клатвы** gen. s. 77, 197 acc. pl. 30, **клатвоѫ** instr. 76, имају оксију над **а**. **Ȥакланаѫ** praes. 188 има оксију над **на**, а **проклать** aor. 3 s. 229 над **про**.

Книга у 7 и **книжникь** у 45 облика има увек оксију над коренитим **и**.

Коль 97, **кѡль** 126, **колми** 35, 38, 54 имају оксију над коренитим **о**. **Колико** у 6 случаја има увек оксију над **ли**. **Доколѣ** 92 два пут има оксију над **ко**. **Николиже** 61, 115, 143 има оксију над **ко**, стр. 40 и 50 над **ли**, стр. 175 над **ни**.

Конєць у 71 случају има 54 пута оксију над **ко**, 12 пута оксију над **є**, и 5 пута варију над **є**. На стр. 178 налазим написано **конць** с оксијом над **о**. Gen. sing. **конца** 128, 240, 242 има варију над **ца**. Adv. **конєчнѣ** 6 има оксију над **є**. **Кончина** у 8 случаја има оксију 5 пута над **о** а 3 пута над **чи**. **Скончѧ** aor. 3 s. 139, **скончанїа** gen. s. 159 и **скончанїє** acc. s. 73 имају оксију над **ко**. **Нєдоконьчаль** 103, 222 има оксију над последњим слогом. **Искѡни** 100 има псилу над **ис** и оксију над **ѡ**. **Ȥаконь** у 9 облика, **ȥаконникь** nom.

s. 120 и **беꙁаконїє** у 4 облика имају увек оксију над **ꙁа**. **Ꙁаконооучитель** nom. sg. 120 има оксију над **ꙁа**, псилу над **оу** и оксију над **уи**. Одступају: **ꙁаконницѣ** loc. s. 4 и **беꙁаконными** instr. 255 с оксијом над **ко**.

Корабль у 30 случаја има 29 пута оксију над **а**, а 1 пут, стр. 199, над **о**.

Коснжти са видимо у облицима **коснет са** 209, 221, **прикоснжт са** 80, 179, 201, аог. **коснж са** у 4 и **прикоснж са** у 9 случаја, **прикоснжша са** 80, увек с оксијом над коренитим слогом. **Прикасахж са** 201 има оксију над **ка**.

Кры видимо у разним речима. **Кровь** у 6 облика има увек оксију над **о**. **Покровь** acc. s. 174, има оксију над **по**. **Оукрыти са** 27, поред оксије над **оу**, **ѿкрыет са** 54, **ѿкрыша** 174, **ѿкрыль** 60 имају оксију над **ы**. **Съкръвенна** acc. pl. 72 има оксију над **ве**. **Покрывати** 44, **съкрывай** imperat. 34, **съкрываите** imperat. pl. 35 имају оксију над **ы**. **Скровище** у 11 облика, **скровищное** acc. s. n. 237, 238 и **скровищномоу** 237 имају увек оксију над коренитом **о**.

Коупити 134, **коупать** 78, **коупи** aor. 3. p. 74, 257, **коуплѣ** subst. nom. 164, **коупла** acc. s. 116, 163, имају увек оксију над **коу**. **Коупите** imperat. 134 има над **пи**, а **коупоужщжа** acc. pl. 229 над **поу** оксију. **Коупцоу** dat. s. 74 има варију над последњим слогом.

Коуси- видимо у речима: **искоусити** 22 два пут, **въкоусити** 89, 212, **искоушеноу** dat. s. 210, **искоуситель** nom. sing. subst. 22 увек с оксијом над **коу** и псилом над **ис** (у дотичним речима). **Искоушаете** praes. 118, 233, **искоушаж** part. praes. act. 120 и **искоушажщте** part. praes. nom. pl. 208 имају само псилу над **ис**; међу тим **искоушажщте** 85, 100, 219 и part. praes. pass. **искоушаемь** 169 имају псилу над **ис** и оксију над **коу**.

Къто долази написано **кто** (на стр. 182 **ктω**) и има у 7 случаја варију над **о**. **Комоу** dat. s. 210 и **комоуждо** 135

имају оксију над **ко**; **кого** acc. s. 210 два пут, 230, има такође оксију над **ко. Комоуждо** 243 има оксију над **оу. Никтоже** у 16 случаја има 13 пута оксију над **ни**, а 3 пут над **кто. Никогоже** acc. s. 213 има над **го, никомоуже** 41 над **ко**, а **никомоуже** 259 над **ни** оксију. **Нѣкыи** nom. s. m. у 6 случаја и **нѣкаа** nom. s. f. 190 имају оксију над **ѣ. Нѣкы** nom. s. m. 48 има само над **ы** две варије. **Кое** nom. s. 238, **коемоуждо** dat. s. 164 и **коеж** instr. 230, 231 (два пут) имају оксију над **ко**; **нѣкоемоу** dat. s. 95, и **коеж** instr. 112, 113 има само псилу над **е**. Acc. s. fem. **нѣкжа** 164 има оксију над **ѣ. Нѣцїи** nom. pl. у 10 случаја и **нѣкыа** acc. pl. 233 имају оксију над **ѣ. Кыихь** gen. pl. 93 има оксију над **и. Котороමоу** dat. s. 234 има оксију над **то. Когда** у 8 случаја има 6 пута оксију над **ко** а 2 пут, 127, 238 над **да. Кждоу** у 5 случаја има оксију над **ж**.

Лег- долази у разним дериватима. **Възлешти** 78, 85, 207, part. praes. **възлежжштоу** dat. sg. 47, 140, 175, 243, **възлежжштихь** gen. pl. 117, **възлежжштимь** dat. pl. 245, 259 aor. **оулеже** 187, 200 уз оксију над **оу**, **възлеже** 141, **възлегоша** 199 — имају увек оксију над **ле**. Praes. **облежить** 218 има само псилу над **о**. — **Изложити** 163 покрај псиле над **из**, **приложити** 36, praes. 1 s. **положж** 63, 236, **възложиши** 190, **възложить** 205, **положить** 123, **приложит са** 185, **възложжт са** 260 и **приложжт са** 37, 3 p. s. имају свуда оксију над **ло**. Imperat. **възложи** 48 има варију над **жи**, plur. 1 p. **приложимь** 186 оксију над **ло**. Aor. **възложи** 3 s. 209, **положи** 257, **прѣложи** 8, **прѣдьложи** 72, **възложиша** 109, 145, 227, 249, 254, **положиша** 197, **прѣдложиша** 207; part. praet. act. I. **възложь** 102, 193, 221, **възложьше** 256; part. praet. pass. **положень** 185, **положень** 185 имају увек оксију над коренитим слогом. Глаголске именице **приложенїа** gen. s. 176 и **прѣдложенїа** gen. s. 177, **сложенїа** gen. s. 138 имају оксију над **же. Възлагаѫть** 121, **полагаѫть**

199 и **полагахѫ** 201 имају оксију над **ла**. **Полагахѫ** 258 има оксију над **ла** а две варије над **га**. **Прѣдлагаѫть** 207 има оксију над **га**.

Лице у 13 облика има увек оксију над **ли**. **Лицемѣрь** у 12 случаја има над **ли** свагда оксију, а над **мѣ** 8 пута има оксију, а 4 пута је тај слог без акцента, те у та 4 случаја реч има само оксију над **мѣ**. **Лицемѣрїе** acc. s. 233 има оксију над **мѣ**, а **лицемѣрїа** gen. s. 125 само над **ли**. **Четворолич-ныхь** gen. pl. 164 има оксију над **тво** и **ли**. **Лика** gen. s. 8, **самоличнѣ** adv. 6, **разликовати** 10 два пут, **разликоуѫть** 10, **различныхь** gen. pl. 2, 160, **различными** instr. pl. 160, 172 имају свуда оксију над **ли**. **Ѡбличити** 14 уза псилу над **ѡ** има оксију над **ли**, **обличи** imperat. 96 има псилу и оксију над **о** а варију над **чи**; **оуличюете** praes. 2. pl. 208 има псилу над **оу** а оксију над **ю**.

Ломи- долази у облицима: **прѣломить** 63, **прѣломихь** 209, **прѣломи** aor. 3 s. 85, 142, 199, 207, 246, **прѣломивь** 78 и има увек оксију над **ло**.

Лѣто у 8 облика има увек оксију над **лѣ**, а **лѣтѣхь** loc. pl. 159 још и над другим **ѣ**.

Любити 236 два пут има један пут над **лю**, а други пут над **би** оксију. **Възлюбиши** 31, 102, 120, два пут, 235, 236, **любить** 55 два пут, **любаѫть** 33, 122, **любаштѫѧ** acc. pl. 32, **възлюби** aor. 3 s. 222, **възлюбленыи** nom. s. 21, 62, 90, 169 (још с оксијом над **бле**) 213, **възлюбленнаго** acc. s. 232 имају свуд оксију над **лю**. **Любы** nom. s. **прѣлюбы** gen. s. 29, acc. pl. 101 имају оксију над **ю**. Imperat. **любите** 31 има оксију над **би**, а **прѣлюбы** gen. s. 102 и acc. pl. 220 имају оксију над **ѣ**.

Людїе nom. 24, 202, **людемь** 157, **люди** acc. 14, 15, **людехь** loc. 140, по том **людстїи** nom. pl. 140, **людскыѧ** acc. pl. 15, **людскыхь** loc. pl. 165 имају свуда оксију над **ю**.

Лѫкавь у 10 облика, **лѫкавствїа** nom. pl. 205, имају

оксију над **кл**. Међу тим **раzлжчить** 137, **ѿлжчать** 74, **раz-лжчаеть** 100, 137, 220 имају увек оксију над **лж**.

Малыи и **мали** у 17 случаја имају увек оксију над **мл**. **Мєнши** nom. s. f. 15, **мєншєє** nom. s. n. 186, **мєншїихь** gen. pl. 139 и loc. pl. 10 имају оксију над првим слогом.

Мєтати видимо у овим речима, написано као што следује: **мєштєть** praes. 237, **въмѣтаєть** 39, **ѿмѣтаєтє** 202, **помѣтаитє** imperat. 37, **въмѣтажшта** acc. d. 24, acc. s. 169, **въмѣтаємо** nom. s. n. part. praes. pass. 36, **ѿмѣташє са** impf. 252, **ѿмѣтании** subst. verb. loc. s. 162 имају свуда оксију над коренитим гласником. **Въмѣтахж** 237 има оксију над **мѣ** а две варије над **та**.

Мирь у 16 облика има увек оксију над **и**; **миротворци** 26 има оксију над **ми** и над **тво**; **съмири са** imperat. 29 има оксију над **ри**.

Минти у **минть**, praes. 3 s. које нађох 6 пута; **минтє**, praes. 2 pl., које нађох 2 пут; **мнятса** 164, **минтє** imperat. 55, **мнѣштеи са** part. praes. act. nom. pl. 225 има увек оксију над коренитим слогом. **Поминтє** praes. 86, 209 има оксију над **по**.

Многь у разним облицима и **много** adv. долазе 109 пута увек с оксијом над коренитим слогом. Из тих случаја бележим правописа ради instr. sg. **многож** 241 и **мнѡгож** 130, по том acc. pl. **многыа** 128, **мнѡгыа** 142 и **многыж** 225. — **Многоцѣнєнь** acc. s., **многоцѣннаго** 140, 243 имају оксију и над **мно** и над **цѣ**. — **Множає** у 6 случаја; **мнѡжаишїи** nom. pl. 110, **множаишаа** nom. pl. f. 59, **множаиша** acc. pl. 114; **множицеж** 92 два пут; **многашти** 187, 215; **оумножєнїє** acc. s. са псилом над **оу**, и **множъство** nom. s. 179 имају увек оксију над **мно**.

Мои nom. s. m. 229 има варију над **и**; **моа** nom. s. f. 144, 190, 247 има варију над **а**. Gen. et acc. s. m. **моєго** има 17 случаја, и између њих 10 има псилу а 7 оксију над

є. Gen. s. f. **моєѫ** 222, има псилу, а **моєѫ** 102 псилу и оксију над є. Dat. sg. m. **моємоу** 121, 236 има псилу, а 42, 215 оксију над є. Dat. sg. f. **моєи** 158 има псилу над є. Instr. sg. m. **моимь** 55 има оксију над **и**. Loc. sg. m. **моємь** 143 има псилу, а 113, 217 оксију над є. Gen. et loc. pl. **моихь** 191, 211 има оксију над **и**. Instr. pl. **моими** 141, 245 има оксију над другим слогом, над **и**.

Молити 189 и **помолити сѧ** 199 имају оксију над **ли**, а **помолити сѧ** 79 има исти знак над **мо**. Praes. 1 p. s. **помолѫ сѧ** 247 има оксију над **по**, а 3 p. **помолитсѧ** 101 над **лит**. Imperat. **молитє сѧ** у 6 случаја има увек оксију над **ли**. Part. praes. act. **молѧ** 144, 172, **молѧштє** 33, 230 два пут имају свуд оксију над **мо**. Imperf. **молѣшє** (на стр. 189, 247 карактеристичном погрешком **молѣшѧ**) и **молѣхѫ** у 11 случаја има увек оксију над **мо**. Aor. **оумоли** (поред псиле над **оу**) 99, **помоли сѧ** 144, 145, **молишѧ** 45, 188 има увек оксију над **мо**.

Морє у 17 облика, придеви **морстѣи** loc. s. 94, **морстѣмь** loc. s. 161, по том **поморіи** loc. s. 68 и **поморіє** acc. s. 23 имају увек оксију над **мо**.

Мошти у 5 случаја; praes. **могѫ** 49, **можеши** у 5 случаја; **можеть** у 19 случаја, **въѯможеть** 207, 217; dual. **можевѣ** 107, 225, **можета** 107, 224 (на последњем месту **можета ли** с оксијом још и на **та**), **можєтє** 65, 244, **могѫть** 176 (два пут) имају увек оксију над **мо**. Imperat. **помоѕи** 215 (два пут) има варију, а **помоѕи ми** 83 оксију над **ѕи**. Part. praes. act. **могыи** 101, **немогѫштє** nom. pl. 173, **могѫштихь** gen. pl. 7, 54 има оксију над **мо**. Imperf. **можашє** 121, 140, 187, 244, **можаашє** 188, 193, 196, **можахѫ** 186 има увек оксију над **мо**. Aor. **нє можє** 204, **въѯможє** 248, **въѯмогохѡмь** 216, **въѯмогостє** 144, **въѯмогошѧ** 214, **иѯнємогошѫ** 6 (још са псилом над **иѯ**) има увек оксију над **иѯ**. Imperat. **помажи** 34 има варију над **жи**, а **помажѫть** 258

има оксију над **мл**. **Възможно** nom. s. у 7 и **възможна** nom. et acc. n. pl. у 4 случаја, као и **немоштна** nom. s. f. 144, 248 имају такође оксију над **мо**.

Мрѣ- у **оумрѣти** 143, 247 има само исилу над **оу**. Praes. **оумреть** 81, 234 има исилу над **оу** и оксију над **е**, а 203 само исилу над **оу**. Aor. **оумрѣть** sg. 3 p. у 11 случаја има увек само исилу над **оу**, а тако исто и **оумрѣша** 45. **Изъмрѣша** 18 има исилу над **из** а оксију над **ѣ**. Part. praet. act. I. **оумершоу** dat. s. 18 има исилу над **оу** а оксију над **е**. Subst. verb. **оумрътїа** gen. s. 17 има само исилу над **оу**. **Оумирають** praes. 218 има само исилу над **оу**; **неоумирають** на истој страни исилу над **оу** и **е**; **неоумирають** 219 има исилу над **оу** и оксију над **ми**. Part. praes. act. **оумиража** 234 има само исилу над **оу**. **Мрътвыихъ** gen. pl. 235 и **мрътвыихъ** loc. pl. 235, **съмрътн** dat. s. 251 и loc. s. 8, **съмрътно** acc. s. n. 260 имају свуда оксију над **мръ**. **Оумрътвать** 250 имају само исилу над **оу**.

Мысль acc. s. 164, **мыслїж** instr. 120, 236, **мысли** acc. pl. 63, **съмысльно** adv. 236; praes. **мыслиши** 89, 211, **размыслить** 230, **мыслите** 46, 86, **мышлѣахж** 231; **съмыслаашта** acc. s. 189; **помысливъшоу** dat. s. 14; subst. verb. **помышленїа** nom. pl. 82; **помышлѣете** praes. 2 pl. 174, 208; **помышлѣжть** 174; **помышлѣасте** impf. 217, **помышлѣахж** 112 имају свуда оксију над коренитим слогом **мы**. Одступају: **съмысль** acc. s. 5 с оксијом над **съ** и **помышленїа** nom. pl. с оксијом над **е**.

Мытарь у 11 случаја има увек оксију над **та**. **Мытници** loc. s. 46, 175 има оксију над **мы**.

Мѣсто у 10 случаја има увек оксију над **мѣ**. **Възмѣштажть** 101 има такође оксију над **мѣ**.

Мждрыи nom. s. 53, 133, **мждроу** dat. s. 40, **мждры** nom. f. pl., **мждрыа** nom. f. pl. 134, **прѣмждрыхь** 59, **прѣмждрыа** acc. pl. 125, **цѣломждрїю** dat. sg. 6, 7; **прѣмж-**

дрость nom. s. 58, acc. s. 66, имају увек оксију над **ж**. **Мждрости** dat. sg. 6, 7 и **прѣмждрость** nom. s. 193 имају оксију над **о**. **Мждри** nom. pl. 7, има псилу и оксију над **ж**.

Мжжь у 11 облика, **мжжъскь** acc. s. 100 и **мжжьствоу** dat. s. 6 имају свуд оксију над **ж**.

Нашь у 11 разних облика има увек оксију над коренитим **а**.

Нєджгь acc. s. 25, 50, gen. pl. 160; **нєджгы** acc. pl. 179, instr. pl. 25, 172; **нєджжныхь** gen. pl. 193; **нєджжныѧ** acc. pl. 78, 171, 195, 201 имају оксију над **ж**. Acc. pl. **нєджгы** 43 има варију над **ж**.

Нєс- долази у разним облицима. Inf. **понєсти** 20, **принєсти** 197 имају оксију над коренитим **є**; praes. **принєсєши** 28 има над **сє**, а **нєсжть** 235 над **ж** оксију; imperat. **мимонєси** 248, **принєси** 29, 41, 173 има варију над **си**; а **принєсѣтє** 233 над **сѣ** има оксију. Part. praes. act. **въꙁнєсыи** 59; aor. **понєсє** 43, **принєсє** 135, 197, **принєсошѧ** 16, 77, 80, 118, 233; dat. pl. **понєсшимь** 106 имају оксију над **нє**. Part. praet. pass. **принєсєна** nom. s. f., по том subst. verb. **въꙁнєсєнїє** acc. s. 259, **въꙁнєсєнїа** gen. s. 8, 159 имају оксију над **сє**; само **въꙁнєсєнїа** gen. s. 260 има оксију над **нє**. Inf. **приносити** 201 има над **си**, а **проносити** 173 над **но** оксију. Praes. **иꙁносить** 65, 75 (покрај псиле над **иꙁ**), **приносить** 70, **поносѧть** 26 имају оксију над **но**; али **иꙁноситъ** 65 има само псилу над **иꙁ**. Part. praes. act. **носѧ** 245, **носѧштє** 173, **носѧштєи** 57 и **приносєштимь** dat. plur. 221, part. praes. pass. **носима** acc. pl. n. 121, 173; impf. **приношаахж** 171, 221 и aor. 3 **поноси** 259 имају свагда оксију над **но**.

Ни (није) у 10 случаја има увек две варије над **и**.

Нижє (нити) у 9 случаја има увек варију над **жє**.

Новь у 16 случаја има увек оксију над коренитим **о**.

Нл новы acc. pl. m. 3 (убројан већ међу горњим случајима) има поред оксије над **но** и две варије над **ы**.

Нога у 15 случаја има 12 пута оксију над **но**, а 3 пут **ногама** 84, 237, **ногами** 194 над **га**, премда ти исти облици и толико исто пута долазе и с оксијом над **но**. **Подножїє** acc. s. 121 има такође оксију над **но**.

Нощь у 14 облика, **полоунощи** 134, 243 и **нощнѣи** dat. s. 200 имају увек оксију над **но**.

Ѡба у 7 случаја имају 3 пут псилу, 3 пут псилу и оксију над **ѡ**, а седми пут је написано **оба**, те и тад има само псилу над **о**; — **ѡбѣ** 199 има над **ѡ** псилу и оксију; — **ѡбѣма** у 6 случаја има само псилу над **ѡ**, а међу тим случајима, на стр. 245, још и оксију над **ѣ**. **Обоє** 48, 71, и **обою** у 6 случаја (на стр. 107 **ѡбою** написано) имају псилу над **о**.

Овь nom. s. у 3 случаја и **овжє** такође у 3 имају увек псилу и оксију над **о**. **Око** nom. s. n. у 7 случаја има над првим слогом само псилу. **Овомоу** dat. s. у 3 и **ового** acc. s. у 3 случаја имају само псилу над првим слогом. **Ѡка** nom. d. 68, **ѡви жє** nom. pl. 159, **ѡки** nom. pl. 87 имају само псилу над **ѡ**. **Ѡви** 232 и **ѡвы жє** 232 acc. pl. имају над **ѡ** псилу и оксију.

Ѡвца у 11 облика има 8 пута само псилу, а 3 пут псилу и оксију над **ѡ**. **Ѡвча** acc. s. 62, **ѡвчатє** gen. s. 62 и **ѡвчахь** adject. loc. pl. 39 имају над **ѡ** псилу и оксију.

Ѡгнь у 18 облика има 15 пута псилу и оксију а 3 пут само псилу над **ѡ**. Придевски облици **ѡгннѣи** dat. s. 28, **ѡгньнж** acc. s. f. 73, **ѡгньнжа** acc. s. f. 75, **ѡгньннжа** acc. s. f. 75 имају псилу и оксију, а **ѡгньнжа** acc. s. f. 219 само псилу над **ѡ**.

Одрь acc. s. 46, 174 (четири пута, од којих је два пута написано **одрь**), **одрѡмь** instr. 186, **одрѣ** loc. s. 46, 205,

ωдрѣхь loc. pl. 201 имају псилу и оксију, а **ωдрωмь** dat. pl. 201 само псилу над првим слогом.

Око nom. et acc. sg. у 9 случаја има 6 пута псилу и оксију, а 3 пута само псилу над првим слогом. Instr. sg. **окомь** 95 и **ωкωмь** 64 имају само псилу над првим слогом, а **окωмь** 219 псилу и оксију на истом месту. Loc. sg. **оцѣ** 37 три пут има увек псилу над **о**. Nom. d. **оүи** има у 10 случаја 8 пута псилу и оксију а 2 пута само псилу над првим слогом. Gen. et loc. d. **оүїю** 49, 115 има псилу и оксију, а 109, 232 само псилу над **о**. Instr. d. **оүима** 69 има псилу, над **о**. Nom. pl. **оүеса** 145, 248 има псилу, а 69 оксију над **о**.

Онь или **онже** (каткад са **ω**) nom. s. m. у 73 случаја има 68 пута псилу и оксију а 5 пута само псилу над **о** или **ω**. Acc. sg. **об онь** 219 има псилу над **об**, а оксију над **онь**. Nom. sg. fem. **она же** 83 два пут, 205 има само псилу, а 196 два пут 259 има псилу над **о**, и још оксију над **на**; **она же** исти облик, стр. 77, има псилу над **о** а варију над **на**. Nom. sg. n. **оно** (ређе **ωно**) у 113 случаја има 93 пута псилу и оксију, 19 пута само псилу, а 1 пут само оксију над првим слогом. У случајима, где је над првим слогом само псила, нађох још 16 пута варију над другим слогом. Gen. sg. **оного** 25, 178 има псилу над првим слогом. Dat. sg. **ωномоү** 5 има псилу над првим и оксију над другим слогом. Loc. sg. **ωномь** 4 и **онωмь** 78 имају псилу над првим слогом. Nom. dual. **ωнаже** 25, 224, 225, 227 има псилу над **ω**, а оксију над **на**; **ωнаже** 50, 108, **ωна** 24, по том **ωнѣже** 158 имају само псилу над **ω**. Nom. pl. **ωниже** (само на стр. 178, 220 и 233 **ониже**) у 33 случаја увек са псилом над **ω** има 19 пута још оксију над **ни**, а 14 пута тога нема. **Ωниже** 157 има псилу над **ω**, а варију над **и**; **ωниже** 105 има псилу и оксију над **ω**. **Ωни** 5, 9 и **ωны** 259 поред оксије над **ω** имају још варију над последњим слогом. Gen. pl. **ωнѣхь** 8,

124 има псилу над **ѡ**. Dat. pl. **ѡнѣмже** 69 и **ѡнемже** 183 имају такође псилу над **ѡ**. Acc. pl. m. **ѡны** 19, 117 имају псилу над **ѡ**. Loc. pl. **ѡнѣхь** 168 има псилу и оксију над **ѡ** и оксију над **ѣ**. — Adverb. **онде** има на стр. 129 псилу и оксију, а на стр. 241 само псилу над **о**.

Отрокь у 7, **отроча** у 17, **отроковица** у 3 и loc. pl. **отроучищтихь** у 1 случају имају увек над првим слогом (који се каткад, нарочито кад је множина, пише са **ѡ**) псилу, а над другим оксију.

Пад- видимо у разним речима. Praes. **не падеть** 54, **въпадеть** 82, **въпадета са** 82; aor. **паде** 40 два пут, 144, 182, 183, 247, **припаде** 191, 205, **падоша** 68 четири пута, 90, **нападоша** 40; part. praet. pass. I. **падь** 23, 98 два пут, 251, **падше** 16 имају увек оксију над коренитим **а**. Исто тако **спаднжть** 130, **нападати** 179, **падаеть** 92, **падаж** part. praes. act. I, 172, **спадажште** 241, **падажштихь** gen. pl. 83, imperf. **припадаахж** 179. **Напасть** acc. s. 248 има такође оксију над коренитим **а**; међу тим **напасть** 32, 34, 144, **ȥападь** 130 имају оксију над првим слогом.

Пакы у 21 случају има над **ы** 20 пута варију, а 1 пут, стр. 22, две варије.

Паче у 13 случаја има увек оксију над **па**.

Писати видимо у разним облицима. Inf. **написати** 6, 9, 220; impf. **писаше** 9; aor. **писа** 234, **написа** 8 два пут, 10, 220, **съписа** 163 два пут, **написашж** 10 два пут; part. praet. act. I. **написавших** gen. pl. 9; part. praet. pass. **писано** у 16 случаја случаја, **написано** 255, **съписано** 163 а **съписана** nom. pl. n. 9 има свуда оксију над **пи**. Глаголске именице **писанїе** nom. s. 164, 255, **писанїа** gen. s. 163, 232, **писанїемь** instr. 163, **писанїа** nom. et acc. pl. 6, 249, **писанми** instr. 5, по том **написание** nom. s. 233, 255, имају увек у наведеним случајима оксију над **пи**. Међу тим **пи-**

саніꙗ gen. s. 119, 235, **писаних** loc. pl. 115, **написаніє** nom. s. 118 имају оксију над **са**.

Пити у 7 случаја има увек оксију над **пи**. Praes. **пиѫ** 246 има оксију над **пи**; **пиеть** 47 има псилу над **е**; **испиета** 107 има псилу над **ис** и оксију над **пи**, а 225 само псилу над **ис**; **испиѫть** 260 има само псилу над **ис**. Aor. **пиша** 246 има оксију над **пи**. Praes. од **напоити**: **напоить** 56, 218 и aor. од истога глагола: **напоихомь** 138, **напоисте** 138, 139 имају оксију над трећим слогом **и**.

Плачь у 6 случаја, **плакати** 47, **въсплачатса** 130, **плачащеи** 26, 192, **плачащимь** 259, **плакааше** 252, **плакасте** aor. 58 имају свуда оксију над **пла**.

Плодь у 20 облика, по том **плодить** praes. 3. sg. 185, **плодствоуѫть** 184, **приплодоваааше** impf. 183, и **бесплωдно** 184 имају свуда оксију над коренитим слогом.

Плънь у **исплънь** 199 и 209 има псилу над **ис**, а оксију над **плъ**, **испльнь** 85 има псилу над **ис**, а оксију над **пль**; **испльнь** 78 има само псилу над **ис**. **Испльнити** 21, 27 има псилу над **ис** а оксију над **пль**; **исплънии са** 74, 169 има над **ис** псилу, а над **плъ** 74 има оксију, а 169 варију; **испльни са** 117 и **испльнисте** 125 имају псилу над **ис** а оксију над **пль**. **Исплънѣеть** 185 има псилу над **ис** и оксију над **плъ**. **Испльнениꙗ** gen. sg. 209 има псилу над **ис** а оксију над **не**.

Подобень nom. sg. 58, **подобно** nom. et acc. sg. n. 104 два пут, 164, **подобна** gen. s. 141, **подобна** nom. et. acc. pl. 120, 202 имају увек оксију над **до**. Praes. **оуподобла** 40, 58 има само псилу над **оу**. Imperat. **подобите са** 33 има оксију над **би**. Aor. **оуподоби са** 97, 116 има само псилу над **оу**. **Подобаеть** 239 (два пут) има оксију над **до**, а **подобаеть** 91 има над **е** псилу.

Поль у 17 случаја има свагда оксију над коренитим **о**.

Пость у два облика: **поста** gen. sg. 211, 214, 177 и **постомь** instr. 216 има оксију над коренитим **о**. Inf. **по-**

стити сѧ 176 (два пут) има оксију над **сти**. Praes. **постим сѧ** 47, **постите сѧ** 34, **постать** 47 и **постат сѧ** 48, 176 три пут (трећи пут написано **постетсѧ**); part. praes. act. **постѧ сѧ** 34 два пут и part. praet. pass. **пошт сѧ** 22 имају свуда оксију над **по**.

Правы acc. pl. f. 19, **правѣ** adv. 206, **правда** у 8 различитих облика, **неправды** gen. s. 129, **праведень** nom. s. 14, **праведнаа** nom. sg. fem. 126, **праведнаго** gen. s. 126, **праведна** acc. s. **праведнымь** instr. sg. 113, 196, **праведни** nom. pl. 125, **праведныхь** gen. pl. 74, 125, **праведныѧ** acc. pl. 32, **неправедныѧ** acc. pl. 32, **праведно** adverb. 105, **праведникь** у 6 разних облика, **праведницѫ** acc. sg. n. 56 (где је **ѧ** м. **є**), **праведницѫ** acc. sg. fem. 56 имају свуда оксију над **пра**. Глаголски облици **ѡправдиши сѧ** 65 и **оправди сѧ** aor. 58 имају исилу над **ѡ** а оксију над **пра**. Loc. sg. глаголске именице **исправленїи** 8 има исилу над **ис** а оксију над **пра**.

Просити долази у разним облицима, те ћемо га тако и прегледати. Inf. **просити** 253 има оксију над **си**; **въпросити** 121, 236 имају оксију над **про**. Praes. **прошѫ** 196, **въпрошѫ** 112, 231, **попросиши** 196, **просить** 38, **въспросить** 77, **просите** 224, **просита** 97, 107, 224, **просите** 230, **въспросите** 112 имају оксију над **про**. Imperat. **проси** 196 има варију а **просите** 38 оксију над **си**. Part. praes. act. **просѧ** 226, **просѧи** 38, **просѧшти** nom. s. f. 107, **просѧштомоу** 31, **просѧштїимь** dat. pl. 38, **просѧштихь** loc. pl. 2, 3 имају свуда оксију над **про**. Imperf. **прошахѫ** 253; aor. **проси** 257 и још 14 облика тога времена од **въпросити** имају оксију над **про**. Part. praet. act. **въпросившимь** loc. s. m. 4, 161, **въпросившихь** loc. pl. 3, 4, 161, 162 (два пут) имају такође свуда оксију над **про**. Од глаголске именице **въпрошенїє** налазим loc. sg. **въпрошени** 3, 162 с оксијом над **про**, на страни пак 161 с оксијом над **ше**, а истога облика **испрошени** 162 само са исилом

над нс. Imperf. учестанога значења **въпрашааше** 15, 87, 188, 210, 216, 221, 253, **въпрашаахж** 202 два пут, 203, 213, 216, 238 и part. praes. act. **въпрашажштихь** loc. pl. 3 имају свуда оксију над **пра**.

Пръвыи nom. sg. m. 225, **пръвїи** исти облик 105, **пръва** nom. sg. f. 167, **пръваа** исти облик, 235, **пръвжа** acc. sg. f. 259, **пръви** nom. pl. 223, **пръвїи** исти облик, 223, **пръвыхь** 105 и **пръвыхь** 67 gen. pl. имају свуда оксију над првим слогом.

Прѣдь 167 и **прѣжде** у 7 случаја имају увек оксију над **ѣ**.

Прѣтити 210 има оксију над првим **ти**; **прѣштааше** impf. 179 и **ȥапрѣти** aor. 3. sg. у 6 случаја имају свуда оксију над **прѣ**. Глаголске именице **прѣштенїа** acc. pl. 7 и **ȥапрѣштении** loc. s. 2 имају оксију над **ште**.

Птици nom. dual. 54, **птицѧ** nom. pl. 43, 68, 182, **птиць** gen. pl. 54, **птицамь** dat. pl. 72, 186, **птицѧ** acc. pl. 36 имају свуда оксију над **пти**. Исто тако acc. pl. **птеницѧ** 126 има оксију над **пте**.

Поустъ nom. sg. 126, **поусто** nom. et acc. sg. n. 77, 172, 197, 198 два пут, **поустыни** loc. sg. 19 имају оксију над **поу**. Inf. **поустити** 14, 100, 101, **ѡтпоустити** 84 има оксију над **сти**, **поустити** 3 има исти знак над **поу**. Praes. **ѿпоуштж** 97, 206, 253, **поустить** 253, **ѿпоустить** 230 два пут има свуда над **поу** оксију. Imperat. **ѿпоусти** 31 има варију над **сти**. Aor. **поусти** 98, 254, **попоустиша сѧ** 9 имају оксију над **поу**, а **ѿпоусти** 78 p. 3 sg. истога времена има варију над **сти**. Part. praet. act. **поушть** 256, **ѿпоушть** 78, 85, **ѿпоуштьше** 186 имају оксију над **поу**. **Ѿпоуштенїе** acc. sg. 168 и loc. sg. **поуштении** 161 имају оксију над **поу**. **Ѿпоуштажт сѧ** 174, **неѿпоуштаете** 230, **ѿпоуштааше** impf. 3, 253 имају оксију над **поу**. Придев **распоустнжа** acc. sg. f. 30, 100, 220 има оксију над **поу**. **Масопоустны** nom. et acc. sg. m. 244, 252, **масопоустныѧ** gen. sg. f. 248 (још

са оксијом над **мѧ**), **мѧсопоустноуѧ** acc. f. s. 137, **сыропоустнои** 35 (још с оксијом над **сы**) има свуд оксију над **поу**. **Ꙁапоустѣніа** gen. sg. 240 има оксију над **поу**.

Пѧть у 12 случаја, **пѧтнмь** 87, **пѧтнхь** loc. 2, **пѧтьдесѧтномоу** 97, **петдесетници** 95 има свуда оксију над коренитим гласником. **Пѧтькь** 257, **пѧтокь** 30, 55, 130, 176, 182, **пѧткоу** 31, 68, 84, 191, 218, 223 имају свуда оксију над **пѧ**. **Петькь** 190 и **пѧтокь** 222 имају оксију над **ть** и **то**, а **пѧткоу** 200 има варију над **у**.

Пѫть у 31 облику, **распѫти** loc. sg. 227 и **распѫтїихь** loc. pl. 201 имају свагда оксију над **пѫ**.

Рабь у 27 случаја има увек оксију над коренитим **а**; **рабыни** nom. sg. fem. 252 има оксију над **ы**.

Ради praep. у 10 случаја има увек варију над **ди**, а у 11-ом **ради** 26 има оксију над **ра**.

Радость acc. sg. 136 два пут, **радостїѫ** instr. 16, 70, 158, 184, по том аорист **въꙁрадовашѧ сѧ** 244 имају свуда оксију над **ра**. Аорист **въꙁрадовашѫ сѧ** 16 одступа и има оксију над **ва**.

Раꙁ- у разним речима. Praes. **поражѫ** 247 има оксију над **ра**. Aor. **прѣωбраꙁи сѧ** 90 има само псилу над **ω**, а исти облик на стр. 212 има уз псилу над **ω** још и оксију над **ра**. Subst. **ωбраꙁь** 118, 233, 260 и **ωбраꙁωмь** instr. 259 има псилу и оксију над **ω**; но gen. sg. **ωбраꙁа** и loc. sg. **ωбраꙁѣ** имају псилу над **ω**, а оксију над **ра**. **Четвороωбраꙁное** acc. s. n. 164 има оксију над **тво** и **ра**, а псилу над **ω**. **Прѣωбраженїе** acc. sg. 90 и **прѣωбраженїю** dat. sg. 91, 213 имају псилу над **ω**, а оксију над **же**. Међу тим **прѣображенїе** acc. sg. 212, **прѣωбражени** loc. sg. 3, 161 имају псилу над **ω** (или **о**) а оксију над **ра**. — Impf. **рѣꙁаахѫ** 110, 227 имају псилу над **рѣ**, а аорист **оурѣꙁа** 145, 249 има само псилу над **оу**.

Рек- долази у овим облицима. Inf. **рєшти** 174 два пут, 212, **ѿрєшти сѧ** 197 с оксијом над рє. Praes. **рєкѫ** 71, 231; **рєчєши** 10, има оксију над рє, а **нарєчєши** 14 над чє; **рєчєть** у 15 случаја, по том **нарєчєт сѧ** 229 и **прѣрєчєть** 63 имају оксију над рє, докле **рєчєть** 28, **нарєчєт сѧ** 18, 28 (два пут) имају исти знак над **чєт**; dual. **рєчєта** 109 има оксију над рє; pl. **рєчємь** 231, **рєчєтє** 112, 126 имају оксију над рє, а **рєчєтє** 92 над **чє**; **нарєкѫть** 14 има над рє, а **нарєкѫт сѧ** 26 над ѫ оксију. Imperat. **рьци** у 8 случаја и **прорьци** 251 имају варију над **ци**; dual. 2 p. **рьцѣта** 227, 245 има оксију над ѣ. Aor. **рѣхь** 158, 241, **рѣста** 224 и **рѣшѧ** у 13 случаја има оксију над **рѣ**; међу тим **рѣста** 225 има варију над **ста**; aor. 3 sg. **рєчє** у 251 случају, **нарєчє** 14, 179, 180, **изрєчє** (поред псиле над **из**) 77 имају оксију над **рє**; **прорєкошѧ** 58 има такође оксију над **рє**. Part. praet. act. **рєкь** 145, 248, **ѿрєк сѧ** 199 има такође оксију над **рє**. Part. praet. pass. **рєчєныи** nom. sg. m. 19, **нарєчєныи** 51, **рєчєно** nom. sg. n. 29, 30 два пут, 31, **рєчєноє** (каткад **рєчєнноє**) nom. sg. n. 14, 17, 18, 23, 43, 72, **рєчєннѫѭ** acc. sg. fem. 129, 240 има свуда на наведеним местима оксију над **чє**; међу тим **рєчєно** 260, **рєчєноє** 62, **рєчєннаго** 119 има оксију над **рє**. **Ѿтричєть** 7, **нарицаєть** 75, 121 два пут (и од тих један пут још са псилом над **є**), **нарицаємы** nom. sg. (још с варијом над **ы**), **нарицаємѫѭ** acc. sg. fem. (још са псилом над **є**), **нарицаємѣмь** loc. sg.; **нарицаитє сѧ** imperat. 122 два пут, **нарицаашє сѧ** impf. 163 имају свуда оксију над **ри**. — **Пророкь** у 17 облика, **лъжепроро̂кь** gen. pl. 39, adj. **пророускаго** gen. sg. 260, aor. **пророучьствова** 81 имају свуда оксију над **ро**. — **Си рѣчь** 201 има две варије над **си** а оксију над **ѣ**. —

Риза у 28 облика има увек оксију над **ри**.

Родити видимо у разним облицима. Praes. **родить** 14, **родит жє** 14 има оксију над **и**. Aor. 3 sg. **роди** или **роди сѧ**

у 6 случаја има оксију над **ро**, а **родиша сѧ** 101 над **ди**. Part. praet. act. I **рождєн сѧ** 15 има оксију над **ждє**, а **рождъшоу сѧ** 15 над **ро**. Part. praet. act. II **родиль** 142, **родил сѧ** 246 има оксију над **и**. Part. praet. pass. **рождєныхь** loc. pl. 57 има оксију над **ждє**. **Раждаєт сѧ** 15 има оксију над **ра**. Чешћи су именски деривати од овога корена. **Родитєлѩ** acc. sg. 240 има оксију над **ди**. **Рождєнїа** gen. sg. 165 и **рождєнїє** acc. sg. 164, **порождєнїа** nom. pl. 20 имају оксију над **ждє**; међу тим **порождєнїа** gen. sg. 125 има оксију над **ро**. **Родь** nom. et acc. sg. 58, 65, 93, 126, 131, 242 (на стр. 58 и 131 **рѡдь**), **рода** 74, **родѣ** loc. sg. 211, **рѡдовє** nom. pl. 13 три пут има оксију над **ро**; **родѡвь** gen. pl. 13 има варију над **ѡ**. **Родства** gen. sg., **сьродствѣ** loc. sg. 193 имају оксију над коренитим слогом. **Народь** (у 84 случаја 56 пута **рѡ** а 28 **ро**) има 76 пута оксију над **на**, 7 над **ро**, а 1 пут, стр. 233, и над **на** и над **ро**. **Рождьство** у 8 случаја има свуда оксију над **ро**.

Рыба у 11 облика, **рыбиць** gen. pl. 85, 207, **рыбарѣ** dual. 169 имају оксију над **ры**.

Рѣт- у inf. **ѡбрѣсти** 96, **обраштєши** 94 има псилу над гласником првога слога. Praes. **обраштєть** 89, **ѡбраштєть** 56, 66, 133, **приѡбраштєть** 211, **ѡбрѣштєть** 343, **срѣштєть** имају свуда над предлогом **об** псилу, а над коренитим слогом оксију; **ѡбрѣштєть** 228, **приобрѣштєть** 89 има псилу над предлогом **об**; dual. **обраштєта** 109 има само псилу над **об**; plur. **обраштєтє** 38, **обрѣштєтє** 227, **ѡбраштєтє** 16, 60, 117 имају псилу над предлогом, а оксију над коренитим слогом. Aor. **обрѣтохь** 12 има псилу над **об**, а оксију над **рѣ**; **приобрѣтохь** 136 и **приѡбрѣтѡхь** 135 имају само псилу над предлогом; **ѡбрѣтє** у 10 случаја има увек псилу над предлогом, и 6 пута оксију над коренитим гласником; **приѡбрѣтє** 135 има псилу над **ѡб**; **срѣтє** 187 има оксију над **рѣ**; **ѡбрѣтоста** dual., 227, 245 и **ѡбрѣтоша** 117 имају псилу

над **ѡ** и оксију над **ѣ**. Part. praet. act. I. **ѡбрѣть** 74 два пут има само псилу а **обрѣтши** nom. fem. s. 190 и **ѡбрѣтше** nom. pl. 172 има псилу над **ѡ** и оксију над **ѣ**. Part. praet. act. **приобрѣль** 96 има псилу над **об**. Praes. **ѡбрѣтаєть** 38 и **ѡбрѣтажть** 39 имају псилу над **ѡб** а оксију над **ѣ**; **ѡбрѣтаєть** 66 има само псилу над **ѡб**. Imperf. **ѡбрѣтаахж** 250 има псилу над **ѡ** и оксију над **ѣ**. Subst. verb. **ѡбрѣтенїю** dat. sg. 58 има псилу над **ѡ** а оксију над **ѣ**; **срѣтенїє** acc. sg. 45, 133 има оксију над **те**.

Ржка у 35 облика има 33 пута оксију над **рж**; **ржкама** instr. d. 193 и **ржками** instr. pl. 201 имају оксију над **ка** (но и та се оба облика међу горњима на стр. 82 и 202 налазе с оксијом над **рж**). **Ѡбржченѣ** dat. sg. f. 13 има такође оксију над **рж**.

Самь у 13 облика има увек оксију над коренитим гласником **а**.

Свои acc. sg. et dual. 242, 249, **своа** nom. sg. fem., acc. d. et n. pl. 16, 37, 194, 224, **своє** acc. sg. n. 193, 243 имају варију над **и**, **а** и **є**. Gen. et acc. sg. **своєго** у 34 случаја има 19 пута псилу, а 15 пута оксију над **є**. Gen. sg. fem. **своєж** 52, 56, 137, 218 има увек псилу над **є**. Dat. sg. m. **своємоу** у 9 случаја има 5 пута оксију, а 4 пута псилу над **є**; на стр. 26 пак стоји над тим **є** псила и оксија. Dat. et loc. fem. sg. **своєи** у 8 случаја има 4 пута оксију а 4 пута псилу над **є**. Acc. sg. fem. **свож** 100 има оксију над **о**. Instr. sg. m. **своимь** 29 два пут, 174, 208 имају оксију над **и**. Instr. sg. fem. **своєж** 77, 104, 120, 211 имају псилу а 31 оксију над **є**. Loc. sg. m. **своємь** у 16 случаја има 9 пута оксију, а 7 пута псилу над **є**. Gen. pl. **своихь** у 10 случаја има 7 пута оксију, а 3 пута псилу и оксију над **и**. Dat. pl. **своимь** у 31 случају има 30 пута оксију, а 1 пут псилу и оксију над **и**. Instr. pl. **своими** у 7 случаја има увек оксију над другим слогом.

Свѣть 24, 27, 35, **свѣтло** nom. s. 35, adv. 209; **свѣтить** praes. 27, **просвѣти** aor. 164 имају свуда оксију над коренитим **ѣ**. **Свитяжшти** 157 има оксију над **сви**. **Свѣтилникь** у 6 облика има увек оксију над другим слогом, а у acc. pl. **свѣтилникы** 133 има варију над **кы**. **Просвѣштати сѧ** 6 има оксију над **шта**. Imperf. **просвѣштаахѫ сѧ** 5 има оксију над **свѣ**. Subst. verb. **просвѣштенїи** loc. sg. 21, 22, 24, **просвѣштенїемь** instr. sg. 19, 169 има свуда оксију над **ште**. Loc. sg. **свѣштницѣ** 27, 185 има оксију над **свѣ**.

Себе у 4 случаја, **себѣ** у 5 имају над **се**, а **собоѫ** у 12 случаја има над **со** оксију.

Седмь у 11 случаја (на стр. 97 написано **седъмь**) по том **седмаго** gen. sg. 119, **седмыхь** loc. pl. 3, 161 имају свуда оксију над **сед**.

Село у 15 облика, **селное** nom. sg. 36, **селныхь** gen. pl. 36, 73 имају оксију над **се**. **Въсели сѧ** aor. 3 sg. 18, 23 има такође оксију над **се**. Subst. verb. **прѣселенїе** acc. sg. 12, **прѣселенїа** gen. sg. 13, **прѣселенїи** loc. sg. 12 имају оксију над **ле**.

Сила у 22 облика има увек оксију над **си**.

Слабь у глаголским облицима **ѡслабѣѫть** 207 има псилу над **ѡ**, а 85 псилу над **ѡ** и оксију над **сла**. Part. praet. pass. **расслабленъ** nom. sg. 41, **расслабленыи** nom. sg. 174, **расслабленомоу** dat. sg. 46, 174 два пут, **ѡслабленномоу** 174 још са псилом над **ѡ**, **расслабленна** acc. sg. 45, 173, **расслабленнымь** loc. sg. 2, 160, **расслабленыа** acc. pl. 25 има свуда оксију над **сла**. Dat. sg. **расслабленомоу** 46 има оксију над **бле**.

Слати видимо само сложено с предлогом **по**. Praes. **послеть** 73, 109, 130 има над последњим слогом а стр. 242 над **по** оксију. Imperat. **посли ны** 188 има оксију над **сли**. Aor. 3 sg. **посла** у 10 случаја има варију, а 3 pl. **послаша** у 6 случаја има оксију над **сла**. Part. praet. act. I: **пославь** у 6 случаја, **пославшаго** acc. sg. 56, 217 има оксију над **сла**. Part.

praet. pass. **посланъ** nom. sg. 83, **посланныѧ** acc. pl. 126, **посланныхъ** loc. pl. 2 има оксију над **сла**. Subst. verb. **послании** loc. sg. 2 има оксију над **сла**, а две варије над **ни**. **Посилати** 194, **посилаѫ** praes. 1 sg. 53, 125, 167, **посилаєть** 179, **посилаѫть** 118 имају оксију над **си**.

Слово у 58 облика једнине и множине има 56 пута оксију над првим коренитим слогом. Instr. **словомь** 43 има оксију над оба слога. Acc. pl. **словеса** 41 има варију над **са**. **Прѣдисловїє** nom. sg. 163 има оксију над **сло**. **Прослоу сѧ** aor. 3. sg. 159 има оксију над **про**. **Ꙁлословити** 217 има оксију над **сло**. **Ꙁлословить** praes. 81 има оксију над **сло**. **Ꙁлословаи** part. praes. 202 има варију над **ꙁло** а оксију над **сло**. **Слава** у 11 случаја; **славити** 175, **прославѧть** praes. 27, **славлѣхѫ** 84, **прослависта** 50, **прославишѧ** 46, имају свуда оксију над **сла**.

Слоуга nom. sg. 217, 225, **слоуꙁѣ** dat. sg. 29, **слоугы** nom. pl. 251, loc. sg. **слоужбѣ** 4 имају оксију над **слоу**. **Слоуга** nom. sg. 108, 122 има варију над **га**. Praes. **послоужиши** 23, **послоужить** 225, **послоужать** 108 и **послоужѫть** 225, по том impf. **слоужаахѫ** 23, 257, aor. **послоужихомь** 139, имају такође оксију над **слоу**. Imperf. sg. **слоужаашє** 171 има оксију над **жа**.

Слышати у 8 случаја има оксију над **слы**, **оуслышати** 127 само псилу над **оу**. Praes. **слышиши ли** 111, **слышить** у 7 случаја, **слышита** dual. 57, **слышитє** 54, 70. 185, **оуслышитє** 239 (још са псилом над **оу**); pl. 3 p.: **слышать** 57, **оуслышѫть** 69 (још са псилом над **оу**), **слышѫть** 69, 70, 183, 184, **оуслышѫть** 184 два пут (оба пута још са псилом над **оу**) имају свуда оксију над **слы**. Одступа **оуслышить** 63 само са псилом над **оу**. Part. praes. **слышѧи** 40, 70 три пут, **слышѧштомоу** 70, **слышѧштє** nom. pl. 69, 183 имају свуда оксију над **слы**. Imperat. **слыши** 9, 165, 235, има варију над **ши**; **слышитє** 182, 114 има оксију над **ши**, а **слышитє**

81 исти знак над **слы**; **оуслышитє** 69, 70 има само псилу над **оу**. Imperf. **слышахѫ** 201, **слышаахѫ** 228 има оксију над **слы**. Aor. **оуслыша** 76, 195 два пут има псилу над **оу** а оксију над **ы**; **слышахомь** 250, **слышастє** у 6 случаја и **слышаша** 69, 70 имају оксију над **слы**. Part. praet. act. I. **слышавь** у 14 случаја, **слышавши** nom. sg. fem. 190, 204, **слышавша** nom. dual. 108, **слышавшє** nom. pl. у 19 случаја има увек оксију над **слы**. Part. praet. pass. **слышань** 17, **слышано** 173, **оуслышано** 159, **оуслышани** 33 (последња оба случаја још са псилом над **оу**) има такође свуда псилу над **слы**. Subst. verb. **слышанїа** acc. pl. 239 има оксију над **слы**. — Praes. **послоушаєть** 52, 96 три пут, **прѣслоушаєть** 96, **послоушажть** 171, 187, 194 има свуда оксију над **слоу**; **послоушажть** 44 има оксију над **ж**. Imperat. **послоушаитє** 213 има над **слоу**, а 90 над **ша** оксију. Imperf. **послоушаашє** 196, 237, part. **послоушавь** 196, **послоушавшє** nom. pl. 16 имају оксију над **слоу**. **Слоухь** 25, 76, **слоуха** 206 имају такође оксију над **слы**.

Слѣд- видимо у овим речима: **къслѣдь** у 8 случаја има 7 пута оксију, а 1 пут, 175, варију над **ѣ**. **Послѣди**, 22, 113, 114 има сва три пута оксију над **ѣ**. **Наслѣдникь** nom. sg. 232, **наслѣдствїє** nom. sg. 232, **послѣднїи** nom. sg. et pl. 104, 106, 223 два пут, **послѣднємоу** dat. sg. 106, **послѣднѣа** acc. pl. n. 67 имају свуда оксију над коренитим **ѣ**. Глаголски облици **наслѣдать** 26, **послѣдоуєть** 89, 217 (у ком последњем случају има још оксија и над **є**), **послѣдоужть** 260, **наслѣдствоуѫ** praes. 1 sg. 221, **послѣдствоуи** imperat. 175, **послѣдствоужштими** part. praes. instr. pl. 260 имају свуда оксију над **ѣ**. Именица **послѣдоватєль** 8, 163 има оксију над **ва**.

Слѣпыи nom. sg. 227, **слѣпа** acc. sg. 209, **слѣпїи** nom. sg. 82, **слѣпы** acc. pl. m. 84, **слѣпыхь** loc. sg. 3 има свуда оксију над **ѣ**, а последње место, loc. 3, има оксију и над **ы**. **Слѣпєць** nom. sg. 82, **слѣпца** nom. d. **слѣпцоу** loc. d. **слѣп-**

цемь dat. pl. 82 имају оксију над **ѣ**. **Слѣпци** loc. sg. 161 има варију над **и**.

Смоквы acc. pl. 39, **смоквамь** dat. pl. 228 имају оксију над **смо**. **Смоковница** у 10 облика и adj. **смоковничное** acc. sg. 112 имају свуда оксију над другим слогом.

Соль nom. et. acc. sg. у 5 случаја (на стр. 26 **ѡоль**), **солїѫ** instr. 219 има увек оксију над **со**. **Осолит са** 219 има псилу и оксију над **о** и оксију над **со**, **осолит сѧ** 219 и **ѡсолит сѧ** 219 имају псилу над првим и оксију над другим слогом; **осолит сѧ** 27 има само псилу над првим слогом. **Солило** acc. sg. 142 и 246 има оксију над **ли**.

Спати у облицима **спить** praes. 185, 192, **спите** imperat. 145, 248, **спѣше** imperf. 44 има оксију над првим слогом. Part. praes. act. **спѧ** 187 има варију над **ѧ**; **спѧштїимь** dat. pl., **спѧштѫ** acc. pl. 144 два пут, 243, 248 (два пут) имају оксију над **ѧ**.

Срѣда у 13 облика има оксију увек над првим слогом. **Милосрьдовавь** 98 и **жестосрьдїю** dat. sg. 220 имају оксију над **срь**.

Стати 180, 181 два пут, **въстати** 88, и **остати** 127, 238 имају оксију над **ста**, а последњи случај још и псилу над **о**. Praes. **въстанѫ** 157, **станеть** 64, 96, **въстанеть** 66, 93, 128, 239, **нестанеть** 63, **недостанеть** 134, **въстанѫть** 53, 66, 128, 129, 240, 241 има такође свуда оксију над **ста**. Imperat. **стани** 178, **въстани** 174 два пут, 192, 226, **прѣстани** 187 има варију над **ни**, а **въстани** 46, **въстанѣте** 91, 248 има оксију над **ста**. Aor. **ста** 16, **въста** 157, 158, 181, 195 два пут, 258, **наста** 186, **прѣста** 79 има варију над **ста**, а **въста бо** 158 има над истим слогом оксију; исто тако **въсташѧ** 134, **присташѧ** 200 имају над истим слогом оксију. Part. praet. act. **ставь** 118, 226, **въставь** у 18 случаја, **въставша** nom. d. 259, **въставше** nom. pl. 250 имају оксију над **ста**. — Praes. **поставлѧ** 1 sg. стр. 136, **поставить** 133,

137, **оставить** (или **ѡставить**) 100, 104, 220, 234 два пут (још са псилом над **о** или **ѡ**) има оксију над **ста**. Imperat. **остави** 28, 34, 37, 44, 170, 205 има свуда псилу над предлогом а варију над **ви**; **остави** 21 има псилу над предлогом а оксију над **ста**. Plur. **оставите** 71, 102 има псилу над **о** а оксију над **ви**; на стр. пак 82, 244, 256 исти облик има псилу над **о** а оксију над **ста**. Aor. **оставихь** 99, **остави** 3 p. s. (каткад **ѡстави**) у 8 случаја, **постави** 94, 217, **състави** 164, **оставихѡмь** 103, 223, **остависте** 124, **ѡставиша** 9, 227 **неоставиша** 234, **поставиша** 141 има свуда оксију над **ста**, а над предлогом **о** (где га је) псилу; **остави** 21, 43, 171 има само псилу над предлогом. Part. praet. act. I. **оставль** у 8, **оставльша** nom. d. у 4 случаја, **ѡставльше** nom. pl. 233, 249, **ѡставивь** 95 имају псилу над предлогом и оксију над **ста**; одступају **оставьше** nom. pl. 118, 202 имајући само псилу над **о**. Part. praet. act. II. **оставиль** 223, (покрај псиле над **о**) praes. **въстаѫть** 57, 225, inf. **ѡставлѣти** 124, 174 (покрај псиле над предлогом), praes. **ѡставлѣет са** 126, 132 два пут, **приставлѣеть** 48, **ѡставлѣемь** 34, **оставлѣете** 123, 203, **поставлѣѫть** 27, **ѡставлѧт са** 183, imperf. **оставлѣаше** 172, 229 имају свуда над коренитим слогом **ста** оксију, а над предлогом **о** псилу. Именица **ѡставлeнїе** acc. sg. 7 има псилу над **ѡ** а оксију над **ста**, **приставленїа** acc. pl. 48 има оксију над **вле**; **наставникь** 122, **наставници** 122 имају оксију над **ста**. **Стадо** у 6 случаја и adj. **стадныа** nom. pl. fem. 143 имају оксију над **ста**.

Старци nom. pl. 112, 140, 250, **старець** gen. pl. 80, 88, 145, 201, 202, 210, 249, **старцы** instr. 158, 252, **старцѣхь** loc. pl. 3 имају свуда оксију над **ста**. **Старѣишинамь** dat. pl. 196 има оксију над **ѣ**.

Стоати видимо у облицима **достоить** 3, 76, 100, 219, с оксијом над **сто**, а у **достоить** 61, 233 и **ѿстоить** 81 тај је знак над **и**. Part. praes. act. **стоѧ** 256, **стоѧштоу** dat. sg.

240, **стожите** nom. pl. 252, **стоѩштихь** gen. pl. 249, **стожштїихь** gen. pl. 256, **прѣдстожштимь** dat. pl. 252 има свуда оксију над **сто**. Imperf. **недостоѩше** 177 има оксију над **сто**. **Прѣстѡль** 30, **прѣстолѣ** loc. sg. 104, 137 имају оксију над **прѣ**, а **прѣстоломь** instr. 124 над **сто**. **Достоинь** nom. sg. 20, 52 има оксију над **сто**; **достоинь** nom. s. 168, **достоины** nom. pl. 117, **недостоини** n. pl. 6 имају оксију над **и** што је после **сто**.

Стрѣти видимо у облицима **простри** imperat. 62, 178, где је варија над **стри**, **простерь** part. praet. act. 41, 67, где је оксија над другим слогом. Овамо иде и **страна** у 12 облика увек с оксијом над првим слогом, само је на стр. 19 варија над **на**. **Страненъ** nom. sg. 138, 139, **странна** acc. sg. 138, 139, **пространна** nom. pl. n. 38, **пространнѣиши** 164 имају такође свуд оксију над **стра**.

Стѫпити видимо у imperat. **пристѫпи** 90 с варијом над **пи**. Aor. **пристѫпи** у 5, **пристѫписта** у 1, **пристѫпишѧ** у 16 случаја има над **стѫ** оксију, само **пристѫпи** sg. 3, на стр. 41 и 112 има на истом месту варију. Part. praet. act. **пристѫпль** (на стр. 136 **пристѫпльже**) у 15 случаја, **пристѫпльши** у 2 и **пристѫпльше** у 13 случаја има увек оксију над **ѫ**. Praes. **пристѫпаете** 80, **пристѫпаѫть** 80, part. **пристѫпаѫште** 203, subst. verb. **пристѫплении** loc. sg. 2, 161 имају такође оксију над **стѫ**.

Соухь у acc. sg. fem., **соухѫ** 2, 61, 178, **соушѫ** acc. sg. 123, имају оксију над **соу**. Овамо припада aor. **исъше** 183 **иссъше** 111, **изсъше** 112, где је, поред обичне исиле над **и** оксија над **съ**; **исъше** 229 има само исилу над **и**, **изсъхошѧ** 68 има исилу над **из** а оксију над **хо**. Part. praet. act. **исъхшои** loc. sg. 3, 162 има исилу над **и** и оксију над **съ**.

Сь nom. sg. m. у 44 случаја има две варије над **ъ**. Nom. sg. fem. **си** у 10 случаја, nom. pl. m. 81, 139 имају две варије над **и**; nom. pl. n. **си** 242 има варију над **и**. **Сирѣчь** 7 два пут, 9 има сва три пута две варије над **си**, а на стр.

7 оба пута и оксију над **ѣ**. Nom. et acc. sg. n. по том најчешће у значењу ecce долази **сє** 104 пута и има 65 пута две а 39 пута једну варију над **є**; **сє жє** у 14 случаја има 9 пута једну, а 1 пут две варије и 4 пута оксију над **сє**. Gen. et acc. sg. **сєго** у 21 случају има оксију над **сє**. Dat. sg. **сємоу** 10, 106, 193 има оксију над **сє**. Dat. sg. fem. **сєи** 93, 230 има оксију над **сє**. Acc. sg. fem. **сїѫ** 230, 231, 247, 250 има варију над **ѫ**. Instr. sg. m. **симь** 66 два пут има оксију над **и**. Loc. sg. **сємь** 115 има оксију над **є**. Nom. et acc. pl. **сїѧ** у 9 случаја има 7 пута варију, а 2 пут оксију над **ѧ**. Gen. et. loc. pl. **сихь** у 11 случаја има оксију над **и**. Instr. pl. **сими** 6 има оксију над **си**. — **Сицє** у 7 случаја има увек оксију над **си**. – Gen. pl. **сицєвыихь** 217 има такође оксију над **си**. Adv. **само** 78, 92, 227 и **ѿ сѫдоу** 93 имају оксију над првим слогом.

Съмиштє у 14 облика (увек **съм-** само на стр. 32 **съньмиштихь**) има увек оксију над **съ**.

Сътникь у 7 облика има увек оксију над **съ**. **Сто** 68, 70, 95, 98 има две варије а **сто** 183, 184, 199 има једну варију над **о**: **сътѣ** loc. sg. 3 има оксију над **съ**. **Сторицєѫ** instr. 223 има оксију над **сто**.

Сѣмѧ nom. et acc. sg. 71, 73, 234, **сѣмєнє** gen. sg. 234 два пут, **сѣмєни** loc. sg. 161 имају свуда оксију над **сѣ**. **сѣати** 182, **сѣєть** 184, **сѣєт сѧ** 184, **сѣѫть** 36, **сѣѫи** part. praes. 68, 182, **сѣашє** impf. 182, **въсѣѧ** aor. 72, **въсѣѧвы** part. praet. act. 73 два пут, **сѣѧль** 71, **въсѣано** 186, **сѣанноє** 70 два пут. **сѣании** nom. pl. 184 два пут, имају свуда оксију над **сѣ**. Subst. verb. **сѣанїѧ** acc. pl. 60, 177 има оксију над **ѧ**.

Сѣсти 68, 107, 225 има оксију над **сѣ**, **сѣдѣти** 182 над **дѣ**. Dual. praes. **сѧдєвѣ** 224 има оксију над **сѧ**. Imperat. **сѣди** 121 има оксију над **ди**; **сѣди** 236, **сѣдитє** 143, 247 има оксију над **сѣ**. – Part. praes. **сѣдѧ** 250. **сѣдаи** 161.

сѣдаштаго gen. sg. 251, **сѣдашта** acc. sg. 175, 189 имају оксију над **сѣ**, dat. pl. **сѣдаштимь** 24, 58 има оксију над последњим слогом. Imper. **сѣдѣше** 84 има оксију над **дѣ**, а 157 над **сѣ**. Aor. **сѣде** 260, **въсѣде** 227 два пут. **сѣдоша** 121, **съсѣдоша** 10 има свуда оксију над **сѣ**. Part. praet. act. I. **сѣдь** 217, 237, **сѣдшоу** dat. sg. 26, **сѣдшихь** gen. pl. 9 има свуда оксију над **ѣ**. — **Посадити** 198 има оксију над **ди**; **насади** aor. 114, 231 има оксију над **на**, **въсади** 98 исти знак над **са**. — Именица **сѣдалишта** acc. pl. 229 има оксију над **сѣ**, **прѣкосѣданїа** acc. pl. 122 има оксију над **да**, **прѣждесѣданїа** gen. sg. 237 над оба **ѣ** и над **да**. **Садь** nom. s. 82 има оксију над **а**.

Сѫбота у 45 облика има 44 пута оксију над **сѫ**, а 1 пут, на стр. 65, над **бо**.

Сѫдь у 6 облика, **съсѫдь** acc. sg. 229, **съсѫды** acc. pl. 74, **сѫдныи** acc. sg. 52, 59 два пут, 194 имају свуд оксију над **ѫ**. Глаголски облици **сѫдити** 31, **ѡсѫдиши** 65, **сѫдить** 8, **осѫдать** 66, 106, 224 имају оксију над **ѫ** и псилу над предлогом; **ѿсѫдить** 66 има оксију над последњим слогом. Imperat. **сѫдите** 37 има оксију над **ди**. Part. praes. pass. **сѫдими** nom. pl. 37, aor. **ѡсѫдиша** 251 (поред псиле над **ѡ**) имају оксију над **сѫ**. Part. praet. act. II **ѡсѫдили** 61 има само псилу над **ѡ**. Part. praet. pass. **ѡсѫждень** nom. sg. m. 260 има псилу над **ѡ**, а оксију над **ѫ**. Subst. verb. **ѡсѫжденїе** acc. sg. 123, 237 има на оба места псилу над **ѡ**, а иначе 123 има оксију над **жде**, а 237 над **сѫ**. Фреквентативни глагол **расѫждати** 86 има оксију над **сѫ**.

Таина у 7 случаја има увек оксију над **и**. Adj. **таино** nom. sg. n. 54, 185, има такође оксију над **и**. Међу loc. sg. **таинѣмь** 4, и adv. **таи** 14, 15 имају оксију над **та**. Глагол **оутаити са** 204 има има само псилу над **оу**, а **оутаиль** 59 има псилу над **оу** и оксију над **и**.

Тако у 18 и **такожде** у 7 случаја имају свуда оксију

над **тА**. — **ТАковь** nom. sg. 6, **такова** nom. sg. f. 241, **таково** acc. s. n. 94, **таковы** nom. pl. 193, **таціѣхь** gen. pl. 221 имају свуда оксију над **тА**.

Твон acc. sg. 189 има варију над **н**; **твон же** nom. pl. 176 имају оксију над **н**. Nom. sg. fem. **твоѧ** 181 два пут, 226, има варију а **твоѧ** 33 оксију над **ѧ**. Nom. sg. n. **твое** 219 има варију над **е**. Gen. et acc. m. **твоего** у 11 случаја има 6 пута оксију а 5 пута исилу над **е**. Gen. sg. fem. **твоеѫ** 22, 191 има исилу, а 205 оксију над **е**. Dat. sg. m. et n. **твоемоу** 33, 34, 37 има оксију, а 23 исилу над **е**. Instr. sg. m. et n. **твонмь** у 7 случаја има 6 пута оксију а 1 пут, 57 стр., исилу и оксију над **н**. Instr. sg. fem. **твоеѫ** 120, 236 три пут, има сва четири пута исилу над **е**. Loc. sg. **твоемь** 37, 107 имају оксију а 71 исилу над **е**. Loc. sg. fem. **твоен** 224 има оксију над **е**. Dat. dual. **твонма** 121, 237 има оксију над **н**. Gen. plur. **твонхь** 29, 30 има исилу и оксију над **н**. Dat. plur. **твонмь** 92, 189 има оксију над **н**. Nom. pl. fem. **твоѧ** 181 има варију над **ѧ**, а acc. pl. m. **твоѫ** 236 варију над **ѫ**.

Творити долази у разним облицима. I. **Творити** у 10 случаја има 9 пута оксију над **тво**, а 1 пут над **ри**; **сътворити** у 8 случаја има 7 пута оксију над **тво** а 1 пут над **ри**. II. Praes. sg. 1 p. **творѫ** 3 пут и **сътворѫ** 9 пута има свагда оксију над **тво**; 2 p. sg.: **твориши** 4 и **сътвориши** 3 пута има такође свуда оксију над **тво**; 3 p. sg.: **творить** у 11 и **сътворить** у 6 случаја има оксију над **тво**; само **творить** 20 има оксију над **рить**. Dual. **творита** 227; plur. 1 p. **сътворимь** 159, 2 pers. **творите** 32, 202, 203, **сътворите** 112. 3 p. **творѧть** у 11 случаја имају над **тво** оксију; само **сътворите** 64 има оксију и над **сь** и над **тво**, а **сътворите** 64 само над **ри**. III. Imperat. **сътвори** 42, 221 има над **ри** варију; **творите** у 6 случаја има над **тво** а у 2 случаја над **ри** варију; **сътворимь** 90, 212 има над **тво**, а **сътворите** 20 над

ри оксију. IV. Part. praes. act. **творѧ** 40, **творѧи** 39, **творѧштомоу** 115, **творѧшта** acc. sg. 133, **творѧштѫѧ** acc. sg. f. 32, **творѧштє** 123, **творѧштєи** nom. pl. 39 има свуда оксију над **тво**. V. Imperf. **творѣшє** 179, 196 два пут, 253 има оксију над **тво**. VI. Aor. **сътвори** у 20 случаја, **сътворихомь** 40, **сътвористє** у 6 случаја, **сътворишѧ** у 12 случаја (међу којима само је на 253 страни **сътворишѫ**) има свагда оксију над **тво**; **оутвори сѧ** 209 има само псилу и оксију над **оу**. VII. Part. praet. act. I. **ꙁатворивь** 33, **сътворивыи** 100, **сътворшѫѧ** acc. sg. fem. 191 **сътворьшѧ** nom. d. 109, **сътворшє** 158 и **сътворшє** 252 nom. pl. masc. има свуда оксију над **тво**. VIII. Part. praet. act. II. **сътворилъ** 100, 106 има оба пута оксију над **тво**. IX. Part. praet. pass. **ꙁатворєны** nom. pl. 134 има оксију над **тво**; **рѫкотворєнѫѧ** acc. sg. f. 250, **нєрѫкотворєнѫ** acc. sg. f. 250 имају оксију над **рє**. X. **Ꙁатварѣєтє** praes. 123 има оксију над **тва**. XI. **Миротворци** 26 има оксију над **ми** и **тво**, а **твари** dat. sg. 260 над **тва**.

Тєкь видимо у овим речима: aor. **тєчє** 188, **тєкостѣ** 158, part. praet. act. I. **тєк жє** 256, **притєкь** 221, **обьтєкшє** nom. pl. 201 (још са псилом над **об**) има свуда оксију над **тє**. Loc. sg. **тєчєнии** 191 има оксију над **чє**. Глаголи **сътнчєть** 164, **растачаєть** 64, **растоучихь** 136, **растоучиль** 136, имају оксију над кореним слогом. **Крькотоучива** 48 (уз оксију над **кро**), **кръвотоучивѣи** loc. sg. 2, 161 имају оксију над **то**. **Точило** acc. sg. 114, 231 има оксију над **чи**. **Въстоцѣ** loc. sg. 15, 16, **въстокь** gen. pl. 15, 42 има оксију на **ъ**, а **въстѡкь** gen. pl. 130 има оксију над **ѡ**. **Прѣдитєчєва** gen. sg. 165 има оксију над **ди**, а **истоучникь** nom. sg. 191 има псилу над **ис** а оксију над **о**.

Тогда у 74 случаја има 52 пута оксију над **о** а 22 пута варију над **а**. **Тогда** 89 има над **о** оксију а над **а** варију.

Три 8, 66, 212 има две, а 84, 90, 143 једну варију

над **и**; **третїи** 210, 224, 234, 255, **третїаго** gen. sg. 157; **третиицеѫ** instr. 145, 248 имају оксију над **тре**.

Тоу 161, у 33 случаја има 31 пут две варије а 2 пут једну варију над **у**.

Тъ nom. s. m. у 44 случаја има увек оксију над **ъ**. II. Nom. et acc. s. n. **то** у 7 случаја има 5 пута две варије а 2 пут једну варију над **о**; **тожде** 32 два пут, 145, 248 има оксију над **то**. III. Gen. et acc. sg. m. **того** у 13 случаја има свуда оксију над **то**. IV. Dat. sg. m. et n. **томоу** у 14 случаја има увек оксију над **то**. V. Dat. sg. fem. **тои** 40, 49, 50, 241 има увек оксију над **то**. VI. Acc. sg. fem. **тѫ**, 7, 201 има једну а 40, 80 две варије над **ѫ**. VII. Instr. **тѣмь** 163, **тѣмже** 9, 164. 177 има свуда оксију над **ѣ**. VIII. Loc. sg. **томь** 131, 209, 242 има оксију над **о**. IX. Dat. dual. **тѣма** 259 има оксију над **ѣ**. X. Nom. pl. m. **ти** (само на стр. 134 **ты**) у 15 случаја има 9 пута две а 6 пута једну варију над **и**. XI. Nom. et acc. pl. n. nom. dual. **та** у 5 случаја има свуда две варије над **а**. XII. Gen. pl. **тѣхь** у 4 случаја има вазда оксију над **ѣ**. XIII. Dat. pl. **тѣмь** 5, 6 има оксију над **ѣ**. XIV. Acc. pl. m. **ты** 129, 176, 206 има две варије над **ы**. — Овде се може додати **тамо** у 5 случаја с оксијом над **та**; **ѿтѫдоу** у 8 случаја с оксијом над **тѫ**.

Тъкмо у 8 случаја има увек оксију над **ъ**; **тъїѫ** 9, 163, 165 исто тако.

Тък- (**тъкнѫти**) видимо у **прѣтъкнеши** 22, с оксијом над **ъ**, **истъкни** imperat. 219 са псилом над **и**. **Притъча** (која — **притъча** — такође овамо иде) у 36 облика има увек оксију над **при**. Acc. sg., који ради средње-бугарског правописа може интересовати долази 18 пута, и 17 пута написан је **притъѫ**, а само 1 пут, стр. 97, **притъѫ**.

Тъма nom. sg. 35, **тъмѫ** acc. sg. 42, 117, 137, **тъмѣ** loc. sg. 24, 54 имају свуд варију над последњим слогом.

Темницѫ у 10 облика има 9 пута оксију над **ни**, а 1 пут над **те**.

Ты nom. sg. у 21 случају (**ти** написано је само на стр. 142) има 19 пута две, а 2 пут једну варију над **ы**. II. Acc. sg. **на тѧ** 28, 253 има варију над **ѧ**. III. Instr. **тобоѫ** 21, 31, 168, има оксију над **то**. IV. Dat. et loc. sg. **тебѣ** 35, 138, 214 има оксију над **те**. V. Dat. dual. **вама** 108, 109, 224, 227 има свуда оксију над **ва**. VI. Nom. pl. **вы** у 33 случаја има 23 пута две а 10 пута једну варију над **ы**. **Вы же** 110, 122 има оксију, а **вы же** 229 варију над **ы**. VI. Gen. et loc. pl. **вась** у 31 случају има увек оксију над **а**. VII. Dat. sg. **вамь** у 113 случаја има увек оксију над **а**. VIII. Acc. pl. **на вы** 126, 217 има једну, а 26 две варије над **ы**. IX. Instr. plur. **вами** 92, 159 има оксију над **ва**.

Тысѫшти nom. d. 189, **тысѫшта** nom. et acc. pl. 85, 207, 209, **тысѫшть** gen. pl. 78, 199, 209, **тысѫштамь** dat. pl. 87 два пут, **тысѫштникомь** dat. pl. 196 имају свуда оксију над **ты**.

Тѣло у 8 облика има увек оксију над **ѣ**.

Тѧжко adv. 69, **тѧжка** acc. pl. n. 121 имају оксију над **тѧ**. **Тѧжателїе** nom. pl. 232, **тѧжатель** gen. pl. 231, **тѧжателемь** dat. pl. 231 два пут, **тѧжатела** acc. pl. 232 имају свуд оксију над **жа**. **Стѧȥати сѧ** 98, **стѧѕати сѧ** 135, 208, **стѧȥажштих сѧ** gen. pl. 235, **стѧѕаша сѧ** 217 имају оксију над **стѧ**. **Стѧѕати сѧ** 171, **стѧжанїа** acc. pl. 222 имају оксију над другим слогом. Part. praet. pass. **отеготена** nom. pl. n. 145 има псилу над **о**.

Оѵбо (каткад написано **оѵбѡ**) у 125 случаја има 113 пута псилу и оксију, а 12 пута само псилу над **оѵ**.

Оѵжась nom. sg. 259 има псилу над **оѵ** а оксију над **жа**, **оѵжасомь** instr. 192 има само псилу над **оѵ**. Inf. **оѵжасати сѧ** 247 има псилу над **оѵ**, а оксију над **жа**; imperat. **неоѵжа-**

сѧпте сѧ 239, 258 има псилу над **оу**, а оксију над **жѧ**, а 127 има само псилу над **оу**; imperf. **оужасаахѫ сѧ** 200, 222, 223 има сва три пута оксију над **жѧ**, а над **оу** стр. 200 псилу и оксију, а у остала два случаја само псилу. Од **оужаснѫти сѧ** има aor. **оужасе сѧ** 214 само са псилом над **оу**, по том **оужасошѧ сѧ** 189, 192 са псилом над **оу**, и оксијом у првом случају над **жѧ**, а у другом над **со**; **оужасошѧ сѧ** 171 има само псилу над **оу**, а 258 псилу над **оу** и оксију над **жѧ**.

Оуже у 16 случаја има увек оксију над **оу**.

Оумь видимо у овим речима сложеним или изведеним. Instr. **разоумомь** 236 има оксију над **ра**; praes. **разоумѣеть** 240 има оксију над **ѣ**, **оумѣете** 38, 86 псилу над **оу** и у првом случају оксију над **ѣ**, **разоумѣѫть** 183 има оксију над **оу**; imperat. **разоумѣите** 81 има оксију над **ѣ**; imperf. **неоумѣахѫ** 248 има псилу над **оу** а оксију над **ѣ**; aor. **разоумѣшѧ** 200, 233 има оксију над **ѣ**.

Оуста acc. pl. 26, 72, 82, 94 има псилу над **оу** а варију над **а**: **оуста** 65 има само псилу, а 81 псилу и оксију над **оу**; gen. pl. **оусть** 10, 22, 81, 82, 111 има свуда псилу и оксију над **оу**; dat. pl. **оустомь** 6 има псилу и оксију над **оу**: instr. pl. **оусты** 5 има псилу и оксију, а 81 само псилу над **оу**; loc. pl. **оустѣхь** 96 има псилу над **оу**. **Оустнами** instr. 81, 202 има оба пута псилу и оксију над **оу**.

Оутро у 9 случаја, **оутрѣи** acc. sg. 37, 228, **оутрьнїи** nom. sg. m. 37 имају свуда псилу и оксију над **оу**. **Оутрьнеі** loc. sg. 13 има само псилу над **оу**.

Оучити 56, 182, 193, 198, 210 и **оучити сѧ** 6 има псилу над **оу** и оксију над **чи**. II Praes. **оучиши** 233, **наоучить** 28 два пут има псилу над **оу** и оксију над **чи**; међу тим **оучиши** 118 и **оучить** 7 имају само псилу над **оу**. III. Imperat. **наоучите** 159, **наоучите сѧ** 47, 131, 242 има псилу над **оу**, оксију над **чи**; одступа **наоучите сѧ** 60 само са псилом над **оу**. IV. Part. praes. act. **оучѧ** 25, 50, 170, 193, **оучаи**

41, **оучащоу** dat. 112 два пут, **оучаще** nom. pl. 159 имају само псилу над **оу**; међу тим **оуча** 236, 249, **оучаще** 81, 202 имају псилу и оксију над **оу**. Part. praes. pass. **оучими** 6 два пут има псилу и оксију над **оу**. V. Imperf. 3 sg. **оучаше** у 9 случаја има 5 пута псилу и оксију, а 4 пута оксију над **оу**. VI. Aor. **научиша** 197 има псилу над **оу** а оксију над **чи**. VII. Part. praet. act. **наоуч са** 75 има псилу и оксију над **оу**; **наоучив са** 8 има псилу над **оу** а оксију над **и**. Part. praet. pass. **наоучени** nom. pl. 159 има само оксију над **оу**. VIII. Subst. verb. **оученїе** nom. sg. 171, **оученїа** gen. sg. 87 и loc. sg. **оучени** (и **оученїи**) у 5 случаја имају само псилу над **оу**; 2 случаја loc. sg. 1, 237 имају псилу и оксију над **оу**. **Оученїе** acc. s. 202, **оученїа** acc. pl. 81 имају псилу над **оу** а оксију над **че**. IX. **Оученикь** у 152 облика има 147 пута само псилу, а 5 пута псилу и оксију над **оу**. Што се тиче осталих акцената у 129 случаја долази над **ни** оксија (увек покрај псиле над **оу**), на стр. 56 **оученикь** gen. pl. има псилу над **оу** а оксију и над **е** и над **и**, на стр. 237 **ученикы** acc. pl. има псилу и оксију над **оу**, а оксију над **че**; 18 пута је само псила и 3 пут само псила и оксија над **оу**. Што се тиче dat. pl. **оученикомь**, њега налазим 55 пута, и има 50 пута **ω**, а 5 пута **о** у последњем слогу. X. **Оучитель** у 28 облика има 26 пута псилу над **оу** а оксију над **чи**, а 2 пут само псилу над **оу**. **Законооучитель** nom. s. 120 има оксију над **за**, псилу над **оу**, и оксију над **чи**. XI. Praes. **пооучаеть** 7 има псилу над **оу** а оксију над **ча**; imperat. **пооучаите** 239 има само псилу над **оу**.

Оухо acc. sg. 54 има псилу а 249 псилу и оксију над **оу**; **оуши** у 13 облика имају 8 пута псилу и оксију а 5 пута само псилу над **оу**.

Хлѣбь acc. sg. 142, 202, 246, **хлѣба** gen. sg. 83, 180, 194, 208, **хлѣбѣ** loc. sg. 22, **хлѣби** nom. pl. 22, **хлѣбь** gen. pl. 87, 207 два пут, **хлѣбы** acc. pl. 86, 198, два пут 199,

208, **хлѣбѣхь** loc. pl. 161, 200 имају свуда оксију над коренитим **ѣ**. Loc. pl. **хлѣбѣхь** 161 има оксију над другим слогом. Gen. pl. **хлѣбъ** 2 (с ретким случајем **ъ** на крају) има оксију над **ѣ**, а две варије над **ъ**.

Ходити 237 и **приходити** 221 имају оксију над **хо**. а **мимоходити** 177 над **ди**. II. Praes. 3 sg.: **ходить** и с предлозима **въ, въʒ-, ис-, мимо, при, прѣ, съ** у 15 случаја има свуда оксију над **хо**; praes. 1 pl.: **въсходимь** 106, praes. 2 pl. **въходитє** 123, **прѣходитє** 123; praes. 3 pl.: **ходѧть** и с предлозима **ис** (врх кога је, као обично, оксија) и **при** у 7 случаја има оксију над **хо**. II. Imperat. **ходи** 222 има варију над **ди**; **ходи** 46, 174, **въсходимь** 224, **исходитє** 134 (покрај исиле над **ис**) имају оксију над **хо**. III. Part praes. act. **ходѧ** у 10 случаја (и с предлозима **въс, ѿ, прѣ**,) има свуд оксију над **хо**; nom. et acc. sg. n. **мимоходѧштє** 229 и **исходѧштєє** 81, 204, (уз исилу над **ис**) има оксију над **хо**; dat. sg. **ходѧштоу**, тако, и с предлозима **ис** и **прѣ**, има у у 9 случаја оксију над **хо**, а у 10-ом **исходѧштоу** 108 има само исилу над **ис**; acc. sg. **въсходѧщь** 183, **съходѧщь** 21, 169, **ходѧштѧ** 79, 200, loc. sg. **исходѧштимь** 22 (покрај исиле над **ис**), дуални облици **въходѧштѧ** 227, **исходѧштѧ** 44 **исходѧштєма** 57, **исходѧштима** 50 (покрај исиле над **ис**) имају свуда оксију над **хо**; nom. pl. **ходѧштє** и с предлозима **въ** и **ис** у 8 случаја, а исто тако и **въходѧштєи** 38, **мимоходѧштєи** 255, **ѿтходѧштєи** 197, **приходѧштєи** 197, **прѣдходѧштєи** 110, 227 имају свуда оксију над **хо**; nom. pl. n. **исходѧштѧ** 82, 203, (покрај исиле над **ис**), gen. pl. **въходѧштихь** 123, 184, dat. pl. **съходѧштимь** 91, 213 и acc. pl. **ходѧштѫ** 209 имају такође свуда оксију над **хо**. Part. praes. pass. **въходимоє** nom. sg. 203, 204, има оксију над **хо**. IV. Imperf. **хождаашє** 79, 192, **въхождаашє** 201, **ʒахождаашє** 171, **исхождаашє** 19, 168, 229 (покрај исиле над **ис**). **прохождаашє** 25, 193, **хождаахѫ** 257, **прихождаахѫ** 173 има

свуда оксију над **хо**. V. Subst. loc. sg. **хождении** 161 **исходиштꙗ** acc. pl. 117, **въсходь** acc. sg. 7 и adj. **сънисходень** nom. sg. 163 имају оксију над **хо** и псилу над **ис** на оба места.

Хотѣти видимо у овим облицима. I. Praes. **хоштѫ** у 11 случаја, **хоштеши** у 12 случаја, **хоштеть** у 10 случаја, **хотскѣ** 224, **хоштетꙗ** 108, 224, **хоштемь** 65, **хоштете** у 7 случаја, **хотѧть** 121 има свуда оксију над **хо**. II. Part. praes. act. **хотꙗ** 14, 76, 254, **хотѧи** 58, **хотѧштаго** 31, **хотѧштомоу** 31, **хотѫште** nom. pl. 67, **хотѧштїихь** gen. pl. 237 има свуда оксију над **хо**. III. Imperf. **хотѣаше** 196, **хотѣахѫ** 224; **хотѣше** 3 sg. 18, 98, 200, 204, 216, **хотѣхѫ** 6, 116 имају свуда оксију над **хо**. IV. Aor. **въсхотѣхь** 126, **хотѣ** 179, **въсхотѣ** 14, 97, 197, **въсхотѣсте** 126, **въсхотѣшꙗ** 91, 214 има свуда псилу над **хо**. V. Subst. **хотѣнїꙗ** acc. pl. 6 има оксију над **хо** и над **тѣ**; **похотїѫ** instr. 29, **похотеи** gen. pl. 184 има оксију над **хо**.

Храмь у 5 и **храмина** у 6 облика има свуда оксију над **хра**.

Храни- у **съхранити** 22, **хранаштиимь** dat. pl. 7 два пут, **съхраних** 102, 222, **хранилиштоу** 237, **съхранно** adv. има оксију над **хра**. **Хранилиште** acc. sg. n. 237, **хранилиштꙗ** acc. pl. 122 има оксију над **ни**.

Хоула nom. sg. 64 два пут, 204, **хоулы** acc. pl. 174 има варију над последњим слогом. **Въсхоулить** 181, **въсхоулѧть** 181, **хоулѣхѫ** 255 имају оксију над **хоу**. Subst. verb. **хоуленїꙗ** nom. pl. 181 има оксију над **ле**.

Цѣлити 179 има оксију над **ли**, а **исцѣлити** псилу над **ис**. Praes. **исцѣлѧ** 1 p. sg. 42 има псилу над **и** а оксију над **ѣ**, а **исцѣлѧ** 69 и **исцѣлить** 178 само псилу над **ис**. Aor. 3 sg. **исцѣли** у 9 случаја има 8 пута само псилу над **ис**, а 1 пут, на стр. 172, оксију над **цѣ**. — Praes. **исцѣлѣеть** 42 има псилу над **ис** и **е**, imperf. **исцѣлѣахѫ** 195 има само псилу

над **ис**. Aor. **исцѣлѣ** 42, 83, 92, 191 има само псилу над **ис**. Part. praet. act. **исцѣлѣвших** loc. pl. 3, 160 има псилу над **ис** и оксију над **лѣ**. — **Цѣловати** 254 и **цѣлованїа** acc. pl. 122 има оксију над **ва**; **цѣлоуєте** 32 и **цѣлоуите** imperat. 52 има оксију над **оу**.

Ꙋась у 28 случаја има увек оксију над **ꙋа**.

Ꙋаша 144 два пут и acc. sg. **ꙋашѫ** у 9 случаја имају свуда оксију над **ꙋа**.

Ꙋєтыри у 12 облика има увек оксију над **ты**. Acc. sg. **ꙋєтврьтѫѫ** 79 има оксију над **ь**. **Ꙋєтврьтъкь** nom. sg. 29 **ꙋєтврьтькь** 237, **ꙋєтврътькь** 115, **ꙋєтврьтокь** 44, **ꙋєтврътокь** 81, 197, **ꙋєтврьтѡкь** 53, **ꙋєтврътѡкь** 139, 213, **ꙋєтврьткоу** dat. 30, 44, **ꙋєтврътkoу** 116 имају свуда оксију на другом слогу. Одступа **ꙋєтврьткоу** dat. sg. 189 с варијом над **ꙋ**.

Ꙋисть acc. sg. 5, **ꙋисто** nom. sg. n. 124, **ꙋистїи** nom. pl. 26, **нєꙋисть** у 14 облика, **нєꙋистоты** gen. sg. 125 има свуд оксију над **ꙋи**. **Ѡꙋистити** 41 и **оꙋистити** 172 имају псилу над предлогом и оксију над **ꙋи**. Imperat. **оꙋисти** 124 има варију, а **оꙋисти сѧ** 41, 172 оксију над **сти**, а све троје псилу над **о**. Aor. **оꙋисти сѧ** 41, 173 има псилу над **о** а оксију над **ꙋи**. Subst. verb. **оꙋиштєнїє** acc. sg. 171 има псилу над **о** а оксију над **штє**. Praes. **ѡꙋиштаѫт сѧ** 57 има псилу над **ѡ**, а оксију над **ꙋи**, а **ѡꙋиштаєтє** praes. 2 pl. 124 и **оꙋиштаитє** imperat. 51 имају само псилу над **о**.

Ꙋто (ретко **ꙋтѡ**) у 27 случаја има увек варију над **о**: **ꙋто ми** 141 има над **о** оксију. **По ꙋто** 202, 231 има оксију над **по**. **Ниꙋтожє** у 5 случаја има оксију над **ни**. **Ꙋимь** instr. 27, 219 и **ниꙋимжє** 15 имају оксију над **ꙋимь**.

Ꙋьт- видимо у речима: **ꙋътєт сѧ** 226 с оксијом над **є**: imperat. **ꙋьти** 221 **ꙋъти** 80, 102, 202, 255, **ꙋти** 55, 142, 144, 255, 256 с варијом над **и**. **Бєсꙋьстєнь** nom. sg. m. 193, 232 има оксију над **ꙋь**, а **ꙋисла** gen. sg. 207, 208 над **ꙋи**.

Чѧ- видимо у **наЧѧть** aor. 3. sg. у 27 случаја и **ӡаЧѧть** 165, по том **наЧѧшѧ** у 8 случаја има свуда оксију над **Чѧ**, само **наЧѧшѧ** 60 има варију на истом месту. Part. praet. act. I. **наЧєнь** 105, 252, **наЧєнноу** dat. sg. 98 имају оксију над **є**. **НаЧѧло** у 7, **ӡаЧѧло** у 4 и **поЧѧло** у 10 случаја имају оксију над **Чѧ**. **ӡаЧєло** nom. sg. 200 има варију над **ло**. **НаЧинаєт** 165 има оксију над **Чи**, **наЧинаитє** imperat. 20 има оксију над **на**. **Чѧдо** у 18 случаја има 16 пута оксију над **Чѧ**, 1 пут **Чѧда** acc. pl. 104 варију над **а**, а 1 пут, **Чѧдь** gen. pl. 223 варију над **ѧ**, али ти облици долазе и оксијом над **ѧ** акцентовани. Dat. pl. **Чѧдѡмь** два пут долази, и оба пута је тако написан. **НсЧѧдїа** nom. pl. 65 има над **нс** псилу, а над **Чѧ** оксију.

Шьд- имамо као. **шєдь** и са предлозима **въ, нӡь, при, прѣ** у 40 случаја, **шєдши** и са предлозима у 10 случаја, **нашєдша** gen. sg. 260, **шєдшоу** dat. sg. и са предлозима у 12 случаја, **нӡьшєдшь** nom. s. m. 205 још са псилом над **нӡь**, **пришєдшєє** acc. sg. n. 212 **нӡьшєдшѫѧ** acc. sg. fem. 191 (још са псилом над **нӡ**) **шєдша** nom. d. 57, 109, 259, nom. pl. **шєдшє** (на стр. 157 написано **шєдъшє**) и с предлозима у 33 случаја, **шєдшєи** 104, **пришєдшєи** 201, **нӡьшєдшєи** 180, gen. pl. **съшєдшихь** 9, dat. pl. **шєдшимь** с предлозима у 6 случаја — имају увек оксију над **шєд**. Без оксије над **шєд** нађох осим ових само 10 облика сложених с предлогом **нӡ**, на ком је у таком случају псила и 1 с предлогом **о**, на ком је ту псила и оксија. Непретворено **ь** нађох у **нӡьшьдь** 198, **пришьдь** 41, **нӡьшъдшє** 62 где је у првом случају псила над **нӡ**, а у другом оксија над **шь**. Part. praet. act. **пришєль** 170 nom. s. n., **пришєствїє** nom. sg. n. 130, 132 два пут, gen. sg. 127, loc. sg. **пришєстви** имају такође оксију над **шє**.

Ѩвѣ у 7 случаја има 5 пута псилу и оксију а 2 пут псилу над **ѩ**. Глаголскога обличја praes. **ѩвиши сѧ** 34,

ꙗвит сѧ 130, 185 (имајући оксију над и), **ꙗват сѧ** 33, 34 имају само псилу, а **ꙗвить** 7 псилу и оксију над ꙗ. Aor. **ꙗви сѧ** 4 пута има псилу и оксију, а 2 пут само псилу над ꙗ; **ꙗви сѧ** 18 има псилу над ꙗ а оксију над **ви**; **ꙗви сѧ** 17, 50 има псилу над ꙗ, а варију над **сѧ**; **ꙗвиста** dual. 3 p. 90 има псилу над ꙗ, а оксију над **ви**, 3 p. plur. **ꙗвишѫ** 71 има псилу над ꙗ. Part. praet. act. I. **ꙗвльшѫѧ сѧ** gen. sg. fem. 15 има само псилу над ꙗ. Part. praet. pass. **ꙗвлєна** acc. sg. 179 има псилу над ꙗ, а оксију над **є**. Subst. verb. **ꙗвлєнїє** acc. sg. 185 има псилу над ꙗ. Part. praes. **ꙗвлѣѫ** 260 има псилу над ꙗ и оксију над **ѣ**; praes. **ꙗвлѣєт сѧ** 130, **ꙗвлѣєтє сѧ** 135, **ꙗвлѣѫт сѧ** 125 имају само псилу над ꙗ. Adj. **ꙗвєстьвно** 164 има псилу над ꙗ и оксију над **ъ**.

Ꙗсти у 18 случаја има псилу и оксију над ꙗ. Praes. **ꙗси** 245 има псилу над ꙗ, а варију над **си**; **ꙗсть** 47, 175 има псилу и оксију над ꙗ; **ꙗстє** 36 има псилу над ꙗ; **ꙗдѫть** 4 пута има псилу и оксију, а 2 пут само псилу над ꙗ. Imperat. **ꙗдитє** 142, 246 има псилу над ꙗ и оксију над **ди**. Part. praes. act. **ꙗды** 58, 168, 246 има псилу и оксију, а 58 само псилу над ꙗ; acc. sg. **ꙗдѫшта** 175 има псилу и оксију. Nom. pl. **ꙗдѫштє** 200 има псилу и оксију, а 132 само псилу над ꙗ, gen. **ꙗдѫштїихь** 78 има само псилу; dat. **ꙗдѫштимь** 142 (два пут) има само псилу, а 245, 246 псилу и оксију над ꙗ. Aor. **ꙗшѧ** 207, **ꙗдошѧ** 78 имају псилу и оксију, а **ꙗдошѧ** 199 псилу над ꙗ. Part. praet. act. **ꙗдшєи** nom. pl. 207, **ꙗдшїихь** 84, 85, 199, **нєꙗдшѧ** acc. pl. 206 имају свуда псилу и оксију над ꙗ. **Поꙗдаѫштє** nom. pl. 237, и именица **ꙗдь** nom. sg. 19 имају псилу, а именица **ꙗдьѧ** nom. sg. 58 има псилу и оксију над ꙗ. **Сънѣсть** 61, 177, **сънѣмь** 245 има оксију над **ѣ**; **ѡбѣдь** nom. sg. 116 псилу над **ѡ**.

Ꙗко у 316 случаја има 197 пута псилу и оксију, а 119 пута само псилу над ꙗ. **Ꙗкожє** у 64 случаја има 49 пута само псилу, 9 пута псилу и оксију над ꙗ, 5 пута псилу

над **к** а варију над **же**, а 1 пут, 246 стр., псилу над **к** а оксију над **же**. **Князь** 129 има псилу, а 241 псилу и оксију над **к**; **кнѧжие** gen. pl. 212 има само псилу над **к**.

Юноша nom. sg. 102 два пут, 103 има псилу над **ю** а оксију над **но**, а 249 псилу и оксију над **ю**. Acc. **юношѫ** 258 и nom. pl. **юноша** 250 има псилу и оксију над **ю**. **Юнци** nom. pl. 116 има псилу над **ю** а варију над **ци**. Gen. sg. **Юности** 102 има псилу и оксију над **ю**, а 222 само псилу на истом месту.

Єгда у 65 случаја има 60 пута над **є** само псилу, а 5 пута уза псилу над **є** и варију над **да**, а 5 пута псилу и оксију над **є**. **Єгда же** има 4 пута само псилу, 3 пут псилу и оксију над **є**; на стр. 16 над **є** нађох псилу, а над **да** варију.

Єда у 19 случаја има 10 пута псилу над **є** а варију над **да**, 1 пут, стр. 63, псилу над **є**, а две варије над **а**, 1 пут, стр. 246, псилу и оксију над **є** а варију над **да**, а 7 пута само псилу над **є**.

Єдинь nom. et acc. sg. m. у 57 случаја, **єдина** nom. sg. fem. у 9 случаја, **иєдина** исти облик, 54, **єдино** nom. sg. n. у 6 случаја, **єдиного** gen. et acc. sg. m. у 27 случаја имају свуда псилу над **є**, а оксију над другим слогом. Исто тако gen. sg. fem. **иєдиноѧ** 190, 193 има псилу над **є** а оксију над **ди**. Dat. **єдиномоу** у 8 случаја има псилу над **є** а оксију над **и**, а исто тако и acc. sg. fem. **єдинѫ** у 5 случаја, instr. sg. **єдинѣмь** у 4 случаја, loc. sg. **єдиномь** 22, nom. pl. **єдини** у 3 случаја, gen. pl. **єдиныхь** 10, acc. pl. **єдины** у 5 случаја. Одступају: **єдинь** nom. sg. 235 са псилом над **є** а псилом и оксијом над **и**, **єдиномоу** dat. sg. 259, **єдинои** dat. sg. 157 са псилом над **є** и **ди**, **єдини** nom. pl. 159, **єдинѣмь** dat. pl. 61 са псилом над **є**. **Иєдиногласоужть** 10 и **єдиногласовали** 10 има псилу над **є** и оксију над **ди**.

Єлико acc. sg. n. у 3 случаја, **єлици** у nom. pl. m. у 4 случаја, **єлика** nom. али понајвише acc. pl. n. у 24 случаја и **єликы** acc. pl. m. у 2 случаја имају свуда псилу и оксију над є. Одступа **єлика** acc. sg. 159 са псилом над є а оксијом над **ли**.

Єщє у 12 случаја има 10 пута псилу и оксију, а 2 пут само псилу над првим слогом.

Ѧглоу[1] dat. sg. 115, 232 има псилу и оксију над ѧ.

Ѧдницѫ acc. sg. 94 има само псилу над ѧ.

Ѧдоу жє 136 два пут има псилу и оксију над ѧ.

Ѧжємь instr. sg. 188 има псилу и оксију над ѧ а оксију над є; **ѧжи** instr. pl. 187 има псилу и оксију над ѧ.

Ѧʒа nom. sg. 206, **ѧѕѧ** acc. sg. 50, **ѧʒѫ** 25 има на првом слогу псилу а на другом варију. **Ѧʒы** acc. pl. 43 има над ѧ псилу.

Ѧʒкими instr. pl. 38 има псилу над ѧ.

Ѧʒыкь nom. et acc. sg. 24, 127, 128, 239 и **ѫʒыкь** acc. sg. 206 имају псилу на првом, а оксију на другом слогу. Gen. sg. **ѫʒыка** 8, 206 има псилу на првом, а оксију на другом слогу. Dat. sg. **ѧʒыкоу** 115, nom. pl. **ѧʒыци** 63, 137, gen. pl. **ѧʒыкь** 51, 107, dat. pl. **ѧʒыкωмь** 53, 63, 128, 224, 229 и **ѧʒыкомь** 107, acc. pl. **ѧʒыкы** 159, instr. pl. **ѧʒыкы** 260, loc. pl. **ѧʒыцѣхь** 239 имају свуда псилу на првом, а оксију на другом слогу. Instr. pl. **ѧʒыкы** 128, 225 има псилу и оксију на првом а оксију на другом слогу. Nom. pl. **єʒыци** 36 има такође псилу на првом, а оксију на другом слогу. **Ѧʒычникь** nom. sg. 96, **ѧʒычници** nom. pl. 33 имају псилу на првом, а оксију на другом слогу.

Ѧродє voc. sg. 28 има псилу на првом, а оксију на другом слогу.

---

[1] Под овим словом узимам, ради интересности правописа, све случаје у преглед.

Ѧти 116, 233 има псилу и оксију над **ѧ**; **ѧти ѭ** 29 има псилу над **ѧ**, оксију над **ти**; **въʒѧти** 31, 86, 129 два пут, 208, 240, **иʒѧти** 37 (покрај псиле над **иʒ**), **ѿѧти** 83, **ѿѧти** 205 имају свуда оксију над **ѧ**. **Паѧти** 104, **приѧти** 14, 58, 114 имају над **ѧ** псилу. **Сънети** 256 има оксију над **є**. II. Praes. **иʒмѫ** 37 има над **иʒ** псилу, **имєши** 94 псилу и оксију над првим слогом. **Имєть** 62, 214, **ѿимет сѧ** 47, 115, **ѿимєть** 184, **поимєть** 31, 66, 237 имају псилу и оксију над коренитим **и**; **поимєть** 119, **ѿимет сѧ** 176 имају псилу, а **поимєть** 30, **прїимєть** 14, 231 оксију над поменутим коренитим **и**. **Въʒмѫт тѧ** 22 има оксију над **ѫ**. III. Imperat. **въʒми** 94, 106, 174 (два пут) има варију над **и**; **иʒми** 29, 37, има псилу над **иʒ** а варију над **ми**; **поими** 18, 96 има псилу над коренитим **и** а варију над **ми**; **поими** 17 има оксију над коренитим **и**. IV. Aor. 3 sg. **ѧть** 49, 79 **паѧть** 105, **поѧть** 17, 18, 22, 90, 106, **приѧть** 14[3], 43 има, свуда псилу над **ѧ**. **Ѧть** 195, **приѧть** 255 има на истом месту псилу и оксију. **Въʒѧть** 132, **поѫть** 234 има над **ѧ** и **ѫ** оксију. Dual. **ѧстѣ сѧ** 158 има над **ѧ** псилу и оксију. Plur. **въʒѧхѡмь** 86, **приѧхѡмь** 8, имају оксију, а **приѧхѡмь** 8 псилу над **ѧ**. Plur. 2 p. **ѧстє** 249, **прїѧстє** 51 имају псилу, а **въʒѧстє** 86, 87 два пут, 209 има оксију над **ѧ**. Plur. 3 p. **ѧшѧ** 145, 249, 250, **приѧшѧ** 105 два пут, **поѫшѧ** 186 имају псилу, — **ѧшѧ** 259, **нєѧшѧ** 259, **прѣѫшѧ** 201 имају псилу и оксију, а **въʒѧшѧ** 77, 78, 85, 134 два пут, 197, 207 има оксију над коренитим слогом. V. Part. praet. act. I. **ємь** 192, 209, 216, и **ѡбьємь** 221 (покрај псиле над **ѡб**) имају псилу и оксију, а **ємь** 76, 171 **приємь** 246 два пут, **приємьы** 136 имају само псилу над **є**. **Въʒємь** 174, 222 **ѡбьємь** 217 (покрај псиле над **ѡб**), **поємь** 88, 144, 192, 206, 224 два пут, **прїємь** (или **приємь**) 18, 78, 85, 142, 199, 207, **приємьи** 135 три пут, 136 имају свуда оксију над **є**. Nom. pl. **ємьшє** 114, 115, 116, 231, 232, 243 имају псилу и оксију, **поємшє** 254, **приємшє**

133 само псилу, а **приємшє** 16, 105, 134, 159 оксију над є коренитим. Loc. pl. **прїємшихь** 4 има над є псилу. Part. praet. act. II. **въѕаль** 137 има оксију над а. VI. Praes. **поємлєт сѧ** 132, **приємлєть** 38, 56 и **ѡбьємлѫть** (уз псилу над ѡб) имају псилу над коренитим є; напротив: **поємлєт сѧ** 132 **прїємлєть** 56 два пут, 94, 217 два пут, **приємлєтє** 230, **въсприємлѫть** 32, 33, **въспрїємѫть** 34, **прїємлѫть** 93, 184 два пут имају свуд оксију над коренитим є. VII. Imperat. **вънємлитє** 32, 39 два пут, 53, 86 има оксију над трећим слогом. VIII. Part. praes. act. **прїємлѧ** 70, **прїємлѧи** 56 (још с варијом над и), **приємлѫштєи** 93 има свуд оксију над коренитим є. IX. **Иаємникы** instr. pl. 170 има псилу и оксију над є; **лихоимства** nom. pl. 204 има псилу и оксију над коренитим и; **ѕаимствовати** 31 има оксију над коренитим и.

Жѕилишти loc. sg. 56 има оксију над ѕи.

НАЦИОНАЛНО НАЧЕЛО У ДЕВЕТНАЈЕСТОМ ВЕКУ,

А ПОСЕБИЦЕ ЊЕГОВ ОДНОШАЈ ПРЕМА ПРАВУ НАРОДНОГ САМООПРЕДЕЉЕЊА (ПЛЕБИСЦИТУ).[1]

Апсолутна монархија или т. н. просвећени деспотизам 17. и 18. века не могаше према самој унутарњој природи својој за дуго да остане преставник и носилац националних интереса и националне мисли, ма да је он у самоме почетку своме, у прво доба свога поницања из развалинâ феodалнога друштва као такав излазио на среду и сматран од стране саме масе оних нација, које су се у то доба иза средњевечног хаоса и врења први пут опет појавиле као историјски готове формисане националне групе, кристалисане у чврсто усредсређеним монархијама. У колико је тада још нижи био ступањ умнога образовања у масе народне, у колико су појмови праве политичке слободе мање занимали умове, у толико је веће било оно тајанствено поштовање, она религиозна оданост, без којих ниједна права монархија не може опстати, а која су, као што Беџхот каже „на уображењу основана осећања, која никакво законодавство ма у коме народу не може вештачки створити. Та су полудетињска осећања у

[1] Ово је пети одељак или свршетак оне „историјске студије из међународнога живота“ чија су прва четири одељка штампана у 46 Гласнику.

стварима владавине некоме народу тако исто наследно предана и уливена, као што и права детињска осећања у обичноме животу постају".[1] Доиста је овај тако да кажемо психолошки моменат у историји политичког живота и политичких устава увек обраћао на се пажњу дубљих политичких испитача. Један од њих, Токвил, казао је на једноме месту да се „народ много више управља по осећањима него по разуму" и ако то у опште стоји, онда то мора важити у толико више, у колико је ум народни слабији и неразвитији, јер је онда осећање и уображење тим јаче. Ту је Токвиљеву изреку баш посебице обзиром на монархију згодно допунио већ наведени Беџхот казавши: „И зато ће, докле год човечје срце буде јако а човечји разум слаб, краљевство бити јако, јер се оно позива на веома распрострањена осећања".[2]

Народи, који су иза целе оне феодалне анархије и непрестаних властеоских приватних војна и зађевица пре свега тражили само мира и безбедности за свој тек отпочети мало развитији економни живот и рад[3], ти народи беху веома задовољни кад то нађоше под закриљем једне велике и моћне власти, која је обавијена нимбом некога за масу импосантнога величанства стојала на највишем врху друштвеном, оборивши око себе све оне феодалне силе, које су је донде од масе народне заслањале и могле њоме у власти и сјају да ривалишу. Кад се све то узме у обзир што смо казали, онда се са гледишта природног историјског развића мора при-

---

[1] B. W. Bagehot, Englische Verfassungszustände, стр. 4.

[2] Доиста је занимљиво то потање анализање тих „свакоме типу друштвеном својствених осећања" као што Спенсер каже. И тај је дубоки и оштроумни посматрач веома многе интересне и основане примедбе и напомене о томе „психолошком моменту" у држ. и соц. науци учинио у VII глави своје већ више пута наведене књиге: Einl. in d. Studium der Sociologie I. стр. 200—224.

[3] „Вољно су они (т. ј. народи) мир и безбедност рада откупили ценом краљевских ћуди", каже Hellwald, Culturgesch. стр. 697.

знати, да је апсолутизам у томе периоду, о коме је овде реч у опште узевши био доиста политички израз за културно стање и културни ступањ, који је престављао неку нужну прелазну фазу развића, нужну у томе смислу, у коме су по некад и саме болести нужне, т. ј. извесним пређашњим стањем организма неизбежно изазване. Разуме се кад би хтели тадашње стање и оно доба да оцењујемо према данашњем политичком развићу и данашњем ступњу умнога образовања, онда нема сумње, да ће цело то тадашње стање изгледати веома жалосно и да ће посебице политички израз његов, апсолутизам, потпасти најоштријој критици и осуди. Али у историјском проматрању прошлих културних стадија такво „ретроспективно“ гледиште, таква оцена по мерилу данашњих потреба и појмова нема места и не води никаквом објективно правилном схватању тих разних епоха. Ту се напротив мора увек то имати пред очима, да установе, устави, употреба и подела политичке моћи понајпре никако не зависе од субјективних логичких закључака или од разумности и основаности извесних теоријских учења[1], него зависе пре свега од свагдашњега стања и распореда друштвених елемената, од реалних одношаја моћи међу тим елементима, од јачине оних заједничких истоветним интересима свезаних социјалних група, које једна на супрот другој стоје или се једна с другом у народу сливају. И онда се нећемо ни мало чудити, кад читамо како је у поменутом периоду апсолутна монархијска власт доиста почивала на широкој националној основи, имала популарне корене своје у самој народној маси

[1] Од прилике исту мисао изриче Градовскiи, Національный вопросъ, стр. 231 где каже: „Исторія человѣчества не есть цѣльная и законченная система, задуманная по одномоу плану и проведенная съ безпомощадною логикою“. — В. такође и Holtzendorff, на стр. 8 свога предговора уз немачки превод већ наведене Бецхотове књиге: Englische Verfassungszustände.

и како се сами ти народи нису никако бедни осећали под тим јармом, него им је напротив та монархијска диктатура изгледала као нека благодетна заштитна форма, којој су се они радо предавали[1].

Кад је Токвиљ казао: „Било је време у Јевропи, кад су закон и пристанак народа давали краљевима готово безграничну власт“, онда је јамачно имао пред очима доба, о коме ми овде говоримо. Доиста, нема те политичке власти, која би могла за дуго опстати и одржати се, кад не би имала за се ако баш и не изречни, свечано изјављени, а оно бар прећутни пасивни, у вољном покоравању изражени пристанак претежне већине самога народа. Јер о томе нема сумње да је у последњој инстанцији сва власт и моћ у народа; он ту своју највишу моћ може за неко време не вршити, он је може на извеснога носиоца, на извесну владалачку породицу изречно или прећутно пренети да је у име његово врши, али да се народ свога права самоопредељења, своје суверености за свагда одрече, да је за вечна времена отуђи и преда у друге руке, то никада не може бити већ и због тога, што је фактички највиша моћ увек у њега, и кад год је неки народ нешто хтео са сталношћу и свешћу и кад је заложио целу своју снагу, да то постигне, онда није могло бити те политичке власти, која би се могла томе за дуго и са успехом противити. То је историја у толико примера најјасније и најочигледније засведочила[2].

[1] В. о томе међу осталима: Ludw. Häusser, Französische Revolution, стр. 4—5. — Токвиљ, О демократији у Америци, св. II. стр. 86 такође каже: „Било је време под старом француском монархијом, кад Французи осећаху неку радост што бејаху предани самовољи свога монарха и гордо говораху: „ми живимо под најсилнијим краљем у свету“.

[2] В. међу осталима Katchénowsky, Nouvelles recherches sur l. formes d. gouvernement (Revue d. dr. internat. r. 1871) стр. 13.: „En effet, les formes des gouvernement introduites par les despotes

То је оно начело народне суверености, право народног самоопредељења, које при дубљем, пажљивијем испитивању налазимо мање или више на дну, у основи свију политичких установа само што је оно много пута „као сахрањено у њима“ као што Токвиљ каже. Некоме ко само површно гледа на ту ствар, доиста ће чудно бити кад види како бистри и признати политички научници и испитачи као Токвиљ, Лабуле, Иполит Паси, Хелвалд и др. налазе то народно самоопредељење, то начело народне суверености и онде, где би га човек најмање тражио, а то је у самим тим апсолутно-монархијским државним облицима, о којима ми овде говоримо. Тако н. пр. Лабуле каже: „Наши стари краљеви нису се плашили народне суверености, они су је признавали у теорији, ма да су је на делу потирали.“ [1] У томе смислу од прилике говоре и остали горе поменути писци. Кад су народи примали тај апсолутизам, кад су му се вољно покоравали, кад су га шта више сматрали као заштитника, као оснивача државнога реда и мира, као облик владе који су они тада најбоље разумевали и схватали,[2] јер су онда још неспособни били, да схвате мисао устава и уставности, идеја права им је још сасвим непозната била а о политичкој слободи нису још ни појма имали — кад је све то тако било, онда се може с правом казати, да је то био акт њиховог самоопредељења, разуме се опако пасиван и несвестан, као што је њиховом тадашњем ступњу развића одговарао. А да нису народи тада тако рас-

---

et les conquérants n e s o n t p a s l e s p l u s s t a b l e s d a n s l e m o n d e; c a r l e c o n s e n t e m e n t f o r m e l o u t a c i t e d e s p e u p l e s leur manque; tôt ou tard elles provoquent la résistance de la société et succombent ou se modifient devant la volonté unanime d. peuples“ etc.

[1] в. Ed. Laboulaye, Questions constitutionnelles, стр. 415.

[2] W. Bagehot, Englische Verfassungszustände стр. 60, 61. то веома добро разлаже казујући међу осталим. „Монархија је зато најјачи облик владе, што је лако схватљив; велика маса људи разуме тај облик, докле би ма какав други на свету тешко могла разумети“ и т. д.

положени били, да нису пристајали, никада се апсолутизам у онаквој својој неограничености не би могао дуго одржати и утврдити.[1]

Но мора се и то казати, да су апсолутни монарси у почетку у приличној мери одговарали ономе, што је народ од њих очекивао. Зато је то доба у културној историји и названо „просвећеним“ деспотизмом. Токвиљ га добро карактерише: „Кад краљеви виде да им народи отварају своје срце, они су милостиви, јер се осећају јаки; и штеде љубав својих поданика, јер је љубав поданика потпора престола. Тада се међу владаоцем и народом порађају нека узајамна осећања којих благост и пријатност опомињу у друштву на унутарност фамилије“ и т. д.[2] Но докле је то могло тако бити? Кад нема никаквих установа, које друштвено благостање и грађанска права обезбеђују, кад све зависи од добре воље, личних својстава и способности онога лица, које као самовладар сву врховну политичку и друштвену власт неограничено у својим рукама има, онда може ли се по обичним законима људске природе очекивати, да ће непрестано читав ред таквих краљева са племенитим намерама, са благошћу и заузетошћу за друштвено благостање све један за другим долазити? У томе и јесте опасност и незгода апсолутизма и апсолутне владавине. Опште је познат одговор, што га је

---

[1] Веома добро разлагање о томе пристајању и тој оданости народа према апсолутној монархији, посебице погледом на Шпанију, налази се у Buckle, Gesch. der Civilis. in Engl. II. Bd. стр. 26—32. — А такође и Max. Deloche, Du principe des nationalités, стр. 143. каже: „La concentration des forces ainsi que des ressources sociales dans les mains du prince, concentration que le peuples occidentaux, entrainés par l' éducation politique qu'ils tiennent des Romains, autant que par leurs instincts, ont spontanément et activement concouru à realiser.“

[2] О демократији у Америци II. стр. 191. — в. такође Hellwald, Culturgesch. стр. 704 и 717.

руски цар Александар I. дао чувеној франц. списатељци госпођи Стајелки, кад му је ова госпа држала декламацију у похвалу просвећенога и благодетнога деспотизма; он јој је одговорио: „Јест, госпо, али је то увек само сретан случај.“ Тај просвећени монарх знао је врло добро, да велике способности и добре намере, које су нужне свакоме добром самовладару, ако ће успешно да врши свој велики задатак, да се та ретка својства веома ретко или скоро никада не налазе и не скопчавају непрекидно у целоме низу владалаца из једне владалачке лозе. Он је знао, да се таква својства „налазе далеко ван круга и домашаја обичне наследне људске природе“ као што Бецхот каже. Па и кад се нађу, онда је то допста сретан случај.[1]

Ми разуме се овде немамо тај задатак, да се упуштамо у потање културно-историјско расматрање и свестрано објашњавање тога апсолутно-монархијског периода и његовога иначе доста великога значења у многоме погледу, пошто он беше непосредни претеча данашње политичке и културне епохе. Нас се он овде тиче само у колико има свезе са еволуцијом и развићем националне мисли и с тога мора ово наше разлагање о њему остати доста непотпуно и фрагментарно. Али свакојако и по овоме што смо досада у кратко напоменули, види се како није нимало чудно, што се наскоро обистинила она теза, коју смо одмах у почетку овога одељка поставили, а то је „да просвећени деспотизам 17. и 18. века према самој природи својој не могаше за дуго да остане преставник и носилац националних интереса и националне мисли.“

Док су апсолутни дворови све више подлегали искушењима и мамцима, што их највиша скоро неограничена власт

[1] в. о томе осим поменутога Бецхота још и Buckle, Gesch. der Civilis. II. Bd. стр. 35—38. где се налазе веома основане и историски засведочене примедбе о тој ствари.

по обичну људску природу неизбежно са собом доноси, док су почели све већма себе сматрати као свемогућни и необориви центар свега државног и националног живота, око кога се све окреће, коме се све жртвује и све служи и док је тим начином апсолутизам све више упадао у саможиво и сјајем заслепљено обожавање самога себе и жртвовање народа и његовога интереса за засебне династичке и дворске цељи — дотле је с друге стране у средини, у недру самога националнога друштва тихо и поступно али неодољиво напредовао преображајни умни и економни процес, који је све више подгризао и слабио у саму масу народа пуштене корене и основе апсолутне владавине и најзад кулминисао у великом покрету, који је у француској револуцији пробио на видело.

Ми наравно овде не можемо пропратити цео веома занимљиви ток и све појединe моменте тога преображајнога процеса, него се морамо ограничити само на неке опште летимичне напомене. У економном погледу почеше пре свега индустрија и занати све већма да се развијају, што је неопходно повлачило за собом све веће растење друштвенога богатства и бројно растење нарочито варошкога становништва; то све беху последице пређашњих узрока[1], које ни сам апсолутизам није могао да отклони, него је он то шта више у неколико и потпомагао, јер је то донекле и њему ишло у корист. Што је више растао број становништва, то је више монарх могао да повећава стајаћу војску, то најзгодније и и најпримамљивије оруђе апсолутизма; што је више расло друштвено богаство, то је апсолутизам могао из народа да извуче више срестава за свој раскош и за своје властољубиве планове. Али је то индустријско и у опште економно раз-

[1] Те је узроке у збијеном нацрту добро означио међу осталима. F e r d. L a s a l l e, Arbeiterprogramm, стр.

више и то намножавање нарочито градског становништва повлачило за собом и друге неке последице које апсолутизму нису ишле у рачун и које можда одмах није ни предвиђао, али које су међутим ипак понајлак и све у већим размерима наступале, јер то беше неминован резултат културног напредовања, чији је ход по природним историским законима прописан, неизбежан и неодољив. Нема сумње да је са тим развићем индустријског и економног живота и са намножавањем народа морало ићи упоредо такво исто поступно и све веће развиће науке, које је већ са победом реформације и слободног испитивања у великој мери отпочело, а сада у томе периоду између т.н. ренесанса и францеске револуције све у јачем полету напред корачало уједно са развитком националних литература; резултати тога обилатог научнога рада и утицаји те националне лепе литературе сад су могли продирати све у шире народне кругове, јер је нарочито то бројно нарасло и економно обогаћено грађанство по варошима било потпуно способно да се за њих заинтересује, да их прими и да у умном погледу напредује. Тако је онда из дана у дан расло и ширило се опште образовање а њиме и општа национална свест, а што се ова већма развијала тиме су интилигентни и развитији слојеви јевропских нација све јаче и живље осећали притисак, увиђали несрећу и корупцију тадашњег политичког и социјалног стања, до кога је апсолутизам најзад дотерао био.

Династички и властољубиви интереси апсолутних дворова мало по мало потпуно су потиснули и забацили националну мисао; национална међународна политика, која је почела у понеким светлим тренутцима тамно и издалека да просијава испод плашта ново пониклога апсолутизма, сад је већ потпуно замењена била династичком кабинетском политиком, у којој још живеше и радише некадашњи феодални погледи на државне и међународне односе, који су се у су-

штини својој одржали и у апсолутној монархији, ма да је феодализам као спољни политички облик већ умро и сарањен био. Као што су некада феодални господари сваки за се сматрали ону област, над којом су мање више независно владали, као своју приватну својину,[1] тако су сада апсолутни монарси, победивши феодално влателство и скупивши и усредсредивши сву његову некадашњу власт и област у своје руке, одржали и наследили тај исти феодални поглед на свој одношај према народу и земљи, над којом су владали. Дакле је и апсолутно-монархијска власт задржала тај приватно-правни карактер, какав је пренесен из средњега века, и онда није нимало чудно, што су се права некога владаоца над извесном земљом сматрала као својина, са којом он, као и са осталим приватним правима по начелима феодалнога права неограничено располаже, те она онда могоше да буду предмет приватних правних послова, као: куповине и продаје, трампе, мираза и наслеђа без икаквог обзира на саме интересе земље и на индивидуалност нације.[2] Кад је династичка кабинетска политика почела да налази једини скоро задатак свој у грамзивом присвајању што више душа и квадратних миља, кад су настали услед тога они освојачки походи и ратови око владалачкога наслеђа, који испуњаваху међународну историју целога скоро 17. и 18. века, онда у таквоме стању ствари о признању права некога народа на његову националну самосталност и индивидуалност није могло бити ни говора, него је напротив у тадашњем међународном праву све више облађивало начело, да оно има само посла са међусобним правима и обвезама јевропских владалаца и

[1] в. Alfr. Maury, L'administration francaise avant la révolution de 1789., стр. 583.: „Considérant le pays, qu'ils gouvernaient, comme leur propriété privée“ etc.

[2] R. Schmid, D. politische Bedeutung des Nationalitätsprincipes, стр. 112—113. — Градовскій, Національный вопросъ, стр. 251 и др.

владалачких кућа, то му је једини предмет, пошто су се једини монарси са интересима њихових домова сматрали као подмети, субјекти међународног права, народне личности нису се ни у што рачунале, оне су се делиле, цепале, поједини њихови комади у наслеђе, у прћију уз какву принцезу, у промену давали, и онда је „деоба, расцепљење једнога народа било лако као перо на моралној вази те бездушне, материјалистичке политике, која је знала само за принчеве, којима се масе људи дају на неограничено располагање и експлоатисање," као што је Бернер казао.[1]

Кад је у томе општем властољубивом грабежу и отимању око земаља и народа, у томе непрестаном проливању крви и трошењу народне снаге ради освојачких намера и династичких наследних претензија, у томе нагомилавању земаља и народних комада у рукама појединих монарха, који су сретним ратовима или путем наслеђа по неколико круна на својој глави саставили, те је Фенелон могао да изнесе на среду питање: „да ли какав владалац, који као на прилику Карло V. половину Јевропе наследи, тиме уједно наслеђује и то право, да другој половини Јевропе и целога света законе прописује?!" — кад је дакле у таквом непрестаном крвавом сударању освојачких страсти и династичких интереса, усред тих ново пробуђених универсално-монархијских покушаја поникла и појавила се мисао политичке равнотеже, онда је она изгледала као неки веома користан и спасоносан проналазак, као нека велика идеја, којом се на супрот још из старога века наслеђеној застарелој идеји универсалне монархије покушава остварење новијег међународноправнога принципа. Но јели то доиста тако било? Догађаји

[1] Berner, art. Kongresse и Friedensschlüsse der neueren Zeit (Staatswörterb. 5 Bd) стр. 671..

су на скоро јасно показали, да та цела мисао политичке равнотеже у томе чисто механичком смислу као што су је тада схватали, није никако довољна била, да стално и са успехом учини крај томе крајње несигурном и колебљивом стању јевропских међународних односа, који су још једнако били играчка у рукама властољубиве и себичне кабинетске политике, којој поједине земље и нације беху просто мртве шаховске фигуре, које је она распоређивала, гурала овамо и онамо, раздвајала и састављала према својим тренутним политичким рачунима и интересима династичких кућа не обзирући се баш ни најмање, немислећи ни издалека на неку можда давнашњу историјску везу, на националне интересе, симпатије и антипатије, на географски положај, у опште дакле на поједине нације као на неке историјски-политичке индовидуалности. Доиста та мисао равнотеже беше веома бедно и немоћно средство да извесним властољубивим и себичним рачунима и плановима на пут стане, да јевропски систем од држава оснује на неким трајним, правно утврђеним темељима. Показало се дакле да је томе међународном систему од држава нужна нека основа дубља, више органска, него што је та чиста механика политичке равнотеже.

Док је та кабинетска политика апсолутистичког периода настављала своју напред у кратко карактерисану радњу на међународном пољу и лакоумно изазивала вечне заћевице и крваве сукобе око сразмерно ситних, ненародних, шта више већином антинационалних интереса и питања, дотле је у унутарњости појединих културно већ формисаних нација нарочито грађански елеменат или т. н. трећи ред све више растао у фактичкој социјално-економној снази и моћи, у образовању и свести и са тим његовим развићем сасвим је природно у њему све више расла тежња, да према том своме фактичном друштвеном значењу и својој фактичкој моћи постане и политичком снагом, политичким фактором у држави. То

је значило, да су се у течају времена мало по мало фактични реални одношаји моћи у друштву изменули били, и да су ново поникли и ојачали друштвени елементи тражили и политичког признања. Монархија, која донде беше услед већ поменутих узрока апсолутно најјача друштвена па услед тога и политичка моћ, она сад доби моћнога такмаца у тим пробуђеним и развитијим редовима друштвеним, у чијим је рукама нагомилан био и капитал. Сасвим неприметно и полако поницао је у унутарњости јевропских културних друштава дух опозиције према апсолутно-монархијском државном поретку и према социјалним остатцима феодализма, који су под скутом монархије још једнако трајали и њоме заједно и под њеним окриљем народу на грбини седели; та је опозиција већ у националној литератури почела израза добијати. Народи исцеђени и уморени династичким ратовима и непрестаним спољним зађевицама, притиснути и згњечени унутарњом поквареном и самовољном управом, не могоше више да се успављују у трепутном благостању што га је просвећени деспотизам у почетку произвео био, они се почеше будити и кад се разбудише видеше да су — бедни.

Природни је закон у животу на́ро̂да да нови елементи, што излазе на површину у политичком процесу развића, увек оним пређашњим старијима одричу право екзистенце. А где год настане питање о екзистенци, о опстанку, ту мора одмах да поникне и борба за опстанак међу старијим социјално-политичким елементима, који су донде владали и међу новима, који су се развили и ојачали, те хоће да се ослободе и траже самосталнога активно-политичкога учешћа и места у политичкој организацији друштва. Ту онда наступају критички обртни моменти у историјскоме животу друштва, где се стари дотадашњи облици политичкога живота преживљују и падају, а на њихово место долазе нови, који одговарају измењеним реалним одношајима моћи у друштву и новој кул-

турној стадији, у коју је оно ступило. Кад је Сије, после Русо-а најглавнији и најодрешитији литерарни преставник мисли и тежња, које су тада одушевљавале интелигентни и моћни слој народа, а то је трећи грађански ред (tiers état), кад је дакле Сије у својој историјски познатој књизи питао: „Шта је трећи ред?“ „Ништа!“ — „А шта треба да буде?“ „Све!“ онда је у томе сасвим јасно и енергички добио израза и обистинио се овај природни закон у политичком процесу развића, који смо горе напоменули. Јер кад трећи ред као нови елеменат, који је изишао на површину политичкога живота, ваља да буде све, онда то значи да стари владајући елементи, монархија и племство, ваља да буду према њему — ништа, као што је он донде према њима ништа био. Очевидно је дакле тај нови социјални елеменат оним старијима одрицао право екзистенце и онда је у таквом све већма заоштреном сукобу морало међу њима најзад да дође до отворене борбе за опстанак. Та је борба достигла свој вршак, дошла до силовите експлозије у великој францеској револуцији, која је по Боклу „без сумње најважнији, најзнаменитији и најславнији догађај у историји“![1]

Нема сумње да су у томе историјском великоме покрету и преврату од г. 1789. први пут силовито себи пут прокрчила она политичка начела, која су целоме новом времену његов карактер и печат ударила. Ту су први пут на јевропском копну начела демократске народне самоуправе стала у отворену борбу на живот и смрт са апсолутном монархијском влашћу и ова је у тој борби сасвим природно морала подлећи, јер је њено време већ прошло било. Што је та борба баш у Францеској дошла до тако акутнога облика, што су се противности баш у тој јевропској земљи тако оштро и силно сукобиле и дошле до крвавога решења, то је такође имало

[1] Gesch. der Civilisation, II. стр. 383.

свога дубоког историјског основа и по нашем мишљењу Хелвалд има право кад каже да то „није био случај, него дубока историјска нужност, што је револуција баш ту а не гдегод на другоме месту букнула“. Ми овде не пишемо историју те знамените револуције и с тога не можемо ни говорити опширно о целокупном њеноме значењу, току, непосредним и удаљенијим узроцима и последицама и т. д. То је у осталом од стране толиких знатних и оштроумних писаца већ у толикој мери, са тако потанком историјском анализом и толиким апаратом дубоке и свестране студије учињено, да би наше ма како опширно разлагање морало само нарамати за њима, бити сиротански и бледи одсјајак онога, што су већ о томе Мишле, Миње, Кине, Тјер, Ламартин, Бокл, Хајсер, Гервинус и други казали и написали. Ми ћемо овде само још толико напоменути, како је већ по томе сасвим природно било, да је баш у Францеској такав покрет букнуо, што је целокупни онај друштвени и државни поредак, против кога је револуција управљена била, у тој јевропској земљи дошао до свога најпрецизнијег, најјачег и — најнесноснијег израза тако, да је она у томе погледу већ служила као образац осталим континенталним државама. Нису заман баш у тој знаменитој и занимљивој нацији поницали апсолутни монарси који су се доиста сматрали као „заступници божји на земљи“,[1] који су изустили оне фамозне изреке „l'état c'est moi“ (држава сам ја), и „après moi le déluge“ (иза мене потоп), у којим је изрекама са необичном прецизношћу формулисан основни карактер тога модерног деспотизма, који је у то доба владао и који је доиста у себи усредсредио и прогутао био сву државу, а с друге стране опет најбезбрижније задовољавао своје ћуди и своју неизмерну амбицију,

---

[1] Ferd. Béchard, Introd. au droit municipal moderne, стр. 16. „Louis XIV. le lieutenant de Dieu sur la terre“. — Bluntschli, Staatsrecht, I. стр. и др.

пливао у раскошлуку, тонуо у корупцији и у грозно скупим са највећом рафинеријом измишљеним уживањима окружен читавом легијом удворних куртизана, а не водећи никаквог рачуна о будућности својој а још мање народној и о последицама, које таква владавина може за собом повући. А дотле је нација тонула све више у сиротињи, стењала под притиском и теретом тога грозно скупога, поквареног владавинског апарата, чија би зла било сувишно овде сад опет појединце набрајати, кад је то већ у тако обилатој мери на основу несумњивих историјских података учињено од стране толиких озбиљних и потпуно објективних писаца, који су о томе периоду француске историје писали[1]. Француска је нација исцеђена и погажена лежала под мамузом свога деспота „имајући ногу једне — метресе за вратом“. Остављајући на страну све појединости, може се дакле у опште с правом казати, да сва она поквареност и злоупотреба, до које је у опште модерни деспотизам прошлога века у доба свога опадања и кварења могао да дотера, беше у концентрисаном, типичком облику преставлена у Француској апсолутној монархији, која је стојала у историји јевропској као ненадмашени модел, образац свију сјајних и блештећих, а и свију мрачних, убитачних и крајње неспосних страна те апсолутно-монархијске политичке форме. И онда се лако може разумети, како је тај деспотизам у стилу Луја XIV и његових непосредних претходника и наследника морао бити за остале јевропске велике и мале апсолутне монархје предмет брижљивог угледања и подражавања, као што смо то већ по ре-

[1] Међу многима да напоменемо опет само једнога од најновијих Спенсера, који је на стр. 193—195 свога већ наведенога „увода у социологију“ у маркантним крупним цртама најпрецизније и најзбијеније обележио карактер тадашњег несретног политичког и социјалног стања у Француској. — В. такође: Kolb, Culturgeschichte II. Bd. стр. 425—438.

чима Фридрика II. прајског у прошлом одељку ове расправе напоменули.

Је ли сад дакле чудно, што је баш на оној тачци јевропске политичке карте, на којој је притисак монархијског деспотизма најјачи био, морало доћи и до најенергичније и најсилније реакције пробуђене националне и политичке свести против тога притиска? Доиста није чудно а није ни случајно, него је баш по неизбежном историјском закону тако морало доћи. Уз то ваља још и то имати на уму, да су се тада на целоме копну јевропском баш у француском народу у највећој и најразвитијој мери стекли били сви они услови и моменти, који обично и неопходно прате и потпомажу прелаз једне нације ка вишем социјалном и политичком развићу, јер је међу осталим чине све способнијом, да већма но друге осети притисак, који је на њој, да свесније и дубље почне размишљати о узроцима тога притиска те да се у њој сасвим природно пробуди жива и неодољива тежња, да те узроке ма и насилно уклони и притисак са себе збаци. Међу тим условима и моментима ми ћемо само споменути интелектуални напредак, што га је у то доба француско друштво испред осталих нација на копну јевропском учинило било. Нема сумње да је то доказани културно-историјски факт да је у периоду који је непосредно претходио револуцији француска нација сретним стицајем разних узрока и прилика стојала на челу интелектуалног и научног покрета у Јевропи. Немамо места а није ни нужно да то потање и опширније доказујемо.[1] Довољан је међу осталим само један

---

[1] В. Hellwald, Culturgeschichte стр. 710—710, који међу осталим каже: „Прелаз из 16-га у 17-ти век означује превагу, првенство Француске на умном, као и на политичком пољу;“ на мало даље: „Тако дакле према ономе, у колико се која од три културне нације испела била, стајаше Француска на врху, а Немачка на подножју културне лествице“.

поглед на тадашњу политичку литературу и философију, па да се види, колико је само у томе погледу Француска измакла била испред осталих савремених континенталних друштава. Је ли нужно да помињемо Монтескија, Енциклопедисте, Русо-а, Волтера и др.?

Разуме се да ми не мислимо тиме да кажемо да је тај интелектуални протрес тадашњег францеског друштва био баш најглавнији мотор и први узрок великом покрету и револуцији, ма да се још у многим књигама о историји казује како су Русо, Волтер и др. са својим списима револуцију изазвали. То је сасвим површан поглед на историјски ток друштвенога развића. Литература извеснога доба никада није првобитни узрок револуцијама; она се пре може сматрати као симптом општега друштвенога стања, као рефлекс онога расположења, онога правца у мишљењу, који у друштву облађује; то је оно што је новији културни историк Леки[2] веома добро означио казавши: „да је револуциони покрет ма које врсте био доследни, логички резултат правца извеснога доба, да главне основне узроке његове ваља тражити сасвим ван расправа политичких философа и да појава великих републиканских писаца са начелима, која су они на среду износили, и да победа њихових аргумената у много већој мери беше последица, него узрок демократског духа онога доба. Другим речима, ти су људи били више представници, но виновници. Без покрета, који је претходио они се никада не би појавили или бар не би никада победили“ и т. д. Но ма да је то тако и ма да ми дакле никако не прецењујемо утицај, што га је литература и политичка философија имала на ма који револуционаран покрет, то се ипак с друге стране мора признати, да та литература онај

---

[2] W. E. H. Lecky, Gesch. des Urspr. u. Einflusses der Aufklärung in Europa, II. стр. 170.

исти друштвени правац и покрет, чији је она рефлекс и који је њу изазвао, у великој мери ојачава, унапређује и руководи. Она му даје све јачега и свеснијег израза, већу интензивност и енергију дајући некој можда још тамној и нејасној друштвеној тежњи прецизан, научним разлозима утемељен и расветљен облик. У томе је поглавито то велико значење литературе у друштвеноме покрету. Свакојако је дакле висина интелектуалнога развића, до које је тада већ дошло било француско друштво, један од веома важних момената, по којима је баш оно позвано и одређено било, да отпочне и до извеснога решења доведе одсудну борбу између демократског принципа и између апсолутизма.

Најзад још морамо као један такође веома значајан узрок поницању велике револуције баш у францеској нацији напоменути сам природни карактер те исте нације, који је без сумње имао великога учешћа у томе великом историјском догађају. Доиста је јасно обележен тај национални тип са својом покретношћу, раздражљивошћу и променљивошћу, која су својства још Римљани код старих Келта налазили и која су без сумње стални наследни састојак оних етничких елемената, из којих је претежно састављена францеска нација. Ниједан народ није толико створен за то, да се у тако напрасним скоковима и прелазима овамо и онамо колеба између највеће слободе и између покоравања најгорем деспотизму; али ниједан није опет засведочио толику еластичност и снагу да одушевљен и испуњен каквом великом идејом за остварење њено учини тако велика дела и ступи у очајну крваву борбу.

После свега овога што смо сада овако тек у кратко и честимично напоменули, ипак је мислимо довољно јасно, зашто смо казали, да је по самој историјској логици неизбежно револуција морала поникћи у францеском народу, који тиме стаде на чело политичкога покрета на целоме копну јевроп-

ском. Исход те знамените и огромне борбе између два светско-историјска начела доказао је опет једном ону велику истину, да свака владавина која хоће да има успеха и трајања мора да се прилагоди умноме ступњу и стању друштва, које се непрестано мења и даље, напред корача; а такође и ту истину да политика, која је у једноме веку добра била и благостање производила, у неком другоме доцнијем веку води пропасти и беди[1]. Закон историјски који је Дренер обележио казавши да „све установе морају ићи с овом пролазном природом, и, ма да се могу развити у политичку моћ и црсти отуд средства за насиље, опет им је трајању врло мало поможено; јер, раније или позније, популација којој су наметнуте, следујући спољашњим варијацијама, обориће их сама од себе, и њихова погибија ако и може бити одгођена опет је јамачна“, — тај се закон историјски и у овоме случају на свечан и грандиозан начин потврдио. А то беше доиста свечан историјски призор и тренутак, кад је једна стародавна и моћна институција од неколико столећа, која се обавила беше толиком сјајношћу и блеском, која је толико времена била предмет религиозног поштовања и оданости од стране умно малолетних на̂ција̂, чијој су се свемоћности те нације предавале са радошћу и поносом, гледајући у њој оличену своју националну величину и независност — кад је таква институција подлегавши неминовном природном закону квара и опадања најзад у великом вулканском потресу срушила се под неодољивом силом измењеног мишљења и фактички извршеног преображаја у друштвеним елементима. То беше као нека величанствена, моћна зграда, која у течају времена беше већ опала и остарела, те се од јакога дисаја новога времена, од олујине узрујане политичке атмосфере најзад са громовитом праском затресла и срушила сахра-

[1] В. Lecky у наведеном делу стр. 102.

нивши под развалинама својим и саме своје власнике и становнике, апсолутну монархију и остатке феодализма. Разуме се да већ сама та борба у својим разним фазама и потресима није могла никако остати без утицаја на околне суседне народе јевропске, пред чијим се зачуђеним и пажљивим погледима одигравала та велика, ретка историјска драма. Већ у првим стадијама и моментима својим она је есенцијално доприносила томе, да се и код осталих образованих нација које беху истим политичким апсолутно-монархијским системом притиснуте, почну будити и јачати успавани и систематски слабљени и угушивани национални инстинкти и развијати се у националну свест. Па ипак је овде сасвим умесно то питање: да ли се доиста француска револуција може са довољним историјски оправданим основом означити као онај повеснички догађај од кога се датира увођење националне идеје као некога самосталног политичког принципа у јевропски међународни и државни живот? Је ли ту врело, из кога је непосредно истекло начело народности као нови пресудни политички агенат и фактор у покретима деветнајестога века, који се већ и означује као век националне борбе?

На то питање не одговарају једнако сви писци, који су ту знамениту историјску појаву дубље испитивали и о њој писали. Неки писци[1] доиста од француске револуције непосредно доводе почетак и пробуђење националне идеје као самосталног политичког начела и по томе рачунају да са поменутом ревулуцијом одмах отпочиње период те велике

---

[1] Као н. пр. Max. Deloche, Du principe des nationalités, стр. 45—55. где међу осталим каже: „Jl ne faut donc pas s'étonner que l'esprit d'affranchissement des nations ait suivi de prés le rayonnement des idées fondamentales de 1789. La révolution francaise est, pour ainsi dire, le soleil dont la chaleur fécondante a fait germer et fleurir ... les nationalités..“ etc.

данас већ на неким странама у неколико довршене, а на некима већ у великом јеку отпочете и развијене борбе за ослобођење и уједињење народности. Међутим други писци[1] с правом примећују, да францеска революција по самоме своме значењу, по својим непосредним циљима и руководним начелима никако није имала пред очима мисао националности, да је била путпуно равнодушна и страна према националном начелу или осећању; у сасвим природној силовитој реакцији према староме апсолутистичком са феодалним елементима измешаном поретку, у коме човекова личност као таква није ништа значила, революција је пре свега за тим ишла да ту личност човечју еманципује, ослободи од свију стешњавајућих уредаба и установа старога поретка и то да та еманципација буде на основама, које ће бити равне и једнаке за све чланове друштва; дакле отуда онда слобода и једнакост као главне лозинке револуције. Људи од г. 1789. одрасли су и живели у друштву, које беше основано на веома великој неједнакости, на неким историјским привилегијама, на леђима велике народне масе, у опште на целоме томе историјски наслеђеном поретку, који је огрезао у раскошлуку и корупцији око престола искупљене привилегисане мањине а у беди и материјалним и моралним мукама притиснуте и и од свакога политичкога права искључене већине; није дакле чудо, што ти људи испивши до дна све горчине, осетивши све стеге и невоље тога на историској неједнакости основанога система хтедоше у првим тренутцима свога мучно и јуначки извојеванога ослобођења, у првоме заносу победе потпуно да раскрете са целом том мрском прошлошћу,

---

[1] Као н. пр. R. Schmid, D. polit. Bedeutund des Nationalitätsprincipes. стр. 113. — Bluntschli, D, nationala Staatenbildung. стр. 4—6. — Maurice Block, Nationalités (Diction. général d. l. Politique 10. livr.) страна 359. — Градовскій, Національный вопросъ стр. 252--253. и др.

са целим тим низом поступнога историјскога развића, у коме они не видеше ништа друго, до саме заблуде, глупост и тиранлук; сваку је неједнакост дакле ваљало из корена ишчупати, дотадашњу историју са свима њеним творетинама сасвим збрисати, те узети човечју личност као такву са њеним урођеним и неотуђивим основним правима на среду као полазну тачку и основу новој демократској организацији. Зато су се дакле вођи револуције обраћали човеку у опште, без обзира на место и време и пре свега прогласили опште-човечанска права, која припадају свима људима, а никако они нису узимали у обзир историјског човека т. ј. таквога, који припада извесној историјски посталој и развитој нацији са свима њеним природним и повесничким особинама. Револуција је дакле по самој логици њенога положаја и околности, у којима је поникла, носила на себи више неки опште-демократски, космополитски карактер, који је у првоме полету своме морао игнорова̄ти и далеко прећи све историјом и националношћу повучене границе. Према целој тој историјској прошлости вођи револуције не могоше стојати никако друкчије, до у положају негације, одрицања, јер је та прошлост тако исто непрестано негирала, одрицала она „природна човечанска права“ у име којих су они отпочели борбу.

А ти велики и знаменити људи од г. 1789. нису у своме полету и у ватри борбе опажали, да су и они сами поникли из те исте прошлости, из тога истог историјског развића, из тих истих заблуда,[1] које су они све бутун хтели да збришу и да се над свим тиме узвисе до неке апстрактне опште човечности; они даље нису опажали да је то титански па ипак потпуно немогућан посао, сасвим раскрстити са целом прошлошћу, са свима историјским претпоставкама, са тим

[1] в. о томе W. Bagehot, Der Ursprung der Nationen (енглески оригинални наслов: Physics and Politics) стр. 36 и 37.

у течају дугих векова и повесничких процеса наслеђеним и развитим националним типом и т. д.[1] То доиста није могућно и сама је револуција то најбоље засведочила, јер и она при свим својим космополитским, опште-човечанским тежњама и идејама ипак није могла никада сасвим да сакрије и да стресе свој локални, национални карактер.[2] Но како му драго свакојако то стоји да непосредна цељ и садржина великог револуционога покрета на крају прошлога века није имала никакве директне свезе са националношћу, као неком засебном политичком мишљу или политичким начелом. Но зато ипак није никако искључен био посредан, индиректан утицај револуције на пробуђење националне свести и на увођење начела народности у политички живот јевропски.

Цео тај револуциони покрет може да се подели у две фазе, две периоде. Прва фаза револуције беше посвећена једино унутарњем преображају францескога друштва на новим демократским основама. Остали су народи ту били само вољни или неволни гледаоци те велике политичке драме. Па кад је сад пред очима осталих притиснутих и сваковрсно раскомаданих нápôдâ појавила се на историјској позорници наједанпут једна нација, која је испод развалина срушеног феодалног и апсолутно-монархијског поретка извукла оно тато на дну, у темељима његовим сахрањено и заборављено начело народне суверености,[3] те не мислећи никако

[1] То међу осталима нарочито потврђује дубоки философски испитач Токвиљ, о демократији у Амер. I. стр. 31. где каже како народи „увек носе трагове свога порекла. Околности, које су пратиле њихово рођење и служиле њихом развићу упливишу на цео њихов остали живот:“ па даље на стр. 53.: „Нико не може сасвим да раскрсти с’ прошлошћу“ и т. д.

[2] в. Hellwad, Culturgesch. стр. 720.

[3] в. Токвиљ, О демократ. у Америци I. стр. 67.: „Начело народнога суверенства, које се увек налази више или мање у основи скоро свију људских установа, обично је као сахрањено у њима“ и т. д.

више да га опет метне пред ноге каквом апсолутноме монарху она га је почела свесно вршити сама собом и записала на чело новој демократској државној организацији — онда то доиста беше нов, донде невиђен призор у јевропској међународној историји, то беше први пример да је једна нација изишла на среду као државна личност, која своју судбину узима у своје руке и која једном у живоме историјскоме факту заступа ту мисао, да су народи као политичке индивидује прави носиоци и подмети државног и међународног права. У кратко, Францеска је тада изнела пример једнога политичкога тела, које говори, осећа и ради као нација, и то као нација чврсто организована и уједињена, која је кадра била да изведе огромну силу од 1,200.000 људи за одбрану својих ново проглашених права и новога државног поретка. Такав пример доиста није могао проћи без икаквих последица и без утицаја на остале народе, он је био већма но ма који други кадар да из темеља покрене и преврне цело тадашње јевропско друштво. Нема сумње да је глас који је тада из Францеске први пут проговорио у име целога угњетеног и притиснутог човечанства нашао великога одзива у свима развитијим умовима и срцима по Јевропи; нова политичка наука о народној суверености очигледно је показала сав несмисао дотадашње кабинетске политике, која је државне и националне интересе редовно потчињавала и жртвовала интересима појединих личности и породица.

И тако дакле та начела од г. 1789. постадоше барјаком и преходницом свију угњетених на̏ро̂да и произведоше у даљим својим конзеквенцама таква дејства, на која вођи революције, као што смо напоменули, нису управо ни мислили. Али то међутим веома често бива у историји, да историјске судбе на̏ро̂да̂ и практичне последице извесних начела не зависе од намера оних лица, која су их прогласила. Историјски покрет има своје законе и практичка примена извес-

них начела веома често доводи до сасвим неочекиваних и непредвиђених резултата.[1] Свакојако је дакле идеја народности у тесној логичкој вези са оним идејама, које су на крају осамнајестога века обладале у политичкој и социјалној области, ма да покретачи и главни носиоци тих идеја нису на то помишљали. Већ по томе умни покрет 18. века и француска револуција морадоше имати очевидан утицај на пробуђење националне идеје, што су они довршили процес распадаја и брисања средњевечнога поретка. Кад је тада, док је још увереност сматрана као својина појединих лица те се о њој судило по начелима приватнога права тако, да је формација скоро свију тада постојећих држава била продукт наследног права, освојачких похода и уговора њихових владалачких породица — кад дакле тада индивидуалност појединих нација није никако узимана у рачун него су се најразличније нације стапале и купиле у једну државу, или се једна иста нација, на комаде поцепана, делила у мираз или баштину појединим принчевима и принцезама: онда у томе беше само логичка примена оних начела, која су тада владала. Па тако исто је онда са падом тога поретка и тих начела, кад је на крају 18. века постављено начело народне суверености, морала природно доћи та логичка последица, да се уједно призна и неко право самим народима као историски-политичким индивидуалностима. Идеја народне суверености садржи у себи мисао суверенога права појединога народа, али пошто је у 18. веку са идејом народ. суверености у исто доба постављено и проглашено начело једнакости, то је онда заједнички утицај тих двеју идеја неопходно морао довести и до при-

---

[1] Тако је исто било н. пр. са крсташким походима, са реформацијом и т. д. Сви су ти догађаји у даљем току времена повлачили за собом такве последице, какве покретачи и преставници тих догађаја нису ни слутили.

знања равноправности нацӣјâ, која дакле није ништа друго, него доследна примена на народе оних начела, која у 18. веку као базис за све правне односаје бише проглашена.

Свакојако је дакле ма и посредним, индиректним начином прва теоријска основа идеји народности као неком самосталном политичком принципу положена францеском револуцијом, то беше још у првој фази те револуције. Али је она наскоро прешла у другу своју фазу. Кад је нови демократски поредак франц. револуције био принуђен да ступи у борбу за опстанак са старим поретком, који беше престављен у коалицији апсолутистичких сила, онда је у тој гигантској борби усамљеног францеског народа са свом сједињеном снагом јевропског апсолутизма већ војнички елеменат морао да изиђе на површину у франц. друштву: и сад су које ти спољни ратови, које унутарње револуционе кризе ствари у Францеској довеле до тога, да је најзад из целога тога демократско-републиканскога врења и покрета поникло демократско императорство војничкога порекла у лицу војничкога ђенија Наполеона I. Сад је францеска нација као бујицом нарасла силовита река изишла из свога корита и под предвођењем победоноснога ћесара поплавила скоро сву Јевропу рушећи пред собом све преграде и националне и политичке међе; сад се идеја универсалне слободе францеске револуције у рукама властољубивог диктатора претвори у идеју универсалне монархије са рушењем и брисањем свију националних и поличких разлика и предања.

Изгледало је као да ће у Јевропи још једном да се понови период освајања и освојачких похода у стилу некадашњих римских ћесара, као да ће карта Јевропе под неодољивом силом великога освојача и у самом 19. веку да претстави једно огромно универсално ћесарство, које не води никаква рачуна о националним и историским створовима то-

ликих векова, него све то безобзирце брише и стапа у једну огромну државну целину под врховним господарством новога императора. Али је већ прошло било време таквим покушајима и таквоме освајању у великом светско-монархијском стилу; то све могаше имати само ефемерно значење и бити веома краткога века. Али је за нас овде најважније то, што су та освајања Наполеона првога, која престављају другу фазу францеске револуције, што су она потпуно разбудила и у област практичног међународног живота извела она национална осећања и националну свест, која се већ почела била разгревати на зрацима нових начела од г. 1789. Кад је гвоздена рука победоносног императора почела немилице брисати народе и државе са карте јевропске, кад поглавари државни бејаху збачени или понижени, кад свуда облада тешко туђинско господарство, онда нације остављене саме себи устадоше на ноге на разним крајевима Јевропе, да се ослободе тога туђинскога јарма и сад је национална идеја добила своје крваво крштење на бојним пољима за ослобођење од францеског господарства. У време те крајње опасности нације се први пут осетише као неке целине, први им је пут опет требала целокупна национална снага, да се може одолети огромној освојачкој сили. Тако је међу осталима велика немачка нација тада први пут осетила немоћ своју због своје раскомадaности у толике мале државице и под туђинским јармом први се пут пробуди она тежња за националним уједињењем и ослобођењем, која је од то доба једнако трајала у немачком народу све до данашњега дана. Карактеристично је доста за оно време, како је н. пр. један од тадашњих највећих умова немачких, Фихте, који је тек две године пре тога прогласио био народност као ствар сасвим равнодушну, као неку ограниченост људскога духа коју ваља савладати те тежити за неком космополитском слободом, како је дакле тај исти Фихте у својим знаменитим

говорима немачком народу апеловао на националну свест и сву је своју наду за спасање погажене отаџбине оснивао на пробуђењу и разгревању те националне свести. И та је национална свест немачка доиста очеличила се и потпуно сазрела у тешкој борби за ослобођење г. 1813—1815. Тако било и са осталим од Наполеона освојеним, збрисаним и погаженим нацијама јевропским. И у тим тешким и великим борбама, које беху националне, јер су биле управљене против страних установа и странога господарства, ту је тек тамна национална мисао изишла из сфере осећања и тек мало разбуђене слутње, те постала политичким начелом, које је ушло у међународни живот и било одређено да наскоро загрози опасношћу целокупном међународном склопу јевропском. Доиста је имао право онај француски писац који је казао: „Nous ne croyons pas trop nous avancer en soutenant que tous les principès politiques ont peur origine une réaction.“[1] И збиља је и национална идеја тек онда постала политичким принципом, кад се она појавила као реакција на супрот духу освојачком, који је још једном у горостасном обликв и стилу јавио се на међународној позорници јевропској у лицу првога Наполеона.

Кад је најзад Наполеон са целом својом универсалном империјом пао под претежном силом сједињених јевропских држава и нација, онда се показало, да су елементи, који су против њега заједнички војевали, припадали двема разним категоријама, двема разним епохама и само их је заједничка опасност тренутно ујединила била. Кад је та опасност прошла онда се ти елементи опет раздвојише у два табора и заузеше свој положај према начелима која су их руководила. Пре свега они апсолутни монарси који су са целом својом кабинетском дипломацијом старе школе војевали против Напо-

[1] Maurice Block, Nationalités стр. 359.

леона, они су у њему гледали још једнако преставника револуције, парвенија, живу супротност начелу династичке легитимности и кад су га помоћу одушевљених и из дубине покренутих нáцūјâ победили, онда им је на бечком конгресу прва брига била, да поврате стари државни и међународни поредак, како је пре револуције постојао, основан на начелу легитимности, које је некадашњи јакобинац а сада присталац реакције Таљеран први изустио а остали га сви прихватили. Сад је опет оживела она стара кабинетска политика из доба апсолутизма са свима својим средњевечним погледима и традицијама и ту се показало да ти средњевечни елементи још нису потпуно угинули и сатрвени били, да су још имали животне снаге и да јевропском друштву није било испало за руком, да тако брзо потпуно раскрсти са прошлошћу, као што су људи од г. 1789. у племенитом заносу замишљали. Опет су нације постале жртвом династичких и дипломатских спекулација, опет се њима поступало и располагало као са гомилама без гласа и своје воље, које се комадају, цепају или састављају, како је кад политички рачун и тобожња „јевропска равнотежа“ захтевала. Али су у другоме табору стајали већ пробуђени, демократским идејама задахнути национални елементи јевропски, који нису никако мислили да крв своју пролију у наполеонским ратовима само зато, да се може вратити опет онај стари већ преживели пререволуциони поредак и систем.

И тако се сад морадоше сударити они елементи, који су некада у тренутној заједници против францеског империализма војевали. Демократски правац већ је сувише јака корена био ухватио у народима јевропским, национално начело, које је са тим демократским правцем у најтешњој вези и које је већ као реакција на према универсалном империализму изишло било на површину, оно је сад још једнако тражило задовољења а није га никако нашло у уговорима од г. 1815.

и целој даљој међународно-правној диктатури свете алијансије. Није дакле чудно, што сваки час на једноме или другоме крају јевропског континента видимо устанке и покрете, који се појављују у име демократских реформама и у име ослобођења и уједињења подјармљених и раскомаданих националности. Није нужно да овде те новије устанке и покрете редом и поједнице набрајамо, пошто су то веома познате ствари.

Но овде нам се свакојако намеће питање: зашто се ти устанци и покрети овога века нису задовољавали тиме, да у самој оној државној заједници, где су се затекли, извојују реформе и што основније преображаје у демократскоме правцу, зашто су они прелазили државне границе, те тражили да се саме те границе померају, прошире или стесне, те да се реконструише извесна нација као политичка целина? У кратко дакле, зашто је покренуто то велико јевропско питање народности у тако акутном, пресудном облику, као никада у прошлим вековима, те озбиљном опасношћу прети целоме томе староме међународно-правном склопу јевропском? То је питање тек у последње доба постало предметом брижљивијег претресања у новијој политичкој философији и публицистици.

На први поглед може изгледати да ми сада наново покрећемо једно питање, на које смо већ на прошлим странама овога чланка одговорили, кад смо покушали да докажемо, како је национално начело 19. века било и ако индиректна и посредна, али ипак сасвим логичка последица демократских идеја франц. револуције и 18. века. Истина је да има новијих писаца који се тим одговором и објашњењем те појаве потпуно задовољавају. Тако н. пр. већ више пута поменути културни историк Леки[1] каже: „Кад

[1] Gesch. des Urspv. u. Einflusses der Aufklärung in Europa II. стр. 178.

се анализе демократки идеал, који тако простран уплив има, онда ће се наћи, да се он из два дела састоји: из преображаја карте јевропске по начелу народности и из јакога увођења и мешања демократског елемента у владу сваке државе.“ Па тако исто руски публициста Глинка[1] такође вели: „Дуги ред година, шта више векови могу да прођу, а да се националност не развије до јасне свести. Разни узроци, а нарочито развиће демократскога духа, изазивљу пробуђење извесне националности“ и т. д., па мало даље: „Полет до кога је у новије доба дошао национални дух, показује у исто време његову тесну узајамну везу са духом демокрације.“ Доиста, у томе има некога објашњења и оправдања националноме покрету 19-ога века, али по нашем мишљењу то још није сасвим довољно и данашња се политичка наука не може на томе уставити кад већ хоће да узме на се тај задатак, да темељито и са дубљим погледом теоријски испита појаву националнога начела у данашње време. Она је већ узела на се тај задатак и није код свију писаца, који су се тим питањем бавили, то начело народности прошло тако добро и олако, као код ових, што смо их навели. Мора се признати, да је национално начело веома чудне судбине у данашњој политичкој и социјалној теорији. Докле једна група писаца знаменитих и духовитих сматра начело народности као „најприродније, најправедније, најтрајније и најблагодетније за устројство држава и за обележавање њихових територија“[2] те гледа у прокламовању тога начела почетак нове ере за јавно право јевропско — дотле је с'

---

[1] У својој са францеског преведеној књизи: Die menschliche Gesellschaft in ihen Beziehungen zu Freiheit u. Recht (Leipzig, 1873). стр. 387, 388, и 390.

[2] в. Guido Padeletti, L'Alsace et la Lorraine, et le droit des gens. II. Du principe de nationalité (Revue d. dr. internat. T. III. 1871). стр. 473.

друге стране то начело предмет одвратности и осуде за многе заступнике данашње политичке теорије. Али је ту сад најоригиналније то, што се противници начела народности налазе у разним таборима те га осуђују са диаметрално супротних гледишта.

Реакционарни писци и пристаоци историјске легитимности и међународнога status-a quo гледају на национално начело као на најопаснији извор револуционарства и преврата, као на бунтовно срество, које ће из основа да потресе и разруши „легитимни“ међународно-правни поредак и да на његово место мете међународну анархију и хаос. Докле писци те врсте тако суде, дотле њихови политички антиподи, социјални радикалци, начело народности осуђују сасвим са супротнога гледишта, те у њему гледају назадну мисао, која је противна данашњем културном прогресу, који све више иде за тим да збрише међу људима све оне историјске и националне преграде и предрасуде, које су их некада у суровим нêразвитим вековима раздвајале и гониле у бесплодне борбе и крваве ратове; култура је једна, њени резултати ваља вазда да буду једни исти, она иде за тим да све више изједначује људе у осећању и мишљењу и да их обухвати у опште-човечанску везу слободе, једнакости и братства. Начело националности напротив свакојако у себи крије неку клицу себичности, самољубља и противништва према осталим нацијама; оно дакле рађа трвење и завист међу племенима и народностима, постаје извором раздора и бесконачне војне, одвлачи народе од мирнога производнога рада око својих унутарњих задаћа и друштвенога бољитка. Начело народности дакле ваља да се одбаци у име виших захтева и потреба културнога прогреса и цивилизације, у име много ширега и вишега начела човечанске солидарности и братства.

Ми овде нећемо опширно набрајати имена и разлоге оне множине писаца, који начело народности заступају и бране

у данашњој политичкој теорији, јер смо то у неколико већ учинили у четвртом одељку ове расправе.[1] Али што се тиче сада баш поменутих противника тога начела, то је свакојако нужно, да се на овоме месту нешто опширније зауставимо на разлозима тих противника. Што се тиче оне врсте писаца, који начело националности одбацују са гледишта одржања постојећег међународнога поретка, то о њима и њиховим разлозима нема много да се каже, јер престављати тај дипломатски кринеж, који се оснива на бечким уговорима од г. 1815. и на доцнијим уговорима и конгреским закључцима, као неки легитимни правни поредак, који мора „вечно“ да траје и који ако се поремети, онда настаја хаос и општи потоп — то је већ тако застарео поглед, такав анахронизам, кога су сами догађаји већ давно претекли и метули у акта. Сваки поредак у историјскоме животу културнога човечанства трај само дотле, докле он одговара социјалним и културним потребама и ступњу развића људскога друштва, а чим он томе више не одговара, он почиње да се руши и крњи као нека стара опала зграда, док најзад сасвим не падне. Ако је сва мана националноме начелу у томе, што оно ремети тај „постојећи“ међународни склоп, што раствара и цепа многе државе, а друге опет повећава и проширује, то онда није никаква мана за сваки правилни историјски поглед, који у целој досадашњој историји налази довољно доказа томе, како је и пре него што се се појавило начело народности било непрестанога ремећења и кварења тога поретка и како баш у оно доба, кад су нације још сасвим успаване и безгласне биле, и кад је кабинетска дипломација неограничено управљала међународним пословима, како је баш у то доба било највише трвења, сукоба и заћевица око уређења државних односаја, који никако нису могли чврсто да се

[1] в. „Гласник“ књ. 46.

консолидују, јер је себичност, грамзивост и утакмица појединих дворова и кабинета непрестано изазивала сударе, крваве и дуготрајне ратове и то понекад ради најништавијих узрока. Но доста о томе.

Они разлози, који се против националнога начела наводе са космополитско-радикалне стране и то у име некога вишег културног прогреса, ти су разлози већ озбиљнији и важнији и имају велику примамљивост и привидност за се. Та је примамљивост у осталом својствена свакоме резоновању, које се на идеолошким претпоставкама оснива. Доиста није лако изићи на крај са таквим космополитским погледом на свет; он се доводи из веома далеке прошлости, још од старих грчких а затим римских философа, који су још у оно древно доба почели сневати о некоме јединству и братству целога човечанства;[1] тај се дакле поглед образовао и слагао вековима, он је јасан, без логичких противуречности а уједно и преставља стање много идеалније и лепше, него што је ма које досадашње историско стање било. То је она од нас већ напоменута мисао универсалности, која се непрестано у историји у разним конкретним облицима јављала, а која је данас услед све веће заједнице и везе културних и економних интереса још већега полета и ослонца добила. Збиља, зар су те разне нације неке тако чврсто и јако обележене категорије, да оне не могу ни при овако развитој културној заједници да нађу неку заједничку општечовечанску основу за свој даљи политички и социјални развитак? Зар је националност такав важан историјски елеменат да она пресудно утиче на облик и правац полички-социјалнога живота, те постаје чак и поличким фактором, политичким начелом, са којим се мора рачунати?

---

[1] в о томе међу осталима F. Laurent, Études sur l'hist. de l'humanité T. II. La Grèce. T. III. Rome.

У чему се управо састоји та националност или народност? То је питање било предмет опширног претресања у новијој политичкој литератури и философији. И веома је оригинално како су се поједини писци мучили, да утврде појам народности, да обележе елементе из којих се он састоји и многи су у томе истраживању дошли најзад до тога чуднога резултата, да националност управо и није никакав обележен појам, који би имао своје сталне карактерне црте и знаке, него да су саставни елементи народности тако побркани, промењљиви, нестални и у непрестано течноме, неконсолидованом стању, да их није могућно похватати и са научном тачношћу формулисати. И као да сама светска историја хоће понекад да иронише, тако видесмо наједанпут ту појаву, где се у практици, у практичном међународном животу националност јавља као важан и пресудан агенат, у чије се име излази са тако замашним захтевима, отвара се борба, пролива се крв, бришу се са карте државе и престоли, нове се државне заједнице формишу или старе реформишу, док међутим извесна теорија долази до тога закључка, да те националности управо и нема, да је то неки појам сасвим таман, неопредељен, расплинут, без обележене и сталне садржине! — Па ипак се та супротност и противуречност може објаснити. Пре свега је доиста тешко у таквим питањима од великога политичког значења, у којима се толики замашни политички и економни интереси укрштају и косе, тражити потпуну научну објективност и непристрасност при претресању њиховом. Талијански публициста Паделети[1] имао је право кад је у томе погледу казао: „Il est un fait acquis à l'histoire de la science du droit : c'est que les plus grands publicistes ont été guidés presque toujours dans leurs théo-

[1] У својој већ наведеној расправи: L' Alsace et la Lorraine etc. стр. 477.

ries par le milieu où ils vivaient" etc. (То је већ засведочен факт у историји правне науке: да сви велики публицисти у својим теоријама беху руковођени оном средином у којој су живели и т. д.) Нема сумње да су многи иначе озбиљни научници извесно стојали под уплнвом средине у којој су живели, кад су се тенденциозно трудили, да докажу, како националност није никаква обележена и јасна појава, него нешто нејасно и колебљиво, што се никако не може узимати у обзир у политичкој науци.

Осим тога пак из данашње државне и политичке науке још никако нису изагнани остаци и трагови некадашње т. н. рационалистичке методе[1] у политичкој философији, која је полазила од неке из „чистога ума“ изведене државне идеје, те је из ње своје даље поставке изводила не обзирући се нимало на природне и историјске агенције, које опредељују државни живот и пресудно утичу на њ. Разуме се да је таква метода јако примамљива и згодна, јер по њој није нужно вазда бавити се мучним, потанким и заметним испитивањем, изучавањем појединих природних и историјских елемената, из којих се државни живот састоји, тим спорим и тешким аналисањем државе по њеним саставним деловима и т. д. него ту је довољно само удубити се у свој ум и из тога чистога ума црпсти целокупно знање о држави и државном животу. Згодно је о тој рационалистичкој методи казао Бецхот:[2] „Неки стари философ — на прилику Декарт — мишљаше да чистом дедукцијом из примитивних истина, до којих је он дубоким размишљањем дошао, да таквом дедукцијом може чинити закључке о целој васелени. По његовом мишљењу може дубок ум све да сазна и позна. Душа ће „сама кроз себе саму“ моћи да каже све, што јој

[1] в. збијену али веома добру карактеристику и критику те методе у: Const. Frantz, d. Naturlehre des States, стр. 67—71.

[2] Englische Verfassungszustände стр. 309.

треба, само кад остане себи верна у својој највећој осами. Тај философ обећава својим пристаоцама и следбеницама највеће задовољство, што човеку може у део да падне — а то је задовољство, да увек има право и да увек правилно суди, а да уз то не буде никада обвезан ма на што да се обзире и да пази.“ Трагови те тако шупље, а инак тако претендиозне методе још се и до данас једнако повлаче у државној науци и писци такве врсте одмах су готови, да о ма којој појави пресуде не имајући никако обвезу, да је прво мучно и темељито анализу и изуче; они са своје научне висине наоружани једино „чистим умом“ са ароганцијом бришу сваку појаву, која не иде у оквир њиховог већ у напред смишљеног система и проглашују ту појаву као тамну, неопредељену и без научне вредности, ма колико она иначе у самоме животу, у самоме историјскоме процесу развића имала важности и значења.

Отуда онда долази да ћемо у тој још једнако тим старим рационализмом надахнутој државној теорији заман тражити објашњења многоме чему, што се у реалном државном животу налази. Она све оно, што не може да разуме и да објасни, просто игнорише јер у својој философској надутости никако није навикла да скромно призна, да неку појаву још није довољно проучила и испитала, пошто она без анализе и без испитивања све зна и све разуме а што случајно не разуме, тога за њу никако и нема. Заман ћемо у тих свезналичких философа тражити ону минуциозну пажњу и обазривост, ону фину и дубоку анализу и мучно истраживање, ону карактеристичну скромност у изрицању резултата, скромност, која се нимало не стиди признати о некој појави да је још потпуно не разуме и да је још није довољно испитала. Та се својства налазе само у оних новијих писаца реалне. натуралистичке школе, какви су искрсли нарочито у инглеској књижевности. Доиста код једнога Миља, Дарвина, Спенсера,

Беџхота и др., који су толико много допринели истинском. темељитом сазнавању човека и друштва, који су са огромном ученошћу и неуморним трудом приступали реформисању и дубљем испитивању природне науке о човеку и друштву, код тих људи нас чисто изненађује она скромност и скоро би рекли бојажљивост и обазривост, са којом отпочињу своје проучавање и са којом изричу своје трудно стечене научне резултате. Тако међу осталима Беџхот у својој већ више пута поменутој знаменитој књизи „о постанку нација; проматрања о упливу природнога избора (селекције) и наслеђа на образовање политичких заједница“ приступа питању о томе, како постају нације, овим уводом: „Но шта су то нације? Шта су те националне групе, које су нам тако познате, а ипак нам при мало дубљем размишљању долазе тако чудне и загонетне; које су толико старе колико и историја; које је још Иродот у скоро истоме броју и са тако исто обележеним разликама налазио, као што их и ми видимо? Шта цепа и дели човечанство у те одломке, који су међу собом тако неједнаки, и од којих је сваки појединн у својој унутарњости тако једнолик? Ма да нам је факт тако добро познат, ипак је питање веома замршено, и ја не бих смео тврдити, да ћу потпуно на њега одговорити и ако сам у стању о томе да саопштим нека проматрања, која ће, као што ми се чини, моћи да прокрче пута томе одговору.“ Ето са таквом скромношћу, савесношћу и брижљивом анализом приступа томе питању човек, који са тако великом научном спремом, оштрином опажања и богатим искуством полази своме раду и који је својом књигом о инглеском уставу и овом, коју смо поменули, много више допринео савременом реформисању старе државне науке и дубљем сазнавању историјских, реалних елемената државнога живота, него све у скупу оне дебеле философске књиге и расправе о држави, о политичкој теорији и т. д. које без обзира на природу и историју, без дубљег

испитивања природно-историјских елемената државнога живота граде своју теорију у облацима неких једино на уму основаних спекулација, које немају практичне, реалне вредности.

Велики и брзи полет и напредак, што га у новије доба учинише природне науке и нови погледи који су тиме задобивени бејаху без сумње најглавнији фактор умнога преображаја, којим је сломљена влада схоластике и рационализма, па ипак као што смо већ напоменули тај рационализам још није сасвим ишчезао; сасвим се ослободила од њега само тек сама природна наука, затим историја и лингвистика, али у државној науци он још једнако живи, као што је у последње време Конст. Франц опет наново доказао.[1] Рационалистичка државна наука последњих векова, као што је све природне елементе тако је и национальности потпуно игнорисала, те је познавала само неке гомиле људских створења, које ваља једино неки из чистога ума смишљени вештачки устав у свези и заједници да одржава. Уз ту науку ишла је упоредо као сенка она већ описана кабинетска политика вла̂да̂, која такође није ништа знала о народностима, него просто рачунала по квадратним миљама, војницима и порези. Насилно комадање и подјармљивање националности, као и противуприродно спајање и обележавање граница, које је тим начином постало, морало је најзад изазвати сасвим природну реакцију увређених народности. Кад те народности кроз столећа у политици не беху ништа онда је сада требало да буду све. Једно је друго изазвало, као што у опште цело историјско развиће човечанства у непрестаноме низу од реакција, у колебању међу супротностима и крајностима напред корача.[2]

Па кад се сад национална мисао појавила у све већој

---

[1] в. већ наведену: Naturlehre de Staates, стр. 70 и др.
[2] в. о томе Hellwald, Culturgeschichte, стр. 552 и на др. местима.

енергији и јачини на политичкој и међународној позорници јевропској, кад је тај покрет обузео умове и масе људи, тражио политичкога задовољења и у многоме већ пореметио и поколебао цео међународни склоп — онда су се тек ти на старој рационалистичкој државној науци васпитани данашњи епигони у публицистици пробудили из свога доктринарнога сна, видели где им неки нов страни елеменат квари њихове сасвим лепо удешене и смишљене системе, а пошто се ти системи не смеју никако кварити, то је сад свакојако ваљало то национално начело тобожњим научним разлозима изагнати из државне науке, не дати му места у теоријскоме систему.

Али је националност природно-историјски факт, који постоји и који живи и који се неда никаквим спекулативним резонима уклонити ни збрисати. Но сад је сва мука у томе што ето не може да се нађе стална, свестрано усвојена дефиниција те народности![1] И онда за тај модерни доктринаризам, који је навикао да сваку ствар одмах сведе и утегне у неку брижљиво заокругљену и лепо удешену дефиницију, да одмах теорију сваке ствари отпочиње са појмом њеним, за тај доктринаризам разуме се да нема места у науци таква ствар, којој још није нађена дефиниција. Ту би се са малом изменом могла применити једна стара правничка изрека, те казати „quod non est in definitione, non est in mundo.“ Но ми знамо и многе друге ствари и појаве, које су предмет читавих засебних наука, које се још једнако научно испитују и проучавају, а за које међутим такође још никако није смишљена права дефиниција. Многима, који се тим предметом нису изближе бавили, чудно ће бити кад кажемо да је таква једна још до данас недефинисана појава баш сама — држава. Сушта је истина, да и данас још међу

[1] в. н. пр. о томе Fr. v. Holtzendorff, Eroberungen u. Eroberungsrecht (Berlin, 1872). стр. 22 и 23.

политичким философима и заступницима државне науке постоји најшаренија и највећа разноликост у дефиницијама државе и који је год покушао да постави ту дефиницију, сваки је наишао на отпор и побијање од стране других писаца, који су редовно налазили да је његова дефиниција непотпуна и да не исцрпљује ствар. И баш то је био повод, те је међу осталима познати француски писац Бастија један свој памфлет о држави отпочео овим речима: „Ја бих хтео да се распише награда, не од пет стотина франака, него од једнога милијуна, са крунама, крстовима и лентама, у корист ономе, који би дао добру, просту и разумљиву дефиницију о тој речи: држава.“ [1] Па на питање одкуда та оскудица у правој дефиницији, један је од знаменитијих новијих државних научника одговорио: Отуда што се још једнако права дефиниција тражи, а никада се неће наћи. Би ли дакле сад требало и државу искључити из науке, не дати јој места у теорији зато, што јој нема још утврђене, свестрано усвојене одредбе? Шта би нам на то одговорили ти мудри државни научници, који су толике велике расправе и књиге о држави писали, а међутим националност гледају преко рамена, сматрају је као „прост природни факт,“ који не може никада имати правног ни политичког значења, који се неда дефинисати и о коме међу осталима један од корифеја данашње државне и међународне теорије, Холцендорф, каже: „Досадашње постављање начела националности носи на себи толике мане и недостатке, да оно у опште и не заслужује име теорије.“ [2]

[1] в. о томе такође K. Frantz, Naturlehre d. Staates, стр. 68 и 69. — E. Petsche, Geschichte der Geschichtschreibung unserer Zeit, стр. 214. — Dr. Lor. Stein, Verwaltungslehre, I. део стр. и др.

[2] Но и то је већ знак колико је за данашњу државну теорију то начело народности нова још довољно не испитана и не оцењена појава и како о томе у опште у науци још акта нису закључена, што и сам такав писац као што је Холцендорф није још пот-

Свакојако се види по ономе што смо о дефиницији државе казали да би према таквоме назору о целој државној теорији ваљало казати, да она не заслужује име теорије са потпуно истим правом. Што природа државе још није довољно испитана и проучена, то није никакав узрок нити би икоме могло пасти на ум, да с' тога и саму екзистенцу државе као историјскога факта пориче и да сваку научну студију о њој прекине; па то онда исто важи и мора важити и о народности. Историјско развиће политички-социјалнога живота човечанског иде својим обележеним законима повесничке еволуције прописаним ходом и свака је ма како оштроумна теорија и сувише немоћна, да тај ход задржи, измени или натраг врати. Главни задатак сваке позитивне, реалне теорије може се састојати једино у томе, да то развиће и тај ход у свима његовим елементима и агенцијама правилно схвати и објасни, а она не може никако имати право, да ма који елеменат, ма коју појаву у томе развићу игнорише или избацује само с' тога, што она још није била у стању да је схвати и дефинише. Ту је онда свакојако кривица само до ње, а никако да саме те појаве, која пониче, ради и пролази по непроменитом историјском закону. Такав је наш поглед на ту ствар.

У осталом новији реални, натуралистички правац у државној и друштвеној науци, који тако да кажемо физиолошки испитује друштво људско у свима његовим функци-

---

пуно на чисто са својим мишљењем о националности, јер кад се упореди све оно, што је он о томе у разним списима казао, онда се очевидно види, да се он још колеба у своме научноме мњењу о националноме начелу; осим његове у тексту наведене изреке из његове већ наведене брошире: Eroberungen u. Eroberungsrecht, стр. 23., ваља упоредити оно што је местимице казано у другим списима као: Principien der Politik, (1869). стр. 228.; затим у: Le principe des nationalités et la litterature italienne (Revue d. droit intern. T. III.) и т. д.

јама и елементима, тај правац нимало не запиње за неке логички удешене и округло изведене дефиниције, јер с' једне стране знаде веома добро, да науку о држави и друштву пришити уз неке у напред постављене дефиниције скоро никада не значи ма у колико потпомоћи разумевање саме ствари, шта више у већини случајева таква дефиниција позитивно шкоди и замршује само разумевање, пошто она тако да кажемо истрчава пред само испитивање и проучавање, а осим тога такве дефиниције, кад су једном постављене важе као нека реална норма, од које се не сме отступити, па кад се затим у течају испитивања у самоме истинскоме животу нађе понеки знак или елеменат, кога у дефиницији нема, онда се он превиђа и пориче, да се само не квари једном постављени систем. С' друге је стране пак добро познато, колико је компликован, богат и разноврстан тај државни и друштвени живот, колико су му појаве сложене, испрекрштане, у узајмној зависности и вези а ипак са неким својим особеним карактером и т. д. тако, да је веома мучно, скоро немогућно, сву ту неизмерну разноликост, компликованост и замршену природу тих појава обухватити и фиксирати у неколицину кратких прецизних појмова, у прецизне тачне дефиниције, које би ма и издалека језгру саме ствари означавале. Најзад нека нам ко каже: шта је човек? шта је природа? шта је прогрес, шта култура? али све у тачним, прецизним дефиницијама, које не садрже у себи ни више ни мање него што треба, па ће се одмах видети како је и за највећега зналца то збиља мучна ствар усудити се да даде округао, пресудан одговор, кад ће баш такав зналац најпре признати, како целокупна суштина човека, па и саме природе још није потпуно испитана, па се можда никада неће потпуно ни изучити! Па то ипак нимало не смета да се и тај човек и та природа једнако проучавају, испитују и научно проматра-

трају ма колико спори и сразмерно малени били резултати према великом труду, који се улаже.

Ми смо се око овога разговора о дефиницијама у опште, а о дефиницији народности посебице мало подуже задржали највише с тога, што данашњи теоријски противници народности као политичког принципа највише застају на томе, највише се хватају за то, што се народност тобож не да тачно дефинисати, те им је то онда најјаче оружје против ње.

Према свему овоме, што смо досада казали, ми се никако не мислимо упуштати у дефинисање народности, него је просто узимамо као природно-историјски факт, који се никако не да порећи, који постоји као живи несумњиви продукт дугога историјскога процеса, продукт, који се у течају многих векова образовао, развијао и сазревао, док није у данашњем веку изишао потпуно кристалисан на површину политичког и међународног живота. У се погледу ми слажемо са оним новијим руским писцем, који је пишући такође о националном питању међу осталим казао: „Я не намѣренъ пока давать опредѣленія народности. Такое опредѣленіе должно явиться результатомъ расмотрѣнія историческаго происхожденія національной идеи“.[1] По нашем су мишљењу веома залудне и сувишне оне дуге препирке око тога, шта је управо главни, битни елеменат народности, да ли језик, или заједничко порекло, или историјска предања и обичаји и т. д. Само један поглед на историју и данашње друштво човечанско довољан је, да се види, да то човечанство као целина није нека огромна једнолика маса самих индивидуа, појединаца, који у скупу своме сачињавају човечанство; такво је човечанство засада само још теоријска, апстрактна идеја, али конкретно, у самој ствари човечанство

[1] Градовскій, Національный вопросъ (Сборникъ государственныхъ знаній Т. III. 1877) стр. 237.

се јавља у извесним одељењима, одломцима и групама и то су нације које по изразу познатога Фр. Д. Штрауса сачињавају „средњу инстанцију међу личношћу и човечанством". И свака таква нација има свој извесан тип и и карактер, који је резултат целокупног њеног историјског живота у свези са неким кроз векове наследно предатим особинама. Беџхот[1] каже у томе погледу: „Исти узроци, који производе неизмерну разноликост индивидуалног карактера, изазивљу подобне разлике и у националном карактеру. .... Климат и физички облик околине у најширем смислу имају без сумње велики утицај; али ипак они нису једини фактор; јер ми налазимо веома неједнаке људске расе, које у истоме климату и у истим околностима живе а нема узрока да се узме, да оне не живе већ од векова као суседи једна до друге. Узрок том типу, који се јавља и пониче мора бити у „нечем", што с' поља делује на неко друго „нешто", које лежи у самоме племену те му је урођено или наслеђем предано. Но ја не знам како би се то нешто могло ма каквим начином објаснити." Не знамо да ли би се лако нашао какав континентални политички филозоф, у коме има још ма и најмањег и најудаљенијег рефлекса од модерног схоластицизма, који би тако искрено и скромно признао да „не зна како би се то нешто могло објаснити." Међу континенталним научницима извесне врсте то се сматра као неки захтев научне части, да се све мора објаснити и све разумети. Они кад немају правога објашњења, онда кажу ма и какву фразу, која научно звони, ма у њој и не било никакве реалне садржине, никаквог правог објашњења. Међу осталим они се у таквим случајевима понекад сасвим у кратко позову на божанство, као што су то у овом нашем случају учинили такви иначе знаменити писци као што је већ наведени Штраус

[1] D. Ursprung der Nationen, стр. 208 и 209.

и познати белгијски историк Лоран који каже: „La division du genre humain en nations a son principe en Dieu."[1] У осталом ми то објашњење, како су те националне групе постале, какви су разни узроци ту радили можемо сасвим спокојно оставити етнолозима и антропологозима, који се у новије доба брижљивије но икада са тим предметом баве. За нас је овде најважније то да те националне групе са својим обележеним карактером стоје у историји као неке константно развијене величине, са којима не само етнологија и и антропологија, него и политика и културна историја мора рачунати. У томе обзиру новији културни историк Хелвалд каже веома карактеристично: „Не само поједини народи, него и поједине индивидуе разликују се као што је познато у својим назорима, појмовима, умним правцима, наклоностима и делима. . . . . Најглавнија је ствар урођени или наслеђени карактер човеков, који истина до извесне мере може да се ублажи и модификује, али који ничим не може да се створи или уништи. Па тако је исто са народима, који су само колективне, велике индивидуалности. Добра и хрђава својства нáрôдâ опредељивала су њихова умна и материјална дела и условљавала су виши или нижи положај некога народа у историји. И ако су поједини велики људи нешто велико учинили и своје народе преобразили,[2] то су они тако што могли учинити само онда, ако су добар, а то је развитљив, за образовање способан материјал нашли. Као што је карактер појединих индивидуа, тако је и карактер нáрôдâ константан, сталан."[3] Ту константност тога т. н.

---

[1] Laurent, Études sur l'hist. de l'hum. IV, стр. 13.

[2] О тој теорији о „великим људима" налазе се веома добре, карактеристичне напомене у: H. Spencer, Einl. in d. Stud. der Sociologie, I. стр.

[3] Hellwald, Culturgesch. стр. 63 и 64. — А такође: D. Chwolson D. Semitischen Völker. Versuch einer Charakteristik (Berlin, 1872), стр. 1—13.

етничког елемента или националног карактера Хелвалд доказује међу осталим нарочито тиме, што и сами спољни, физички агенти, који имају тако велики уплив на умну и физичку организацију човекову, ипак остају само тек утицаји, који истина имају некога дејства, али који никако не пресуђују нити коначно опредељују. Климат, земљиште и географски положај истина да су услови за начин, како ће се карактер неке нације изјавити, манифестовати: они му шта више ударају неки особени печат, али га они никако не стварају.[1] То се може доказати небројеним примерима из историје, где су разне нације једна за другом у једној истој земљи живеле, дакле под једним истим спољним условима, па су се ипак на сасвим различан начин појављивале у историји. Каква је огромна разлика између древних Мисираца под Фараонима и између данашњих мухамеданских становника Мисира; између старих Финићана и данашњих Сираца; између некадашњих становника древне Картаге и између оних у данашњем Тунису. Опадање данашње Шпаније приписује се поглавито упливу климата, који има већ неки тропски карактер; али одкуда је онда дошло, да је Шпанија под Маврима онако цветала?

Може се неко и не слагати потпуно са овим Хелвалдовим назором, па ипак ће морати сваки дубљи посматрач историјскога тока у развићу човечанства признати, да је тај национални карактер увек имао час јачег, час слабијег, али увек сталнога утицаја на облик умнога, политичкога и социјалнога живота разних нáрôдâ.

Због тога су сви оштрији, темељитији испитачи у области политичког и социјалнога живота велику и брижљиву пажњу обраћали томе националном фактору. Тако да напо-

[1] То исто тврди и Токвиљ, О демократ. у Америци II. стр. 182. где каже: „физички узроци не утичу дакле толико на намену нáрôдâ колико се претпоставља.“

менемо само Токвиља, који посебице напомиње како народи увек носе трагове свога порекла те даље казује: „Кад би нам било могуће допрети до самих елемената друштава и испитати прве споменике њихове историје, ја не сумњам да би смо у њима могли пронаћи првобитни узрок предрасуда, навика, владајућих страсти, на послетку свега онога, што се зове народни карактер.... Тако би се протумачила судба извесних нáрôдâ које као да нека непозната сила привлачи к' цељи, коју и они сами не познају. Али таквом су изучавању до данас недостајала дата“ [1] и т. д. Па тако исто данашњи најзнаменитији социолог Спенсер у нарочитој глави свога најновијега „увода у социологију“ опширно и темељито доказује како установе, политички облици и облици владе само онде имају вредности, где се појављују као продукти националнога карактера, где су у сагласности са том унутарњом националном природом. После Спенсера и Токвиља није нужно ни наводити ону множину осталих писаца од мањега значаја, који о тој ствари у истоме смислу али са мање темељитости и реалне студије говоре.

Свакојако овде морамо напоменути још неке темељитије новије радове у немачкој књижевности, у којима је са пространом студијом доказано како не само политички и економни живот, него и сама наука, где би се најмање очекивало, стоје под упливом националних особина и предиспозиција[2].

Далеко би нас одвело и морали би сувише велики простор заузети, кад би хтели овде још и даље да наводимо сва она пространа истраживања о нациоцалноме карактеру и његовој улози у свима правцима људскога живота; то је

---

[1] О демократ. у Америци I. стр. 31.

[2] в. о томе: W. Arnold, Cultur und Rechtsleben (Berlin 1875), нарочито на стр. 44, 45, 152, 153 и др. — Felix Dahn, Zur Rechtsfilosofie (Kritische Viertaljahrsschift) и др.

читав легион писаца, који је у новије доба бавио се са тим веома значајним и важним питањем. Ми смо већ у прошломе одељку ове расправе навели нарочито ону талијанску школу у данашњој политичкој литератури, која је национално начело поставила као фундаментални принцип данашњег државног и међународног живота[1].

Али свакојако још морамо застати при тој чудној појави, да је баш у данашњој тако развитој културној епоси то питање националности већма но игда на површину искочило и са тако замашним политичким претензијама на среду изашло, где би се баш на против могло очекивати, да ће се националне разлике све више избрисати и изгладити задобитцима и прогресом опште-човечанске културе, да ће посебни национални интереси и погледи све више устунати пред свемоћном силом великих културних интереса и велике културне заједнице, која изједначује, зближује и везује широком мрежом општих, заједничких економних, политичких и интелектуалних интереса све нације, које стоје на истој површини цивилизације и образовања. Нема сумње да културни прогрес све више узима опште-човечански облик на се, па ипак не може а да се не опази, као што је Холцендорф у својој најновијој расправи[2] нарочито напоменуо, како је основна црта наше епохе у томе, што се она у много јачим вибрацијама, него ма која пређашња, креће између те две тако да кажемо поларне идеје светске историје, националности и интернационалности. Од завршетка францеске револуције у Јевропи у исто доба сасвим упоредо растоше национално начело с' једне и интернационалност узајмних народних утицаја с' друге стране. Исто

[1] в. „Гласник“ књ. 46.

[2] Holtzendorff, D. Streitfragen des neueren Völkerrechtes (Deutsche Rundschau, октобар 1875) стр. 56.

то доба, које је чак и особеност традиционог народног ношива потиснула у удаљене и скривене долине и које једнолики крој јевропске одеће са радикалним уништавањем социјалних разлика намеће и самоме оријенталцу у Турској, Мисиру, Индији и Јапану, то исто доба такође показује, како је усред тога живога светског саобраћаја, у тој непрестаној размени физичких и умних добара, тако исто огромно нарасла свест о засебним културним задатцима и о самоопредељењу у већине баш самих тих културних на́ција̂. То може многоме чудно изгледати, то може шта више јако ожалостити некога сасвим космополитски расположеног филантропа који је одушевљен и занесен идеалом некога братством и једнакошћу уједињеног човечанства али то је ипак факт, који се не да порећи. Један је новији социолог[1] у томе погледу казао: „Питање народности је данас оно социјално питање, које се најживље и највише претреса и које највећом опасношћу прети. Што се оно у 19. веку при пуној светлости и блеску новије културе појавило, то је доказ његовога великога духовнога значења.“

И доиста за све оне новије писце, који не пишу под утицајем извесних дневних политичких интереса, чији списи не носе на себи сувише јак рефлекс оне средине, у којој су се нашли, него који на културну историју гледају погледом објективне науке, за све те писце то нити је појава сретна ни несретна, жалосна ни радосна, него просто једна фаза у културном развићу, коју ваља научно објаснити. С' потпуним су основом они научници, који су се тим објашњењем бавили[2], напоменули пре свега, како се и код појединих индивидуа

---

[1] Paul v. Lilienfeld, Gedanken üb. d. Socialwissenschaft der Zukunft, I. стр. 242.

[2] Као н. пр. осим већ поменутога Лилијенфелда још и W. H. Lecky, Gesch. der Aufkälrung in Europa II. стр. 178 и 179. — J. v. Eötvös, D. Nationalitätenfrage, стр. 12—14. и др.

опажа, да њихове индивидуалне разлике и сама свест о својој индивидуалности, о своме персоналитету све већма расте и напредује, што се више развија култура и цивилизација међу људима. Инглез Џонсон казао је једном приликом: „Дивљаци су сви потпуно налик један на другога.“ Па тако исто и Беџхот говори о чудној једноликости, која свакоме посматрачу пада у очи код дивљих народа: кад сте видели једнога становника Тасманије или Фајерланда, онда сте их све видели.[1] Тек са напретком културе развија се и индивидуалност у људи. Па како је то код појединих људи, тако је то и код појединих нација као колективних индивидуа. Што оне већма напредују у образованости и култури, то се све већма и у њих буди, развија и сазрева свест о својој индивидуалности т. ј. националности.[2] Тако је и културни историк Леки приметио: „Новија наука о правима народности никако није могла до данашњег столећа добити икакво веће значење, јер национално осећање може само при великом проширењу и растењу образованости да добије нужну снагу, концентрацију и интелигенцију.“

Језик као најјаче срество духовног зближавања или дељења међу људима,[3] као највиши духовни знак разлике

[1] в. о томе такође и P. Lilienfeld, Ged. üb. d. Socialwissensch, d. Zukunft II. 151—167, 224. — Хекел, Природна историја постања, стр. 230 који помиње једноликост првобитних људи не само у умном и друштвеном погледу, него и у самој физиономији.

[2] Веома занимљив пример томе буђењу свести о засебној националности услед напретка у образованости имамо у данашње доба у самој Францеској, где би сваки најмање очекивао такве националне „јереси,“ пошто се Францеска увек сматра као држава са најједноставнијом и најкомпактнијом националношћу; па ипак је и ту појавио се у новије доба т. н. Фелибридски покрет. в. Ausland бр.

[3] Токвиљ, О демокр. у Амер. I. стр. 33.: „Језик је можда најјача и најтрајашнија своза међу људима.“ — Padeletti, L’ Alsace

међу народностима, тај је језик могао своје пуно значење тек онда да добије, пошто је човечанство, или управо пошто су културне нације достигле више умно и културно развиће. Нико зацело неће порећи да је реч оно умно оруђе, које човек непрестано са собом носи, које он у саобраћају са другим људима непрестано употребљује; језик је по томе она тако да кажемо умна атмосфера, у којој се човек од колевке па до гроба непрестано креће; језик поглавито пресуђује о умноме животу или умној смрти, о духовноме „to be or not to be“ некога народа. Са појмом језика сваки народ везује мисао свога умнога развића, својих умних добара, своје умне екзистенце. Он дакле свакојако стоји на првоме месту међу саставним елементима народности и онда је по томе лако увидети, како све већа култура, развијајући и дотерујући језик већ тиме самим развија и већма утврђује националну свест. Осим тога се баш данашњи пробуђенији умни живот и покрет не ограничава више као некада само на „више“ слојеве друштва, нето он данас све дубље продире и обухвата читаве социјалне организме, пошто се целокупне народне масе речју, писмом и штампом покрећу и разбуђују на изјављивање и развијање својих умних сила. У томе је можда главно покретало и основа новијим демократским тежњама а у томе има свој корен и национално питање у данашњем своме акутном поличком облику.

Сад се већ може разумети за што је баш у наше време при толико развитој цивилизацији и културној заједници ојачала и свест о засебној националности и од некадашњег тамног инстинкта постала јасном културном мишљу, која тражи политичког задовољења, као што је и један новији

---

et la Lorraine etc. стр. 476.: „La langue est sans doute presque toujòurs la forme exterieure la plus fidèle de notre caractère.“ — Richard Böckh, Die statistische Bedeutung der Volkssprache als Kennzeichen der Nationalität 1866. и др.

француски писац добро приметио: „Des nos jours la nationalité est un sentiment raisonné, une idée qui s'appuie sur le patriotisme, l'amour de la liberté et toute une série de besoins moraux." У осталом та је појава потпуно у сагласности са оним општим законом развића, о коме смо ми већ нешто напоменули у прошломе одељку ове расправе, а који је закон униперсалан за цео органски и социјални свет. Новији су социолози као Спенсер, Лилијенфелд и др. тај закон на среду изнели и формулисали и ми га овде ради свезе морамо опет поновити, ма да смо га у течају ове расправе[1] већ једном навели; он дакле гласи: развиће је прелаз од неопредељене, несвезане једнородности, ка опредељеној, свезаној разнородности путем непрестаних диференцирања и интеграције.[2] Веома брижљива и дуга студија у области органскога и социјалнога живота доказала је истинитост тога закона развића у обема тим областима[3] и данас већ нема више сумње да је и човечанство у дугоме току свога историјскога живота у главноме потпуно подложно томе истоме природном закону. Није нужно да се овде позивамо на појаве у органском биљноме и животињскоме свету, кад нам већ и само људско друштво даје довољно јасне и несумњиве доказе о влади горњега природнога закона. Као што из општих биљних и животињских старијих типова у дугоме току развића све већим диференцирањем постадоше све специјалнији типови, тако је то било и у развићу друштвенога живота човечанског. Што је које друштво достигло виши ступањ и виши тип у своме развитку, то се у њему

[1] У прошлом четвртом одељку в. „Гласник", књ. 46.

[2] в. H. Spencer. Grundlagen der Philosophie (übers. von Vetter), стр. 434.

[3] „Прежде всего развитіе общества, такъ же какъ и развитіе жизни, подходитъ подъ общій законъ развитія, выясненный Спенсеромъ". Джонъ Фискъ, законъ общественаго развитія (руски превод у „Знанію" Бр. 1. г. 1875), стр. 16.

опажа све веће диференцирање и специјализација у свима гранама и правцима физичког, економног и умнога живота; та карактерна црта социјалнога развића веома је згодно још од Шелинга названа индивидуализацијом, који се израз данас и у новијим социолошким и биолошким списима употребљује. Већ поменути Џон Фиск испитујући у својој наведеној расправи „закон друштвенога развића" долази на крају свога испитивања да такве исте формуле друштвенога развића — коју он назива законом прогреса — као што смо је сада напоменули и која се завршује речима „и при чему јединице, које састављају општину, излазе све више и више са определеном индивидуалношћу". Па кад тај закон важи у појединим друштву за јединке, које га састављају, онда он извесно важи и за човечанство као целину обзиром на поједине социјалне групе или нације, из којих је то човечанство састављено. — Да се данас Дарвинова теорија „о постанку фела природним избором (селекцијом) или о одржању усавршене расе у борби за опстанак" примењује и на човека у његовом органском и социјалном животу, то је већ позната ствар а то смо и ми у течају ове расправе већ напоменули. О томе су у новије доба чињена престрана и темељита испитивања.[1] Ма колико они природни закони, који по Дарвиновој нарочито Хеклом још даље развитој и дотераној „теорији развића" безусловно владају целокупним органским животом, ма колико дакле ти закони у социјалном животу човечанском били модификовани посебним социјалним и културним условима и факторима, инак

---

[1] в. међу осталима: Prof. A. Ecker, D. Kampf um's Dasein in der Natur und im Völkerleben, Konstanz 1871. — Fr. v. Hellwald, Neue culturgecshichtliche Forschungen (Ausland, 1873. № 34). — Dr. A. Schäffle, Über die natürliche Zuchtwal in der menschlichen Gesellschaft (у часопису: „D. Neue Gesellschaft" H. I. и II. октобар и новембар 1877) и други.

о томе нема сумње, да је „природни избор у борби за опстанак" тако исто пресудни фактор у механизму стварања и самога цивилнога света, грађанскога друштва. Разуме се да начин и облик, како се ти биолошки закони у друштвеноме животу људском јављају, има неки свој специфички карактер тако да има потпунога основа, кад се говори о социјалној борби за опстанак и о социјалноме избору као о неким засебним облицима појаве тих закона у људскоме друштву. Опширно разлагање о свему томе не може спадати овамо. Ми хоћемо овде само толико да напоменемо да горе поменути општи закон развића наједнако важи како у органскоме тако и у друштвеноме свету само с' тога, што у суштини исти закони владају како органским тако и социјалним животним процесом.

„Природни избор" (почивајући на узајмици наслеђа и прилагођивања или промене) произвео је како неизмерно шаренило и разноликост биљнога и животињскога света тако и огромну разноликост индивидуалних телесних и умних особина међу људима културно развитијим, а затим тако исто и диференцирање засебних социјалних група или нáција, у које се човечанство поделило.[1] У томе је погледу доиста веома поучан само један поглед на развиће језика. Међу осталима је знаменити новији геолог Лајел целу једну главу у својој књизи „Старост човечјег рода" посветио примени Дарвинове теорије на науку о језику, а још надлежнији зато

[1] Хекел, Природна историја постања, стр. 143. каже: „И ако је природни избор доиста она чудновата сила која је на површини земљанога круга развила све шаренило органских појава, то ће онда та иста сила морати растумачити и све занимљиве појаве људскога живота..... Историја свију народа или т. н. „Историја светà" мора се растумачити природним парењем (избором), мора бити један физичко-хемијски процес, који почива на узајмици наслеђа и прилагођивања, а у борби човечанској за опстанак."

беше Шлајхер у својој књизи „Дарвинова теорија и наука о језику (1863)“,[1] који такође признаје да се Дарвинова начела потпуно примењују и на развиће језика̂. Нема сумње да сви скоро јевропски језици произлазе из једног првобитнога корена, из санскритскога или индо-ђерманскога пра-језика; па тај се пра-језик у течају многих и дугих векова разрачвао у толике разне гране, а ове опет у даље огранке и т. д. Ти су т. н. индо-ђермански језици данас необично разасути и распротрањени, неизмерно диференцирани, јако и високо развити и деле се у велику масу засебних група и пододељена. Па и у томе развићу језика су „промена“ и „природни избор“ били пресудни моменти у свези са осталим физичким и културним условима и утицајима. И тај културни прогрес, који изједначује и зближује, не само да није могао до данас никако бар ту групу индо-ђерманских језика да стопи у један општи културни језик, него је напротив баш са тим све већим развићем културе упоредо све више расло посебно развиће и значење националних језика̂ тако, да је оно у данашње културно време веће него што је икада било и разне се нације баш данас брижљивије и суревњивије но икада држе свога језика, негују га и дотерују и не би ни пошто пристале на то, да га жртвују некој замишљеној културној заједници, у којој би се посебни национални језици претопили у неки опште-човечански културни језик, који међутим још нико није покушао да створи и пронађе.

Па као што је то са језиком, тако је било и са свима осталим карактерним знацима и састојцима онога, што се зове народност или националност. Као год што у појединоме људском друштву начело друштвене солидарности и узајамности, које се са све већим развићем културе такође све

---

[1] Превод тога Шлајхеровог списа од Стојана Новаковића штампан у „Матици“ г. 1869.

већма и интензивније развија и мора у социјалној организацији све више да облађује, ипак не може тако апсолутно и једнострано да облада, да би могло прогутати и збрисати све посебне индивидуалне особине и разлике међу члановима друштва — тако исто ни у великој међународној дружини, у целини културнога човечанства не може начело интернационалности, међународне културне заједнице и узајамности, које са културом непрестано напредује, не може дакле да потисне, да савлада и паралише све оне националне особине и разлике, које су се у течају векова, у другоме природно-историјскоме процесу развића створиле и устаниле. Једно је и друго дакле за данашњу културну епоху немогућно, јер „исти узроци, који производе огромне разноликости индивидуалнога карактера, изазивљу такве исте разноликости националнога карарактера“ по Бецхотовим речима, које смо већ једном навели а чија нам основаност после целога овога расматрања још већма излази на видик.

Говорећи о извесној културној епоси ваља по нашем убеђењу увек то имати пред очима, да свако доба у културној историји неопходно и природно по закону историјске еволуције пониче из онога, што му је непосредно претходило, оно је просто једна алка у томе непрекидноме ланцу од развитака, који један за другим долазе и један из другога истичу. Какве су дакле те историјске антецеденце, такве морају бити и консеквенце, то не може никаква људска сила изменути. Данашња култура морала би бити у стању, да једним махом збрише столетни утицај целога онога низа од разних физичких и социјалних услова, под којима су мало по мало поникле и утврдиле се те неједнакости и разноликости у националним типовима, о којима међу осталима Спенсер веома основано каже: „На још и међу оним народима, који су по заједничком пореклу њиховога језика као аријски народи класификовани, имамо обилатих доказа за то, да је

подвргавање разним начинима живота у течају времена произвело трајне телесне и умне разлике. Становник Индије и Инглез, Грк и Холандез без сумње показују супротности и разлике у своме телесном и умноме бићу, које се могу приписати једино непрекидним упливима материјалних, моралних и социјалних околности на функције дакле и на конституцију. Према томе могло се с правом претпоставити, да је једва нужно неко веће биолошко образовање, па да људи увиде и утуве те велике чињенице, које су као елементи у социолошким закључцима веома важне"[1]. На даље би данашња култура својим свемоћним цивилизаторским утицајем морала бити у стању, да једним махом друштво људско истргне и издигне из великога света природе, да га изузме и очисти од последица и утицаја оних природних органских зáкôнâ, који владају органским животним процесом, те да га саградн на новим засебним темељима, који идеалу општечовечанске културне заједнице одговарају. Је ли могла бити у стању новија култура, да све то учини? Разуме се да није. Кад је једном већ утврђено да је велики закон „природнога избора у борби за опстанак" имао своју пресудну улогу у социјалноме животу људскоме, онда наравно да нису могла изостати ни остала два закона, који су по новијој природној науци неминован резултат тога истог „природнога избора", а то је као што смо већ напред напоменули, један закон диференцирања, или закон поделе рада, полиморфизам или као што га је Дарвин назвао „грањање одличја": а други је закон непрестаног развића. Како су ти закони неминовно морали поникнути из природнога избора у борби за живот, то је новија природна наука, а међу осталима један од најзнатнијих заступника њених Хекел темељито објаснио и доказао. Ми то овде претпо-

[1] H. Spencer, Einl. in d. Stud. der Sociologie, II, 173.

стављамо као познату ствар. Само ћемо овде понешто из занимљивог Хекеловог разлагања искинути и навести као потврду томе, да ти поменути закони раде и у животу људскога друштва. Тако међу осталим тај писац каже: „Узмите само на ум цео процес природнога избора; подсетите се оне големе узајмице којом су испреплетани и изукрштани закони наслеђа и прилагођивања, па ћете онда ласно увидети, да је отуд морала настати не само дивергенција карактера, него и напредовање њихово. Овај исти појав видимо ми и у историји људскога рода".[1] Па мало даље на стр. 230 Хекел наставља: „Особито је ово поређење појава људске и животињске промене од великога значаја код проучавања дивергенције и напредовања, два основна закона, која су као што смо већем доказали неминован резултат природнога нарења (избора) у борби за живот. Кад бацимо поглед на историју народа, или тако звану „Историју света", одмах нам као какав општи резултат излази на очи разлика занимања, и то не код појединаца већ и у животу породице и државе. Ову дивергенцију људскога карактера и живљења изазвала је деоба рада која је се све даље ширила и све дубље корена хватала. На најстаријем и најнижем ступњу људске културе, видимо ми првобитнога човека где су му одношаји и послови врло једнолики, врло сурови и врло прости. Али што год даље идемо то се и са сваким историјским периодом позорје све већма пред нама промењује: све веће разлике у обичајима, у нарави и у установама разних нáрôдâ. Непрестана деоба рада изазивала је у сваком погледу и све већу разлику у формама[2]. Ово се јасно види чак и на самој људској физиономији" и т. д.

[1] Природна историја постања, стр. 228.

[2] То је горе у тексту већ поменути полиморфизам или оно Дарвиново »гранање одлича«.

Напомињући како су јевропски путници у дивљачним покрајинама код људи који у културном погледу сасвим ниско стоје опазили и тај факт, да су и лица тих дивљака тако слична међу собом да их није лако разликовати, Хекел даље наставља: „Но са напретком културе и људска физиономија чудно се мења“ те настаје све већа дивергенција физиономије. Не би ли се ово могло довести у свезу с оним, што је Токвиљ на једноме месту приметио казавши: „у време кад се јевропски народи искрцаше на прибрежја новога света, црте њихова карактера беху већ јасно означене. Сваки од њих имађаше засебну физиономију“ и т. д.?[1] — Свакојако дакле из свега, што смо досада навели, излази тај непобитни резултат, да те обележене националности што се појављују на политичкој позорници јевропској са својим националним претензијама нису неки застарели анахронизам, неки заостали траг варварскога доба, који се помаља у данашње културно време као нека супротност према данашњим културним тежњама — то све националност није, него је она напротив баш резултат, продукт досадањег историјског процеса и многовековне културе и та националност у данашњем своме облику није могла у друго време управо ни да се појави, јер само је данашњи општи демократски покрет, који је већ захватио дубине народнога живота, могао потпуно тек да пробуди јасну свест о националној индивидуалности, као што смо већ једном напоменули.

Свакојако је дакле нужно с тиме бити на чисто, да народност у смислу данашње културне епохе не треба никако променути и побркати са племеном у смислу старијих културних ступњева. Данашњи појам народности је

---

[1] О демократији у Америци I. стр. 32.

појам културни, дакле појам историјски[1]. Друго су оне старовечне мале племенске заједнице у генетичком, етнолошком смислу, у којима је најближе крвно сродство играло главну улогу, а друго су данашње нације. Пре свега већ сам тај факт, који смо ми већ у прошломе одељку ове расправе напоменули, а то је, да нема данас међу културним нацијама ниједне у којој није неке смесе разних етничких елемената, некога помешаја крви и укрштања међу разним племенима било — већ сам тај факт довољан је да нам објасни и засведочи ту суштинску разлику међу старовечним првобитним племеном и данашњом нацијом[2]. Доиста је огромна већина данашњих народности по постанку своме разноплемена, само се тек у свакоме националном типу показују поједине црте овога или онога племена, које преовлађују. А то је све могло да буде само продукт дугога историјскога процеса. Ту је ваљало столећа да прођу, ваљало је кроз толике векове да се продужи рад и дејство разних физичких и културних сила и агената[3], ваљало је да племена издрже велике историјске борбе за опстанак, многа да угину и да се претопе, друга да се измешају, асимилишу, па да из те смесе неки нови тип поникне — све је то морало да прође, док су се образовале те нације као историјски-политичке индивидуалности са неким обележеним засебним

[1] Arnold, Cultur u. Rechtsleben, стр. 3—4.

[2] То међу осталима помиње и Laurent, Études sur l'hist. de l'hum. IV. стр. 13, где каже: „Dans l'antiquité il y a de petites cités, ou d'immenses empires, il n'y a pas de nations".

[3] „Только въ исторической жизни дѣлается возможнымъ постоянное вліяніе тѣхъ географическихъ, климатическихъ и другихъ внѣшнихъ условій, под вліяніемъ которыхъ живетъ цѣлый народъ; потому далѣе, что только въ исторической жизни обнаруживаетъ свою силу начало преемственности, наслѣдственности, установляется масса опредѣленныхъ преданій", и т. д. Градовскій, Національный вопросъ, стр. 261.

карактером, који се огледао, изјављивао у уметности, у наравима, у правним појмовима и установама, у економном и политичком животу, па и у самој — науци, као што смо већ једном напоменули.

Тако н. пр. што се економног живота тиче, ми можемо овде само летимично указати на то, како је сразмерно најдоцније у томе погледу обладало у науци то увиђење, да и сам тај економни живот и развитак појединога народа стоји у тесној вези са националном природом и карактером његовим. Посебна историја економне науке, а нарочито сам правац онога времена, у коме је та наука почела озбиљније да се развија и обрађује, довољно нам може објаснити узроке, ради којих се тек у данашње доба дошло до тога сазнања, да је народно газдинство и привреда исто као и држава израз националнога живота, функција његова као што је Савињи то назвао. Кад је иза некадашњих меркантилиста 17. века дошла школа физиократа у 18. веку, онда је она разуме се своје оружје за побијање и обарање својих противника морала узимати из оружнице свога времена и ту се она обратила пре свега философији, која је у то доба владала. А то прошло столеће беше баш по превасходству философско столеће или као што су га Францези елегантније назвали „siècle des lumières". То беше тада баш она иста рационалистичка философија, која је међу осталим мислила да може поставити неко апсолутно философско право за све народе и за сва времена, које ће као неки непроменљиви канон стојати изнад позитивнога права те имати тај задатак да то позитивно непрестано исправља и до своје „висине" подиже. То је било т. и. природно право, које је a priori из ума изведено и поцрпљено. Тачно на то исто гледиште стала је и физиократска школа у економној науци. И она се позивала на природно право, на природу

ствари (la nature des choses)[1] или на захтеве чистога ума. С тога је дакле она покушавала да покаже не како се овде или онде може најбоље економисати, привредни живот уредити, него како се у опште свуда мора економни живот удесити. Та школа дакле својим апстрактно-философским обрађивањем економне науке дође до неких апсолутних закона, о којима је држала да имају безусловну важност и који су по томе названи „природним законима". На раменима физиократа стоји Адам Смис, оснивач модерне инглеске економне науке, који је истина пошао другим правцем но физиократи, али је у методи, по којој је економну науку разрадио, остао у главноме на истоме земљишту. Полазећи од људскога рада као основе народноме благостању он је такође покушао да оснује теорију економних закона, која ће имати општу важност за привредни живот ма кога народа или земље. Дакле опет неки канон, неко „природно право" у економној области, и ако не у ономе истоме смислу, у коме су то физиократи узимали. Свакојако је дакле и Адам Смис био оснивач апсолутизма и космополитизма у економној науци и на тој се науци и до данашњега дана још виде и познају трагови тога, што је она у исто време са природним правом поникла, из једнога истог философског земљишта израсла. Али тај космополитизам старије економне теорије данас је већ у многоме оборен и потресен. Пре свега се данас при разрађивању економне теорије то има на уму, да је најбитнија претпоставка, која свуда и у сва времена економноме животу даје правац и значење, одређује му извесну садржину и карактер — да је та претпоставка увек неки извесан народ. Истина да се у наше дане границе држава и нарôдâ разноврсно прекрштају и сливају, ал то ипак само

[1] Отуда онда и назив physiocratie (gouvernement de la nature des choses).

правило сам првобитни одношај ствари, који у сва времена важи, не мења тако исто, као што та иста околност не може да измени националну особину права. У опште дакле на супрот некадашњим апстракцијама старије теорије данашња економна наука полази од конкретних, релативних претпоставака. А такве су конкретне претпоставке за економни живот поглавито и пре свега две: неко извесно индивидуално земљиште (територија) и човек, али не апстрактан, него тако да кажемо националан човек. Кад је Ад. Смис поставио људски рад као основу економији, онда је он пошао од апстрактнога појма рада, претпостављајући да је тај рад свуда једнак. Али таквога апстрактнога свуда једнакога рада нема, него напротив ту постоје што се тиче јачине и окретности, брижљивости и издржљивости, умешности, тачности и још многих других својстава највеће националне разлике. Човек, чији је рад Смис метнуо у основу своме систему, није конкретни, живи, свуда различни, него је то неки апстрактни и само замишљени свуда једнаки човек, какав у таквој форми нигде не постоји.

Дакле не само да је најглавнији објект народне економије, а то је људска радна снага, према појединим народима неизмерно различан, него је пре свега и сам народ као субјект, подмет економије, тај народ у природном, историјско-генеалошком смислу, он је по својим умним и моралним својствима, склоностима и способностима онај фактор, који условљава националну разноликост економнога живота. То се види — да само тај један факт споменемо — већ отуда што два народа под истим или бар сасвим подобним природним условима и претпоставкама иду сасма различним економним правцима. То се види најјасније онда, кад посмотримо оне земље, у којима су један иза другога разни народи настањени били. Тако дакле економни живот извесне нације

стоји свакојако под утицајем националнога карактера и представља једну и то веома важну страну националне културе.

То што рекосмо о економноме животу важи тако исто о праву и правноме животу. Ми смо већ напоменули оно опште природно право, што су хтели философи 18. века из чистога ума априористички да га конструишу и изведу. Такви се философски покушаји пружају и у 19. век. Али већ на прагу тога садашњега века стоји јака научна опозиција, која се од стране т. н. историјске правне школе (са Хугом и Савињијем на челу) појави на супрот томе старијем догматичком или природно-правноме правцу. Та је школа показала и доказала, да нема „природнога права“ т. ј. да нема некога апстрактног апсолутног узор-права, које може за сва времена и све народе наједнако да важи. Таквога права, које би као неко „идеално“ опште-човечанско право стојало ван и изнад скупа свију историјских националних права, доиста нема. Јер кад загледамо у она разна дела, која су се под именом тога природнога права на свет износила, онда ћемо пре свега наћи, да је за философске ауторе тих природно-правних дела римско право важило као оно право, које се највећма са начелима тога њиховога природнога права слаже, а то беше опет с тога, што су они цело то природно или „умно“ право управо извели, исписали из римског права, које су звали „raison écrite“, написан разум. Осим тога пак и у њиховим сопственим философским умовањима о томе, шта треба као апсолутно право да важи, они сваки имадоше своје засебно мишљење те се тако показало, да ти „општи постулати ума“ не беху најзад ништа друго до субјективни погледи и назори о праву, што постоји[1].

[1] Друкчије је тај »чисти ум« говорио из Канта, друкчије из Хегла, опет друкчије из Шелинга и т. д. Које дакле онда беше тај прави ум? В. о томе међу осталима Felix Dahn, Zur Rechtsfilosofie,

И тако се под упливом тога природно-правнога правца целокупни државни и правни поредак и систем расплинуо и растопио у неки атомистички субјективизам. Историјска школа оборивши то замишљено природно право, вратила је праву његову националну и историјску основу и непобитно доказала, да је само идеја, мисао права опште-човечанска, заједничка свима народима; али је спољна појава те мисли у извесно време и у извесноме народу увек индивидуално различна према националноме карактеру и свеколиким историјским претпоставкама. И сад је тек могла да отпочне дубља историјска студија на пољу права и правнога живота, сад је тек обичајно право појединога народа као непосредни израз народне правне свести постало предметом пространог и брижљивог прикупљања и испитивања[2]. А услед тога свега могла је тек да се оснује упоредна правна наука, која у свези са брижљиво испитаном и разрађеном историјом појединих националних права може да буде једина поуздана, реална основа новијој философији права, која ће бити нешто друго него што беше оно некадашње метафизичарско „умно или природно“ право. Ми могосмо овде о целој овој ствари само веома у кратко и летимично проговорити, јер нам је на овоме месту главно било само то, да покажемо како и право у историји доиста излази увек у национално модификованом облику и како „разне нације имају

стр. 330, 331, 357. — W. Arnold, Recht u. Wirtschaft nach geschichtlicher Ansicht, стр. 4, 5. итд.

[2] Као што је то и у нас на словенскоме југу знаменити наш правник др. Богишић са великим трудом и успехом отпочео. Најновије му је дело у томе погледу: Zbornik sadašnjih pravnih običaja u južnih Slovena, osnovao, skupio, uredio V. Bogišić, knjiga prva. (Na sviet izdala jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti). U Zagrebu 1874. На основу те Богишићеве књиге и као кратки извод из ње изишла је у последње доба и на француском језику једна књижица од Феодора Демелића под насловом: Le droit coutumier des Slaves du sud, Paris.

с тога различно право, што имају различан карактер[1]". Најзад да узмемо и државу у свакидашњем њеном конкретном облику, па ћемо при пажљивијем и дубљем проматрању увек наћи, да свака политички развитија нација, као што има своје засебно право, тако има и своју неку засебну државну организацију т. ј. неке засебне облике политичког устава и управе. Да не наводимо многе и разне сведоџбе и примере из разних времена, него да останемо при данашњем најновијем времену, па ћемо се одмах уверити, да се и код самих данашњих културних нација, које стоје у главноме на истоме ступњу умнога развића и образованости, ипак опажа велика разноликост у њиховим државним уставима, устројствима, облицима управе и т. д. Па и сам данашњи уставни или преставнички систем, који је по обрасцу инглеског устава а затим под упливом велике француске револуције и догађаја који непосредно њоме беху у свези обладао са веома малим изузетцима на целоме копну јевропском, тај исти преставнички систем ипак је добио различан облик и различно развиће код разних културних нација, ма да му је основна мисао свуда иста и ма да има неколико општих основних начела, без којих он нигде не може опстати. Доиста, нико неће порећи да при свем угледању и подражавању ипак није ниједној од новијих нација могло да испадне за руком, да инглески устав потпуно и по свима његовим карактерним цртама пренесе и пресади на своје земљиште, у своју државну организацију. Инглески је устав поникао и израстао само у инглеском народу, везан је са целокупном његовом националном природом и свеколиким његовим историјским антецеденцама и претпоставкама. То се не да вештачки створити и пресадити онако у целини са

[1] B. Bluntschli, Recht, Rechtsbegriff (Staatswörterbuch 8 Bd.) стр. 502.

свима карактеристичним појединостима. Развитак уставног или репрезентативног система у Француској, Немачкој, Инглеској и т. д. показује свакоме дубљем пажљивијем посматрачу доиста битне разлике, које су по великом делу своме поникле из разноликости самога националног карактера, у свези са још другим повесничким узроцима.[1] С тога је међу осталима и Спенсер у своме уводу у социологију казао: „да облици владе само онде имају вредности, где се јављају као продукти националног карактера.... И гдегод постоји несугласица међу народном природом и установама извесне нације... ту се увек опажа празнина, провала, која тој несугласици одговара[2]". Свакојако се дакле тај национални моменат показује као веома пресудан утицајни фактор у развићу и облику поједине државе и њене организације[3]. Више и опширније о томе на овоме месту не можемо говорити.

На кад се тај национални карактер доиста огледа у обичајима, у економном, правном и политичком животу, кад све те стране људског заједничког (друштвеног) живота тако да кажемо органски израстају из саме националне природе извеснога народа те отуда добијају неки засебни национално обојени тип, онда није чудо, што су толики темељитији новији испитачи у области државног и друштвеног живота иза многог претресања и разлагања најзад морали

---

[1] Добра и основана испитивања и напомене о томе налазе се међу осталим у: Rob. Mohl, Staatsr., Völkerr. u. Politik I. стр. 33—65. Dr. K. Biedermann, Die Repräsentativ-Verfassungen mit Volkswahlen, (Leipzig, 1864). — W. Arnold, Cultur- und. Rechtsleben. стр. 48—52. — Џ. Ст. Мил, О преставничкој влади (превод Влад. Јовановића) и др.

[2] H. Spencer, Einleitung in das Studium der Sociologie стр. 91, 92.

[3] То нарочито напомиње један од најновијих аутора о држ. праву: Holtzendorf, Deutsches Staatsrecht (Encyclopädie der Rechtswissenchaft I. systemat. Theil 1873) §. 1. стр. 785.

дођи до тога закључка: да државна веза и заједница најприроднију основу своју налази у извесној обележеној народности и да је по томе најбоље кад се државне границе поклапају са границама националним. Поједине од тих писаца шта више баш је сама неодољива логика саме ствари дотерала до таквога закључка, ма да они нису нимало симпатички расположени према новијим националним покретима и ма да су се трудили да смисле и пронађу све могуће разлоге, који би се могли против начела народности навести. Међу такве новије писце спадају н. пр. Роб. Мол, Холцендорф, Прадије-Фодере и др. Тако Холцендорф претресајући новију талијанску литературу о начелу народности казује најзад свој сопствени закључак: „за будућност свакојако се мора признати: да слагање, поклапање (coïncidence) између националности и састава (композиције) државе мора бити цељ, за којом ће се тежити, чим се појави сукоб између субјективне свести нацијâ и између објективног положаја државе онакве, каква је историјом постала“. Признаје дакле да у сукобу између т. н. историјског и и између националног права ово последње ваља свакојако да одржи победу. А доиста је данас сва национална борба управљена против тога т. н. историјскога права, које су чувари данашњега „постојећега“ државног стања и поретка пронашли и изнели на среду као неки правни штит, као бедем против навале и опасности новијег националног покрета. Све што је трајало и одржало се кроз неколико векова, што се историјски затекло и као историјска реликвија дотрајало чак до данашњега времена, све се то онда санкционише, обавија плаштом тога „историјскога“ права, па ма то према данашњем друштвеном развићу била највећа историјска неправда и највеће насиље. Сам тај појам историјскога права нема никакве унутарње основаности, нема никаквога утврђенога правнога смисла. Историјом се

посведочава и показује само то, како је неко извесно друштвено и државно стање постало, како се утврдило, развило и под упливом каквих начела и околности се одржало и постојало, али та историја сама по себи никада неможе некоме стању ударити печат неке правне неповредљивости и необоривости, никада му не може дати право на вечити непроменљив опстанак, јер је историја сама по себи непрестано течна струја, у којој се све мења, обрће, постаје и престаје. Што је за неко извесно историјско доба било прáво, одговарало околностима и ступњу развића, то за неко доцније време постаје неправдом, преживелим анахронизмом, који не може више имати п р а в а на опстанак[1].

Осим Холцендорфа ми још поменусмо М о л а и П р а д и ј е - Ф о д е р е а. М о л[2] претресајући питање народности са својом обичном опширношћу и скрупулозношћу са свију страна, у свима облицима и могућностима налази ипак да је једино најприродније стање ствари онда, кад у једној држави само живи ј е д н а ц е л о к у п н а националност, па онда узвикује: „Али се на жалост то н а ј п р а в и л н и ј е и н а ј з д р а в и ј е с т а њ е веома ретко налази, пошто се по правилу државе и народи не одређују и распоређују према својим природним састојцима, него се за љубав најразличнијим интересима час цепају у комаде час опет у шареној смеси састављају“. П р а д и ј е - Ф о д е р е[3] такође признаје: „Il serait à désirer que c h a q u e n a t i o n a l i t é c o n s t i t u a t u n É t a t; ce sera peut être l'oeuvre de l'avenir“ etc. (ваљало

[1] О томе међу осталима: Dr. A. H. P o s t, D. Naturgesetz des Rechts, стр. 64.

[2] R. M o h l, Die Nationalitätenfrage (Staatsrecht, Völkerr. und Politik II. Band). стр. 342 и 343.

[3] P r a d i e r - F o d e r é e, Principes généraux de droit, de politique et de législation, стр. 191.

би желети да свака народност конституише државу за се; то ће можда бити дело будућности и т. д.)[1] Кад смо већ појединце напоменули ово неколико писаца, који без икаквих нарочитих симпатија за национални покрет иза потанког објективног претреса дођоше до таквих заључака, као што смо их навели, то у томе реду и набрајању не смемо никако изоставити и Џ. Стјуарта Мила, који једну нарочиту главу у својој књизи „о претставничкој влади" посвећује „националности у њеној свези са преставничком владом". Ту знаменити политички филозоф отсечно изриче ово правило: „Где чуства народности у снази има, оно је разлог за сједињење чланова народности под једном истом владом и то владом која је само за њих опредељена"[2].

Но Мил је осим тога нашао још један веома важан разлог, који иде у прилог националноме начелу и националној државној формацији а тај је разлог у томе што „слободне установе скоро су немогућне у једној држави скрпљеној из разних народности.[3]" И ту он сад са познатом сво-

[1] Овде ћемо мимогред још навести како у томе истоме смислу каже: Henri Grignan, Résurrection des Nationalités en Orient, стр. 5: »Des nos jours, aucun État ne peut s'établir ni durer en dehors de l'esprit de nationalité«. А тако исто и: Felix Dahn, Zur Rechtsfilosophie (Krit. Vierteljahrschrift XII. Band 1870) стр. 336 и др.

[2] Џ. Ст. Миљ, О претставничкој влади, глава XVI. стр. 261.

[3] Истина, ту би се као противан доказ могао навести пример Швајцарске. Али когод изближе познаје ствар, тај лако увиђа како Швајцарска у томе погледу сачињава јединствен изузетак од општег правила. Оне три националне фракције, које су се ту стекле као крајњи изданци три велика национална стабла и уједно као додирне тачке између те три велике националне групе — те три фракције нашле су се на једној самом природом, самом географском конфигурацијом неутралисаној области и у тим су својим од светске вреве и големих историјских борба и покрета удаљеним и скривеним долинама однеговале и развиле своје демократске уста-

јом темељитошћу и свестраном анализом доказује основаност те своје тезе и мора се признати, да ти његови докази имају потпуно практичнога смисла и да морају убедити свакога, који непристрасно и објективно оцењује ствар. Слободне установе, које су данас већ постале неопходним елементом, нужним условом за умни, политички и државни прогрес свакога културно развитијега народа, те слободне установе не падају саме с неба нити наједанпут изничу из земље као биљке, него оне ваља увек да се створе, задобију, извојују у мучној дугој борби политички потчињених и притешњених друштвених елемената са оним елементима, који владају и који сву политику и друштвену моћ имају у својим рукама. Ту обично стоји политички потчињена већина, народна маса на супрот некој привилегисаној чврсто организованој мањини, која влада и ту своју власт лако из руку не даје. То бива по општем непроменитом историј-

нове, које у потпуној кантоналној децентрализацији дају свакој националности довољно маха за самостално кретање и развитак, ниједна ту не помишља на превагу и хегемонију према другима, јер нема ни снаге ни потребе зато. У Швајцарској је дакле може се казати у маломе, у минијатурној слици остварена онаква слободна веза и федерација међу разним националностима, каква се у међународној теорији замишља за целу Јевропу у великоме, разуме се у некој далекој будућности. Швајцарска је неким историјским удесом далеко измакла испред осталих околних држава у својој унутарњој слободној организацији; ту дакле разне националности не могу већ више бити сметња за развиће слободних установа, кад су им те слободне установе заједничко наслеће прошлих векова, заједничка тековина толиких нараштаја, који су образовали ту швајцарску државу »у једнакој борби њених разних делова, у борби са околинама, које имадоше сасвим друга начела и назоре у политичкој организацији«, као што вели Kaiser, Grundsätze schweizerischer Politik, I. Heft, 1867. стр. 160. У Швајцарској је дакле национално питање већ решено самим установама, самом организацијом и зато има право Victor Cherbuliez (La Prusse et l'Allemagne у Revue de deux mondes од 1 Априла 1870 стр. 637) кад каже: »La Suisse a pour patrie ses institutions, qu'il préfère à tout ce qu'il voit ailleurs«.

ком закону. Но да би народ могао извојевати те установе неопходно је нужно да је он концентрисан и организован као политичка снага, иначе му борба неће имати успеха. А је ли могућна та концентрација и организација народне снаге онде, где разне националности са разним националним погледима језиком и традицијама живе једна уз другу насилно скрпљене у једној држави? Може ли ту бити једног јавног, општега мишљења, које је тако важно и нужно за развиће и одржање слободних установа, кад су они утицаји који образују то мишљење и правац му дају тако различни у разним националним одломцима те државе? Један исти владин акт, један исти систем не делује једнако у разним националним групама; једне исте књиге, новине, брошире не читају се у свима крајевима, једни исти вођи партија немају исто поверење у свима национално одељеним групама. Једна иста мисао, један исти правац не може да прожме целокупну масу народа, кад је она поцепана националним разликама. Свака национална група осећа да не може имати довољно вере, поузданога ослонца у другој групи у своме отпору према влади. А влада се опет са своје стране користи том националном разноликошћу, саревњивошћу и неповерењем, те потпомажући једну групу употребљује је као оруђе против друге.

Свакојако дакле то стоји, да национална разноликост насељења у једној држави јако смета правилном и успешном развићу слободних установа у тој држави. Та је Миљева мисао сасвим основана. Но тиме није казано, да онде где великих и обележених националних разлика нема него где је у главноме једна нација у једној држави, да ту са слободним установама иде све тако глатко, лако, брзо, да већ онда више нема никаквих других сметња! То би било сасвим наивно тврђење, које само један поглед на данашње државе

јевропске побија. Ми смо с тога горе и напоменули, да се слободне установе задобијају само дугом борбом са разним сметњама, а међу њима је једна и то од највећих и најдуготрајнијих сметња та, кад су разне националности у једној држави састављене. Доиста когод је пажљиво пратио унутрашње политичко развиће у разним државама, тај је морао увидети, колико национална трвења, несугласице, саревњивости и борбе у унутрашњости појединих држава неизмерно сметају томе, да се формише неко концентрисано једним правцем задахнуто јавно мишљење, да политичка акција народа према влади буде поуздана и успешна. Колико се снаге, колико драгоценог времена троши у тим међусобним националним задевицама и борбама, а та би снага народна без тих националних трвења и разлика могла сва укупно и заједнички да се употреби на постижење општих, за све корисних човечанских и друштвених цељи.

Но зар се те националне разлике и она трвења и несугласице, што отуда поничу, не би могле парализати и уклонити тиме, што би се народност прогласила просто као нека потпуно равнодушна ствар, што би се све народносне претензије затуриле и метуле у акта, те би измирене и збратимљене нације пале једна другој око врата и здружиле се у заједничком раду око општих човечанских задатака и цели? Доиста, ми признајемо да би то било веома дивно и да би било најудесније и најкорисније по културни и друштвени прогрес. Има данас већ довољно писаца, који су иза мучног и дугога размишљања најзад смислили и пронашли тај пут и начин као поуздан лек против целе те националне борбе, као најкраће средство да се национално питање избрише и уклони се дневнога реда у данашњем политичком и међународном животу. То би збиља био сасвим радикалан лек и ти писци мисле, да је то велики проналазак, који не беше лако наћи, то је сасвим нова, велика мисао, која је ту први

пут на свет изнесена. Међутим нама се чини да та мисао нити је нова, ни оштроумна и велика, јер је не беше нимало тешко смислити и пронаћи. То би одиста био лак и згодан начин, да се решавају политички и друштвени проблеми, кад би све оно, што у извесној историјској епоси као веома утицајни и важан моменат излази на површину политички-друштвенога живота, а што међутим потпуно не одговара идеалу опште-човечанскога братства и једнакости, кад би се све то просто збрисало, игнорисало, одједном укинуло те преко њега прешло на дневни ред. Али на жалост такав начин решавања може само да буде у облацима теоријске спекулације, али никако на земљишту реалних одношаја и реалнога света.

Ко хоће и мисли да може то данашње јевропско национално питање уклонити са света просто једним декретом, једним новинарским чланком или космополитском научном расправом, тај мора бити тога по нашем мишљењу сасвим наивног убеђења, да је то национално питање вештачки, силом измајсторисан продукт појединих агитатора, новинарских чланака и расправа, заносних беседничких декламација и т. д. Разуме се ако је оно таквим начином постало и створено, онда се оно може таквим истим начином и укинути. Али то би био сасвим неисторијски поглед на ту ствар и ми смо већ у течају ове расправе покушали у неколико да докажемо, како то збиља није тако. Оно што је продукт многовековног историјског процеса, што је устањен и историјски израђен резултат претходнога развића нити се може вештачки створити ни од једном укинути. Кад један новији радикалан писац руски просто декретује: „Вопросъ національный, по нашему мнѣнію, долженъ совершенно исчезнуть пред важными задачами соціальной борбы“, онда та изрека, да се послужимо познатим Лесинговим речима, у колико је истинита није нова, а у колико хоће да буде

нова није никако истинита. Јер о томе нема сумње да ће једном то национално питање свакојако исчезнути са дневнога реда у међународном животу, да ће утонути и изгубити се у струји историјској и уступити место другим социјалним и културним питањима, која ће занимати потоње човечанство. Нема сумње да ће доћи време, где потоњи нараштаји данашњи национални покрет, данашње одушевљење за националност тако исто неће осећати ни разумети, као што ми данас не појмимо оно одушевљење, које је у 11. и 12. веку половину Јевропе у крсташким походима гонило Христовом гробу. Можда ће већ после педесет година питање народности спадати међу „престарела гледишта," на која доцнији људи тек понекад са неким сажаљењем свој поглед обрну. То је све истина, али је то истина стара, толико стара колико и историја људска. И баш због тога изрицање такве истине може имати само значење једне опште фразе, која важи о свима питањима редом што су у историји искрсавала, али оно не може никако имати практичног, актуалног значења за поједини случај, за поједино питање.

Ако је пак поменути руски писац са својом наведеном изреком хтео нешто ново да каже, што специјално важи баш о националном питању, онда би се то ново могло једино у томе састојати, да се то народносно питање сматра као једна ефемерна појава, која нема никаквога сталнога, практичног значења, као пород тренутне заблуде, који као шарени мехур одма исчезава чим вихор социалне борбе на њега дуне; по томе је дакле национално питање просто залудна, празна играчка малолетних на́ци̂ја̂ или častoљубивих и кратковидих политичара и агитатора, играчка, којом се никаква истинска, реална друштвена и политичка потреба не подмирује, која дакле и није неко озбиљно важно питање, које је вредно да се око њега препире, бори и крвави, да се о његовом решењу мисли, него оно мора просто исчезнути и е-

решено, невиђено и нечувено као сенка пред јавом, као заблуда пред истином, као један застарели анахронизам пред данашњим културним и социјалним задаћама. Тиме би доиста изречено било нешто ново о данашњем националном питању, но дали је то ново уједно и истинито? Свако питање, које се досада у извесној епоси у историјскоме животу појавило, на површину искочило, те је почело занимати савремени свет, почело обухватати све шире кругове у друштву, давало повода веома озбиљним дугим борбама, трвењима па чак и крвавим сударима — свако је такво питање било последица извесних претходних историјских узрока, израсло из извесног политичког и друштвеног стања као његов логички продукт, и с тога је свако такво питање тражило збиљскога одговора, тражило решења и није помагало ништа, што га хтедоше претрпати, ућуткати, просто збрисати са света они, којима је оно кварило рачуне и неки већ „постојећи" поредак, или они, који су занесени неким идеалом далеке будућности излетали испред свога времена те им је такво једно актуално, практично питање извесне историјске епохе кварило њихов на идеолошким претпоставкама саграђени систем. То све није ништа помагало, питање се ипак морало решити! Да је нешто н. пр. у средњем веку покушао неко да о религиозном питању, које је у тако великој мери занимало тадашњи свет, резонише овако: а што се ти људи толико препиру, боре и крваве око тих тако ситних религиозних разлика и размирица кад је човек свуда човек ма какву веру он исповедао, то је потпуно равнодушна ствар и не треба то људе да цепа, него они треба да заједнички прионý око решавања далеко важнијих културних и социалних задатака — би ли такво резонисање кадро било, да завађеним религиозним странкама и сектама истргне оружје из руку, да религиозно питање једним махом уклони са света и да га мете у историјску архиву међу

антиквитете? Доиста, оно то не би могло учинити нити је учинило. Религиозно је питање морало иза дуге мучне борбе најзад да се р е ш и и тек кад је оно било у главноме решено, кад је извојевана и призната с л о б о д а и р а в н о п р а в н о с т р а з н и х в е р о и с п о в е с т и, онда је религиозно питање легло, изгубило се и исчезло са дневнога реда и уступило место другим питањима, која су у даљем току историјскога живота на површину искочила.

Па тако ће исто бити и са н а ц и о н а л н и м питањем. Са апстрактног космополитског гледишта то може изгледати веома жалосно, што је човечанство још једнако подељено у неке оделите националне групе, које имају своје засебне различне националне погледе, тежње, традиције и т. д., али то је ипак факт, који се не да порећи ни просто збрисати, јер је он производ природно-историјскога процеса. Какво је још велико значење националности на данашњем ступњу цивилизације, у данашњој културној стадији, то смо напред већ покушали да покажемо у летимичним напоменама о политичком, правном и економном животу. Колико и сам данашњи културни човек још стоји под утицајем н а ц и о н а л н е с р е д и н е, у којој је поникао и одрастао, колико у њему и нехотично раде урођени и наслеђени национални инстинкти, погледи, традиције, то није ни мало тешко увидети и доказати. И сами они људи, који су се својим умним образовањем и својим дубљим философским погледима уздигли над масом, који улазе у ред научника и мислилаца, и ти људи данас још нису кадри да се увек попну на довољно високо опште човечанско гледиште, те да без националне заузетости, симпатије и антипатије посматрају и оцењују данашње догађаје на политичком и државном пољу[1]. Тако мимогред примера

[1] О томе веома добро говори H. S p e n c e r, Einleitung in das Studium der Sociologie, II, стр. 2—17.

ради да наведемо само како је н. пр. Тјер наоружан тако пространим историјским знањем и својом великом речитошћу узео на се задатак да сасвим побије ту т. н. теорију народности (la theorie des nationalités)[1] па наводио пре свега, како би услед те теорије морао хаос да завлада у овој „несретној" Јевропи, јер националности нису као што ваља обележене, нису утврђене и неспорне, па би све те националности јевропске ваљало подвргнути нарочитоме трибуналу за ревизију! Али међу тим националностима ипак има понеких само, које су јасно обележене, које су „unes et indestructibles" а ту је на првоме месту разуме се нација францеска! Па тако исто талијански новији публициста Гвидо Падслети претреса начело народности поводом питања о Елсасу и Лотрингији[2] и он на супрот већини данашњих талијанских публициста и писаца о међунар. праву излази на среду као одсудан противник тога начела и упиње се да докаже потпуну ненаучност, лабавост и опасност тога националнога принципа. Он хоће потпуно да га изагна из науке о међународном праву! Али чим почне говорити о талијанској нацији, онда се одмах обрће лист, то је одмах друга ствар. „Не беше у осталом у Јевропи ниједне земље где су се та карактерна обележја националности нашла у већој хармонији састављена но у Италији; језик, литература географски облик, интереси економски, раса, најзад осећање и свест о припадању једној истој нацији, славна историјска предања, све то беше заједничко, све се стекло да од те нације начини уједињену и велику државу"; тако вели Падслети, тај одсудни противник народносног начела.

[1] У седници франц. законодавног тела од 14 Марта 1867, в. Pradier-Foderèe, Principes généraux etc. стр. 191—193.

[2] G. Padeletti, L'Alsace et de Lorraine et le dr. d. gens; II. Du principe du nationalité. (Revue d. dr. internat. etc. III. стр. 478—480)

Само где се сопствене нације тиче ту је оно спасоносно и сасвим основано!

Ми би могли још многе овакве примере навести, али то није нимало нужно, пошто се са тим фактом сусретамо на сваком кораку у данашњем политичком и међународном животу. На кад национални моменат тако јако утиче и на саме људе од науке, на политичке философе, кад ни они још нису у стању да се отресу националних обзира, предрасуда и т. д. те да узлете на чисто опште-човечанско гледиште, онда шта се може очекивати од оне огромне већине људства, која стоји на средњем или још нижем ступњу умнога развића и која онда тим већма подлеже утицају оних природних и историјских агенција, које људе и народе у засебне групе деле. Па кад је то национално осећање још тако чврсто уткано у нервни систем данашњега човечанства, кад националност код свакога народа то исто значи што и индивидуалност код појединог човека, и кад она тако пресудно опредељује правац и облик конкретних државних и друштвених задатака, цељи и потреба, онда је она фактор, са којим се мора рачунати, који се не може игнорисати. И ко би хтео да се у социјално-политичком животу не обзире на те историјски израђене националности и на све оне разноликости, које отуда поничу, него би хтео политички и друштвени живот свију данашњих културних народа да стопи у једну општу једнолику форму, да поведе једним у свима појединостима истоветним правцем, тај би покушавао нешто, што је просто немогуће, јер је противно антрополошкој организацији данашњег човештва.

По свему се дакле види, да националност није нешто ефемерно, пролазно, пород тренутнога заноса, вештачке агитације, него да је она нешто сасвим реално, што као непрестани моћан агенат ради у историјскоме животу људском.

Онај исти руски писац, чију смо изреку о националном питању мало пре навели, ипак је морао одмах после те изреке признати, да „національности представляютъ совершено реальную и неизбѣжную почву для каждаго общественнаго процеса.“ Дакле и сам данашњи социјални радикализам, ма да по програму своме стоји највећма на космополитској, интернационалној основи те хоће све радне класе цивилизованих друштава да споји и збратими у заједничку борбу против данашњег индустријализма и капиталистичког газдинства, ипак при свој тој својој интернационалности не може да порече и да превиди потпуно реално значење националности, чим се из облака општих апстрактних социјалних теорија спусти на реално земљиште конкретних практичних друштвених задатака и циљи. То је осим горе наведенога и други један писац истога правца[1] признао казавши: „Само на најапстрактнијем становишту социјалних теорија и при најопштијим појавама социјалне револуције могуће је имати у виду сваку без разлике историјски израђену културу, сваку историјски израђену народност. Но чим ствар пређе на опредељеније и конкретније земљиште, одмах народносне особине добијају свој значај“ и т. д.

Ма колико дакле неки мислилац био у стању да се уздигне изнад уских националних граница те да мишљу својом обухвати целокупно човечанство, ма колико он био занесен тежњом за општим човечанским братством и солидарношћу, ма колико он истицао поједине друштвене циљи и задатке као тачке за свезу, ипак он при размишљању и суђењу о конкретним државним и друштвеним питањима,

---

[1] П. Лавров, Писма о радничком социјализму (у српском преводу), стр. 91 и 92. — По неке напомене гледи још у: Ernest Lavisse, Les partis socialistes et l'agitation ouvrière en Allemagne (Revue de deux mondes, Сентембар 1873).

потребама и задатцима одмах мора да се сусретне са националном разноликошћу услова, културних навика и потреба извеснога тренутка и месности. И с тога можемо с пуним правом као резултат досадашњег разлагања за данашњу културну епоху поставити правило: да је данашњи прави, практични облик космополитизма у разумном и оправданом национализму, јер овај по самоме начелу своме већ садржи у себи признање једнакога права свију осталих историјски израђених националности: ко се сам за се позива на начело народности, тај по истоме начелу мора признати исто право и осталим народностима. Ми смо зато и казали „разуман и оправдан" национализам, јер га хтедосмо разликовати и одвојити од оне претеране нијансе његове, која је позната под именом шовинизма који преставља наказно, аномално изметање националног осећања у тесногруди национални егоизам: у психологији народа то је иста појава, као што је претерана лична себичност у психологији индивидуалној. Спенсер је на једноме месту казао: „Патриотизам је национално оно исто, што егоизам индивидуално; он доиста пониче из истога корена и уз сличне врлине и користи повлачи за собом и слична зла." А та зла долазе онда, кад се индивидуално нужна и корисна мера егоизма изврне у претерану саможивост, а национално кад се корисни и племенити патриотизам изметне у шовинизам. Колико је дакле национализам или патриотизам оправдан и природан, толико је шовинизам болесна појава и штетан по уређење и развитак међународног друштва.

Ми смо у летимичним цртама објаснили дубљу антрополошку и историјску основу националноме начелу и покрету. Видели смо да се тај покрет нашао на средини између две супротне струје, које се косе и укрштају на пољу данашњег државног и међународног живота: једно је струја конзервативно-реакционарна, која хоће да одржи „постојеће"

државно и међународно стање и поредак и вечно да крпари око држања тога вајнога status-а quo, а друга је струја у радикалном космополитизму, који тежи за тим, да бришући све националне разноликости и суревњивости из основа потресе и измени данашњи међународни поредак и склоп замишљајући општу федеративну организацију Јевропе на основи човечанскога братства и солидарности. Она прва струја потиче из прошлих већином застарелих дипломатских и политичких традиција и погледа, она дакле представља прошлост, ова друга пак излеће у неку још веома удаљену будућност, она преставља ту далеку будућност, а између њих као представник садашњости, као актуална прелазна фаза стоји данашњи национални покрет. Отуда онда оно противништво, што га показују обе те тако супротне струје према националноме начелу и покрету, као што смо у течају ове расправе већ напоменули. За једну, ону прву, народносни је покрет сувише револуционаран и опасан, јер хоће да поколеба и поремети територијални склоп и опстанак данашњег међународног поретка, који почива на основама из прошлости; за ону другу космополитско-радикалну струју национални покрет преставља нешто назадно, ограничено јер се не слаже са њеним идеалом у будућности. Но при свем томе, што оба та правца са свога гледишта имају право, при свем томе и садашњост има своје право, и ма колико се оружјем прошлости или разлозима неке magловите будућности војевало против данашњег национализма, он инак остаје реална, неизбежна основа данашњем конкретном државном и друштвеном животу и национално питање остаје политички и међународни проблем, који садашњост мора решити; с тога је имао пуно право онај новији немачки публициста, који је казао: „То је оно велико национално питање, што га је Јевропа као нерешено од средњега века наследила,

и које се неће смирити, док не буде решено"[1]. Међу тим ваља нам и то казати, да ми од решења тога националнога питања у територијалном склопу јевропском нити се надамо ономиким неизмерним користима и досада невиђеним добитцима, као што их занесени пристаоци народноснога начела очекују, нити пак верујемо у оне ужасне опасности и она зла, што их противници националнога начела сликају и преставлљају као неопходну последицу тога начела, кад би се оно потпуно и до краја остварило. Ми знамо н. пр. како збиља има довољно новијих публициста, који са страхом напомињу како би потпуна примена начела народности „bouleverserait nécessairement l'Europe entière, et troublerait pour toujours un état de choses, un développement historique qui n'est pas partout ni toujours l' oevre du hasard, du caprice et de la diplomatie seule."[2] Зар то није страшно опасно и штетно начело, које прети из основа, у самим темељима да „преврне и разори целу Јевропу" и да „з а с в а г д а поремети и поколеба јевропски међународно-правни поредак"? Кад би доиста тако било, онда би се национални покрет морао сматрати само као разорна, превратна сила, која се помолила из дубине вулканског земљишта јевропског, да потресе и у развалину претвори све оно, што је историја кроз векове мучно саградила те да остави за собом међународни хаос, као што га је покојни Т ј е р у своме већ наведеном говору претсказивао;[3] и тада би сваки морао тај национални

[1] Dr. L. P h i l i p p s o h n, Ueber die Resultate der Weltgeschichte, стр. 47. — Веома је добро тај проблем данашњега доба обележио такође и више пута наведени F. L a u r e n t, Hist. de l'Humanité IV, стр. 14 и 15.

[2] G. P a d e l e t t i, L'Alsacə et la Lorraine, стр. 478. Вадимо и наводимо овога једног само као пример, као преставника целе групе писаца. В. о томе још M a x. D é l o c h e, Du principe des nationalités, стр. 32.

[3] »... Voyez q u e l c h a o s va devenir cette malheureuse Europe !«

покрет осудити. Али срећом то није тако. Стара је Јевропа већ многе потресе и преврате претурила и издржала, али је увек из општега врења и колебања поницао и кристалисао се неки нов међународно-правни поредак, који је обично бољи и бар релативно напреднији био од онога пређашњег, који се у међународноме метежу утопио. Па тако ће бити и са данашњим националним покретом. Истина, он ће понеку данашњу државу раздробити и збрисати као такву са карте јевропске, као што је то у неколико већ и учинио, али то нити ће бити нешто ново и досада невиђено у историји нити ће бити тако огромно поремећење у међународном поретку. Један је новији писац веома умесно приметио да су „наше државе бар у томе налик на жива створења, што морају умрети и што од времена на време мора нов живот из рушевина да поникне, ако ће живот у опште да се одржи[1].“ Нације обично наџивљују државе[2] и на развалинама неке пропале државе формишу се нови државни облици. То нам је историја у толико примера засведочила.

Кад је на крају прошлога века настао онај велики покрет за слободом и једнакошћу индивидуа у појединном друштву, тада су се тако исто са свију страна чуле тужбе и страховања од стране противника тих идêјâ. Зар није стотину и стотину пута казано, да ће се све државе распасти и да ће свако државно уређење немогућно бити, ако се начело ауторитета потресе и замени идејама слободе и

etc. В. већ наведени Тјеров говор у законодавном телу 14 Марта 1867. год.

[1] В. Fr. Alb. Lange, Die Arbeiterfrage, Ihre Bedeutung für Gegenwart und Zukunft (1875) стр. 24.

[2] То је оно, што је покојни Палацки застурајући чешку нацију једном приликом казао: »Nous existions avant l'Autriche, nous existerons après elle«. В. Saint-René Taillandier, L'Autriche et la Bohême en 1869 (Revue de deux mondes од 1 Августа 1869) стр. 525.

једнакости — зар није казано, да ће начело слободног испитивања поколебати она морална начела, на којима друштво почива и подерати, раскинути везе, које људе у заједници одржавају? Па инак сва та страховања нити су се обистинила нити су била у стању да тај покрет зауставе и когод не пристрасно суди о тој ствари, тај мора признати, да је тај знаменити покрет, који је начелима слободе и једнакости изазван, у целоме узевши доиста потпомогао напредак данашње цивилизације и политичкога живота, шта више да је он баш био неопходни услов тога даљега културног напредовања. Данашње је национално начело, као што смо већ напомињали, потпуно логички наставак тога покрета за слободу и једнакост у унутарњој политичкој и социјалној области, који је још са реформацијом отпочео на религиозном пољу. Кад је индивидуална слобода и равноправност призната данас као општа основа за све унутарње политичке и друштвене одношаје, онда је сасвим природно и логично било, да се отуда пређе на пространије међународно поље и да се иде за остварењем слободе и равноправности у широј области међународнога друштва, где је говор о великим колективним индивидуама, које се зову нације. Она начела, која су иза крваве борбе призната као база за одношаје појединаца, не могу се одбити ни одбацити као природна консеквенца ни онде где се тиче узајамних одношаја међу целим народима.

Аристократизам и привилегисан положај морадоше пасти у унутарњем друштвеном животу, кад су одржала мејдан начела индивидуалне слободе и правне једнакости, па зар онда није логично било, да се настави борба против тога аристократизма и привилегисаног положаја и на међународном пољу? Као што је било аристокрације и привилегисаног положаја међу индивидуама у појединном друштву, тако исто има такве аристокрације и привилегије

и међу нацијама у великом међународном друштву. О томе нема сумње, да има извесних великих нȁцӣјâ, које не само да заузимају неки надмоћни, аристократски положај у међународном друштву, него су још и убеђене о томе, да је то њихова самом природом подарена привилегија, јер су оне по самој природи способније и нарочито позване за вишу културу и за васпитавање и цивилизовање „нижих" неспособних рâсâ и националности[1]. Ту су оне разне „културне мисије," цивилизаторски задатци и т. д. којима се правда господарство и влада над „инфериорним" народностима. Тако ето и у најновије доба један од најпризнатијих данашњих писаца о међународном праву, Холцендорф[1], изречно наводи, како општој примени националнога начела највише на путу стоји то, што у међународноме друштву једна уз другу живе и постоје тако неједнако развијене националне личности. „Кад прегледамо целокупну област јевропских нȁцӣја ми ћемо у томе обзиру наћи опет оно исто, што сваки дан при погледу грађанског друштва опажамо: неједнаке личности: децу, недорасле, малолетне, зреле људе и старце"! вели тај писац. По њему дакле та теорија народности, која је могла с пуним правом да се примени на Италију, на ту тисућу година стару културу и једну од најплеменитијих нација, не би се никако у истој мери

[1] »Il y a des races éminentes et des races inférieures«. B. S. René Taillandier, L'Autriche et la Bohême, стр. 517. У томе чланку има веома добрих напомена и навода о тој националној сујети, томе умноме аристократизму и привилегији, што себи присвајају поједине културне нације па према осталима.

[2] У његовој већ више пута напоменутој расправи: Das Nationalitäts princip und die italienische Völkerrechtsliteratur (изишла прво у »Zeitschrift für Völkerpsychologie und Sprachwissensch.« VII. Bd. 2 Heft г. 1870, а затим у францеском преводу у Revue de droit internation. et de législation comparèe као што већ горе наводисмо) стр. 199—201.

могла применити на Башкире, Калмуке, Козаке и на оне тако разноврсно измешане и испрекрштане националне одломке на истоку Јевропе![1] Зар то није отворено признање некога племства и привилегије међу нацијама? Зар није тиме казано, да има вечно недораслих, малолетних народности, које су самом природом и историјом одређене да буду под туторством и господарством тих „племенитих" народа, да буду само пасиван материјал за њихове политичке и културне експерименте, да вечно потчињене, згажене и раскомадане служе само као постоље и подножје туђој националној и државној величини и као згодан предмет за економно и војничко експлоатисање!

Али данашње још потчињене и раскомадане националности имају о томе сасвим друго мишљење. Оне никако не верују у ту културну мисију, у ту природом подарену привилегију и вишу културну способност својих господара и експлоататора и то с пуним правом, јер их непобитни резултати данашње науке и досадашње историјско искуство баш о противном убеђују. Као што видимо у садашњости где многи народи ове земље стоје тек на првим почетним ступњима културе, тако исто опет налазимо у прошлости развалине толиких некада развитих цивилизација, које су са своје висине пале и пропале, и оба та факта доказују нам, да културна способност никако није и не може бити нарочита особина извесне зоне а још мање извесне нације; и кад још налазимо данас на челу цивилизације оне народе, које је стари век варварима звао и држао да су сасвим неспособни за културу, кад помислимо, да место некадашњих високо образовних Јелина и Римљана данас заузимају потомци оних полудивљих становника британских острва и страшних Кимвра и Тевтона, онда се збиља морамо насмешити тој сујетној

[1] Стр. 200 и 206 његове наведене расправе.

предрасуди, са којом неки културну способност сматрају као нарочити дар своје нације а проглашују природни „инфериоритет“ других народноти.

И кад према томе нека нација неће више да буде проста „материја етнолошка“ (une pure matière ethnologique[1]), неће да буде само подножје туђој моћи и величини ни пасивна грађа за туђе државне и културне планове и покушаје, него хоће да се ослободи туђега туторства и господарства, да уклони све сметње, које њеном слободном националном развићу стоје на путу и као политички независна и равноправна национална личност да буде у великом међународном друштву — онда је таква тежња извесне нације потпуно легитимна, потпуно оправдана пред историјом и пред данашњом политичком науком, јер је то само природна консеквенца оне исте борбе против аристократизма и привилегисаног положаја, логичка даља примена оних истих начела слободе и равноправности, која су у главноме већ извојевана и призната у области појединих друштава у односајима међу појединим индивидуама. И онда није нимало чудно, како су се поводом данашњег националног покрета у јевропској публицистици појавиле о н е и с т е већ поменуте тужбе, она иста страховања, каква су се чула и онда, кад је на крају прошлога века отпочео велики покрет за индивидуалну слободу и равноправност. Противници једнога и другог покрета веома су добро осећали, да је то у суштини један исти покрет, да је то примена истих начела, само у две разне области и на индивидуе разне врсте. Зато се против оба покрета боре

[1] То је израз, који су прво употребљавали Немци (ethnologischer Stoff) говорећи о Словенима, а затим га је употребио и француски писац: A. L e r o y-B e a u l i e u, L'empire des tsars et les Russes (Revue d. deux mondes, Септембар 1873) стр. 270.; у осталом морамо овде мимогред напоменути да тај француски писац са потпуном научном објективношћу и непристрасношћу оцењује словенске народе и говори о њиховој културној способности и будућности.

истим оружјем, истим разлозима и страшним пророчанствима; но као онда тако и данас публицистичке кукумавке неће моћи ни један покрет задржати у своме даљем неопходном продирању и крајњој победи, чим је тај покрет природна консеквенца досадашњега развића јевропске цивилизације и фактор даљега културног напредовања.

А да ли је остварење националнога начела доиста фактор даљега културнога напредовања? Ми са пуним убеђењем одговарамо да јесте. То је темат, о коме се може много говорити, но ми ћемо овде само тек у кратко нешто напоменути. Пре свега је очевидан добитак по даље културно напредовање већ у томе, кад сва она умна и физичка снага, која се данас још троши у тим дуготрајним, упорним националним трвењима, размирицама и борбама, кад сва та снага буде тако рећи ослобођена, кад слобода и равноправност националности ту дугу борбу прекине и уталожи, те се сва та снага узмогне окренути на постижење општих културних задатака и цељи. Осим тога пак није тешко увидети, да се општа цивилизација тиме очевидно и знатно унапређује, кад се потчињене и можда још међу разне господаре раскомадане националности, које су до сада као прост пасиван етнолошки материјал дремале и чамиле на дну извесне државне зграде, кад се те националности пробуде из свога столетнога сна, кад се у маси одушеве за своје ослобођење, кад живо настану око свога умнога образовања, да би могле издржати утакмицу са напреднијим нацијама — то опште одушевљење за слободу, та племенита културна утакмица, то је знатан резултат по цивилизацију. Најзад један је новији писац[1] међу осталима веома добро казао: „закон деобе рада важи и у животу на́ро̂да̂. На свакоме земљишту не роди све, једна нација не може све“. Доиста је то тако; нијелна личност не може имати

[1] Rud. Ihering, Geist d. römischen Rechtes, I. стр. 6.

претензију да собом и у себи претстави потпуно исцрпно оваплоћење целога човечанства, па не може га у себи оваплотити тако исто ниједна нација. Сваки народ у својој историји изражава и до опредељенога резултата доводи само неке извесне стране опште садржине људскога духа. „Общечеловѣческое начало есть начало, такъ сказать, хоровое, въ которомъ каждому голосу, каждому звуку должно быть мѣсто, иначе мы съузимъ понятіе общечеловѣческаго до такихъ елементарныхъ и однообразныхъ рамокъ, чтоъ въ нихъ не будетъ уже мѣста личному творчеству," вели сасвим умесно Градовски[1]. Што више дакле нàцӣјà буде учествовало у општем човечанском културном раду, то ће се и култура све обилатије и свестраније развити и нема сумње да наша цивилизација своме големом и високом задатку само онда може што потпуније одговорити, кад све нације са једнаком слободом буду на заједничкоме делу радиле.

Много се до данас већ о томе мислило, писало и предлагало, како би се укинуло ратовање у цивилизованом међународном друштву и основао сталан, вечити мир. О томе има цела литература почевши од Сен-Пјера па до Канта, Русо-а и др. Ти покушаји и предлози до данас осташе племените космополитске утопије и маште. Ратови се не могу укинути или бар смањити, док се не укину или не смање узроци тим ратовима. Кад погледамо на ратове, који су се десили у Јевропи у течају овога века а нарочито после конгреса бечког од г. 1815, видићемо да су ти ратови већином потицали из једнога општег врела, да су имали један општи дубљи узрок, а тај беше у раскомадањености и потчињености појединих нација,[2] које су путем

[1] Національный вопросъ, стр. 232.

[2] Les différences persistantes des races, les tendances des nationalités vers le rétablissement de leur autonomie perdue, telles sont les causes profondes, qui, depuis quarante ans, ont suscité en Eu-

устанака и путем спољних ратова тежиле да се ослободе и уједине. Према томе је онда лако увидети, да ће са праведним решењем јевропског националнога питања, са задовољењем легитимних националних тежња доиста да се уклони један од знатних узрока новијим устанцима и ратовима, а тиме да се учини веома много за утврђење трајнога мира и за могућност оптштега разоружања. А да све оно, што утврђује мир и уклања узроке ратовању, иде у прилог мирноме културном раду и напредовању, то није нужно доказивати.

Но ми кад кажемо, да ће решење националнога питања знатно допринети утврђењу трајнога мира, тиме не мислимо пристати уз ону истина лепу и поштену али на жалост наивну веру, као да ће са националном слободом и равноправношћу освануги у Јевропи хиљадугодишње царство вечитога мира и рајскога спокојства и братства и да ће рат бити избрисан из кодекса међународнога права. Добро је у томе погледу казао Фр. А. Ланге[1] да ће „столећа још протећи, пре него што се борба за опстанак међу народима ове земље претвори у мирно заједничко живљење једнога уз другог.“ То би се дакле доиста звало заносити се сувише илузорним надама. Али то ипак нимало не побија вредност оним великим и благодетним резултатима и последицама, што ће их победа националнога начела у јевропски међународни живот унети. Свакојако ће будући територијални склоп и распоред јевропских држава мање давати повода честим променама и поремећењима, кад се буде оснивао на природној,

rope la plupart des insurrections dans le sein des États et la plupart des guerres des États entre eux.« Max. Déloche Du princ. des nationalités, стр. 29. — В. још Beach Lawrence, Commentaire sur les Éléments d. droit international T. I. стр. 156—160.

[1] Die Arbeiterfrage, стр. 392 — О томе такође: Holtzendorf, Eroberungen und Eroberungsrecht, стр. 20.

солидној основи заједничке историјски утврђене националности, него кад је „comme la Turquie ou l'Autriche une marqueterie de peuples hétérogenes ayant chacun ses traditions et ses intérêts" као што каже један француски писац[1].

На крају овога нашега разлагања о националном начелу свакојако морамо још једном у кратко додирнути његов одношај према начелу народнога самоопредељења или т. н. плебисциту. Објашњавајући историјску генезу данашњега националнога покрета ми смо видели, да је он у најтешњој логичкој вези био са начелом народне суверености или самоопредељења, које је проглашено францеском револуцијом. Но кад се теорија народности усвоји као руководни принцип данашње државне формације и као главни основ, којим се правдају данашње територијалне промене, онда не би ли се могло догодити у самој практици да понекад национално начело дође у сукоб са начелом народнога самоопредељења? То би се доиста могло догодити у таквом случају кад н. пр. неки одломак извесне нације не би никако имао вољу ни тежњу да се придружи великоме националном центру, који већ живи у засебној држави, а тај би центар опет хтео свакојако да присвоји тај одломак на основу начела народности; да може одиста таквога изузетнога случаја бити, то нам сведочи н. пр. Швајцарска и Елсас-Лотрингија[2]. Баш зато, што се такав сукоб између оба поменута начела у самој практици изузетно може догодити, зато су многи новији публицисти као међународно-правни основ за територијалне промене захтевали још и плебисцит, а то је путем општега

---

[1] A. Leroy-Beaulieu, L'empire des tsars et les Russes, стр. 242.

[2] Зна се да талијански, немачки или францески кантони Швајцарске никако не желе да се придруже великоме талијанском, немачком или францеском центру; они би се изјавили увек против такве свезе. Па тако су исто и немачки становници Елсаса и Лотрингије били одсудно против свезе са Немачком.

гласања изјављени пристанак самога становништва оне територије, са којом ваља та промена да се догоди. По нашем је мишљењу но потпуно основан захтев. Ми смо већ видели, како је националност нешто, што се састоји из више појединих обележја, елемената, који кад се с в и заједно нађу, онда формишу извесну обележену народност. Али међу свима тим елементима на првоме месту као њихова умна резултанта, субјективна есенца стоји без сумње жива н а ц и о н а л н а с в е с т и воља за припадање овој или оној нацији. Ако тај субјективни елеменат народности недостаје, онда је знак да је у некој популацији некадашња стара националност избрисана, угашена и само још трају понеки одломљени остатци њени, који без националне свести не могу имати значења у јавно-правним одношајима. Начело народње воље и народнога самоопредељења ушло је као пресудан фактор у данашње јавно право, оно се дакле ни при територијалним променама не сме изиграти ни укинути. С' тога плебисцит доиста ваља да буде нужна допуна и коректив националноме начелу у свима оним случајевима, где је народност извеснога становништва због разних историјских удеса и узрока сумњива, спорна или где то становништво није већ у напред фактички јасно и несумњиво изјавило своју вољу, да хоће да припада извесној националној целини[1].

У осталом тај плебисцит у новије доба није остао само т е о р и ј с к и публицистички захтев, него је у неколико већ усвојен у самој међународној п р а к т и ц и као што је било нарочито при ослобођењу и уједињењу одцепљених талијан-

[1] Као што је случај н. пр. кад извесне области путем непрестаних протестација и о р у ж а н и х у с т а н а к а очигледно изјављују тежњу за одцепљењем из садашње државне везе и за сједињењем са својом националном државом, као што су то увек чинили хришћански становници турске царевине. Кад хришћани у Турској устају на оружје и своје националне државе очекују и дочекују као своје избавиоце, онда ту није нуждан плебисцит.

ских области као: Ломбардије, Млетачке и т. д. Затим кад су Савојска и Ница придружене Францеској, а метут је поименце и у прашки уговор од г. 1866[1]. Па ипак се не може казати, да је тај плебисцит већ потпуно усвојен у данашњем практичном позитивном међународном праву. Ни сами данашњи признати заступници међународно-правне теорије нису међу собом сагласни у томе питању. У новије се доба о томе важном питању заметнула веома интересна и поучна дискусија и препирка у талијанској, францеској и немачкој публицистици, али на жалост ми овде немамо већ више простора, да је потање саопштимо и претресемо. То морамо допунити у засебној расправи[2]. Ми овде хтедосмо само у кратко да обележимо наш поглед на тај одношај између плебисцита и националнога начела и при томе смо увек то имали на уму, да начело народности само дотле има потпунога основа и оправдања, докле се схвата као право сваке за живот способне националности, да се ослободи туђинског освојачкога господарства и да формише засебно национално политичко тело, у коме ће се развијати према својој свести, способностима и особинама — дакле је начело народности

[1] Али је то определење прашкога уговора у најновије време укинуто сагласним пристанком уговорних страна (Аустрије и Немачке).

[2] В. међу новијим расправама о плебисциту нарочито: Fr. Lieber, De la valeur des plébiscites dans le droit international, 1871. — G. Padeletti, L'Alsace et la Lorraine etc. III. De droit des peuples de disposer librement d'eux-mêmes, 1871. — Rolin-Jacquemyns, De la manière d'apprecièr, au point de vue de dr. international, les faits de la dernière guerre, 1871. — A de Montluc, Le droit de conquête, 1871. — (Све ове наведене расправе штампане су у часопису: Revue de droit internat. et de législ. comp. Tome III.) — Holtzendorf, Eroberungen und Eroberungsrecht, 1872 — Beach-Lawrence, Commentaire sur les Élém. d. dr. international et. T. I. (1869). — Осим тога говоре о томе знаменити талијански публицисти Мамијани, Палма, Пијерантони и др. у својим већ напоменутим списима.

начело слободе и једнакога националнога права. И која је нација у тој великој борби за опстанак међу народима, која се зове историја, одржала и кроз векове пронела очувану своју националну свест и индивидуалност и показује још довољно животне моћи, да живи самосталним националним животом, таква нација има неспорно, незастариво право на свој независни, слободни национални опстанак и развитак. Али начело народности не може никакако имати ту силу, да у неки нов живот васкрсне, вештачки галванише неку већ изумрлу и претопљену народност или да силом утерује у извесно национално коло и такву групу људи, која томе колу неће да припада. Ту би се онда начело националне слободе изметнуло у начело насиља.

Национално је начело дакле, као што смо видели, у данашњој културној стадији веома пресудно и моћно начело, које ће без сумње да прекроји територијални склоп јевропског међународнога друштва, али зато ипак народност није апсолутан политички принцип, јер над њоме вазда стоји онај вечни највиши принцип човечанства, по коме човек као такав своје основно право располагања са самим собом, право самоопредељивости не може изгубити ни онда, кад је питање о његовој националности. Увек његова свест ваља да реши. Разуме се да на такво решавање могу спокојно пристати све оне нације, у којих је историјски израђена и развита национална индивидуалност и свест, у којих је жива успомена на заједничку националну прошлост и жива, жртвама и крвљу запечаћена вера у светлију народну будућност, јер такве нације нити умиру нити се претапају.

У овоме, што смо сада на крају споменули о будној националној свести као пресудном субјективном елементу у појму народности, у томе је уједно и довољан теоријски одговор на оне примедбе и замерке, којима су неки новији писци мислили највећма да побију и до апсурда доведу те-

ориско значење начела народности. Ту мислимо ону већ поменуту Холцендорфову примедбу о Башкирима, Калмуцима итд., уз кога се међу осталима придружује и француски публициста В. Шербилије[1] питајући: „Шта су то националности? По чему се оне познају? Имају ли све оне потпуно иста права? Шта ће бити од Јевропе, ако се усвоји деоба по расама или по језицима као највиша норма у политици?“ Међу свима начелима, која су до сада владала у политичком и међународном животу, не беше ни једно које би се могло извести сасвим до крајњих својих консеквенца, које су се апстрактно дале замислити, а да се не дође до бесмислених, апсурдних резултата. Па зашто се онда баш само од начела народности тражи, да се оно изведе до крајњих својих консеквенца, зашто баш једино оно хоће тиме да се доведе до апсурда, кад би се таквим резонисањем могло у опште свако политичко и државно начело побити и исмејати?[2]. Зар зато, што се негде у понеким кутићима Јевропе налазе малени етнички остатци негдашњих већ изумрлих нација, који су такође већ на умору, или што има понеких културно сасвим заосталих скитничких племена тамо на јевропско-азијској граници, која племена још немају никакве свести ни потребе за независан национални живот — зар зато да начело народности нема теоријскога значења ни практичне важности? Теорија народности не може никако имати ту цељ, да од међународнога друштва створи неки инвалидски дом, неки добротворни завод за немоћне или

[1] V. Cherbuliez, La Prusse et l'Allemagne (Revue de deux mondes, Април 1870, стр. 637).

[2] Та и сам Холцендорф признаје да »у државним стварима у опште нема принципа, који би се могао извести до свију својих апстрактно могућих консеквенца, а да отуда не поникне бесмислена повреда свију односа и обзира целисходности«. Види Eroberungen und Eroberungsrecht, стр. 23.

изумрле националне фракције и племена, него она може по правилноме схватању имати само то значење, да живим и за самосталан опстанак способним националностима даде могућности да се прикупе, ослободе и као равноправне личности ступе у велику међународну породицу; више се не може с правом захтевати ни од једне политичке теорије, ни од једног политичког принципа. Ниједној се националности не може и неће силом просто по захтевима неке теорије наметати национално слободан и независан међународни положај, кад она то не тражи и кад јој то не треба, то би се дакле звало гонити начело народности до крајњих својих апстрактно могућих консеквенца. Али то није никакав разлог да се примена начела народности одриче и онде, где једна нација свесно и стално тежи за својим ослобођењем, имајући за собом богату историјску традицију и обилато проливену крв, а пред собом будну животну моћ и тежњу за самосталним културним радом.

Г. Гершић.

ПРИЛОШЦИ К ОБЈАШЊЕЊУ ИЗВОРА СРПСКЕ ИСТОРИЈЕ

од

Илариона Руварца.

I.

У животу св. Ђурђа Кратовца, кога су Турци г. 1515 за владе цара Селима спалили у Средцу (Софији) за то, што се није хтео потурчити, каже се, како су хришћани, кад је Ђурађ већ умрьо, приступили кнезу градском и замолили га, да им дâ тело, да га погребу. Али Турци то не дадоше, вичући: „**да не надѣюте се, ꙗко приюти имате оть тѣла юго честь нѣкоую, нь вьсе сьжежемь, и пепель юго на вьздоухь развѣюмь, ꙗкоже сьтвори се и на Макродии и вь Дрѣнопии**“ (в. Književnik god. III. 305 исписе из живота св. Ђурђа од Ђ. Даничића). Но г. Стојан Новаковић прочитао је то последње место овако: „**сьтвори се и нама вь Родии и вь Дрѣнополии**“. (Гласник XXI. стр. 151.), а г. Јагић износи у Гласнику XL. 126., како је то место код Гильфердинга наштампано: „**и намь вь Родїимѣ и вь Дренополи**“.

Л. Туберо (Cerva, Цревић), роћ. 1455 † 1527, уврстио је у књ. VI. 230—232 својих мемоара читаву легенду о смрти богатога хришћанина Мавердина (Maverdini christiani injustum supplicium ac singularis in fide constantia et fortitudo), кога су за владе цара Бајазита II, оца Селимовог, Турци спалили у Дренопољу за то, што се не хтеде одрећи хришћанске вере.

Ја мислим, да не може бити никакве сумње о том, да су средачки Турци, не хтевши дати тело Ђурђево, мислили на Тубероновог Мавердина, спаљенога у Дренопољу, и да по томе приведено место из живота свечевог треба читати: **„ꙗкоже сьтвори се на Мавреднинѣ** или **Мавроднинѣ кь Дрѣнополи“.**

По Туберону описује мучење Мавердиново у кратко Nic. Schmith у Imperatores Ottomanici стр. 67. — У синаксару Никодима Светогорца помиње се под 10. Марта св. новомученик Михаил Мавруд, али се за њ каже, да је сажежен у Солуну г. 1544. —

II.

У повестном слову о кнезу Лазару, печатаном у Летопису Матице српске за г. 1874, књ. II, описује се на стр. 114 пренос тела Лазарева са Косова у манастир Раваницу подробније, него у другим житијама. Ту се приповеда како је на сусрет дошао зет Лазарев, Вук, са женом и свима благороднима, како је оплакао и испратио св. мошти таста свога, на за тим вели безимени поведач: **„И вь градь Брьвеникь пришьдьше и тꙋ приближь монастирь и женами именока се нова обитель, иже сестра его и сины сестри его оть основании вьздвигли бѣхꙋ его, и прѣкраснꙋю и божьствнꙋ**

црькоќь ѹстроивше вь име вьсепетїе владичице вьхода ее вь светла светыих и тѹ светые и чьсные мощи его положише прѣпочити, идеже приснаа сестра его сь сины ее положени бѣхѹ, прѣсладкаго Стефана глаголю и Лазара. Стих: „**ѡ мати Ѳеѡдосїе прїими сины сь братѡмь, сь дрѹгою матерїю ꙁемлею**“; стих (2): „**Дѹше ваше вьспрїети сѫть вь рѹцѣ божїи сь праведнїими**“. Из тога места дознајемо, да је кнез Лазар имао рођену сестру, која се покалуђерила, те се назвала Теодосија, и која је са својим синовима Стефаном и Лазаром погребена била у свето-богородичном манастиру од ње и синова јој основаном и подигнутом код или близу града Брвеника. На порушени град Брвеник на утоку речице Брвенице у Ибар, на левој обали Ибровој, који спомиње Милићевић у „Кнежевини Србији“ стр. 658, не може се овде мислити, јер пут из Приштине или Грачанице у манастир Раваницу не води поред Ибровског Брвеника. Истина, да данас на Косову пољу нема трага граду Брвенику, али и данас има тамо поток или речица Брвеница, која утиче код села Лужана у Лаб. (Hahn стр. 163.). Ту, на утоку Брвенице у Лаб, могао је постојати град Брвеник, као што је на утоку Брвенице у Ибар сагређен био други град Брвеник[1].

У XXIV. књизи Гласника печатана је на стр. 259. повеља кнеза Лазара од г. 1381, којом он на молбу брата му челника **Мльсе** и његових синова, Стефана и Лазара, дозвољује и потврђује, да могу приложити од своје државе светогорском руском манастиру св. Пантелеимона село „**Ѹларс, рекоми горни Ꙁакѹть и ꙁаселькь мѹ Трь-**

[1] У листу папе Климента VI од 6 Јануара 1346 краљу српском Стефану, спомињу се католичке цркве sancte Marie de Prizren, sancti Petri supra Prizren, sancti Triphonis de Beruenich, итд. (Theiner Monum. Slavor. merid. I. 215) у ком је Брвенику та католичка црква св. Трифуна била, ја не умем казати.

нива, и црькка св. Николи, и ꙁасєлкомь, и ꙁасєлькь сь онє стране Лаба горни Лѹковькь сь мєгами и правинами", а то је учинио кнез Лазар „**вь помєнь господства ми и вь помєнь брата ми челника Мльсє, и сєстрѣ ми Драгини, и нихь синовь**"[1]. Да је ова Драгиња, сестра Лазарева, иста особа са калуђерицом Теодосијом, то показују деца њена Стефан и Лазар на оба места. Челник **Мльса** био је по томе зет Лазарев или муж сестре Лазареве, Драгиње, која му је родила Стефана и Лазара. Држава тога челника Млсе, кога кнез Лазар у повељи братом зове, била је у Лабу, где и данас има село Трнава, а Уларе је морало бити у истом пределу, али га сад, бар на до сад познатим картама, не налазимо.

Стефан, син Млсе челника биће онај исти Stefano Molsich, кога Орбини на једном месту спомиње. На страни 284. приповеда исти Дубровчанин, како је Никола Алтоманић, бежећи испред кнеза Лазара и савезника његових, Николе Гаре, бана сремског, и Твртка, бана босанског, утекао у свој град Ужице „nel suo castello di Usiz", но ту буде ухваћен и предан на чување својим највећим непријатељима „de quali era capo Stefano Molsich", који га, по напуту кнеза Лазара, ослепи и тури у манастир. И „Мусић Стеван" наших народних песама није нико други, но Орбинов Stefano Molsich или Стефан син **Мльсє** = Мусе, т. ј. Стефан Мусић[2].

---

[1] Филарет (Святые южныхъ Славянъ, I. стр. 93. прим. 5 и стр. 96) и Мајков (срп. превод стр. 87) пишу: »брат челник Млье или Мльıе и сестра Драгана«, а село приложено зову »Длабе«; но ја држим да је читање Леонидово поузданије.

[2] У „Српском народном листу" за г. 1846 бр. 32 има кратак извештај о породици „Мусића Стефана".

III.

У животу архијепископа Максима (Гласник XI. 128.) каже се, да се он по смрти влашког војводе Радула († 1508 г.) а бојећи се злонравног војводе Михне, вратио из Влашке у Срем, где „**испросивь оть своихь сватовь Ѩкшикь Стефана и Марка мѣсто добро и видѣнїемь красно, Крꙋшедоль зовомо, сь помощїю Іωанна нѣкоего воеводи тꙋ вьздвизаеть благолѣпиꙋ обитель вь име благовѣщенїѧ прѣсветые богородице.**“ Тако је и у печатаном римничком Србљаку. У великореметском рукописном животу том стоји: **сь помоштїю Іω Нѣкое воеводь**, а у рукописном Богородичнику манастира Крушедола пише **сь помощїю Іω Нѣгое воеводи**, и у другом рукопису истога манастира: **сь помощию Іω҃ Нѣгоа воеводи.**“

У прерађеном од јеромонаха Гаврила Стефановића животу владике Максима гласи то место: **Светы Максимь запроси се оть Їакшїнѣа, дати мꙋ за манастирь онꙋ долинꙋ, (Крꙋшевъ до) и они мꙋ то незабранише, таки мꙋ е посꙋдише тадаръ онъ съста се с ондашнимъ воеводом, имєнокатни се Їованъ Нєгоевић те шнєговим се договором, и с помоћꙋ мꙋ съгради великꙋ лепꙋ цркꙋ** и т. д.“ Но оставимо калуђера из прошлога века и његове дометке и тобожње исправке на страну, па се држимо наведених старијих рукописа. По истима је дакле Максим владика по повратку свом из Влашке саградио и подигао манастир Крушедол помоћу **Іωана Нѣгое**, који је био влашки војвода од 1512—1520 г. — Владика Максим, бивши деспот Ђурађ или као што се у латинским листинама зове „Georgius, regni Rascie despothus,“ покалуђерио се после 1495 г. и рукоположен је за свештеника (пресвитера) од софијског митрополита Калевита у граду Купинику. По смрти брата свога, деспота Јована († 10

Дек. 1502.), који није оставио „**мѹжьскы поль**,“ те добра њихова, која су у Срему имали, припадну иноплеменику, а на име Ивану Бериславићу (Joannes Beriszlo regni Rascie despothus), остави Максим јеромонах Срем, те узевши моћи отца и брата свога с матером својом Ангелином оде у Влашку, где га војвода Радул радостно прихвати и упокоји. У Влашкој посвећен је Максим за епископа „**хиротонисанъ на прѣстоль архїерсиства влашкаго**,“ може бити руком бившег патријарха цариградског Нифона (између 1503 и 1508 г.). Из Влашке вратио се, као што је већ речено, Максим владика у Срем око г. 1509., где од пријатеља својих Јакшића (чија је сестра Јелена била за братом његовим, Јованом Деспотом, те је тада, може бити, с другим мужем својим, поменутим Иваном деспотом у Купинову живела,) испроси место Крушедол, и ту с новчаном помоћу Јоана Његое Басарабе, који је после Михне, убијенога г. 1510 од Дмитра Јакшића у Сибињу, и као такмац Владу војеводи постао влашким војеводом г. 1512. — подигне манастир, који и данас постоји. Максим се преставио 18 Јануара 1516 г. и по томе је манастиру Крушедолу ударен темељ између 1512 и 1516 г. Ако пак то стоји, а тако је по нашим најбољим изворима, онда је она даровница деспота Јована од 4. маја 1496. г. (Mikl. Mon. Serb. 541.) у којој исти „**самодержавнїи господинь ӡемлıє срьбьскїє**“ пише „**и ӡволихъ ктиторь нарещи се монастирѹ Крѹшедолѹ юже съӡда ѿть ѡснованїа братъ мои митрополїть Максїмь, въӡдвиже ю и нарече Срѣмѹ митрополїа быти стоıатєлнѹ къ вѣкы**“ … апокрифна. То није могао рећи и написати дати деспот Јован, јер за живота његова нити је било манастира Крушедола, нити је Максим био митрополит. Осим тога пак све говори против, а ништа за истинитост исте даровнице: говори бугарски или правије влашки правопис (в. Paul Jos. Šafarik Geschichte der Serb. Literatur, стр. 185); говоре називи дворске господе: „**пань Ѳωдωрь великїи**

сѫдиланикь, и пань Петар и пань Гюрко, великїи и ....," говори против ње и то, што се само у њој деспот Јован пише „**самодержавни господинь ꙁемлѥ срьбскїе,**" које он није био, нити је могао он дати и записати толика села манастиру без повеље и потврде краљеве. Манастир Крушедол подигнут је дакле после смрти Јована деспота, и то помоћу **Їѡ Нѣгое,** влашког војводе. У том манастиру има огрлица од фелона с овим натписом: „**сь фелонь сьткори госпожде Деспина вь дни господина своега Їѡ Нѣгое воевода и чядь ихь Өеодосїе и Петарь и Стана и Роксанда, вь лѣто** 7027—1519. **м҃ца ю҃н. дьнь** 15." Од исте је Деспине и други фелон, који је сада у Дечанима, на огрлици кога је скоро исти натпис, само што је место Роксанде навезено име: **Їована** а писан је **вь лѣто** 7028 **м҃ца Дек. дьнь** 2 дакле 1519.

У Крушедолу има и књига еванђеље од Матеја, која је по записима била најпре деспота Стефана, отца Максимовог, после деспотице Ангелине, па онда архијепископа Максима, бившег деспота, и на последку **сїѫ книгѫ глаголемѫ ката Мѳ. кѹпи благочьстивы и христолюбивы господинь Їѡ Нѣгое воевода и приложи вь свои монастирь глаголемы Аргишь**[1] **храмѹ оуспенїа прѣст҃ыѫ владичице нашѫ богородицы вь лѣто** 7027—1519. —

У поменику Крушедолском, оном истом, који је г. Стојан Новаковић у XLII књизи Гласника употребио, помињу се „господа влашка"

„**Радоула воеводоу**
Нагоїа воеводоу
Госпогю Деспиноу
чеда их

[1] В. опис истог манастира и натпис у њему у књизи Ludwig Reissenberger: Die bischöfliche Klosterkirche bei Kurtea d'Argyisch in der Walachei. Wien 1860.

господина Ѳеωдосїа
госпогю Станоу
госпогю Їωанноу
монахїю Платонидоу
жоупана Пръкоула
рабоу си Нагоу
господина Пєтра
господина Їωанна и т. д.

Да је Деспина, жена Јоана Његоје, била род последњим нашим деспотима, о том нема сумње, но чија је управ кћи била она, то овде расправљати не могу, само то тврдити смем, да никако није могла бити она кћи последњег правог деспота Лазара, (који се скончао 20 Јануара 1458 г.), као што се домишљао кроничар Ђорђе Бранковић и као што по њему пише наш Рајић.

IV.

Кад бих хтео коментирати цео живот деспота Стефана Лазаревића, од Константина философа (Муравѣва, житія святыхъ Спб. 1856 м. Дек. 262—314; Изборникъ славянскихъ и русскихъ сочиненій и статей, од А. Попова Москва 1869.; Гласник XXVIII. 366—428; Гласник XLII. 244—328.) морао бих написати читаву књигу. Ја ћу се држати последњег издања и покушаћу овде, да нека само места из 39, 41, 42, 43, 44 и 45 главе објасним, допуним и исправим, пратећи Стефана од Ангоре до Трипоља на Косову. Описивање саме битке на пољу ангорском, под Звездом гором, није моја ствар, а није ни од потребе, јер сваки, ко се накани да ово чита, знаће, где му потанко описивање те битке — која је по Хамеру „eine der wichtigsten der Kriegs- und Völkerge-

schichte — тражити треба. Али код саме године, месеца и дана велике те битке морам се мало задржати. **Быст же оубо великаа брань вь Анькирѣ, вь лѣто** 6911—1403. пише на стр. 280 Константин, но то је погрешно, јер се битка догодила г. 1402. у летњем месецу, као што је и у нашим безименим летописима забележено: **вь лѣто** 6910—1402. **оуби Демирь царь (татарски — темир акь сакь) цара Блаѕита под кнгуром (ангуромь) юна** 29 (Шаф. лет. 75. Григоровић 51. Јагић 103. Гласник IX. 150. Starine VI. 21. Starine IX. 79.) И у месецу се сви новији историци слажу, но што се самога дана тиче, то је Хамер (I. 632. Note) узео за дан битке 20. Јули (четвртак) „а њему следи у том и Цинкајзен (I. 369) и Хопф (Ersch Encyclopedie LXXXVI. 65) но Француз Muralt (Chronographie byzantine 1057—1453) на основу најбољих извора изјаснио се за 28 Јулија 1402. г. Осим Византинца Францеса, пишућег на стр. 67. (Бон. изд.) „die vicesimo octavo mensis Julii anni 6910 Demires (ὁ Ντεμιρης) Massagetarum, Persarum et Scytharum septentrionalium rex, Bajazetem ameram cum uxore et filio Mose aliisque aulae optimatibus non paucis cepit, totumque ejus exercitum dissipavit“ потврђује то и један очевидац, којега речи Gerardo Sagredo, који је 3 Августа 1402 из Брусе побегао и 22 Августа у Цариград приспео, у извештају своме, млетачком већу под 12. Окт. 1402 поднесеном наводи. (Muratori, Scriptores rerum italicarum XXII. 795) Pietro Lungo био је у војсци Бајазитовој, и тај је казао предпоменутом извештачу млетачком, да су се судариле обе војске „in Langora 28. Luglio“ и да је у Бајазитовој војсци био и син кнеза Лазара.

У нашим летописима могло је преписивањем лако постати из „**юла**“ **юна**, као што за то у самим летописима примера имамо. На то као да указује и место дотично у Starinama VI. 21.

У почетку јуна 1402 био је кнез Стефан још код куће, и спремао се с братом својим Вуком на војску, као што се види из писма дубровачке општине, писаног у јуну поменуте године (Пуцић I. 41.)

Гдекоји наши летописци к речма: „уби Темир цара Бајазита под Ангуром“ додају још: „**издаде бо его деспоть Стефань**“ (Шаф. 75.). Чудновато! А у самим турским аналима пише, да су изневерили Бајазита најпре Татари, на после да су га и турски војници оставили, и да се једини Стефан, син Лазарев, са својом дружином храбро борио и издржавао навалу Татара, па наводе и речи, које је Темир, дивећи се јунаштву чете Стефанове рекао (Leuncl. Annales Turcici стр. 320.).

Кнез Стефан с братом својим Вуком и заосталом дружином пробије се кроз Татаре, и прошавши кроз огањ и воду, склони се с једним делом своје дружине у Цариград, а нековлицина од војника његових „**прѣшьдше море и мало мимошьдше Аньдрианов градь (Єдрене) изсѣчена бысть нѣкоимь Саражею** који је и отца Стефановог, кнеза Лазара на Косову — тај се разумети има под „**доблаго страдальца** — ухватио био, и по томе је имао „**ненависть и кь сыноу его**“) у черномenским (данас чирменским) луговима (стр. 274 и 275).[1] У Цариграду је кнез Стефан с великим слављем дочекан од цара Јована, кога је оставио био место себе стриц му цар Манојло, кад се на крају г. 1399 кренуо на пут, да у старом Риму куша сјединити цркве и покренути западне народе на избаву царског града, опседнутог и притешњеног војском Бајазитовом. „**Тогда же** (а имено у Августу 1402) **и деспотскаго сана вьсприемлеть оть**

---

[1] Хамер (I. 210) каже, да је у боју на Косову уз принца Јакуба био генерал пионира Saaridsche — Pascha (Sarudsche-pascha) може бити да је исти Константинов Саража.

благоуьстиваго цара Їоана." То потврђује и горепоменути савременик Gerardo Sagredo у наведеном извештају: — „praeterea disse, ch'l Imperador Calojanni fece Despoto nelle terre sue il maggior figliuolo del conte Lazzero." А и Орбини вели на страни 320: Et essendo all' hora Stefano predetto à Constantinopoli hebbe titolo del Despot. У Цариграду догодило се у месецу Августу још нешто, што Константин не спомиње, а што су не само наши летописци забележили, но што и Орбини потврђује. Први лаконички пишу: „**вь тождє** (т. ј. 1402) **лѣто свѣза** (или **оухвати**) **деспоть Стефань Гюрга Вльковика оу Цариградоу.**" А Орбини подробније казује, да је Ђорђе Бранковић, који је са својим братом Гргуром био такође у војсци Бајазитовој, па се и он спасао у Цариград (а Гргур пао у ропство татарско, из кога је после искупљен био), ухваћен на молбу својих ујака (Стефана и Вука), који, живећи с њим у непријатељству, бојаху се, да Ђорђе не оде у Романију к Мусулману Челебији, (најстаријем сину Бајазитовом, који је после битке код Ангоре похитао у Европу, те се утврдио био у Адријанопољу), те да пре њих не стигне у Србију и не заузме област њихову. „**Изь сужаньства оу Цариградоу оукрадє Гюрга Родопь вь лѣто** 6911 — 1402. **Сеп.** 3" бележе обично наши летописци, само један (Starine VI. 21.) каже, да је то било 31. Августа; а Орбини пише: „frà questo mezo Giorgio lor nipote (Стефанов и Вуков) si trovava incarcerato à Constantinopoli, dove il Despot gli haveva lasciato un s u o g e n t i l h u o m o, il quale indotto forse da qualche gran promessa, trovando le chiavi delle carcere lo liberò." Поменути ослободител Ђорђев може бити да је онај „Nicola Rodop protobistarius," који се с Радичем челником и с другим дворанима потписао на уговору, закљученом 14. Авг. 1435. између деспота Ђурђа и млетачког посланика (Гласник XIV. стр. 19.) Ослободивши се тавнице, отиде Ђорђе Мусулману цару у Једрене, који га

милостиво прими и обдари. (Inter alia donavit ei jam tunc barbarescenti Barbarus arma propria, summi amoris fideique testimonium quam in eum concipiebat, вели по Орбину Павао Витезовић (Ритер) у рукописном делу: „Serbia illustrata.“) — Угостивши и венчавши Стефана на деспотство, цар Јован пошље га к тасту своме, господару Митилинском, „**Кателоуζию**“, да га оданде у Зету оправи. И на острову митиленском (Лесбосу) славно је дочекан и угошћен Стефан. „**Тогда оубо и дьштерь сего дрьжателѩ оуζрѣвь сь прѣвисокыи, о ниемже намь слово, юже послѣждє вь женоу поѥть. По матери бо и сиѩ анепсеѩ царю Маноуилоу. — Глаголѧ ѥмоу тогда Каѳелоуζь сь: юже хоштеши оть дьштерии моихь поими вь женоу себѣ. И сиѩ оустроише се сь сьвѣтомь и сьдѣлованиѥмь царице Ïоаиновы, сеѥ сестры.**“

На броду оном, на ком се Стефан с Вуком и дружином својом из Цариграда у Митилин превезао, био је и поменути млетчанин Сагредо, који казује „che si parti da Constantinopoli colla grande Cocca Lomelina bene armata, sopra la quale etiam erano due figliuoli del conte Lazzero con molta gente. E quando eqli fu avanti a Gallipoli, sedici galere di Gallipoli armate e bene in ordine vennero contro quelli, cioe otto da un lato e otto dall altro, traendo molte saette per tal modo, che percossero sei uomini della Cocca, de quali uno mori. E que della Cecca simmilmente trassero contro que' delle gallere molte saette, percontendo e ferendo per tal modo, che le dette galere ritiraronsi in dietro, e la Cocca ando a Scio, e i detti figliuoli del conte Lazzero rimasero nell' Isola di Metelino con persone circa 260 — praeterea diceva figliuolo maggior del conte Lazzero, che voleva togliere per sua moglie la figliuola del Signore di Metellino. Le

quali nozze trattave il detto Imperadore. Ma dopo fu detto, che questo matrimonio non si compierebbe.“ [1] —

„**Къздвигь се деспоть оть прѣдреченнаго острова (Митилинь) корабьми идѣаше, и ꙗко бысть пристати ѥмоу вь Арбанасы, сь великынимь любоучьстиѥмь сьрѣтаѥть ѥго господинь страны тѣхь. Бѣ бо и зеть ѥмоу. Сь бо арбанашьскын господинь, Гюргь име ѥмоу, поѥль бѣше Ѥленоу сестроу ѥго вь женоу, оть неѥже роди сына Бальшоу, иже и ть бысть господинь землиѥ тоѥ. Дасть же вьоувѣдѣниѥ благочьстивои госпожди матери своѥи деспоть, зеть же ѥго выше реченыи подасть ѥмоу воиньство, ѥлико вьзможно, вь ѥже допроводити того.**“ (гл. 41). Орбини у краће казује: „il quale (Stefano despot) insieme co'l suo fratello entrò in una galea di Metelino, et venne primo sotto Dolcigno, poi sbarcò appresso Antivari et si acommodò co'l suo cognato Giorgio di Strascimir Balsi S i g n o r di Z e n t a, il quale gli diede molte gente con la quale venne in Rassia.“

Дубровачка општина, одговарајући госпођи Евђенији на писмо, којим их је била умолила, да пошљу Никшу Влахотића „**в бригентинь искати нѣноу дѣцоу**“, јављају јој под 10. Новембра 1402. да пошто међу тим „**по милости божиѥи господинь кнезь и брать мв догоше,**“ то није потребно слати Никшу, и к томе придају „**многохотни бѣхомо приправни и чекасмо ихь сь великомь любьвомь и поучениѥмь примити, да ето се потегоше тамо к вамь, да богь да терь**

---

[1] Ј. Шафарик вели у извештају о свом путу и истраживању споменика српске историје у млетачкој архиви (Гласник IX. стр. 299.) да је преписао из рукописног дела: Cornaro Giovani Lettere date in Constantinopoli anno 1402., врло занимљиво савремено извешће о великом боју између татарског хена Тимура и турског султана Бајазита, у ком су и синови српског кнеза Лазара учествовали, и које заслужује, да га у Гласнику напечатамо. То до данас није учињено, и за то сам држим да није сувишно, што сам из Сагредовог извештаја односна на историју нашу места повадио и приопштио.

имь бꙋде доволно сь поутеньѥмь и сь бесѣданиѥмь доки бѫдеть свою бꙋкю.“ (Пуцић I. 42.)

Утврдивши се „**вь ꙁападныихь** (у Европи или Романији) Мусулман цар **оувѣдѣвь о деспотѣ Стефанѣ їаже бынс и бѣды ѥако вь ꙁападьнынмь мѣстомь гдѣ любо иꙁыти хоштеть и самь кь ꙁападьныимь оукланиѥтсе сь вьсѣми своими. Бѣхоу же тогда сь реченыимь Моусоульманомь и сынове сестры старѣишеѥ деспотовы Марые, иже и не хотеште Тоуркомь побарлахоу, ни бо инако вьꙁможно бѣ** (?). **Тѣмь же и пославь царь повелѣ поуте сьдрьжати и стрѣшти по ꙁемли сихь, ни бо иноудѣ вьꙁможьно бѣ проити благоуьстивомоу семоу** (гл. 44.). Из Бара пошао је деспот Стефан с дружином својом и с војском даном му од зета Срацимира, господара зетског, и ударио је путем, који је водио на стару или прву архиепископију, Жичу, а оданде „**пришьдь на Косово, и оувѣдѣвь многыихь** (Турака) **соуште, раꙁдѣлѣѥть воѥ соуштеѥ сь нимь вь два плька, ѥако да аште ѥдинь иꙁсѣчень боудеть, дроугыи сьпасеть се; аште же ѥдинь брать падеть, дроуги стадоу благоуьстивомоу пастырь останеть. Бѣже ше пришьло и оть матере ѥго тьштьнѣишеѥ кониьство. — И оубо множаишеѥ воѥвь даѥть братоу своѥмоу Влькоу, самь же малѣишоую честь сь собою вьꙁьмь идеть вь брань.**“ И турска је војска подељена била на двоје; Стефан ударивши на онај одел турске војске, којим су заповедале паше, и који се код Грачанице утаборио био, разбије га и потуче, а млађи брат Вук, намеривши се на свог нећака „**и опльчи се на нетиѥа свога, христїанское скиптро**“ буде од истог са свим потучен. — **Бѣше же тогда и кесарь Оуглеша сь исмаилиты и ть много слоуженииѥ сьтвори сь сьлаииѥмь кь благоуьстивомоу иꙁь сихь, сихь сьвѣты и ковы вьꙁвѣштаѥ.**“ (гл. 45.).

С Константином се потпуно слаже Орбин, који на стр. 321. пише, да је Вук, брат Стефанов, потучен од нећака Ђорђа, а Стефан напавши на турске капетане разбио их је

и победио „più tosto con stratagema, che con prodezza delli suoi. Imperoche era un gentil' huomo, addimandato Uggliesciza, vasallo et confederato de Turchi, il quale trovandosi all' hora nell essercito Turchesco, come fù in procinto la bataglia, persuase alli Turchi, che si astenessero di farla giornata, affermando ch'essi non potrebbono sostenere il primo impeto, et assalto de' Christiani. Onde incominciata che fù la battaglia, li Turchi quasi di subito si diedero à fuggire. Il che causò che molti di loro restassero morti da quelli del Despot. Il quale tornò verso Tripoli, credendo al fermo di trovare vittorioso il suo fratello Vuk, ma gli avenne tutto l'opposito. Percioche l'incontrò par la strada accompagnato non più che da venti cavalli intorno.“

И летописци наши спомињу тај бој деспотов с Ђурђем Вуковићем и с Турцима. Једни бележе то овако: **вь тождє лѣто** (т. ј. 1402.) **бои бысть дєспотоу сь Гюргіємь и с Тоурци на Триполю, ноємврїа** 21. (Шаф. 75. Jagić 103; Starine VI. 21. Starine IX. 79.) Само летопис код Григоровића има 6912—1403 годину; а други овако: „**вь лѣто** 6911—1402 **разби дєспоть Моусию на Триполю, Ноємврїа** 21. (Шаф. 75; Гласник XI 150.) Овде је погрешно стављен „**Моусїа**“, јер је исти тада био код Татара, а није још прешао био у Романију. Скоро у свима до сад познатим летописима нашим назначен је као дан боја на Триполу 21. Нов.; само Григоровићев и у Starinama IX је 20 Нов., а Орбини пише, да је Вук потучен од Ђорђа 25. Нов. 1402.

По месту, где се Стефан сударио с Турцима зове Константин бој грачанички „**по крани сєи вєликои градьчанньскои**“, а летописци кажу, да је бој био на Триполу: Despota cecidit Mussiam in Tripolio, infra Grachanizam (Ark. III.). Tripoli спомиње и Орбини.

Допративши деспота до Трипоља, могао бих овде престати, али не могу се растати са „животом деспота Стефана“

а да не рекнем коју о „кесару Угљеши“ Орбиновом „gentil'huomo Uggliesciza, vasallo et confederato de' Turchi.“

J. Шафарик приопштио је у Гласнику (V. 299—301.) објашњење натписа извезенога на завеси Хилендарској од г. 1399., које му је стриц његов, П. J. Шафарик послао био. Тамо се вели, да је позната нам Ефимија „родила са Угљешом, погинувшим на Марици г. 1371, колико је познато, три сина: најстарији Јоан био је већ 1369 г. за себе господар, и спомиње се у дипломама манастира руског у Св. Гори; други син њиов звао се Тврдислав, незна се шта је био и где је живио, али има и од њега диплома у монастиру светогорском; а трећи син звао се Стефан, и лежи сахрањен у монастиру Љубостињи у Србији.“

Но ја би рекао, да то не стоји, а на име да не стоји, да је стари Угљеша имао сина Јована, но да се он сам писао „**Деспоть Іоань Оуглѥша**“ и у грчким хрисовуљама и у српским повељама (J. Müller, Byzantin. Analekten 1852. 75.; Mikl. Slav. Bibliothek 1851. I. 164.; Mikl. Mon. Serb. 179; Гласник XXIV. 248, где је издавач погрешно ставио г. 1372. место 1369, коју годину 7. индикт иште. У истој повељи зове Угљеша кесара Воихну родитељем, јер је био отац жени његовој, потоњој калуђерици Ефимији).

Трећи тобожњи син деспота Угљеше, Стефан, био је за цело син овога кесара Угљеше, кога Константин и Орбин спомињу, јер на гробној плочи у манастиру Љубостињи пише: „**а се лежи Стефань, кесара Оуглѥше сынь.**“ Истина, да је и стари Угљеша најпре био кесар, па онда деспот, али Стефан лежи у манастиру Љубостињи, који је кнегиња Милица после боја косовскога саградила. Истина је даље и то, да Лукари у својим дубровачким аналима на стр. 63 пише, да је Угљеша оставио државу Стефану, сину своме, али ја мислим, да се ипак мора узети, да је сахрањени у манастиру Љубостињи Стефан био син онога кесара Угљеше који

је г. 1402 тајно помагао деспоту Стефану, да потуче Турке и који је мало за тим и сам прибегао под крило деспоту Стефану, „**и ҁемлю свою отьчьскоую Крашю и Иногоштоу и Прѣшево прѣѥть и оудрьжа, и бысть ꙗко нѣкоѥ крыло христиꙗномь**“ (гл.. 45 на крају) он је био у животу и г. 1412, кад се цар Муса устремио био на Ново брдо, те у мало није кесара ухватио у „**Крашю, идѣже — онь — прѣбываниѥ имѣꙗше**“ као што пише Константин на стр. 305.

Исти је „**Кесар Ѹглешь, господарь сьрблѥм и подунавїю**“ још **вь лѣто** 6931—1423 записао манастиру Хиландару село Вранс (Григоровича путешествіе стр. 52.) До душе Филарет примећује (Святые южныхъ славянъ стр. 225. nota 42) на то: „здѣсь во означеніи года, ошибка, зане по лѣтописи Углѣшь былъ убіенъ на Косовомъ полѣ въ г. 1370.“, али ми већ знамо шта та примедба вреди.

Но ко је управо био тај кесар Угљеша, није ли бар он био син деспота Јована Угљеше? Могуће је, да је Угљеша тај, који је кесарем за цара Уроша постати могао, био син старога Угљеше, али ја то тврдити не смем, јер не знам како онда да изјасним приведене речи Константинове: „**и прѣѥть ҁемлю свою отьчьскоую Крашю и Иногоштоу и Прѣшево.**“ За све троје знамо где су (за последње в. Даничићев речник а Иногошта је предео на северу Врање око планине Пољанице), али места та нису била у држави деспота Угљеше, који је столовао у Серу (Серезу) и господарио у странама „**ҁемлѥ грьчьскыѥ.**“ Он је свакако био један од оних силних властела, који су се после г. 1371. покорили Турцима, те као вазали турски били се и крв своју проливали за Турке.

Шафарик спомиње, као другог сина деспота Угљеше, Т в р д и с л а в а. За какву диплому његову у светогорском манастиру, не знају ништа ни Аврамовић ни Успенски; може бити да је Шафарик начуо био о оној листини, која почиње

„**окєцрл сє Тврьдиславь Оуглєшить**“, и коју је Миклошић на стр. 149, својих Monumenta печатао, али тај Тврдислав тешко да ће бити икакав род деспоту Угљеши.

V.

У тако названом летопису Ђорђа Бранковића, изданом у „Arkivu za povestnicu jugoslavensku“, кн. III. стоји на страни 18: „6920—1412 secundo anno gubernii, nempe 6920—1412 movit (Musia) adversus Serviae terram, contra I v a n o v g r a d, sed nil effecit. Post hoc rursus uno anno, adeoque 6921—1413 ivit contra Bulgariam et evertit Bulgariam“. То место мучило ме је много година; с почетка тражио сам тај Иванов град, али наравно труд тај не имађаше никаква успеха. С Иванградом, који г. Кукуљевић у путовању свом по Босни на стр. 47 спомиње, нисам се задовољити могао. Знао сам, да приведено место одговара оном податку других наших летописа: **кь лѣто** 6920 **гієнкара** 10 **догьє царь Моусїл подь** — или **ходи на** — или **ходи подь — ново брьдо** (Шаф. 75, Jagić 94, Гл. XI. 150). Али од куд „Иванов град“ немогох се никако досетити.

Познати језуита Пејачевић, добивши српски оригинал поменутог Летописа, даде га превести на латински језик, и употребио га је врло добро у његовој српској повестници (Historia Serviae. Colocsae 1799). На страни 338 тога свога дела позива се он на речено место, те вели: „de vastitate Serbliae per Mosen illata, paulo aliter et disertius nostrum manuscriptum (т. j. летопис). Igitur movisse ait Mosen in Serviam anno 1411 et I r v a n o g r a d oppugnasse, sed frustrato ibi conatu, signa adversus Bulgaros convertisse eosque oppugnasse“. Може бити да је сам г. Иван Кукуље-

вић из „Irvanograd“ направио „Ivanov grad“, валда за љубав своме крсном имену, али форма Пејачевића помоћи ће нам, да се досетимо, како је у оригиналу дотично место гласити морало.

У животу цара Уроша од Пајсија патријарха, печатаном у Гласнику XXII књизи, нисам хтео прионштавати и она места, која је Пајсије из родослова и летописа наших у живот цара Уроша уплео и уврстио. У том Пајсијевом животу цара Уроша гласи место, које се нас овде тиче, овако: „**и моусїа третїе лѣто приходить на срьбскоую ꙁемлю и рькл ново брьдо и неоуспе ничто. Пакы по единомоу лѣтоу поидѣ на бльгары и расипа бльгаре**“. „**И рькл ново брьдо**“ написано је у другом рукопису овако: „**ирѣканово брьдо**“. Но откуд „**градь**“ место „**брьдо**“? У цароставницима нашим пише: **приходить же (царь тоурски) и на Ново градь, сребрьни градь, идѣже сребро дѣлахоу**, и на другом месту: **приходить же Стефань деспоть и сь братомь своимь Вльком вь свои градь Новоградь, градь сребрьни, вь истиноу ꙁлаты** (Гласник XXX 270, 275). Могао би и из Левенклава слично једно место навести, али и приведено довољно ће бити за потврђење, да је из Новог Брда постало „Новиград“ или „Новоград“ и по томе, да је из „**и рькл ново брьдо**“ постало „Irvanograd“ и „Ivanovgrad“. Реч „**рькати**“ у том смислу употребљену види у Речнику Миклошићевом: Književnik II, 63; Arkiv IV; Константинов живот Стефана Лазаревића (Гласник XL 270; Jagić 97).

Дубровачка општина напомиње деспоту Стефану у писму свом од 13 Октобра 1417 услуге Дубровчана, десивших се год. 1412 у Новом брду, који: „**не гледаюе страха стрѣлє и сабиє тврьскє ни прѣдьке срьдитога цара Мсєсїє Тврком Новобрьдо зврнииє**“. (Пуцић I, 140).

VI.

П. Ј. Шафарик описујући часловац, који је печатао г. 1566 у Млетцима Јаков из Камене реке, приводи „послѣсловие" издаваоца, у ком вели: Er sei aus Macedonien, seinem Vaterlande, des Bücherdruckes wegen bis nahe gegen Alt-Rom hin gereiset, nach der Stadt Venedig, wo er die Božidar'schen Matritzen (kalupi) nach dessen Sohn Vincenzo, lange ungebraucht, aufgefunden und damit dieses Horologium gedruckt habe. Er denke aber auch neue Typen (novi kypari) zu verfertigen. Er sei von altem Priestergeschlechte, am Fusse des grossen Gebirges Osogovca, nahe der Stadt Kolašin (Kolasiskago grada) im Orte Kamena-reka geboren". (Wiener Jahrbücher der Literatur XLVIII. Oct.—Dec. 1829; Anzeigeblatt стр. 24 № 36; Geschichte der serb. Literatur 1865, I. Abth. стр. 274). А на страни 127 последњег дела вели за Камену реку откуд је родом био поменути Јаков, да је „am Fusse des Berges Osogovac, unweit der Stadt Kolašin in Ostherzegovina" и на другом месту: Jakob z Kamene Rěky, což v Hercegovině blizko Kolašina (Sebrane spisy, dil III. 254).

Ми данас прилично познајемо и један и други српски Колашин, али ни код једног не налазимо ни Осоговца ни Камене реке. „Коласійскій градъ" није то што Колашин, те нам га и на другом месту тражити треба.

Год. 1586 извештен је цар руски „о прїѣздѣ къ нимъ изъ Болгарской земли, изъ обители благовѣщенія митрополита Виссаріона Колоссейскаго, и отъ великой горы Соговицы, изъ обители пустиножителя Іоакима, игумена Гервасія, да изъ Былина монастиря архангельскаго священника Стефана, которыхъ всѣхъ отпустили въ Москву.

Митрополитъ привезъ съ собою граммату отъ архіепископа серби́скаго, который извѣщалъ, что близъ Колоссійскаго города созданъ былъ отъ прежде почившихъ ктиторовъ, Константина великаго воеводы (то је наш Константин Жеглиговац, брат Драгашев), монастырь. который разрушенъ землетрясеніемъ, и хотятъ его возобновитъ, итд. (Сношенія Россіи съ востокомъ стр. 182.)

Преподобни Јоаким постио се и подвизавао се у пустињи гора̀ Осоговских, на месту званом „Сарандапоръ", те се отуд зове осоговски и сарандапорски (Гласник XXII. 246, 247, 251; Гласник XXVIII, стр. 291 „из Осогову".)

Константин Јиречек у „Историји Бугара" (Prag 1876) вели на стр. 22 „der nördlichste der Gebirgszüge zwischen Struma und Vardar ist der noch unerforschte Osogov. — Auf den Karten Dowanica P. bei Hochstetter auch Osego-Balkan". Ту и Коласијски град тражити треба, а то је „Колласїа", која се у наслову митрополита бањских или ћустендилских спомиње: **Михаилъ митрополитъ бањскы глаголемы Колласїа, кратовскы и щипски** (Гласник XL, 188; ср. Голубинскога Очеркъ исторіи православныхъ церквей, Москва 1871, стр. 499, 712).

На карти нисам могао наћи Камену реку, родно место Јакова, који је штампао поменути часловац, али мислим, да ипак безазорно тврдити смем, да Јаков није био родом из Херцеговине, већ из Македоније, тамо где је Ћустендил, Кратово, у подножју велике горе Осоговске, а може бити да је и родом Бугарин био, као и саимени му и једновремени Јаков Крајков из Софије. (Schaf. l. c. 128.)

Још приметити имам, да је велики Шафарик само на основу поменуте погрешне претпоставе да је „Коласијски град под гором Осоговом" наш херцеговачки „Колашин", могао у својим Словенским старожитностима казати, да Тара истиче из Осоговских гора?

Ако и не са великом збиљом, но ипак привести морам још једно место из апокрифне приче о богородичиној смрти, печатаној у Примерима књижевности и језика старога и српско-словенскога од Ст. Новаковића, стр. 441, где се каже: **„и тꙋ предсташе богомꙋдрые три епископи: Дїѡнисїе и Ерофеи оть Аѳинє и Ѳїмоѳеи оть Македонїє, оть града Коласїꙗ.**

VII.

„Кь лѣто 6986—1477 (6984.) **оумори — погоуби, оудави, ꙁакла — царь Мехмедь Ꙗнию (— Кантакоуꙁина, Кантакоуꙁиновика —) сь два брата и** 8 **синовь (сь братїею и сынови — и брата и синове моу — и синове его) оу Цариградоу сек.** 6 **(Дек.** 6.) **и отнесе ихь палеологь оу галатоу и се** (?) **оукопаше Сек.** 16. (Jagić. Beitr. zur serb. Annalistik, 98.; Ark. III. 23.; Гласник X. 275.; Шаф. лет. 81.; Григоровић 57; Деч. Спомен. 15.)

Хамер, описујући у повестници Османског царства пропаст грчке царевине у Трапезунту (г. 1461), казује нам, како је трагички скончала царска породица трапезунских Комнена, коју је цар Мехмед II. још исте године у Цариграду погубити дао. Цар Давид, брат му Алексије, синовац Јован и седам синова његових (само је осми као музломан поштеђен) буду у један дан удављени, и трупови им псима и гавранима на храну остављени. Само је царица Јелена истрајала подобно мајци Макавеја, те је у пркос забрани тиранина клетог дошла с мотиком на губилиште „ископала раку, и закопала ноћу телеса деце и милих својих, која је цео дан бранила од тица и псина; на скоро и она од велике жалости умре.“ (Hammer II, стр. 59, 60; Zinkeisen II. 342.).

Поменута царица Јелена била је од рода Кантакузина, и била је рођена сестра нашој деспотици Јерини, жени Ђурђа Смедеревца. Закопавајући миле своје није знала, да ће сличан удес и њен род после неколико година постићи. Грозно скончање Јована Кантакузиновића, његове браће и синова забележили су само српски летописци, а забележили су зато, што је Јања Кантакузин био стриц деспотици Јерини, па као што су забележили смрт брата њеног Томе, тако нису пропустили завести у листове своје и трагички конац Јована Кантакузина и његове породице. О том ћу расправљати на другом месту, а овде ћу само приметити то, да деспотица Јерина није била, нити је могла бити унука бившег цара цариградског Јована Кантакузина (1341—1355.), нити јој је краљ Вукашин († 1371.) дед био по матери, као што је у Отаџбини I. стр. 380. г. Чедомиљ Мијатовић тврдио, и из тога много шта изводио.

Јања је као род Јерини познат био Србима, а морао се неко време и бавити међу Србима, јер летопис у Starinama књ. IX. 81. зове га новобрдским Јањом: „**и то лѣто оумори Ꙗню новобрьдьскогь сь сыновы.**

Стари Јања и синови његови спомињу се и у српским јуначким песмама, то је онај „старац Јањо од старине кнеже или од Сријема кнеже“; то је онај старац Кузин Јањо, кога спомиње војвода Рајко: „на бијелом граду Дмитровици, онђе бјеше старац Кузин-Јањо, бјеше њему триста и три љета“. (Вук III. 53.) „Кнеже Јањо од Сријема главо! Колико ти имаде година?“ питао некакав паша београдски Кузиновића, или Пузиновића Јању, кнеза сремачкога (Вуков речник I. издање 315. п. р. кнез). Одломке песме о Кузиновићу Јањи и паши београдском, из којих је и тај цитат у Речнику I. издању, штампао је Вук у првом издању књ. IV. нар. песама (1833). Од исте је песме варијанат „Же-

пидба Јањевића Видака“, коју је Б. Петрановић штампао у своме зборнику нар. песама из Босне и Херцеговине, Београд 1867, стр. 443.

VIII.

У домаћим изворима за повесницу нашу: житијама, летописима и цароставницима, каже се за кнеза Лазара, да му је отачаство било град Прилепац а отац Прибац (Шаф. Лет. 72; Гласник XXXII. 270; Летопис матичин за г. 1874. II. 110. — у гдекојим летописима: Гласник XI. 148; Деч. Спом. 8. Летопис за 1828 I.; Хиландарски по Рајићеву рукопису и Ark. III, 16 стоји место „**Прилєпьць**“ погрешно „**прилѣць, прилєць**, Prilaz“; а у Пајсијевом животу цара Уроша стоји опет место „**прибьць**“ Примац. „**И сє да оувѣси** — речи су Пајсијеве — **о кнєзоу Лазароу, откѹдоу бысть и како вь житии єго, єже вь равлинии нєѡбрѣтѡхь, тоүїю въ нєкоємь лѣтописѹ: бѣше ємоу отьчьство оть града при . . ца и отьць ємѹ примаць.**“)

О граду Прилепцу не знам ништа опредељено казати; може бити да је то онај град Прилипац, који г. Милићевић на стр. 658 спомиње.

За оца пак Лазаревог, Прибца, каже се у животу Лазаревом или повестном слову о кнезу Лазару (Летопис 1874. II. 110.) да је био велики слуга цара Стефана[1].

С тим се лепо слаже Орбини: „il conte Lazaro fù

[1] Које је од прилике место међу достојанственицима заузимао „**вели слоуга**“ може се видити из оног записа Јована Оливера, у ком исти вели за себе „**да є био оу Срьблих великы плачелникь, по томь великы слѹга, по томь великы воєвода, по томь великы сєвастократорь — и на послєдкоу дєспоть.** (Гласник XIII, стр. 294).

figluolo di Pribaz — che fù gentil huomo et Barone nel tempo del imperadore Stefano."

Кад дакле летописи, житија и цароставници наши сагласно с Орбином кажу, да је отац кнеза Лазара био властелин Прибац, то и критика здрава неможе ништа против тога имати, и мора противно томе умовање Мајковљево (стр. 86.) просто одбацити. Но кад је Прибац, велики слуга цара Стефана, био отац кнезу Лазару, откуд је онда то, да сви писци наши, почињући од првог кроничара, самозваног деспота Бранковића па до најновији „Вукића — Бранковића," називају кнеза Лазара Гребљановићем или Грбљановићем?

„**Сеиже кнезь Лазарь** — пише кроничар наш на стр. 374 — **нарицаеми именемь оца своего, синь бывь Лазара Гребеланокича, благороднаго и вельможнаго боларина степенемь,**" и на другом месту — „**Лазарь синь Гребеланокичевь**" Из кронике те прешло је презиме то преко „извода" рукописних, преко Јулинца и Рајића у све наше списе и књиге, само што су познији писци мислили, да могу и смеду из првобитног „**Гребеланокића**" направити „**Гребланокића**" а из овога опет истесати „Грбљановића" као што данас на пр. Ч. Мијатовић, а по њему и Калаи пише.

Откуда је дакле оно „**Гребеланокић**" Бранковићеве кронике?

У приведеном горе месту из Орбина ја сам изоставио једну реч, јер тамо стоји управ овако: „Il conte Lazaro fù figluolo di Pribaz Chrebelanovich, che fu etc. или као што Дифрен по Орбину вели: „Pribazius Chrebelanovichius nobilis ac baro Rasciensis, Lazari prim Servise despote pater." Fam. Byz. 333.

Отац Лазарев звао се дакле по Орбину Прибац Хребељановић, или: Прибац, отац Лазарев био је син „**Хребелана**" и по томе се Лазар, (ако се баш по сасвим непознатом деду свом називати мора) по деду свом назвати може Лазар Хре-

бељановић, али никако ни Гребељановић ни Гребљановић ни Грбљановић ни Гербљановић, као што га је бесмртни песник Србијанке назвао.

„**Хребелıан**" и „**Хребелıановићь**" позната су имена у нашим старим листинама (в. Даничићев речник).

После Орбиновог „царства Славена" изишли су Лукаријеви анали Дубровачки, у којима на стр. 58 пише: — racommando — цар Стефан — la Bosna a Lazaro Grebeglianovich. Очевидно је, да је овде погрешно напечатано „Grebeglianovich" место Chrebeglianovich или Hrebeglianovich, и за чудо је, да су познији писци претпоставили Лукаријевог Гребељановића Орбиновом Хребељановићу.

Но први кроничар наш није знао за Лукарија и за Дифрена; бар се из кронике његове не види, да их је употребио, па откуд њему „**Гребелıановић**"? На приговор тај одговорићу аналогијом.

С Херманом грофом цилским учинио је Твртко II. 1427. уговор, Мајков је по руски написао „с Германом", па то је и србски преводилац задржао, те и у другом издању стоји на стр. 164.: „с Германом грофом цилским — да Герману — и Герман огласи своје право".

У Босни се спомиње 1432—39. кнез „**Иванишь Хребелıановићь**". Но у подложној босанској листини од г. 1459. долази један Вук Гребљановић (Krčelić Notitiae praeliminares 279; Farlati IV. 73. Pejačević 409.)

Преко грбаљског казивања које Ст. Љубиша у „Отаџбини" књ. 3. стр. 13. спомиње („кажу да се у Грбљу родио Лазар Грбљановић посљедњи цар србски") прећи ћу муком.

О Прибцу, отцу кнеза Лазара и великом слузи цара Стефана врло мало зна историја наша, а о Прибчевом отцу „**Хребелıаноу**" не зна баш ништа. Према томе најбоље ће бити

оставити се и „**Хребелıановиħа**“ и „Гребљановића“, па са старим писцима нашим, с певцима и народом нашим светога кнеза Лазара звати просто „кнезом Лазарем“.

IX.

Кад сам год, превраћући листове кратке (с немачког преведене) и опширне историје Рајића нашег, нашао на она места (Кратке историје стр. 121. 122. 127., а у опширној историји II. 638 и III. 29. 81.), где је говор о Плакиду или Плакиди, или где се спомиње Вук Пладић, увек сам се чудио романтичном имену и необичном презимену том: а доцније, сазнавши из извора од самог Рајића приведених, да је Вуков отац био Бранко а Бранков Младен, стао сам се домишљати, да су поменута имена само погрешком каквом у историји нашој места добити могла.

Сада пак било би скоро сувишно доказивати, да је Вук, зет кнезу Лазару, био син Бранков, а унук Младенов; но ја ћу ипак из наших домаћих најбољих извора навести места, којима се то потврђује. Сам Вук каже за себе у листини од 1392 (Mikl. Monum. 223) „**Вльк, снь севастократора Бранка, вноукь Младена воеводе,**“ а у поговору псалтира писаног 1346 г. стоји: „**написа си псалтирь Бранько Младеновикь** (Starine IV. 29)“. У повестном слову о кнезу Лазару (летопис за 1874. II. 114.) каже се за Вука, зета Лазарева: „**сь** (т. ј. **Вльк) бысть оть славныихь и великыихь происходе, и сь оть Неманина плѣмене, Бранка же севастократора снь, Младенов же вноукь**“. У Родослову једном стоји: **Жарко, сынь Вльканов роди Гюргїца, и Гюргиць роди Младена, и Младень роди Бранька, и Бранко роди Влька**“ (Starine IX. 90.) У повељи цара Стефана, датој Котору год. 1351, спомиње се као прису-

тан „Branco Alladinovich“ rectius „Mladenovich“ (Farlati VI. 450).

Кад к томе додамо, да је и по Орбину Вук, зет Лазарев, био син „di Branko di Mladien, gentil'huomo di Rascia“ (стр. 310), и да Лукари пише на стр. 174. да је „Mladien Serviano padre di Branko ed avo di Vuk Brankovich“, онда незнам како су могли и новији писци наши (Крстић у историји срб. народа 99; Срећковић у Гласнику XXVII. 248. 279; Мајков 77, 82.; Rački u Radu II. 85.) красном нашем „Младену“ претпоставити „Плакида или Плакиду“ и то само мутавом једном Грку за љубав.

Грк Лаоник Халкокондил, (који је — мимогред буди речено — своје властито име Никола променио у Лаоника) спомиње у својој историји Турака на три места једно име, из кога се може и „Пладић“ извести и „Плакид“ истесати. Прво је место на стр. 53 бонског издања, где се каже, да је кнез Лазар једну од кћери својих удао за Шишмана, цара бугарскога, а другу је дао Вуку Бранковићу „***Βοῦλκον*** *τον τοῦ* ***Βραγγου*** *τοῦ* ***Π λ α δ ι κ ε υ*** *υἱόν,* ***Καστο-ριας*** *τε και* ***Ὀχριδος*** *τῆς εν* ***Μακεδονια*** *ἡγεμόνος*“ —: alteram sc. filiam conubio junxit Bulco Branci, qui fuit P l a c i d a e filius, regenti Castoriam et Ochridem Macedoniae regionem гласи латински превод, а ми бисмо то на српски превели: а другу је кћер удао — кнез Лазар — за Вука, сина Бранка Младеновића, који је Бранко био господар Костору и Охриду па бисмо на то приметили, да у садашњем грчком тексту п о г р е ш н о стоји „*τοῦ* ***Πλαδικεω*** *υἱόν*“ место: „*τοῦ* ***Μλαδινεω*** *υἱόν*“, и даље бисмо још додали, да се и у српској једној листини спомиње севастократор Бранко као „**господинь градоу Охридоу** (Мајков 81.)“.

Друго је место на стр. 176: ***Στεπανος*** *μὲν οὖν οὗτος* ***Ἐλεαξαρου Πλαδικεω*** *τῆς γυναικός ἀδελφός,* ***Βοῦλ-κος*** *δέ τοὔνομ ἔχων* (is erat Stepanus, Eleazari Pladicis

uxoris frater, cui Bulco nomen erat.) И то је место исквaрено, али мислим да не може бити сумње о том, шта је Халкокондил рећи хтео. Он је хтео рећи, да је то био Стефан, син Лазарев или Стефан Лазаревић, а брат жени Вука (Бранка) Младеновића.

А треће је место на стр. 28 и 29, где се каже, да је цар Стефан подунавље у државу дао: *Βούλκῳ τῷ Ἐλεαξάρῳ τοῦ Πράγκου — — τα δὲ περι Ὀχριδα τε και Πριλιαπαῖον χώραν οὕτω καλουμένην ἐπετρεψε Πλαδίκῃ εὐθυνειν, ἀνδρι οὐκ ἀγεννει.*“ Како се прва реченица разумети има, то је већ казао Мајков на стр. 81. — а у другој је Халкокондил рећи хтео, да је цар Стефан за управитеља Охридске и Прилипске области поставио — Младеновића т. ј. Бранка, сина Младеновог.

Као што знаоци казују, текст Халкокондилов јако је исквaрен, а латински превод јошт је гори. Није се чудити, дакле, што је још Левенклав у мусломанској историји својој, г. 1591 печатаној писао „Vulco Pladic Sun.“ (стр. 161.), што и Орбини на стр. 267 пише: „Ochrida con il paese dimandato Prilisbea diede in gouverno a Pladica“; не можемо се чудити ни примедби Дифреновој: „Brancum de Mladieno, quem Placidam videtur appellare Laonicus non uno loco.“; али се чудити морамо првим писцима нашим, како могоше променити Младена за Плакида, а већ је Павао Витезовић у почетку прошлог века у рукописном делу „Serbia illustrata“ приметио: „Graecci practerea nomina plerumque mutant aut efferendo corrumpunt. Ita Laonicus: — Lazarum Eleazarum, Mladinum Pladicam etc. и на другом месту: „Vuk autem fuit Branki filius, nepos vero Mladinis, quem Graeci balbutientes Pladicam vocant.“

„Грбљановић“ и „Плакид“ само су имена пуста, али та имена најбоље показују и осветљују примитивност историјске критике код нас.

X.

ЂУРАШ ИЛИЋ И ЂУРАШЕВИЋИ.

Кад се г. 1331 млади краљ, потоњи цар Стефан, подигао из Зете од Скадра града и пошао са својом дружином „**ѥдиноу волю и хотѣниѥ имоуште кь тѣлеси ѥлико кь животоу и кь сьмрьти**“ (Данило 212) на родитеља свога краља Стефана Уроша III, који је тада боравио у двору свом у Неродимљи — бејаше Ђ у р а ш И л и ћ један од главних присталица и саветника младога краља (Orbini 259. Giurasc Ilijch“.); а кад је на крају г. 1355 умирао цар Стефан, налазимо истога Ђ у р а ш а И л и ћ а (Jurases filius quondam Helie de Raxia) као кастелана Душановог у граду Скрадину, где с једне стране одбија жестоке нападаје угарске војске, а с друге стране преговара с начелницима млетачке поморске и сувоземне војене силе о уступу града Скрадина, и како на последку, 10 Јануара 1356, предаје исти град Млетчанима, који му под заклетвом обећаше, да ће република примити под своје крило и опскрбити њега, синове његове и браћу му, Николу и Владина (Blandini) и њихову децу, ако би се због предаје те на њ љутио цар Стефан, ако је жив, или син његов, ако је он умрьо (Ljubić, Listine III, 305—306). За слабе владе цара Уроша (1356 до 1369) осилише се Б а л ш и ћ и у Скадру у д о њ о ј З е т и, а после смрти царéве нападну и на г о р њ у З е т у, коју је држао Ђ у р а ш И л и ћ са својим родом, те убивши Ђураша, заузму и горњу Зету. (Orbini 287: „Zenta superiore, la quale teneva Giurasc Ilijch e suoi parenti, il quale Gjurasc fu ammazato dai figliuoli di Balsa).

Иза Ђураша остали су синови његови, а на име налазимо око г. 1404 Ђ у р ђ а и Л е ш а (Алексу) Ђ у р а ш е в и ћ е

(Georgius et Alexius Jurases), где се договарају с Дубровчанима, да заједнички нападну на земљу Сандаља, великога војводе босанскога, који се с кућом Балшином дружио. (Пуцић I, 49, 50).

У течају рата, који је с Млечанима последњи господар зетски из куће Балшине, Балша III, због заузетих свакојаким начином градова зетских водио и од г. 1405 до смрти своје († 1421) више пути обнављао, често бива спомен о Ђурашевићима у млетачким листинама. С почетка, рекао бих, да су Ђурашевићи били с Балшом, јер су Млечани г. 1409 захтевали, да им се даду у таоство од синова Ђурђа Ђурашевића „et aliorum suorum (Балше) majorum curialium cujuslibet conditionis et magis potentium, quos habet apud se“; али доцније видимо Млечане, како јако настојавају, да против Балше добију на своју страну Ђурђа и Алексу Ђурашевиће, називајући их barones Zentae, и обећавајући им дарове, провизије и саме градове (Гласник XII, 274, 328, 383; XIII, 13, 17, 22, 23). Није невероватно, да су Ђурашевићи као синови Ђураша Илића, који је Млечанима Скрадин предао, и у опште као „Зећани“, за добру провизију службу чинили Млечанима у рату против Балше III. — И кад овај г. 1421 умре, те Стефан Лазаревић, деспот српски, а ујак Балше III, објави „quod loca, quae olim erant Balsae, post mortem illius sibi spectant“ — и још исте 1421 год. под Скадар дође, и рат се с Млечанима због Зете опет отпочне, наставе Млечани своју стару политику, и радили су нарочито преко свога провидура (proveditore) у Котору, да задобију Ђурашевиће за Млетке, обећавајући им на послетку Бар и горњу Зету; али почетком г. 1423, упућују истога свога провидура, да на леп начин прекине преговоре с Ђурашевићима. (Гласник XIII, 105, 126, 139).

Тада се преговори о миру између Ђурђа Вуковића, нећака и пуномоћника деспота Стефана Лазаревића, и млетач-

ких пуномоћника започеше, и тек што је склопљени уговор од деспота Стефана 25 Јула 1426, а од дужда млетачкога 3 Фебруара 1427 г. ратификован био, захтевали су Ђурађ и Алекса Ђурашевићи — nobiles Zentae partium Albaniae — који су уговором тим подложени деспоту српском, да их република прими под своју владу; на што им иста 1 Јануара 1428 г. одговори, да то због поменутог уговора не може учинити. (Гласник XIII, 270).

Из познијих листина а на име из захтевања посланика млетачкога, деспоту Ђурђу 14 Августа 1435 предложених, и из уговора истога дана закљученога дознајемо, да се један Ђурашевић од деспота Ђурђа одметнуо био (Jurasevich tunc hostis et rebellis dicti illustrissimi domini Despoti); да су Његуши (Negusi) подложници Ђурашевићима, а и ови сами многе штете чинили Котору, и да на тужбе, тога ради војводи Алтоману, — који је, рекао бих, намесник деспотов у Зети био — предлагане, никада се до суда и правде не могаше доћи, почем би војвода Алтоман увек одговорио „eum non esse superiorem dicti Jurasevich.“ (Гласн. XIV, 23). Год. 1439 принуди сила турска деспота Ђурђа, да остави Србију и да тражи на страни помоћи и начина, како да се натраг врати у своју деспотовину. Тада устане нов претенденат, велики војвода босански, потоњи херцег Стефан, за кога је већ у почетку Октобра 1441 год. млетачки кнез у Котору јавио својој влади „quod praetendit occupare loca Albaniae, quae supposita erant domino despoto Rassie, iamque concors est et intelligentiam habet cum Jurasevich et ingressus est Zentam superiorem (Гласник XV, 43), а следеће године 1442 ушао је Стефан војвода и у доњу Зету „per el mezo (посредством) de Stefaniza Juras et contra la intention di altri tre Jurasi“ etc. Гласник XV, 57.)

даље нећу, јер ми је несносно просто наводити места из листина млетачких, тичућа се Ђурашевића; само ћу још да напоменем, да је 26 Марта, 1444 г. у Скадру закључен уговор између господства млетачког и војводе Стефана Црнојевића, — quando el vene — као што се у патенту кнеза и капетана скадарског, Франциска Квирина, каже „cum soa bona volunta e desiderio, a esser bon e lial servidor de la illustrissima ducal signoria de Veniexia“. Гласник XIV, 89.

А сад ми предстоји још расправа са Немцем Карлом Хопфом због Ђураша Илића, с Хрватом Љубићем и Русом Голубинским због Ђурашевића и с архимандритом Дучићем због Црне Горе.

Почећу с Голубинским, који у кратком очерку „Исторіи православныхъ церквей болгарской, сербской и румынской, Москва 1871“, на стр. 599 пише, да је око г. 1444 „во верхней Зетѣ или нынѣшней Черногоріи возникло подъ именемъ воеводства новое особое владѣніе — основателемъ коего былъ Стефанъ Черноевичь, иначе Стефаница, происходившій изъ фамиліи Юрашичей, которая при Балшичахъ была первою по значенію и силѣ между боярскими или удѣльно владѣльческими фамиліями Зеты“. И Љубић у Огледалу своме идентификује Ђурашевиће с Црнојевићима, те услед тога пише на стр. 259, да је Степан, велики војвода босански „listopada 1441 dogovorno s braćom Crnojevićevom provalio u gornju Zentu“; тако још једанпут на истој и на стр. 260, где свуда „Ђурашевиће“ извора свога замењује „Црнојевићима“; а на стр. 199 изриком вели: „ali Stiepan sporazumno sa Stiepanom Crnojevićem (Juraševićem) velmožem zentskim opet provali u Zentu“. — А ја држим, да су Ђурашевићи и Црнојевићи две различне породице зетске. Прва произлази од познатог нам већ Ђураша Илића, а војвода Стефан Црноје-

вић од год. 1444, биће потомак оних Црнојевића, који су у последњој половини XIV века издали Дубровчанима повељу и обећали да ће **Радичь и Стѣпань Црноѥвићи са своимь братиомь своіомь**, бити Дубровнику и људма дубровачким срдачни пријатељи, да ће их бранити, да трговци њихови ходе по земљи њиховој слободно без забаве, и т. д. (Mikl. Monum. Serb. 566, 567). Старијем од браће Радичу Црнојевићу (Radiç de Cernue dominus Zente et Budve etc. partium Sclavonie) поделила је млетачка република право грађанства још под 30 Нов. 1392 (Ljubić, Listine IV, 301); исти се спомиње и у напутку од 20 Априла 1396, „cum quodam R a d i c e C e r n o v i c h i qui est civis noster, et ut sentimus est valde potens“ (ibidem стр. 372); али већ 30 Маја исте године јавља Ђурађ Срацимировић републици, да је 25 Априла (1396) „maledictus istius patrie destructor videlicet R a d i z Z e r n o e i n t e r f e c t u s f u i t a n o s t r o e x e r c i t u (Ljubić, Listine IV, 377). И тај дакле г. 1396 убијени Радич био је само ј е д а н од Црнојевића, али он сам није родоначелник те славне породице. У которским (до душе интерполираним) листинама цара Стефана од г. 1351 и цара Уроша од г. 1356, спомињу се „Micus e Radosavo Z e r n o v i c h (Radoslavo Zarnoevich). (Rad jugoslovenske akademije I, 143, 148).

На послетку да се позовем још на К. Х о п ф а, (Ersch. Encyklopedie LXXXVI, 101) који такође разликује Ђурашевиће од Црнојевића, као што се види из речи: Der Senat (млетачки) versicherte ihn, (Ивана Кастриоту) die J u r a s (Ђурашевиће) und die getreuen Č e r n o j e v i ć seiner Protection. Даље вели Хопф на истој страни епохалне те историје грчке у средњем веку: so hatte Venedig doch schliesslich fast das ganze Land der Balša erlangt. — Dagegen behaupteten sich in Cetinje die Söhne (?) jenes Radič Černoj der 1395 (1396) von Georg II Balša getödtet worden war:

Georg Gurassin (1407—1451), Coichja (Vochiz то ће бити Којчин 1407—1451) und Stefan (1419—1456) die Černojević; letzterer, Venedigs Capitain in Cedda und Gemahl der Maria Kastriota, war der Ahnherr des ersten Stammes der Fürsten von Montenegro. Даље следи суд Хопфов о пуљском Стефану Maramonte, но мене се не тичу овде Црнојевићи већ Ђурашевићи, и зато ћу се опет вратити на Ђураша Илића.

Неки дан дође ми до руке прилог к „Аугсбуршким општим новинама" од 28 Маја о. г. број 148, у ком познати A. v. W. с пута пише о Авлони у Епиру. У чланку томе изложена је читава историја тога града, те се ту каже: како је после смрти цара Стефана овладао Авлоном „Alexander Gioritsch", кога Млечани у уговору од г. 1357 титулишу „деспотом авлонским". — „Er konnte 1371 das ganze Despotat von Avlona ungemindert seinem Sohne Giuras Illijch hinterlassen. Dieser aber verlor schon 1372 Reich und Leben an den grossen Serbenfürsten Balsa II." Но откуд немачки путник тај зна за „**Александра, господина Канине и Авлону**" (Mikl. 178) и откуд зна, да је Ђураш Илић, кога су Балшићи убили, био син тог Александра авлонског? A. v. W. писао је г. 1868 критику на Хопфову горе поменуту историју Грчке у средњем веку, (Literarisches Centralblatt 1868 № 24), али полазећи на пут у исток, није ипак заборавио понети са собом то важно „zu lesen nützliche, dem Historiker unentbehrliche Werk" као што сам на крају критике вели, и из Хопфа је црпао он причање своје о Авлони, о Александру и сину његову Ђурашу Илићу. Због овог последњег водимо ми парницу управо против Хопфа, но пошто се исти међу тим преставио, то га може поменути туриста A. v. W. слободно заступити. Парница ће се та брзо свршити. Ја сам у почетку ове расправице казао, ко је и од кога је Ђураш Илић, и основао сам то

своје казивање на једној млетачкој листини и на Орбину. И Хопф се на те исте изворе позива (в. Encyklopedie LXXXV 458, и LXXXVI 43), на сад нека трећи реши, ко није добро сравнио листине с Орбином, ко је подметнуо што овоме, што он не каже. Ако тај трећи даде за право Хопфу, те се допста потврди, да је Орбинов „Gjurasi Illijch" син био Александра из Авлоне, онда хипотеза моја пада, и све што се на њој оснива.

За тај последњи случај морам повући на суд још и г. Дучића, који расправљајући од куда и од када је Црна Гора то своје име добила, тврди (в. Гласник XL, 4, и даље) да „до XVI вијека ништа се знало није за име Црне Горе, нити је садашња катунска нахија била насељена (изузевши Цетиње)", а наиме „да се Црна Гора није звала тијем именом до пресељења у њу војводе Ивана Црнојевића (1484) и да се тек у почетку XVI века чуло у народу ново име зетској планини, најприје: Црнојева Гора, а позније скраћено: Црна Гора", и завршује одел. I, речима: „на пошљетку опет остаје најјаче оно тврђење, да је Црна Гора тако прозвана по Црнојевићу".

Г. Дучић приложио је опису своме Црне Горе читав каталог свакојаких списа о Црној Гори, што баш није тако нужно било, као што је нужно било да је прочитао и проучио листине из млетачког Архива, те би у поменутом већ уговору од 14 Августа 1435 нашао ово место: „Item quia petebat prefatus illustris dominus despotus catunos Cernagore sibi consignari per illustrem dominum ducem et dominium Venetiarum, convenerunt predicte partes, et concorditer ac unanimiter declaraverunt, omnes predictos catunos Cernagore esse, et spectare ac pertinere prefato illustri domino duci et dominio Venetiarum, cum omnibus suis dotis, possessionibus, patrimoniis, vineis et campis, cum ipsi catunni Cernagore in confinibus Ve-

netianum inclusi sint et ipsius dominii continue fuerint.“ (Гласник XIV, 14 + 15). Противу садржаја јавног овог документа не може бити приговора ни с које стране, и зато ја прекидам сваки даљи говор, и подносим списе на пресуду.

XI.

ВИТЕШКА ТРПЕЗА.

„В' лѣто 6984—1476 ходи царь на Кара-Богдана и разби га, и то лѣто зиме ходи на Доунавь на 3 Каштили и развали ихъ, и тогда бысть зла зима (Starine IX. 81). — Вь лѣто 6984—1476 ходи царь Мехмед-бегъ на Стефана воеводꙋ мол'довскога и разби га и вьзврати'се ѿ тоудоу разобори Оугромь витежкꙋ трапезꙋ на Дꙋнавꙋ (Jagić, Beitrag zur serb. Annalistik, стр. 98). — Ва лето 1477 ходи царь на Кара-Богдана и несполоучи ничто; ва то лето разори царь оугромь витѣжкоу трьпѣзоу на Доунавоу; и то лето бысть зла зима (Starine IX, 87; тако и у Летопису у Дечан. Спомен. само што је стављена г. 1476). — Вь лѣто 6984—1476 ходи царь Мехмедь бегь на Кара Богдана и разби га. И тꙋ ихь зимꙋ бише Ꙋгри, и саградише два града на Годоминском полю. И тꙋ ихь зимꙋ разби царь Мехмедь бегь и приеть тези градове, и разби ихь. И тада бысть зла зима и люта (Starine VI, 23). У Бранковићеву Летопису имају о том две верзије. Прва је: „6984—1476 pergit czar contra Carabogdanum Voyvodum et eum perfligit et rediens vastavit Ungaros ad Danubium“, а код г. 6982—1474 пише: „Et czar Mehmet destruit urbes ad Moravam, quas arces aedificavit Vlk Grgurevich cum Ungaris (Arkiv III. 23).

О походу цара Мехмеда против Стефана, молдавског војводе у год. 1476 види Францеса 451; Хамера II, 144; Цинкајзена II, 381—384; Феслера друго издање III, 115, а ја ћу овде да покушам разјаснити српске летописе страним хроникама и летописима.

О „витешкој трпези" нашао сам помена само у Бонфинију, који је живео у двору краља Матије и довршио своју историју Угарске „Rerum Hungaric. decades quinque" год. 1495. Исти у IV Декади, а на на крају књиге III описује, како је краљ Матија освојио град Шабац (20. Фебр. 1476), и како се томе успеху краљевог оружја цело хришћанство обрадовало; па одмах за тим пише: „Sinderovia (Смедерево) tantum ad Danubii ripam sita supererat, quam Turcus amplissimo praesidio, ac omni munitionum genere obfirmarat, expugnandae demum hujus libido non mediocris incesserat. Quod ut efficeret, eadem hyeme tria circum castella, ex lignis et egesta terra confecta, propius erexerat, triplici quodque vallo, fossa militeque munierat; vimineis haec moenibus obduxerat, quae ex terra materiaque congesta, nullos tormentorum ictus perhorrebant. Ex his unum, quod Sinderoviae prominebat, V i t e s t r a p e z a n a militari mensa nominavit". А у следећој књизи пише Бонфиније: Tota fere Ungaria ad Regalium nuptiarum celebritatem sane convenerat (сватови краља Матије са Беатричом на крају год. 1476) quod cum Turca aperte sensisset, tempus consilio suo nactus idoneum, quadraginta clam hominum milia ex Europa mira celeritate coegit, et ex templo t r i a c a s t e l l a, q u a e a d S y n d e r o v i a m M a t t h i a s e r e x e r a t, r i g e n t e b r u m a, circumvenit; cum saevitia frigoris non modo fossae aqua completae, sed Danubius quoque constitisset, incenso vallo, moenibusque ligneis, sine magno negotio imposita Pannonum preesidia oppugnavit. Illi desperata salute, deditionem fecere etc.

С тим треба сравнити оно место турских летописа код Левенклава стр. 331, где се вели: inde Muchemetes relicta Moldavia, profectus est ad amnem Moravam. Iis in locis Ungari munimentum et arcem quamdam extruxerunt, quam Muchemetes quum occupasset, Constantinopolim reversus est anno 881—1477. Leuncl Pandect. № 149.

С обзиром на та места из страних извора можемо напред изложене версије разних наших летописа свести и односно у склад довести овако:

Год. 1476, турски цар Мехмед, вративши се из Молдаве, на концу те године, на најљућој зими развали (разори) три кастела, и међу њима кастел „Витешка трпеза" названи, које је кастеле те исте године (у Марту и Априлу) Вук Гргуровић (Змај Деспот Вук) с Угрима око Смедерева на пољу Годоминском, од земље и брвана саградио био. И сад тек можемо разумети, за што се у Летопису, од В. Григоровића изданом („О Сербіи итд. Прибавленіе I, стр. 58) каже: „**вь лѣто** 6995—1487 **сьгради се витежка трьпеза каменомь**" јер је она од г. 1476 била од земље саграђена.

По указањима тих наших летописа могу се Хамер (II, 146) и нови издавач Феслерове историје Угарске, Клајн (III, 117) и други исправити, јер се из тих места види, да нису управ знали, где су и на којој су страни поменуте тврђаве подигнуте биле.

XII.

У нашем „Родослову" каже се за Стефана Немању, да је саздао „**и црькова светаго Николи оу Икроу**" (Шаф. 58. 68; Starine IX, 74) или потпуније „**и пакы сьзда црковь светого Николи на рѣцѣ Икрѣ, иже вь Копуюлиохь**" (у животу цара Уроша од Пајсија патријарха из

„родослова“ ; у Богишићевом рукопису, који помиње г. Јагић у Гласнику XLII у чланку „**о житїи светогѡ сїмеона немањїє сръбскаго самодръжца, изьбрано вь кратцѣ**) „Et rursus templum S. Nicolai apud fluvium Ibar in Conchulissoch“ (sic — Arkiv III, 8).

И то ће бити исти манастир, у ком се архијепископ Данило за краља Милутина и архиепископа Евстатија II, (1291—1308) покалуђерио. „**И пришьдь кь монастирь великааго арьхиѥреа христова Николи, иже на брѣгоу рѣкы глаголѥмыѥ Ибрь, мѣсто зокомо Коньчоуль**“ вели биограф Данилов на стр. 335.

У том манастиру Кончулском постављен је за краља Милутина и архијепископа Никодима (дакле између 1317—1320), епископ. У познатом списку српских епископа, кончулски је на реду петнаести и последњи (Шаф. 54.) Пре тога постављен је био Данило, потоњи архиепископ, за епископа бањскога (в. у животу његову стр. 359) или звечанскога, као што се по блиском граду, (Monum. Serb. стр. 60) или ибарскога, као што се по области, у којој је био манастир св. Стефана, звао (Гласник XXIX 176) ; но кад Данило остави старешинство цркве св. Стефана „**иже ѥсть ѥпископиꙗ баньска**“, те се врати у Св. Гору „**сьтвори краль мѣсто то именовати ѥ игоумениꙗ**“ (тамо стр. 360). Тако је могло бити и с „кончулском епископијом“, која је такође за Ибар одређена била, јер у списку српских игумана (Шафарик. 55), кончулски је на реду осми.

Никоља (црква) или никољски манастир на Ибру, постојао је дакле у XIII веку, и за ту цркву каже родословац да ју је сазидао Стефан Немања. Но синови Немањини, Стефан краљ и св. Сава, набрајају у животу отца свога цркве и манастире, које је он основао и подигао, па међу њима не

налазимо цркве св. Николе на Ибру. Може бити, да је писац горе поменутога извода из живота св. Симеона имао пред собом старији препис тога живота, у ком су и горе приведене речи биле, које су познији преписивачи лако изоставити могли. Но било тако или не било, казивање родословца да је цркву св. Николе на Ибру саздао Стефан Немања није невероватно. У XIII. глави Типика за манастир Студеницу прописује св. Сава, као тадашњи игуман истог манастира, како се има постављати игуман студенички, те између осталог наређује, да самодржавни господин српске земље, идући тога ради у Студеницу, има повести, или **„да поиметь сь собою епископа** (рашкога) **и игоумене: светаго Георьгиа вь Расѣ** (рашких Ђурђевих ступова) **и светыє богородице Градьчьке** (то је из Градца на Морави) **и светаго Николы оу Топлици** (где је после постављен епископ)**; и дроугаго Николы оу Казновикыхь“**, итд. (Гласник XL 155). Казновићи доњи и горњи данас су у крушевачком округу, у срезу јошаничком (Милићевић Србија 756) а негда су, као што у Годишњици I примећује г. Стојан Новаковић, спадали у кнежину „горњи Ибар“. На Кипертовој ручној карти од Србије види се на десном брегу Ибра „Kasnowitsch“ а одмах више њих, но на левој страни Ибра у новопазарској нахији, „Kondschulitsch“. На карти пак Шединој назначени су само „Kaznojevići“, и до њих ситнијим словима „Nikolic“, а на левој страни Ибра нема Кончулића. Мени је пре неколико година казивао један калуђер из Дечана, да има село Кончулићи на Ибру. На којој је страни Ибра била управ црква или манастир св. Николе и да ли му и данас каква трага има, то би се само на лицу места сазнати могло; ја то не знам, па се ипак усуђујем нагађати и тврдити, да црква св. Николе, **„иже вь Коньчоулицохь“** и **„монастирь св. Николы оу Казновикыхь“** нису две различне

но једна иста црква св. Николе на Ибру, коју је Стефан Немања сазидао.

Но све ако тачнија истраживања покажу, да је ово само пусто нагаћање и да претпоставка о истоветности казновићке и кончулске цркве св. Николе не стоји, то ипак мислим, да труд мој није узалудан, и да није сувишно што је после г. Даничића (в. речник под „**Кончоулскыи**“) и г. Голубинскога (Краткій очеркъ исторіи православнихъ церквей, Москва 1871, стр. 468) написао овај мали прилог грешни и унили раб божји, монах Иларион „**вь чьсть и памеć**“ светога оца Николе, свога крснога имена[1].

[1] Распитавши међу људима, који места добро познају, радосни смо, што можемо показати јасне потврде комбинацијама ученога испитаоца. Црква светога Николе јесте управо онде, где је на карти аустр. ђен. штаба забележено Nikolie са знаком цркве. Она и данас поје, и зове се у народу Никољача, налази се на левој страни Ибра према Казновићима, у пољу покрај Ибра и далеко је $^{1}/_{4}$ сах. од Казновића, из кога се места крај цркве и развалине виде. Село Копцули лежи у истом правцу, даље на запад, на левој страни Ибра, далеко је од Казновића 1 сах. и од сêлâ с леве стране Ибра најближе је цркви Никољачи. Уредн. „Гласника“.

ПРЕПИС ХРИСОВУЉА НА ЦЕТИЊУ

О МАНАСТИРУ СВ. НИКОЛЕ НА ВРАЊИНИ.

У своме чланку „Врањина у Зети“ (види Гласник XXVII), г. Дучић пребројао је све оригиналне хрисовуље, које се находе на Цетињу, и изнео је садржај њихов. Боравећи једном и ја тамо неколико дана, имао сам прилике видјети оне хрисовуље. Међу њима неке још чекају да их стручни људи објелодане у потпуном и вјерном тексту, као: 1) хрисовуља[1] српског цара Душана, у којој се рјешава распра између властеле и грађана града Котора и патријарха Данила, због цркве Аранђела Михаила на Превлаци и жупе Грбља, у корист првих, на основи хрисовуља краља Ђорђа, Уроша, краљице Јелене, краља Радосава и др.; 2) повеља Балше Ђорђевића од 6925 г. т. ј. 1417, којом овај Балша поклања „**прѣчистои**“ на Морачнику од његових „**солиль одь брода юдно гувно**“.... што је „**господинь митрополить зєтски Арсєниє сь всѣмь зборомь и клиросомь прѣчистє кравыскє доброволно потврди и записа да давамь прѣчистои кравинскои дєсєти вьль соли**“... и т. д.

---

[1] Ова је хрисовуља наштампана у Раду југослов. академије, али не с оригинала, него с италијанског пријевода.

Осим ових хрисовуља које нијесу још наштампане и осим оних које су већ наштампане у Mon. serb. од Миклошића, очевидно било је још других хрисовуља и повеља које су изгубљене, јер је у цетињској ризници сачуван пријепис таквих повеља у листинама, у којима су биле скупљене све хрисовуље до године 1469 односно манастира св. Николе на Врањинском отоку скадарскога језера. А сабрао их је и преписао неки монах Гаврил из истог манастира, године 7129 т. ј. 1621, као што је исти Гаврил на свршетку тих листина забиљежио. Он вели :

Повеленнем и благословеннем отца и господина игѹмна кир Гаврила Гѹрашковик ѡт места Цеклина и повеленнем брата его Исаие їеромонаха ѡт села Бранк. преписаше се сїи хрисоколи мною грѣшним расофором Гаврилом ва храме светаго Николи ѹ новои кѹки и келиах ва тожде лето и саградише: светителствѹющѹ тогда и ва то врѣме архїереѹ кир Даниилѹ и архїереѹ кир Сави имеющe отчаство Нѣгѹши. и аще что наидете ва сих хрисоколех неисправно, простите, несть моꙗ вина но рѹсоволи ѡт многих времен престарали и предрти и ꙁамралати, но елико могох преписах и исправих:. лето ꙁѕкѳ (7129 = 1621) їѹлїа ѳ (9) на светога Панкратїа Тавромен: —

Између поменутих хрисовуља износим овдје само неке, које нијесу наштампане, колико ми је познато, ни од Миклошића, ни у Раду југослов. академије, нити пак у Гласнику, а на име: пријепис хрисовуље краљице Јелене, краља Милутина, Ђорђа Стратимировића и сина му, и друге неке повеље.

Читајући онај пријепис, свак ће лако опазити, да је монах Гаврил на много мјеста одступао од изворних ријечи текста и правописа, и за то је допустио доста перифраза, али од тога није пострадала истинитост смисла. Не би било су-

вишно наштампати из поменутих листина пријепис хрисовуље св. Саве са потпуним ријечима, које г. Миклошић није прочитао, а такођер пријепис хрисовуље Ивана Црнојевића — различне од оне, што је наштампана у Monum. Serbica. Ваљало би, да когод једном узме на се труд, да прегледа те листине у Цетињу, и да уредивши их наштампа, што није до сад наштампано.

У Дубровнику 1877.

Ив. Јастребов.

1.

Єлена Божиєю помоцию кралица србьска остави село Криниче и Ȣлꙗник ȣ Крȣшевицȣ и сто перперь светомȣ Николи.

Ва начетцехь ти Господи ꙁемлю основа и дела рȣкȣ твоєю сȣть небеса. та погибнȣть. ти же пребиваєши. иваса ꙗко риꙁа обетьшают и ꙗко одеждȣ савиенїꙗ и иꙁменетсе. тиже тажде єси и лета твоꙗ не оскȣдеють. Сатвори раꙁȣмомь небеса. и ꙁемлю ȣтврдиви на водахь. приеми страсть волиȣю ꙗко да нась грешнихь и недостоинихь рабь своихь иꙁведеши оть адскихь нерешимихь уꙁь. и своими апостоли и светители постави раꙁлична светила и рекъ им учити люди юже стежа честною крвию. иже верȣеть и спасень бȣдеть. Си свети и велики архїереи Христовь Никола. нашь ȣчитель и пастирь ва напастехь и вь бранехь крепки помагатель сиротамь и вадовицамь и нищимь скори и топли ꙁастȣпникь. и ва васацехь бедахь милостїви ꙁащититель. Сагради се къ име єго храмь сам Иларионоⷨь єпискȣпомь ꙁетскимь. иже ѕело любимь беше господаремь свекровимами Господина кралꙗ прьвовенчаногa Стефана светопочившега. и Господиномь светимь кур Савою. Ꙗже ѥсть устворивши сїи даръ и принесла къ светомȣ и великомȣ архїереȣ Христовȣ Николи. и на многа моленїа ка божимь црквамь. и смеренїа ка ангеласкому и минишаскомȣ обраꙁȣ любима. Аꙁъ грешна раба Божиꙗ Ѥлена кралица последȣю стопамь светима господинома ми. господиномь моимь де-

веромь светопочившимь кралемь Владїславомь. еже сȣть да-
рована ими светомȣ великомȣ архиереȣ христовȣ Николи
у селехь всехь и ȣ людехь и ȣ пасищехь зимнихь и летнихь
и ȣ васакихь правинахь церковнихь. По томȣжде образȣ и
азь припадаю ка милости светаго Николи. и сие малое
приношение приношȣ ка светомȣ и великомȣ архиерсю
христову Николе. видевши да е убого негово место людми.
и дахь Гена Воглика[1] са братомь и са децами. Андрїю
Бȣжка са братом. Баксȣ са братом. Даминка Салкȣта са
братом. Бардонȣ съ дѣтию. Маршеновиће и Кринце да сȣ
конюси: и дахь оть трга свето-срѣскаго .р. (100) перперь,
да узима црква чимь люби всако годище и сиа утврдивши
дахь свещȣ златникь мои на просвещенїе храмȣ светомȣ.
а беше златникь на землю црковнȣ на Крушевици. и са
златникомь дахь Павла и брата мȣ. И никто да не потко-
рить утврженаго семȣ светомȣ храмȣ мною грешною кра-
лицею Іеленою. ни сынь мои ни внукь ни сродникь кра-
левства ми или кога изволи Богъ кралѣвати србскою и по-
морьскою землею. Кто ли что потвори еже сȣть света
господа ȣтврдила и записала и азь грешна. да мȣ е су-
парникь Богь и пречиста Богомати. и да га порази сила
честнаго и животворещаго креста. и свети Никола ва место
милости да мȣ е супарникь и вь семь веце и ва градущемь.
и да юсть проклетъ оть прваго архїепископа и светителя
кур Саве. и оть мене грешне да юсть проклеть. А оть
властель великихь или малихь и владȣщихь прочихь или е
србинъ или латининь или арбанась или влахъ. кто дрзне
испакостити или отьети что любо оть светаго храма сего
или ȣ селехь или ȣ людехь. или ȣ пасищехь зимнихь и
летнихь или ȣ коихь правинахь црковнихь. да прими гневь

---

[1] Вогља рпаутски значи мали. Ген мора бити Ђон. Ђона Воглика значи Јову малога.

и наказаніе оть крала. и да плати кралю петь сать перперь. сего ради подписоє кралевство ми ва сведеніе васакому.

2.

Стефанъ краль Богомъ поставленни Урош приложи село Орахово и още .р. перпер оть светаго Срьђа.[1]

Благо и честно что iесть Богу благоугодно еже iесть творити светимь и божественнимь црквамь. сего бо инчтоже краснеiе несть. ни сребро ни злато ни камение многоценно. ни бисерска красота. того бо ради изволи кралевство ми сіе доброе дело. И всхотевь приложити сіе мое малое приношеніе еже ка светому Николе рекше у Враніне. Iакоже рекаль еси ва светемь твоем евангели. да просветитсе светъ вашъ предъ человеки и узретъ ваша добра дела. И прославеть ѿца вашего иже iесть на небесехь. и паки любеи ме възлюблѣнь будетъ. оцемь моимь и ка нему идѣве и обителе у него сатворивe. да и нась грешнихь и недостоиних рабь своихь изведеши оть адскихь нерешимихь узъ. И са своими оученіки и апостоли и светители поставивь различна светіла. и рекь имь. учити людіе. иже стежа чьстною кровію. иже веру иметь и крститсе, спасенъ будеть. Да понеже сіа велика обетованіа речена бише любещиимте спасе мои. И азъ грешни дрзае пріпадаю ка неизречено муъ твоему человеколюбию. и си мали начетакь приношениа. приношу твоему милосрдію iако милост твоа дастми благи животъ. и грехомъ раздрешеніе, и вь будущемь вѣце причестие царствиа небеснаго. Ѳемже и азъ грешни Стефанъ Урошъ по милости Божиеи краль всехь

---

[1] Ова хрисовуља чува се и у оригиналу на Цетињу.

срьскихь ѕемаль и поморскихь припадаю ка милости светаго Николи рекше ꙋ острове Краніне. И дахь село ꙋ Црници именемь Орахово са людми и са васеми мећами. а ꙋ томь селе име Миковити. Дамии Косалъкꙋтъ са братиом. Полакова ћеца. и Драгалева ћеца Прькославь. и два Ракснита Толиславацъ. Шотевитъ Томица кринце ћꙋраћъ Маршенъ. Бардона са дети. Петаръ ꙁлатаръ. Кꙋѵсвити. Драгошь воглит[1] са братиомь. Станетина дѣца. Петаръ Ѳоличѵћъ. А оть краинскихь арбанась Плаѵке: И придахь межꙋ Лимлани. и межꙋ Ораховомь. полꙋждребицꙋ. Щититаре. са людми. а међе селꙋ томꙋ. оть Годиню ꙋ мѣле ꙋ Съсꙋтоморъщицꙋ. ꙋ рићи потокъ. окрьхь рићега потока ꙋ Плоѵꙋ. оть Плоѵе по делꙋ ꙋ дꙋбъ Троюнъ. оть дꙋба право проищрбине ꙋ камообли о лиекꙋ странꙋ мора и ꙋ врьхь бѣласице. оттꙋда оꙋ Ликовꙋ продолъ ꙋ ланїꙋ право ꙋ рекꙋ према Бигорꙋ. ниꙁь рекꙋ ꙋ крепꙋ. оть оне стране ꙋ ѵремшиѵьскꙋ скалꙋ покрьхь дела. ꙋ Ѵрленꙋ пещерꙋ. оть Ѵрлене пещере право ꙋ катꙋнъ оть катꙋна оꙋ границꙋ катꙋнскꙋ. И сна ꙋтврдихь дахь планинꙋ межꙋ Битомь и межꙋ Црнцомь именемь Селца. А међе планини тои: оть Бита ꙋ Пегалїцꙋ поврьхь Ѵртеника како се камн вала ка Сеоцем. по внещꙋ голнехь страиь ꙋ скалꙋ межꙋ пранилми. име межꙋ Селци ꙋ Брщановꙋ стенꙋ. оть Кретъ ꙋ скалꙋ ниже Бꙁовицъ. оттꙋда премюти на Плѵрадъ ꙋ орахъ. оть плѵрада ꙋ границꙋ. на Коринькалъ. са кокорина кала право ꙋ жидовꙋ мꙋкꙋ. оть жидоке мꙋке право опеть ꙋ пегалинꙋ: И еще приложихь свѣщꙋ на просвещеніе светомꙋ Николи. оть трга светаго Сергїа. всако годище .р. перпер. одь Николю дне до Николю дне. да се ꙋꙁима ѵим се цркви люби. И виде кралевство ми русовꙋле господина ми деда кѵр Сави и светопоѵившега господина и деда ми кралю Кла-

[1] Воглит — мали.

дислава и господина и родителѧ превисокаго кралѧ Ѹроша. них данна и ѹтврждениа. потомѹжде образѹ и такожде и кралевство ми. сатвори милость людемь светаго Николи. всемь прквмь и коихь сам азь придао. да неработаю работе ни є господствѹющомѹ. ни дани даю ни пѹти терию ни воиске воюю. ни пѹтнике приплаћаю. ни виноградъ теже ни град зиждѹ. ни позови даю. ни кашане ни пасъ хране отьсвакие дани свободних васакими правинами. разве дасѹ работници сакришени светомѹ Николи: И еще придахь оть Црне Горе оть арбанась Васила са децомъ да ѥсть такожде работникь светомѹ Николе. ѩкоже и више писани. И ѩко семѹ бити трдѹ и непоколебимѹ: Кто ли се обрете сиа потворивь или господствуеи или сародникь кралевства ми или кога изволи Богъ по мне бити кралевствѹюща. да мѹ є супарникь Богъ и пресвета Богородица. и честии Крстъ Христовь да мѹ не буде помощникь въ си векъ ни ва будуции. и свети Никола да мѹ є супарникъ. на второмѹ пришаствию. А оть властель великихже и малихь. кто се обрете и что любо испакости домѹ светаго Николи. или ѹ селехь или у людехь или од медникь селъ техъ. или ѹ чемѹ иномѹ. или србинъ или латининъ. или аръбанасъ. или влахъ. да прими гневъ и наказание оть кралевства и да плати кралѣвствѹ .т. (300) перпер: сего ради подписѹе кралевство ми ва сведение всемъ.·.

3.

Гоург Стратимировик приложи Раке.

Божествавна и неизречена мѹдрость Божиа слова. строениа васа нашего ради спасениа оть прваго чловѣка прадѣда нашего Адама. дажѣ и до насъ грѣшнихь. вапиюции ка намъ гласъ радостии и спасении (?). ѩко трѹбами ве-

легласними ѡглашающи насъ светими своими апостоли и пророки и мученики и светли ȣбȣждающи насъ отъ сна грѣховнаго. ꙗко теци намъ на пȣть покаанна и ка жизни некончаеме егоже милосрдїю и чловѣколюбию припадаю азъ рабь твои Гȣргъ Страцимировик. поменȣх—во Господи глаголъ пророка твоего Давида глаголюща. ꙗко тисȣща летъ. ꙗко дьнь вчерашни иже мимоиде. саздавшоме Господи и рекши. ꙗко земла еси чловѣче и к'землю тȣюжде поидѣши. и паки разȣмевъ ничто бити болшее паче Божие любве. и цркви ваздвизати и обнавлати. рѣвностїю раждегохсе божставною любовию срдца моего. ка васемъ стимъ црквамъ. а наипаче ка семȣ стомȣ храмȣ светаго великаго архиереа христова Николи ва острове Вранине. Приложихь семȣ светомȣ храмȣ половинȣ Ракла. почанши на Спилице. и по средѣ дворищъ Николѣ Илиѣа. ѡттле на кȣке Ѹрокичъ. и ѡдтле право велицем пȣтемь ȣ гокѣи брод ȣ Цевнȣ, теръ низ Цевнȣ на Косачин камн и тако низ чемакен (?) ѡпет на Спилицȣ. и сиа савршихь спасе мои. предахь ва државȣ и ѡбласт светаго Николи. и тако молесе вишюти прими сїе мое малое приложенїе ва дар себе. ꙗко учитель твои и владика нашъ мали глась разбоиничь приет и раю того житела сатвори. и малие лепти ѡние убогїе приет и дарова ей живот вечни и паки молю егоже Богь изволит по моемь ошаствию господствовати сиѡмь земломъ синъ мои или сародник или иноплѣменникъ како годе изволи Богь садржати прѣстол нашега господства сѣмȣ непреложнȣ бити. ꙗко и ми неразорисмо ничто ѡть црквнога. на приложисмо и при животе обновисмо. аще ли кто дїаволимь наваждениемь ѡтними и покреди что любо ѡт сего приложенаго мною таковаго да порази сїла честнаго креста Господнꙗ. и ва место помоци да мȣ е супарник свети Никола зде и ва бȣдȣщи век амин. — Писасе и потврди се лето ,ѕцві (6912 = 1404).

4.

Господинь Балша приложи Карѹче.

Се ѹко благоуестно и ѕело приетно ѥст и достолѣпно похвалїти са истиною вѣрою царско славословлах вьсведение како ꙗ самодржавни господаръ Балша по милости божиеи дѹка велики и господаръ ȥемли ȥетскои и свемѹ ȥападнемѹ поморїю. имамъ хотение саткорити милость цркви светаго Николе вранинскога ȥа село црковно на уемъ седе Карѹуи да давао цркви дѣсетак ѿт свега що дава лѣто ѿть жита и ѿдъ вина одъ маина и ѿть свацїа що им лето дава и да копаю цркви два дни винограде. ткоди се ѿбрѣте по семь сега да држи дѣсетак ѿть села тога како стои село и сь меѣами села тога науемь сьеде Каруyи светомѹ Николи вранинскомѹ или бѹде мои ћефалиа или ини тко ѿдъ владающихь ȥемли господства ми или села тога или проуи уловѣкъ ткосе обрете да одржи дѣсетакь црокви: таковаго да поразн Господь Богь. и прѣуиста света Богородица. и да га поразн сила уестнаго и животворещаго креста и дамѹ свети архїереи христовь Николае ва место милости сѹпарникъ на сѹдѹ страшномь предъ Богом. и да плати господарѹ. .е. (5) сат перпер а томѹ милостиик и приставъ бека а ѹ главици Алеѯа Иресии Калогѹруевић и Богдан Медошевић и Гѹргъ Бѹтковић и ти бише васи ѿть Карѹуь. Писахь лето ,ѕѡки ѹ Бруели ѹ дворѹ господина Баѿше:. —

5.

При царе Соултан Соуленмане.

Предамиомъ снѣдербегомъ Црновикемъ санџакомъ црногорскиемъ доће игѹманъ отъ светога Николе вранинскога

и калугери пожалишемисе како им сꙋ притисали ζапешани меѣе црковне. сърунине под ζабес. потомꙋ ꙋζех ѥ господаръ кадию царева иζидосмо на Вир и скꙋписмо .кд. (24) властела ѡтъ све црьвинице и ζаклесмо ихъ богомъ и дꙋшами иихь да покажꙋ кꙋднесꙋ меѣе црковне и ζабешке. ꙋ око матабаиско реком. ꙋ граб ꙋ ками пꙋтемъ преζимиел ꙋ Поганицꙋ по краи Пиме ꙋ кршь до теоуарице ииζ меѣꙋ старога винограда радостина ꙋхобер ѡбидꙋ ꙋ плоуꙋ ꙋлицꙋ по врхь крша ꙋ Мель како гледа око ꙋ Године. по воζником како се ками вала ка лꙋгꙋ испод костанъ ѡпет ꙋ око Матабаиско. а сърунина и лꙋгъ и весаць и обида паѣоше да е цркве враниньске. и тако кметъ обилѣоше и пред нами показаше. и ми сь кадиѡм ѡсꙋдисмо сꙋдом честитога цара и цркви дасмо да држи какое и првом држала и книгꙋ ꙋписасмо и ζакониимъ печатомъ Господства мога ζапечатихь ζато се молимо свакога господара комꙋ Богь да ѡком ζемлом ζаповиедати да ѡкꙋ книгꙋ не би потворио и речь нашꙋ него потврдио како господарь кое. и томꙋ сведокъ мехмет Плавиїца Мꙋстава драгоман. Скендеръ жарина. Жаверъ Жабакъ. Новакъ каиса Лаζаръ. Милое Иванъ Вꙋковиѣ Сꙗепанъ Драговиѣ. Ва лето ζлє (7035 = 1527) писахь ꙋ Жабякъ :. —

6.

Господарь Иванъ Црноевикъ.

Приложи село Ζабес са васеми меѣами и правинами:. а съ меѣе Ζабес црковиомꙋ ꙋ око матабаиско. рекомь ꙋ Граб. ꙋ ками пꙋтемь пръζ Ζимиель ꙋ Поганицꙋ покраи Пимѣ ꙋ кршъ до Теоуарине иизь меѣꙋ старога виноград. Радостина. ꙋ хобер ѡбиде ꙋ плоуꙋ ꙋлицꙋ. покрхь крша ꙋ

мелъ како гледа око ꙋ Годнне по ваникомь какосе камн валиꙗ ка лꙋгꙋ исподъ костанъ опеть ꙋ око матаканско. а серꙋина и лꙋгъ и весаць овида все црковно. светаго Николе: — Валет ҂ѕцоӡ (1469).

Потом потврди сїе ꙋтое приложїо господинь Иванъ Ꙋрноевикъ синъ негов Скендерь бег Ивановикь. васе по редꙋ више писано цркви светаго Николе. лет. ҂ӡлє (7035) фр є (5) дань: — (1527).

Ꙋ град Жавиак писа Никола Поповиќ бивъши кꙃажна скендербеговь ꙋ то време: — —

7.

Силни царь и велїк амир сꙋлтан Мухамед.

По милости отъ Бога пише царство мое како давам просторъ и слобо(дꙋ) и власть манастирꙋ светога Николе ꙋ Вранини и калꙋгером кои ꙋ нему живꙋю. и щогоќее било до сад манастирско. или що томꙋ манастирꙋ и тнема калꙋќерима придато и по них ꙃаконꙋ ꙃаписато и осталено. или кꙋќе и кащине. или ливаде и винограде или млине и валаонице или села и планине или горе или воде. или що е гоќь отъ тога посла. Нитко да ине волиан ком ракотом томꙋ манастирꙋ досадити или що ꙋꙃети тнема калꙋќерима ни одъ вашах моих и санжак бег ни кадна ни сꙋбаша инедан ꙋоекъ мали ни велики нашега царства да нема ꙋчини тꙋ ꙃꙋлꙋмъ и досадꙋ кою. И кꙋдїе хоќе ходити по ꙃемли царства ми да ни нитко волиан да их смѣте али ꙋто ꙋчини него свꙋќъ слободно да идꙋ тꙋ нимъ милость и слободꙋ сꙋлтанство мое нима даровах тако да ꙃнаю. Подписах под Скадаръ: — (Броја године нема).

8.

Матагужи прїложише Ꙋвиу у Ꙁети.

Благоволѣнием Ѿца и поспешением сина и саврше-нием светаго и животворещаго и васесилнаго духа приде ва дом светаго Николе у Бранину Никола Ћефалиа. и Лекъ Грубачевићъ и Гургъ и Буꙁа и Петаръ. и Павла и Андреа и приложише на благословенїе Богу и светому Николи ꙁемлю Ꙋеуъ међу реку Плавницу и поток Ѿткабежъ. и до брода Михолиа. то приложише и приписаше цркви све-тога Николе. ꙁа помен родителъ своих и свои и напред ва род и род въ веки века. И тому договоръ учини игумани кур Їѡсив и Никандро проигумани їеклисиархъ Дамъианъ Іѡвани Бучиновићъ Ћирил и Лаꙁаръ Шишоевићи. и васа бра-тиа велики и мали и дадоше дарование .г. гроба ванутаръ монастира Матагужем. оу виек. и ктому ко годь би дошаѡ ѿтъ них да има часть у васако доба како кто ѿтъ нас братие кои служимо светому монастиру. или волом или ѿтъ нужде или бисе ктиѡ пострїћи. да ни е волиа ни игумани ни кто ѿтъ братие да рече нећемо те примит него да юсть при-мъенъ како брат монастирски. и даниъе мертигъ васегда кадки ко дошаѡ. сего радї подписую ва сведенїе всем: лет ҂ѕцоꙁ (1468) ноемвра .кг. (23) дан у Бранини: —

ИЗВЕШТАЈ

УМЕТНИЧКОМ ОДСЕКУ СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА.

После дуге одпочивке једва ове године могаху изасланици Српског Ученог Друштва наставити прекинуто испитивање споменика отачаствене уметности, који су посао још 1871 год. одпочели подпором друштвеном. Али једва обезбрижена и по себи кратка двомесечна екскурзија (Јул и Август) не могаше се извршити, а да не наиђе на неочекиване препреке. Прва и најосетнија бијаше онај случај, што снађе мога сатрудника г. проф. Валтровића, који после шеснајестодневног заједничког рада мораде омиљени му посао прекинути и у Београд се вратити. Друга пак препрека бијаше кишовито време, које још поред ситних местних тешкоћа такође не бијаше удесно, да олакша ово и по себи трудно прикупљање творевина српског духа. Но и ако ове несавладиве препоне осетно успораваху овогодишњи рад, ипак не могаху — поред тврде воље и немалаксале издржљивости — осујетити постигнуће оне мете, коју са непромењеним самопрегорењем мишљасмо постићи летошњом екскурзијом.

Ове године обратисмо сву своју пажњу испитивању уметничких споменика по срезу студеничком; јер 1875 год. испитани Градац и мимогред виђена Студеница преднавестише нам, да је баш тај крај наше отачбине један део оне

велике уметничке области, у којој су можда најстарији а ваљада и најлепши споменици, што их је српска уметност створила. У том изчекивању ступисмо у давно жељени срез студенички са онаквим узвишеним одушевљењем, какво је својствено сваком оном, који се је из дубљине своје чисте душе са свим посветио служби уметности. Али непосредним испитивањем оних многобројних црквица, што су раштркане по једва приступним селима, — за доста се уверисмо, да она знатна уметничка делателност, која у Студеници и Градцу цветаше, није оставила свога видног трага у другим савременим споменицима од једнаке уметничке вредности. Ове мале и једва по имену познате црквене грађевине већином су из познијег доба, када је већ српски народ био изгубио своју самосталност, те подлегао варварском насиљу, сиромаштини и незнању. Пак и опет у овим скромним споменицима има још толико доказа, да дух српства у оно доба не бијаше са свим изнемогао за уметничко произвођење. То сведоче многи остатци живописа и архитектуре, који су још сачували доста знатан ступањ негдашње техничке умешности, а опет нису изневерили предања византијске уметности, каква су се у Српству гајила. Нарочито пада у очи, да су живописци овог доба још непрестано с негдашњом љубављу и вештином гајили полихромну орнаментику, као што сведоче они лепи остатци у Баљевцу. С тога дакле држим, да свима ове године испитаним споменицима архитектуре и живописа остаје неокрњена вредност као грађи за историју српске уметности онога доба, у ком су постали.

Летос испитане цркве и црквине ове су:

1 Црквина у Батини.

Ово је до темеља порушена негдашња црквица. Она је ископана у њиви манастира Студенице, али је опет затрпана

тако, да јој се сад једва може приступити од урвина и шибља. Ова по себи незнатна црквица описана је односно материјала и техничке израде.

2 Црква у Брезови.

То је једна мала, доста сачувана црква на гробљу села Брезове. Она није ни од какве уметничке вредности. С тога је ова црквица само описана по материјалу, конструкцији и изради.

3 Црква у Доцу.

Ово је најзанимљивији архитектурни споменик, који смо ове године испитали. То је надгробна капела на гробљу села Доца. Гробница је над земљом, а над њом је подигнута капелица, која има полукружну апсиду, подигнуту на једној плочи, што излази из зида високо изнад земље. Од ове црквице, која је обновљена у време Ђурђа Смедеревца, имамо опис по материјалу, изради и живопису. Осим тога снимљен је:

а) Основ, пресеци и геометријски изгледи . . 1 лист
б) Акварелисани перспективни изглед с југозапада . . . . 1 „
в) Акварелисани перспективни изглед цркве од северо-истока . . . . 1 „

4 Црква у Годовићу.

Ово је порушена црква на сеоском гробљу. Она је описана по материјалу, изради и живопису.

5 Црква у Милићима.

Мала црква на сеоском гробљу са живописом из 16 века. Црквица је ова описана по материјалу, изради и живопису.

Од ове доста порушене црквице нацртан је и премерни основ и два изгледа са западне и источне стране . . 1 лист

6 Испосница.

Ова је мала црква метох манастира Студенице. Сама је црквица без икакве уметничке вредности, пак је зато само описана по материјалу, изради и живопису.

7 Црква у Савову.

Она је најпре дозиђивана, пак је после порушена. Црква ова лежи на сеоском гробљу. Осим описа ове цркве по материјалу, изради и живопису, узет је још и основ...1 лист

Све ове наведене цркве оба су друштвена изасланика заједнички испитали.

8 Црква у Врху.

Ово је мала и још добро одржана црква на сеоском гробљу. Има интересантан живопис у олтарској апсиди ове цркве. Осим описа ове цркве по материјалу, изради и живопису, још је од ње прецртан

а) Основ и подужни пресек . . . . . . 1 лист

б) Источни и западни изглед с попречним пресеком и архитектурним детаљима . . . 1 „

9 Црква у Палежима.

Врло порушена црквица са фрагментима живописа. Црквица је описана по изради, материјалу и живопису. Осим тога узет је још од ње и основ . . . . . 1 лист

10 Црквина у Рецп.

Ово је до земље срушена црквица, која у свему подсећа на ону у Брезови. Само је описана у колико је нужно.

11 Црква у Дражинићима.

Она је позната у оном крају под именом „Николача“. Ова је мала богомоља не давно обновљена и представља, као и она у Врху, леп пример једне скромне црквице. Осим описа материјала и израде још је од ове цркве прецртан

а) Основ и подужни пресек . . . . 1 лист

б) Попречан пресек . . . . 1 „

12 Црква у Тепечима.

Јако порушена, и у шибљу обрасла црквица без икакве уметничке вредности. Ова црквица такође лежи на сеоском гробљу. Само је описана.

13 Црква у Жељезници.

Порушена црква са занимљивим распоредом олтарске стране, који опомиње на годовићску цркву. И ова црквица, која није била засвођена, лежи на сеоском гробљу. Осим описа по материјалу, изради и конструкцији, узет је од ове цркве

а) Основ и један детаљ . . . . 1 лист

б) Део подужног и попречног пресека од олтара 1 „

14 Црква у Косурићима.

Ово је мала, порушена црква на сеоском гробљу. Као речка, тако је и ова налик на брезовску цркву. Црквина је

ова без икакве уметничке вредности, пак зато је само описана по материјалу и изради.

15 Црква на Ушћу.

Такође мала и порушена црква на сеоском гробљу. У њој има остатака живописа из 17 века. Ова црквица и ако није од какве особите уметничке вредности, она опет представља једну лепу развалину, живописног изгледа. Осим тачног описа ове цркве по материјалу, изради и живопису, узет је још

а) Основ и попречан пресек . . . . . . 1 лист
б) Дводелни мраморни прозор на западној страни . . . . 1 „
в) Акварелисани перспективни изглед са северо-запада . . . . 1 „

16 Црквина у Лозну.

Ово је до основа порушена црква на сеоском гробљу. Црква је била мала и врло налик на ону у Косурићима. Иначе је без икакве уметничке вредности, и зато је само описана по материјалу и изради.

17 Црква у Јарандолу.

Врло мала порушена црква на једном брежуљку, на ком се сада не познаје гробље. Црква је налик на ону у Лозну. Описана је по материјалу и изради, а и основ је снимљен и премерен . . . . 1 лист

18 Црква у Побрђу.

Доста занимљива порушена црквица, која у нечем подсећа на Дражинић. Ова црквица лежи на сеоском гробљу.

Она је описана по материјалу и изради. Осим тога узет је од ње:

а) Основ и попречан пресек . . . . 1 лист
б) Подужни пресек . . . . 1 „

19 Црква у Шумнику.

Ова порушена и једва приступна црква лежи близу Ибра. Она се зове због оближег села и черењска црква. То је свакојако једна од већих цркава овога краја. По распореду основном могуће је, да је на овој цркви била кубола на тамбуру. У цркви има фрагмената од живописа, који доста опомиње на онај у Палежима. Иначе ова црква није по свом украсу, нити по изради од какве велике уметничке вредности. Осим описа материјала, израде и живописа, нацртан је још од ове цркве

а) Основ . . . . 1 лист
б) Попречан пресек . . . . 1 „

20 Црква у Баљевцу.

Порушена црква на сеоском гробљу. Ова је црква у свом основном распореду врло подобна оној шумничкој. У цркви има фрагмената занимљивог живописа, а особито лепих орнамената на потрбушју црквенских прозора. На цркви су допрозорници од белог мрамора, али доста оштећени од разорачких руку. Поред тог значаја, ова је црква још и лепа руина. Осим описа по материјалу, изради и живопису, узет је још од ове цркве

а) Основ . . . . 1 лист
б) Изглед јужне стране . . . . 1 „
в) Изгледи са источне и западне стране . . 1 „

г) Акварелисани перспективни изглед изнутра (недовршен) . . . . 1 лист
д) Полихромни орнаменти изнутра . . . . . 1 „

21 Црква у Брвенику.

Такође врло порушена црква на сеоском гробљу. Основ је ове цркве врло сродан са шумничким и баљевачким. Купола на тамбуру од чести је сачувана, али ће се и тај трошан остатак скоро срушити. У цркви има још остатака од лепог живописа на зидовима. Осим тачног описа материјала, израде и живописа, прецртан је још

а) Основ . . . . 1 лист
б) Попречан пресек . . . . 1 „
в) Изглед са западне стране . . . . 1 „
г) Изглед с јужне стране . . . . 1 „
д) Једна пруга полихромног орнамента . . . 1 „

22 Црква у Павлици.

У Павлици има две старе цркве, од којих се једна зове „нова“ и служи; а друга је „стара“ и порушена. Новој Павлици поклонио је пажњу најпре г. Каниц. Напротив ја сам предузео испитивање старе, још непознате павличке цркве. Ова црква има основни распоред, који врло опомиње на Дренчу. Стара Павлица има три апсиде на источној страни, од којих је средња тространа, а остале су полукружне. Црква има једну куполу на тамбуру. Сама пак купола као и обимни зидови порушени су. Унутарње површине од зидова показују још трагове од живописа, који је местимице још добро очуван. — Врло хрђаво време једва ми је допустило, да сам могао од старе Павлице прецртати основ, који сам по по његовим остатцима обновио . . . . 1 лист

Од нове Павлице, коју сам само прегледао, није било могуће ништа прецртати. То је остало за другу удеснију прилику.

23 Црква у Беоцима.

Ово је не давно обновљена црквица на сеоском гробљу. Она је без икакве особите уметничке вредности. У својој пак целини ова црквица доста опомиње на Дражинић. Осим описа по материјалу и изради, узет је и основ од ове црквице.. 1 л.

24 Црквина код Рашке.

На гробљу новоосноване варошице Рашке има нека мала црква, која је до темеља порушена. Ова црквица је далеко пре грађена, но што је гробље око ње смештено. Апсида је ове црквине од тако необичне форме, какву до сад још нигде не нађосмо; она је двострана, т. ј. образована од два права зида, који се на источној страни под неким извесним углом секу. Иначе нема ништа особитог на овој црквини, коју сам сâм прегледао једног дана, када је баш почела падати киша.

25 Краљева црква у Студеници.

Приморан кишовитим и облачним временом, склоних се у Студеницу у нади, да ће се време скоро пролепшати, пак да онда довршим још неке цртеже у Баљевцу и Брвенику, а нарочито да продужим прекинуто испитивање Павлице. Но у том исчекивању употребим дато ми време на испитивање краљеве цркве у Студеници. Ова необична црквица коју је саградио Стефан Урош, достојан праунук Немањин, — доиста је јединствени представник строго изведеног византијског строја. Црква има једну куполу на осмостраном тамбуру, која доминира целом грађевином. На источној пак

страни има црква три апсиде, од којих је средња тространа, а уз њу прислоњене друге две само су двостране. Цела је грађевина од пријатних, премда малих размера; али и као таква представља лепу архитектурну групу с пирамидалним израштајивањем. Изнутра је цела црква украшена лепим фрескама.

Од ове цркве, која је удесна, да пробуди у зналцу жив интерес, прецртао сам при облачном, кишовитом и хладном времену:

а) Основ . . . . 1 лист
б) Основ куполе с разделом кровова . . . . 1 „
в) Западни изглед . . . . 1 „
г) Источни изглед . . . . 1 „
д) Северни изглед . . . . 1 „
е) Богоматер с Исусом у акварелу . . . . 1 „

Свестрано пак описивање, цртање пресека с архитектурним детаљима и копирање лепог живописа ове цркве мораде остати за другу прилику, кад ће се моћи — ако Бог да — с више среће продужити овај посао, који може пред образованим светом достојно представити духовне способности српског народа.

Ситна уметност заступљена је занимљивим примерцима у богатој ризници величанствене студеничке лавре. Само пак определавање уметничке вредности свију оних, већином литургијских утвари, — морало је остати за други пут; јер летос се хитало, да се кратко време од два месеца употреби на испитивање осталих представника уметности, којима прети извесна пропаст од времена.

Од споменика световне (профане) уметности није се ове године ништа нашло.

То је резултат овогодишње двомесечне екскурзије, на којој је нацртано 38 листова, међу којима су 6 акварела.

Све горе побројане цртеже намерни смо јавно изложити на углед свој г.г. члановима Српског Ученог Друштва.

Завршујући свој извештај, сматрамо за пријатну дужност, да и овом приликом поновимо израз своје дубоке захвалности Српском Ученом Друштву, које ни ове године није пропустило потпомоћи нас, да могосмо верним цртежима, тачним примерима и свестраним описима сачувати неколико споменика уметности од пропадања. Трудним овим испитивањем нађена права уметничка вредност отачаствених споменика сигурно ће допринети к обогаћењу духовне ризнице српског народа. Далеки тај домашај, као и још ближа многострана практична вредност овог предузећа, које је хваљено друштво својим скромним материјалним средствима покренуло и потпомагало, — и ове су нас године живостно подстицали, да својим савестним и одушевљеним радом оправдамо оно поверење, којим нас је Српско Учено Друштво одликовало.

Свестни дакле оваквог свог рада, који је већ свију прошлих година стекао признање, — ми се одајемо праведној нади, да ће Српско Учено Друштво и у будуће подпомагати ово не само по њега частно, него и по Србију корисно испитивање споменика отачаствене уметности; јер у њиховом се саставу јасно огледа уметничка обдареност, а у извршењу техничко знање и занатска умешност, што укупно сачињава културну способност, која се даје употребити као јак аргумент за постигнуће давно заслужене боље екзистенције српског народа.

22. Октобра 1877 год.
у Београду.

Драгутин С. Милутиновић
АРХИТЕКТА И ИНЖЕЊЕР
РЕД. ЧЛ. СРП. УЧЕН. ДРУШТВА
М. Валтровић
АРХИТЕКТА И ПРОФЕСОР
РЕД. ЧЛ. СРП. УЧЕН. ДРУШТВА.

КРАТКА РАСПРАВА

ПРИ ОТВАРАЊУ

ПЕТОГ ИЗЛОГА СНИМАКА АРХИТЕКТОНИХ, ЖИВОПИСНИХ И СКУЛПТУРНИХ

14 Маја 1878 године.

Као што за дуго бијаше стари, теократски управљани Мисир уточиште високих, тајанствено гајених знања и уметности, чијим се ненадмашеним творевинама у служби религије још и данас свет диви, — тако и Стара Србија постаде у хришћанском средњем веку седиште моћног духовенства, којег поглавитим утицајем претвори се ова пространа област у један непрегледан храм свеколике уметности српске. Скоро у сваком тајанственом куту овог још затвореног храма, на чијим дверима азијска аждаја брани улазак посвећеном служиоцу уметности, — крије се од зналачких очију по који драгоцени споменик црквене архитектуре, живописа и скулптуре. Ови једва по имену, а камо ли по својој уметничкој вредности познати споменици јасан су доказ разнолике уметничке обдарености српског народа; но они су још и сведоци побожности и великодушја самих њихових оснивача, који знатно подпомагаху монументалну уметност давањем при-

лике, да се стварајући дух уметников достојном употребом овековечи. Владајући појмови о побожности у средњем веку били су управ основни узрок, што се негда у светлим, а сада мрачним и тајанственим кутовима Старе Србије могла гајити и развијати непојмљиво живосна уметничка делателност, коју дуго подржавâху читави нараштаји чистим одушевљењем загрејаних уметника. Једва су нам по гдегод сачувана имена ових смерних уметника, који с истинским предањем служише уметност; али зато на срећу преосташе бар чеда њиховог духа, оделовљена вредноћом њихових вештих руку у оним мраморним црквама, чије и урвине у својој свечаној тишини још моћно разглашују славу српских архитекта, и на далеко засведочавају културну висину Старе Србије у средњем веку.

Културна висина Старе Србије објашњава се најпре оним духовним особинама, којима се у опште одликује југозападно Српство. Те су особине упутиле становништво, да се користи, осим плодности земље, — још и богатством домаћих рудника, чија се блага са мање више умешности почеше претварати у занатске производе. Занимање пак са занатима стварало је на урвинама римских културних центара нове српске општине с имућним грађанством, које се већ и својим занимањем тешње везивало за своју отачбину. О самој суштини, као ни о унутарњем животу ових општина још није могуће добити прави појам.

Но ако су и мимо овог приметни какви утицаји стране културе, то они могу само имати узрок у односају Старе Србије к најобразованијим земљама средњевековне Европе. На име је географски положај доводио Стару Србију на истоку у непосредни додир с византијским земљама, а на западу с Италијом преко српског и млетачког Приморја, које је и само било дуго изложено струји италијанске културе. Осим тога нису могли бити без утицаја ни сами односаји,

што их особито живо подржаваху Немањићи са западом и истоком у политичким и црквеним питањима. Ови су односаји постајали трајни срађањем куће Немањића са знатнијим династијама оног времена. Најпосле и додир с оним многим феудалним државицама, које латинско-крстоносним походом основаше западњачки витези на развалинама византијске царевине. Све ове околности могле су дакле лако допринети, да се у Старој Србији развијала култура, која се није јако разликовала од оне у другим земљама тадање Европе.

Сам културни ступањ Старе Србије сведоче они занимљиви остатци средњовековне књижевности, који се сачуваше до наших дана. Они су већином духовне садржине, али има их и световне, као што су: разне повеље, летописи и животописи владара. Ма да више пута ови летописи и животописи показују местимице развучено причање простих и мање важних ствари, — ипак се одликују живим стилом и поетском дикцијом.

Много важнији, премда и мање познати су споменици црквене архитектуре. Цркава и монастира, од којих су неки од скупоценог градива, а раскошном скулптуром и одабраним живописом украшени, — има по питомој Старој Србији свуда расутих као китњастих цветића по мирисној пољани. Али осим њих налази се још градова, дворова и мостова. Сви ови споменици архитектуре засведочавају поред уметничке обдарености још и висок степен техничког знања, а својом израдом доказују у једно и велику умешност грађевинских занатлија. По колика је управ сама уметничка вредност ових споменика, то још није зналачки оцењено. Али да је свакојако велика, то се даје закључити из извештаја разних очевидаца, који говоре с удивљењем нарочито о споменицима црквене архитектуре. На жалост и српску штету још није могуће доћи испитачу уметности до тих прикриве-

них драгоцених творевина. Па и кад би се радознао испитач срећно провукао у Стару Србију, те пошао разгледати остатке уметности по њеним неприступним кутовима, у које још није ступила нога зналчева, — помутио би му на први корак свако уметничко уживање онај страхотно тежак гробни задах, што би га задахнуо из нагло отворених, а давно затворених Србину светих простора; — угушио би га распирени дебели прах од иструнулих чувара, који у обрани својих поноситих споменика гомилама попадаше; — обхрвала би га на мах наваљујућа оживљена успомена на прослављене велике владаре, опште поштоване архипастире, неумрле јунаке, заслужне државнике и високо цењене уметнике, — све саме неуморне раднике, који заједничким трудом ствараху моћну и поштовану државу без икаквог помишљања, да сви граде онај велики маузолеум, у који се на судбоносан Видов-дан положило уморено средњевековно Српство на вечито одпочиваље. Стара Србија постаде од тужног косовског догађаја земља паметодостојних успомена и славне прошлости српске.

Није дакле никакво чудо, што ова историјски значајна српска област, која негда моћно утицаше на судбу балканског полуострова, — још и данас развија неку чаробну и тако дуготрајну привлачну силу на сво Српство, да јој се неможе одолети; нити пак може изненадити она оправдана чезња зналаца за оноликим прикривеним архитектурним споменицима, који као размештени саркофази у велико-српском маузолеуму хране по какав преостатак духовне моћи и културне величине Старе Србије у средњем веку.

С тога у намери, да испитујемо споменике црквене архитектуре из 12 и 13 века, који се распростиру као изданци старо-српске архитектурне школе и у југо-западне крајеве наше лепе отачбине, — кренемо се ја и мој друг г. проф. Валтровић у студенички срез. Овамо нас је упућивала да-

леко северно на утоку Иброве у Моравину долину истакнута Жича, која примамљује и задовољава испитача, показујући му одма и пут у велику припрату оног још већег храма српске уметности, чија је садржина још нерешено уметничко-историјско питање. У обиму овог краја наше још непроучене отачбине, где су Студеница и Градац два светла представника српске уметности 12. и 13. столећа, — бејаше се ограничило наше летошње, а пре две године прекинуто испитивање освештаних споменика црквене архитектуре, за које се осећао српски народ и у својој највећој невољи магичним узама привезан.

Већ 1875 год. похођени студенички срез испунио нас је надом, да ћемо у њему наћи можда и на старије представнике црквене архитектуре, но што су они из 12. и 13. века. Ми смо летос доиста и налазили старе црквено-архитектурне споменике, али они не представљаху онакав ступањ развитка уметности, нити богатство њихових издашних оснивача, како се огледа у велелепној Студеници и необичном Градцу, где је на оба места без сумње морало бити дуже време гајилиште уметности. Али из ових центара као да опет није потицала уметност у каквим особито приметним струјама, што показују остатци архитектуре, живописа и скулптуре у ближој или даљој околини. Том ће бити узрок ако не малаксалост у грађевинској предузимљивости, а оно јамачно смањено благостање, које се безусловно изискује за гајење уметности. Многе по целом срезу растркане цркве већ својом маленошћу и скромношћу материјала доказују, да нису постале краљевском издашношћу Немањића, као што су Студеница и Градац. Оне ће по свој прилици бити, пошто су на гробљима, задужбина сиромашније велике или мале властеле, која их је пограднла себи као надгробне цркве. А као такве нису баш ове цркве ни морале бити велике.

Међу овим летос испитаним црквицама има и таквих.

које су постале у време турског господарства, особито кад се ово после косовске победе почело све више ширити над нашом отачбином. Цркве из овог времена падају у очи својим маленим размерама и утонутошћу у земљу. У њих се обично силази на неколико степена кроз западна врата. Врло лако је могуће, да су за време турске владе неке овакве скромне богомоље постале трошком сиромашних сеоских општина, а као такве јамачно су биле мирске парохијалне. Друге пак од ових црквица, што су поред великих монастира (Студеница, Жича, Градац), и за које народ обично прича, да су грађене пре велике цркве, — валда тада постадоше, кад је велика црква порушена стајала, коју су навалившн Турци у првом свом фанатичком беснилу разорили. А да се неби побожан народ са свим отуђно од разорене велике монастирске цркве, – могли су поједини вративши се калуђери подизати овакве мале привремене богомоље, после којих је обично следовала општим прилагањем предузимана обнова блиске црквине. Највише је ваљада саграђено оваквих црквица после извршеног гоњења злогласнога Синан-паше, који је беснио у другој половини 16. века поглавито против српских светиња.

Мало теже је објаснити узрок, из којег се у неким селима налазе по две или више оваквих скромних богомоља. Да ли зато, што сваки сеоски крај или заселак по свом ужем домољубљу, а у дубокој побожности жељаше имати и своју засебну црквицу; — или с тога, што су архијереји рукополагали многе свештенике с намером, да ови сачувају пропадајуће хришћанство, пак им је градио побожан народ овакве црквице можда на оним местима где је некад св. Сава као архимандрит студенички градио камене и дрвене цркве, а кад год и само крст постављао, као што веле Теодосије и Доментијан; — или најпосле зато, што се побожан народ мислио удворити Творцу и добити опроштај за прадедовске

грехе, који му наметоше турски јарам, — то су све отворена питања, на која се сада још неможе одговарати. Толико пак за сад као вероватно изгледа, да су оваке црквице постајале у простору времена од друге половине 15. пак до завршетка 18. столећа.

На некима од ових незнатних црквица, при свој њиховој скромности у материјалу, размерама и декоративном накиту, — ипак се још сачувао неки траг негдашње грађевинске технике и каменотесарске умешности. На име се ова последња огледа у оном правилно отесаном и лепо састављеном олтарском зиду порушене цркве у Жељезници. Такође правилан и чист тесачки посао види се на оним каменим луковима од тврдог пешчара, што појачавају јужно и северно платно, која носе свод над целом црквом у Побрђу. Чиста и брижљива израда белог мрамора огледа се на довратницима и допрозорницима једно - и дводелних прозора на црквама св. Николе у Баљевцу и Ушћу. Но при свем том ова брижљива израда студеничког мрамора ипак непоказује слободну и сигурну тесачеву руку, којој се дивимо на Студеници и Градцу.

Што се пак тиче архитектурних мотива, они нам показују разноликост у равнородном, а у нечему и сродност ових црквица са српским споменицима из најбољег времена.

На име се примећује скоро свуда полукружна алтарска апсида; она је обично с поља глатка. Редко је кад полукружна апсида украшена са лизенама, спојеним већим полукружним луковима, који мотив пријатно оживљава иначе глатку апсидину површину, давши јој ритмичком изменом светлости и сенке живостан рељеф. Овако је изведена само олтарска апсида на цркви св. Николе у Баљевцу, где су још и све три остале површине платна оживљене истим слепим луковима, какви се налазе још и на цркви у Шумнику. Црква краља Милутина у Студеници такође показује овај исти

мотив. Само на старој Павлици и краљевој цркви има тространа олтарска апсида.

Храм је обично дугуљаст, а његова средина је неки пута маркирана куполом.

Свод, којим је покривен већи број ових црквица, обично је полукружан (цилиндричан); но негде је и шиљаст, као н. п. у Савову, Дражинићу, Врху и Ушћу. Поред оваквог свода имају неке цркве још и куполу на осмостраном (краљева црква) или цилиндричном тамбуру (Брвеник, Павлица) који су осветљени уским полукружним прозорима.

Врата су на свима старијим црквицама четвороугла, над којима је полукружно поље. Само на црквицама у Врху, Дражинићима, Жељезници и Милпћима поклопљена су врата сегменталним надвратником.

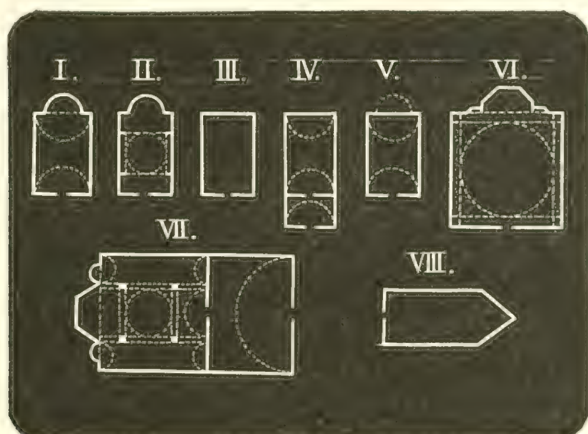
Прозори су на старијим црквицама полукружни; има их и врло уских четвороуглих прореза, но ови су доцнији. Али има полукружних прозора, који су по среди подељени једним стубићем. Оваквих дводелних прозора од белог мрамора има на бањевачкој цркви. Штета је само, што су стубићи на среди прозора насилно избијени, те се о њиховом облику неможе ништа поуздано дознати. Само њихове заоставше, с прозорским банком једноставне базе показују слабе и плитке профиле, без полетног потеза и енергије у цртежу. Овај мотив дводелности очевидно подсећа на лавру и краљеву цркву у Студеници.

Исти мотив дводелног прозора налази се и на црквици св. Николе на Ушћу, само с том разликом, што су овде форме лукова већ шиљасте. На западној фасади још је добро сачуван овакав један прозор од белог мрамора, који даје с беломраморним довратницима и остатцима негдашњег живописа на зиду особито лепо бојадисану слику од ове црквене развалине. Неки пак растурени надпрозорници од белог мрамора

показују, да су остали прозори били једноделни са шиљастим луком.

Што се није могла исцрпити плодовитост уметничковог духа у архитектурним детаљима ових, по својим размерама и материјалу веома скромних црквица, — то се она опет изразила у оним разноликим распоредима основа, каквих ни у самом Градцу ни Студеници не налазимо. С тога се могу све ове цркве по њиховом основном распореду свести на следећих осам образаца:

I. Дугуљаст или лађаст храм с полукружним конхом, без припрате и куполе. (Види I.).

По овој као најобичнијој шеми саграђено је највише цркава, и то: Батина, Брезова, Милићи, Савово, Врх, Палеж, Река, Дражинић, Тепечи, Косурић, Ушће, Лозно, Јарандол, Побрђе. По свој прилици спадаће овамо и црквица у Беоцима, која је пре неких година оправљена, те том приликом ваљада и добила своју садању тространу апсиду.

II. Дугуљаст храм с полукружном апсидом, без припрате али с куполом, која се диже на осмоуглом и округлом тамбуру, што почива на четири из северног и јужног зида испадајућих ступаца. (Види II.)

Овај распоред оличен је: у Баљевцу, Шумнику и Брвенику. Све три су ове цркве на блиском одстојању једна од друге, пак је ласно могуће, да ако нису од истог мајстора, а оно је најстарија од њих (Баљевац) служила као узор при грађењу осталих.

III. Дугуљаст четвороугли храм без икакве с поља изведене олтарске апсиде, без куполе и припрате, са или без свода. (Види III.)

Овамо спада Жељезница, која има у дебелом источном зиду три с поља неприметне нише, од којих је средња највећа и садржи узидану олтарску трпезу. Из нутра је био отворен кров на цркви тако, да се могло у њега видити, као што је на старохришћанским василикама. Овај особени строј цркве нисмо до сад још нигде нашли.

Такође спада овамо и мала црква тако звана Испосница, која има у источном зиду само две нише, али је покривена коритастим сводом.

IV. Дугуљаст четвороугли храм без икакве с поља видне олтарске апсиде, али с две нише у источном зиду, с припратом и полукружним (цилиндричним) сводом.(Види IV).

Овамо спада једина црква у Годовићу.

V. Четвороугла, цилиндричним сводом покривена надземна гробница, у коју се улази кроз западна вратанца на степене. Над овом гробницом диже се исто толико дуга и широка капела, која има на источној страни полукружну олтарску апсиду, подигнуту на једној хоризонталној плочи, што као конзол излази из зида високо над земљом. Капела је такође полукружним сводом покривена, а цела јој је западна страна тако отворена, да се унутра види. (Види V.)

Јединствену ову мисао за надгробну капелу нисмо до сад нигде нашли, осим на гробљу села Доца. Из заосталог навлашквареног записа види се, да се обновио овај храм у

дане деспота Ђурђа. У време ове обнове могуће да је призидана и припрата, која је сада порушена.

VI. Квадратан храм без припрате, који на источној страни има пространу апсиду, уз коју се с југа и севера још две двостране прислањају. Над целом црквом подиже се на четири појаса, који се опет на четири конзола ослањају, — витка купола с осмостраним тамбуром. (Види VI.)

Ова шема строго византијског строја такође до сад није нађена на другом месту, осим краљеве цркве, коју је саградио у Студеници краљ Милутин, побожан оснивач далеко чувене Грачанице. Краљева црква има дводелне полукружно-узвишене прозоре и первазе од белог мрамора. Цела је ова тек први пут снимана црквица од пријатних, премда малих размера, но и као таква представља лепу архитектурну групу с пирамидалним израшћивањем. Над целом овом витком грађевином доминира купола.

VII. Дугуљаст храм с припратом и три апсиде на источној страни, од којих је средња тространа и највећа намењена олтару, а уз њу јужно и северно прислоњене су полукружне. У средини храма диже се на четири ступца с луковима и латицама (пандантивима) купола на тамбуру. (Види VII.)

По овој шеми саграђена је стара, још непозната црква у Павлици. Она је јако порушена, те представља доста занимљиву развалину. Нова пак Павлица позната је уметничком и научном свету публикацијом г. Ф. Каница, који је држи за прототип старосрпске цркве.

VIII. Дугуљаст храм без припрате с оштроуглом апсидом, поставшом од продуженог северног и јужног платна, која се источно секу. (Види VIII.)

Ова чудновата шема налази се остварена у једној малој, до земље срушеној цркви на гробљу варошице Рашке. Незна се, да ли је била ова црквица, у коју се на неколико степе-

ница са запада силазило, — сводом покривена, или је имала из нутра отворен кров као црква у Жељезници.

Неда се порећи да ове црквице, макар што неким мотивима подсећају на сродство са бољим споменицима, — ипак већ представљају опадање архитектуре у односу смишљања и техничког извођења. Пак опет и као такве заслужују ове многобројне црквице озбиљну пажњу испитивачеву зато, што ће оне бити по свој прилици творевине домаћих архитекта, каквима су се могли послужити њихови сиромашни ктитори; јер не имајући новаца за скупоценије градиво и већи уметнички накит својих задужбина, они наравно нису ни помишљали на дозивање страних уметника, које је требало и пристојно наградити. Само богати и чувени владари из куће Немањине могоше за своје многобројне и великолепне задужбине дозивати са стране чувене уметнике, кад таквих неби налазили у својој земљи. О дозивању страних уметника у Србију прича једини Теодосије, да се св. Сава заузимао за довршење Жиче; а почем је црква велика и неописана била, то „... **свєтын бѣшє мрамориикы и пишоущтихь сь собою оть Коньстаньтина града приведь**, — што никако не искључује могућност, као што у осталом и цео основни распоред показује, да је сам план за цркву могао начинити какав српски архитекта, а не баш грчки. За друге какве са стране дозиване уметнике за сад се барем незна, почем историја грађења појединих већих цркава лежи још затрпана у вековном забораву.

Да је пак и у српским земљама средњег века могло бити архитекта за велике послове, те их није требало са стране дозивати, то се даје предпоставити. Јер од куд на једанпут на Студеници изнешена онако сјајна грађевинска техника, онај одабрани укус и фини уметнички осећај, да иначе још пре Немање није морало бити какве цветајуће архитектурне школе, о којој ми сад наравно ништа незнамо,

почем не познајемо њене ваљада још постојеће но растурене споменике? Студеница је можда један од крајњих резултата дугог уметничког приправљања те непознате архитектурне школе.

Из 14. века имамо већ позитивних доказа о том, да је у српској земљи било не само архитекта од велике уметничке обдарености, него и вештих грађевинских мајстора. Тако Григорије Цамблак, животописац Стефана Уроша III, вели, да за грађење славних Дечана краљ „**повелѣвааше камено-сѣчьцемь прiити, и оть поморьскыихь градовь начельникы зданиꙗ томоу прѣдьставити**“. Ови каменосечци, који су се својим вештим радом овековечили, били су јамачно из српских земаља, јер им краљ неби могао заповедити да дођу. А да су и „начелници“ били из српске државе, о том нас убеђује срећом сачувани запис на Дечанима из кога се види, да Фрад Виде, мали брат, протомајстор из Котора града краљева сазида овузи црков... сазида се за 8 годишта, и доспела је са васем црков 1335. Архитект високих Дечана био је дакле бокески Србин из самог Котора; но он је још био и монах западне цркве од реда миноритског; а црква се градила од 1327—1335 год. Наш фра Виде морао је већ бити гласовит архитекта, кад му је краљ поверио грађење своје величаствене задужбине, у којој се заједнички овековечише: краљевско великодушије, српска уметност и занатска вештина.

Као што у западно-српским крајевима фра Виде сјајно одпочиње 14 век у историји српске архитектуре, тако га у источним пределима завршује други са свог плодног рада чувен српски архитект. То је љубостињски протомајстор Раде Боровић, ког је народна песма ваљада не без основа под именом „Раде неимар“ довела у свезу са зидањем Раванице. Раде је врло знатан архитект у нашим крајевима, јер он је управо основао ону карактеристичну школу китњасте и гра-

циозне архитектуре с особитим основним типом, која је баш у Србији оставила своје најлепше представнике у Калинићу, Љубостињи, Раваници и Манасији. Последоватељи овог многозанимљивог архитекта јамачно су још дубоко у 15. веку продужавали исти правац архитектуре не само по Србији, него и по Срему, а ваљада и по суседној Румунији. Да ли је наш Раде био Бокељ из Котора или Новог, пак ваљада савременик и као такав у буди којем сношају са оцем Видом, — то се за сад још неможе знати; али је лако могуће, јер је то име тамо доста распрострањено. И сувише су к томе још и данас Новљани једини зидари и каменотесари за сву ближу и даљу околину. Свакојако о Раду, Виду и још другим непознатим мајсторима моћи ће дати објашњења тек само проучавање тамошњих споменика, а особито брижљива архивска истраживања.

Као што у опште монументална архитектура непојављује се, без да јој неслуже посестримске уметности скулптура и живопис, које тада допуњују уметничку вредност саме архитектурне творевине, тако и на споменицима средњевековне српске црквене архитектуре. Прошлог лета испитане црквице са њиховом сиромашном архитектуром истина не показују ништа од скулптираног орнаменталног или фигуралног украса, али зато је опет живопис у њима обилно заступљен. Међу овим 26 цркава има их 13, које на својим зидовима сачуваше још толико мањих или већих остатака од живописа, да је довољно за увиђање карактеристике и оцењивање њихове уметничке вредности. Испитани ови преостатци живописа групирају се у две поглавите живописне школе, које нека су овде кратким и маркантним потезима прегледно карактерисане.

Милићи, Савово, Палеж и Шумник образују једну школу живописа. Он показује строг цртеж појединих фигура у мирном положају. Пропорција људског тела правилна

је. Фигуре, а нарочито гужве од њихових одећа пластично су моделиране. Колорит је јасан и прозрачан, али у целини немирно-шарен. Техника је у наношењу боја сигурна, но не увек брижљива. Фигуралне композиције непоказују онакав цртеж, какав би одговарао замишљеном покрету тела, те тако се примећује у целини неко крутило и дреност.

Црквица у Милићима има ваљада најстарији живопис ове врсте. Он је од 1631 год.

Друга је школа заступљена живописом из краљеве цркве, Годовића, Брвеника, Баљевца и Ушћа.

Цртеж врло тачан и мек, нарочито у појединих достојанствених фигура, које су још и лепо пропорциониране. Пластика је природна и брижљиво изведена како у главама, тако и у драперији. Живописачка је техника особито савршена. Колорит је дубок, топал, провидан и тако хармоничан, да цео живопис због посредујућих средњих тонова добија неку чаробну нежност. Напротив цртеж у композицијама од многих фигура није онако природан, као што је у засебним фигурама; цртеж је крут и доста дрвењаст, чим ваља изразити жив телесан покрет у каквом необичном положају. Много бољи је цртеж у фигуралним композицијама, које представљају какав тих и свечан спровод.

Ову школу најдостојније представља елегантан и драгоцени живопис краљеве цркве, који се може такмити с оним најбољим испод жичке куле. Овај живопис биће ваљада најстарији у оној околини.

Најближи су му они дубоко бојадисани, ма нешто и хладније удешавани остатци живописа порушене цркве у Годовићу. Такође му је врло сродан и живопис у порушеној цркви брвеничкој, али ни живописни остатци у Баљевцу и Ушћу неудаљавају се много.

Нешто различитији од живописа обе карактерисане школе налази се у вршкој цркви, за коју вели невешто уре-

зани и загонетни запис, да је саграђена 1799 г.; но она ће бити по свој прилици знатно старија, пак је само оне године оправљана. У њој је живопис олтарски друкчији од оног у цркви. На име живопис у олтару с правилним и нежним цртежом, топлим прозрачним колоритом и брижљивом техником много је бољи од онога у цркви, који са својим грубљим цртежом, хладним и непрозрачним колоритом представља брз декораторски рад. Овај живопис јамачно је познији од оног олтарског.

Живопис у олтару једва се разликује, јер је у нечем потавнио, но још више због велике тавнине доста подсећа на Благовештење код Страгара, али као да му је цртеж бољи а израда још брижљивија.

На млађи и лошији живопис из ове цркве опомиње онај у Испосници са својим грубим премда слободним цртежом и у опште дубоким, али непрозрачним колоритом. Он је старији од године 1768.

Осим овог фигуралног живописа, што га има по некима од испитаних цркава, налази се још и полихромног орнаментског украса од великог интереса. Тако краљева црква храни неке особите врежасте, врло ситно компоноване орнаменте, какве иначе нигде нисмо нашли. Осим ових има још у истој цркви и оних тракастих пруга, какве смо нашли у неисцрпимој орнаменатској ризници Жиче. Али највећу богаштину особених орнамената сачувала је без сумње баљевачка црква. Ту превлађују мозаички мотиви као и у припрати Жиче. Крстови, кругови, палмете и преплети од трака у дубоким живим бојама, — то су елементи баљевачке орнаментике. Подобну врсту орнаментике морао је имати и Брвеник, где се сачувала само једна пруга од крстова у две боје. Сви ови орнаменатски остатци укупно доказују, да су живописци српских цркава били вешти орнаментисте.

Из ове разнородности нађеног и испитаног уметничког

материјала даје се закључити, да у средњевековној српској уметности већ није владало оно стереотипско репродуцирање уобичајених типова или композиција, услед чега је морала наступити тобоже стагнација, какву у опште налазе у византијском живопису сви писци историје уметности. Владајуће ово мњење једнострано је изречено само на основу познавања минијатура по грчким рукописима неких европских библиотека, — али без икаквог познавања византијских фресака, о којима се логично тек закључивало да су ропски изведене по руководству к живопису (*Ερμηνία τῆς Ζωγραφικῆς*), што га је Дидрон нашао у Светој Гори. По надам се, ако Бог да среће и здравља, да ћемо у току нашег даљег испитивања све више доказа прибавити о неоснованости постојећег мњења о суштини византијског живописа, — нарочито пак, да се то мњење неможе безусловно односити и на стари српски живопис.

Необична важност споменика средњевековне архитектуре не само по историју уметности, него и по културну, јер из зиданих споменика чита зналац и свестрану духовну моћ једног народа, — почела се тек у нашем веку увиђати, што је подстакло на сачување, достојно оправљање, уметничко испитивање и публицирање тих драгоцених доказа произвођивости свежег духа у хришћанском средњем веку. Скоро сви образовани народи Европе, мање — више радише на испитивању својих архитектурних споменика средњег века, који је много његових особина предао новијем времену, те их је оно сприопштило најновијем. Добивени пак резултати много су допринели, да се у историји уметности хришћанска епоха попуни. Но при свем том остало је још осетне празнине, коју да испуни позвана је најмање позната византијска уметност, чији се утицај на далеко осећао у хри-

17*

шћанској Европи. По и у том познавању, благодарећи неколицини европских научењака, који су поглавито неке византијско-архитектурне споменике испитали, — учињени су знатни кораци напред. Али шта је српски народ, примивши већим делом из Византије хришћанство, а с њим и уметност, — под утицајем исте створио, то се за доста још незна; јер споменици српско-византијски једва су по имену познати, а камо ли да су и зналачки испитани и публицирани. При свем том ипак се по нешто у разна времена публицирало, особито од споменика српске црквене архитектуре.

Најстарији рад овог рода биће ваљада онај редки бакрорезни табло од Дечана, што га је у половини 18 века издао неки зограф (Жефаровић?) патријарха Арсенија IV. у Бечу. Овај стари нацрт опомињем се, да сам 1863 год. видео у манастиру Раковици; у њему је са северне стране представљен изглед величанствене задужбине побожнога краља Стефана Уроша III. Око 1845 ова је слика изашла наново литографисана у Бечу. Канда је од истог зографа био и онај изглед с југа од Немањине Студенице, што га је 1839 г. прештампала српска влада у Бечу. У Враћевшници сачувана је из двадесетих година 19 века још недовршена таблица, на којој је у перспективном изгледу представљен исти манастир. Такође је дрворезом представљен и распрострањен изглед Немањиног Хилендара у Св. Гори. У педесетим годинама изашао је у Београду неки литографисани табло са изгледом високих Дечана. А 1856 г. литографисан је у Београду изглед пећске патријаршије. Ваљада ће из овога времена бити и онај изглед, што представља манастир Сретење у Овчару. Сећам се, да је у истим годинама изашао и један српски календар, који је био украшен дрворезним изгледима фрушкогорских манастира. Али између свију ових таблоа биће најукуснији онај од Манасије, што га је цртао 1858 год. г. Стеван Тодоровић.

Осим ових снимака од појединих црквено-архитектурних српских споменика, који су без икаквог објасњавајућег текста изашли, има од неколицине путника из двадесетих година пак до најновијег времена описа појединих, или читавих група српских манастира из разних крајева. Но ови описи излазили су опет без икаквих цртежа, који су неопходно нужни за објасњење представљених грађевина.

Први, који се поред описа још и цртежом почео служити при изношењу српских уметничких старина, — то је живописац Димитрије Аврамовић. Он се био одао на проучавање српске уметности, те је зато ишао о трошку српске владе у Свету Гору (1845 г.), мислећи тамо упознати се са уметничком школом, која је у средњем веку на српску уметност осетно утицала. Резултате својих светогорских студија, који су само изнели српску старину и неке непознате историјске документе, али ништа од буди које српске уметности, — публицирао је Аврамовић у своја два дела: „Описаније древности српских у Св. Гори" и „Света Гора са стране вере, художества и повеснице". По свом повратку, мислећи да је већ довољно студија учинио у Св. Гори за разумевање и саме српске уметности, — почео је Аврамовић путовати по Србији по свој прилици у тој главној намери, да проучава стари српски живопис; јер из архива министарства просвете види се, да је он био у Манасији и Раваници, у којој последњој му се особито допао живопис ваљада с тога, што је то био први виђени. Даље се види још и то, да је Аврамовић у оба похођена манастира нешто и цртао; али шта је то управо било, и где су се дели ти по свој прилици у контури изведени цртежи, — то се на жалост неможе сазнати. Покрет од 1848 год. прекинуо је Аврамовићев мио рад, приморавши га на цртање оних познатих карикатура, које су га стале доста неповољности и новчане штете.

Све ове побројане графијске и писмене публикације,

које се баве старом српском црквеном архитектуром, — могу задовољити велику публику, побуђујући у њој патриотске осећаје и пијетет према светињама, које цео српски народ поштује; али никако не могу послужити зналцу као довољан материјал за озбиљно оцењивање уметничке вредности описаних цркава, од којих се неизносе ни основни распореди, ни конструкције, ни свестрани изгледи, а камо ли још и нужни архитектурни детаљи.

У испитивању српских црквено-архитектурних споменика средњег века тек се у новије време напред коракнуло. Та заслуга припада г. Каницу. Он је приликом свог путовања по Србији ради својих етно- и картографских студија, мимогред прецртао и описао неке од старих српских цркава. Прикупљени уметнички материјал за познавање српске црквене архитектуре изложио је чувени путник у свом познатом делу „Византијски споменици по Србији". Истина, да је овим делом најпре обраћена пажња научног света на непознату српску архитектуру; али у једно је и његова жалосна заслуга, што је изнесеном невештом рестаурацијом жичких купола навело проф. Унгера у Гетингену — иначе великог познаваоца византијске уметности — да у српској црквеној архитектури налази утицаје чак из Јерменске. Иначе је заслужни познавалац балканског полуострова још и у другим својим списима говорио о српској уметности; но ту има изражених мњења, која ће морати исправку претрпити.

У најновије се време одважило и Српско Учено Друштво на испитивање споменика средњевековне уметности по Србији. Године 1871 понуђен је тај частан, али тежак посао г. Валтровићу и мени. Ми смо се тога посла примили и савесно га вршили с непромењивом преданости и једнаким одушевљењем за сво време од 1871—77 год. Штета је само, као што смо увек наглашавали, — што смо имали преко године тек по два летња месеца (Јул и Август) за рад; јер

и од то мало датог нам времена отпадало је више дана на путовање или и на кишовиту погоду. При свем том овде изложен уметнички материјал — осим прикупљених грађевинско-историјских података и других нужних описа — прикупљен је за 10 месеци без икаквих других помоћних модерних сретстава, осим руке и ока.

У овом свом раду обзиремо се — различно од досадањих једностраних испитача — подједнако на архитектуру, живопис и скулптуру; јер нам је крајња мета, да издамо дело, које би постало права ризница свеколиког уметничког блага српског народа. Ово дело било би једини извор за историју српске уметности, а као таквом ваљада му се неће моћи одрећи научна вредност.

Брижљивим описивањем, тачним снимањем и свестраним премеравањем могу се још сачувати архитектурни споменици од претеће им пропасти. Јер ако се нека уметнички важна или историјски значајна грађевина због немара или другог узрока сруши — ту су онда барем верни снимци од њеног распореда, унутарњег склопа и архитектурног украса. Споменик архитектуре не пропада дакле са свим.

Осим тога добија се испитивањем споменика архитектуре прави појам о уметничкој способности, техничком знању и занатској умешности, што све сачињава неоспорну духовну моћ народа, који је те споменике подигао. А народи, који такве доказе о себи могу изнети, — то су културни. Непомичним споменицима архитектуре доказана културна моћ оних народа, који се с правом боре за достојнији положај, — јамачно неби било излишно сретство за постигнуће жељене мете и поред најбољег оружја или за доста доказане ратничке вештине.

Најпосле што је до сад и оволико урађено на испитивању монументалне уметности по Србији, сматрам за дужност изјавити Српском Ученом Друштву у име самог предузећа

најтоплију благодарност, која му с правом припада; јер оно није само поклањало најживље саучешће, него је поред својих скромних сретстава још и новчано подпомагало овај рад, који Србији само части и уважења доноси, — ма што се оваква уметничко-историјска испитивања у другим земљама на државни трошак предузимају и извршују. И по томе неби ни по Србију недостојно било, кад се иначе у свачем труди да неизостане за осталим цивилизованим државама, — ако би у овом испитивању споменика уметности сматрала земаљску и народну част, почем је овај посао до сад српским трошком предузиман а знањем и уметношћу отачаственом извршиван. Пак кад би Србија при таквом схваћају овог предузећа жртвовала нужна сретства и поклонила своју моћну заштиту, да се што пре прикупи и публицира још непознати уметнички материјал, — то би она достојно изданим уметничко-историјским делом не само образованом свету доказала своје поштоваље и чуваље драгоцених уметничких творевина, него би у једно поставила приличећи споменик својим синовима, који се у испитаним црквама приправише да погину у светој борби за ослобођење своје подјармљене браће.

Драгутин С. Милутиновић
АРХИТЕКТА И ИНЖЕЊЕР
РЕД. ЧЛ. СРП. УЧЕН. ДРУШТВА

К ЧЛАНКУ

О КАТАЛОЗИМА ПЕЋСКИХ ПАТРИЈАРАХА

У ГЛАСНИКУ XXIII, 240—252.

У „Чтенія въ императорскомъ обществѣ исторіи и древностей россійскихъ при московскомъ университетѣ 1876“ књ. 4-а, приопштио је познати руски канониста А. С. Павлов „Грамату цариградског патријарха Јеремије I. о присаједињењу српског патријархата охридској архијепископији“, по препису XVII. века. Рукопис у ком се та грамата нашла, страдао је јако од влаге; но исквареңа чрез то места у грамати обновљена су трудом издаваоца и означена су заградама. Грчком тексту додан је руски превод грамате а претпослано је неколико речи ради објашњења. Како књижевнику нашем није лако доћи до поменутих Чтенија, то мислим да ће важностречене грчке листине за историју наше цркве оправдати препечатање њено и руског превода у овом органу Српског ученог друштва.

Грамата та гласи у оригиналу и у поменутом преводу овако :

Ἱερεμίας ἐλέῳ Θεοῦ ἀρχιεπίσκοπος Κωνσταντι-

Іеремія, Божіею Милостію Архіепископъ Константино-

νουπόλεως, Νέας Ῥώμης, καὶ οἰκουμενικὸς Πατριάρχης.

Ἦν μὲν ἄρα προσῆκον [ὁ]μοῦ καὶ δίκαιον, τὸ τὰ καλῶς ἀπ' ἀρχῆς νομοθετηθέντα τε καὶ πραχθέντα [εἰς τὸ] κῦρος ἔχειν ἀεὶ καί βέβαιον,[1] *καὶ [μ]ὴ μετακινεῖσθαι παρὰ τ[ῶν] ὕστερον, μηδὲ δικαίου προφάσει [τινὸς ἀνα]τρέπειν πράξεις συν[οδικὰς] καὶ Πατριαρχικὰ καταλύειν [προστάγ]ματα. Ἐπεὶ δὲ τοῦτο συμβαίνει πολλάκις γίνεσθαι τῇ τῶν πραγμάτων μετα[βο]λῇ, πάλιν ἡ πατριαρχικὴ ἀναθεώρησις ταῦτα διευθετεῖ καὶ εἰς τὸν τοῦ δικαίου τόπον ἀποκαθιστᾶ, [κα]θώσπερ καὶ αἱ συνοδικαὶ ἀποφάσεις διακελεύονται. Ἐπεὶ δὲ ἄρτι καὶ ὁ μακαριώτατος Ἀρχιεπίσκοπος τῆς Πρώτης Ἰουστινιανῆς, ἤτοι τῶν Ἀχριδῶν, ὁ ἐν Ἁγίῳ Πνεύματι ἀγα[πη]-*

града, Новаго Рима, и Вселенскій Патріярхъ.

Было бы, конечно, и прилично и справедливо, чтобы отъ начала прекрасно узаконенное и устроенное всегда сохраняло свою силу и твердость и не измѣнялось позднѣйшими (обстоятельствами), и чтобы подъ предлогомъ какого либо права не нарушались соборныя дѣянія и не уничтожались Патріяршескія распоряженія. Но такъ какъ это часто случается въ слѣдствіе измѣнчивости дѣлъ (человѣческихъ): то новое Патріяршеское обсужденіе опять все благоустрояетъ и возстановляетъ на мѣсто права, какъ предписываютъ и соборныя опредѣленія. Поелику же теперь блаженнѣйшій Архіепископъ Первой Юстиніяны, т. е., Охриды, во Святомъ Духѣ воз-

[1] Не слѣдуетъ ли читать *βέβαια* (т. е., *τὰ νομοθετηθέντα*) или въ неопредѣленномъ *βεβαιῦν*?

τὸς ἀδελφὸς ἡμῶν καὶ συλλειτουργὸς κὺρ Πρόχορος [τὰ] τοι αὔτα εὑρέθη πεπονθὼς εἰς τὴν ἐνορίαν αὐτοῦ (ἡ γάρ τοῦ Πεκίου λεγομένη ἀρχιεπισκοπὴ ἄνωθεν καὶ ἐξ ἀρχῆς ἦν μέν ὑποκειμένη τῇ ἐκκλησίᾳ αὐτοῦ, τῇ τῶν Ἀχριδῶν δηλαδή· ἀπό τινος δὲ, ὥς τινές φασι, βίας ἡρπάγη μὲν ἀπ᾿ αὐτῆς καὶ εἰς αὐτονομίαν [καθ]έστη . . .ἄχρι τινὸς·[1] οὐ μὴν δὲ καὶ ἕως [τοῦ παρόντος] οὕτω διέμεινεν, ἀλλὰ πάλιν τῇ ἐκκλησίᾳ αὐτοῦ προσετέθη καὶ ὑπόσπονδος[2] αὐτῇ ἐγεγόνει, καθότι οὐδὲ γνώμῃ καὶ διακρίσει τινὸς τῶν οἰκουμενικῶν συνόδων τετίμηται), παραγενόμενος, εἰς ἡμᾶς, ἀνήγγειλε τὰ παρακολουθήσαντα νεωστὶ ἐν τῇ ἐνορίᾳ αὐτοῦ. Παῦλος γάρ τις,

любленный братъ нашъ и сослужебникъ Кvръ Прохоръ, потерпѣлъ таковое (правонарушеніе) въ своей Епархіи (ибо, такъ называемая, Архіепископія Печская прежде и изъ начала подчинена была его Церкви, т. е., Охридской; но, какъ нѣкоторые говорятъ, въ слѣдствіе нѣкоего насилія была отторгнута отъ нея и поставлена въ состояніе автономіи, но не осталась таковою до настоящаго времени, а снова была присоединена къ его (Прохора) Церкви и сдѣлалась зависящею отъ нея, въ силу того, что и не была почтена (автокефальностію) по приговору и суду какого либо изъ Вселенскихъ Соборовъ): то онъ, прибѣгнувъ къ намъ, возвѣстилъ о недавно происшедшемъ въ его Епархіи.

[1] Если предъ *ἄχρι* стояло *χρόνου*, то надобно согласиться, что построеніе словъ въ подлинникѣ было довольно необыкновенное (*χρόνου ἄχρι τινός*). Но всего вѣроятнѣе, что тутъ грамота пострадала и отъ переписчика. Не нужно ли читать: *ἀπ᾿ ἄρχοντός τινος*, отъ нѣкоего Князя (т. е., Стефана Душана)?

[2] Въ рукописи *ὑπόσποδος*.

σχῆμα μὲν φέρων ποιμένος (λύκος γάρ ὢν τῇ ἀληθείᾳ), οὐ τὸν Ἀπόστολον Παῦλον μιμούμενος, ἀλλὰ τόν ἀπόβλητον Σαμοσατέα, τῇ ἔξω ἀρχῇ χρησάμενος, ἔχων καὶ ἐκ τῶν λαϊκῶν τινὰς βοηθοὺς, διὰ δόσεως χρυσοῦ ἐβιάσατο τήν τοῦ Πεκίου ἐκκλησίαν, καὶ σύν αὐτῇ καὶ ἄλλας ἀπέκοψεν ἐκκλησίας τῆς τῶν Ἀχριδῶν ἐπαρχίας. **Καὶ** ταῦτα δὲ ἀναγγεῖλας εἰς ἡμᾶς ὁ μακαριώτατος ἀρχιεπίσκοπος κῦρ Πρόχορος ἐδεήθη ἡμῶν, ὅπως κατὰ νόμους θεωρήσωμεν καὶ διακρίνωμεν, ὅπερ ἂν ἦν νόμιμον καὶ κανονικόν. **Καὶ** δὴ τῇ ἀξιώσει τοῦ ῥηθέντος μακαρωτάτου ἀρχιεπισκόπου Ἀχριδῶν κατανεύσαντες καὶ συνοδικῶς συνδιασκεψάμενοι, διέγνωμεν καὶ ἀπεφηνάμεθα, ἵνα ὁ μέν δηλωθεὶς Παῦλος ὡς ἀκανόνιστα πράξας, ὑπάρχῃ ὑποκείμενος τῇ καθαιρέσει, ὁπόταν συναχθῇ σύνοδος τῶν

Нѣкто Павелъ, носящій образъ пастыря, а по истинѣ волкъ, подражая не Апостолу Павлу, а отверженному Самосатцу, употребивъ внѣшнюю власть, имѣя помощниками нѣкоторыхъ изъ мірянъ, посредствомъ дачи золота захватилъ Печскую Церковь и съ нею отторгнулъ и другія церкви Охридской Епархіи. Возвѣстивъ намъ о семъ, Блаженнѣйшій Архіепископъ Кѵръ Прохоръ просилъ насъ, дабы мы по законамъ разсмотрѣли и разсудили, законно ли это и согласно ли съ канонами? И, внявъ просьбѣ реченнаго Блаженнѣйшаго Архіепископа и разсмотрѣвъ (дѣло) соборнѣ, мы признали и опредѣлили, что упомянутый Павелъ, какъ поступившій противно канонамъ, подлежитъ изверженію отъ имѣющаго собраться въ тамошней Епархіи собора Архіереевъ, по канону, говорящему: „Аще кто, мірскихъ начальниковъ

ἀρχιερέων ἐν τῇ ἐνορίᾳ αὐτῶν, κατὰ τὸν κανόνα τὸν λέγοντα· „εἴ τις κοσμικοῖς ἄρχουσι χρησάμενος, δι᾽ αὐτῶν ἐγκρατὴς ἐκκλησίας γένοιτο, καθαιρείσθω καὶ ἀφοριζέσδω καὶ αὐτὸς, καὶ οἱ συγκοινωνοῦτες αὐτῷ πάντες·“ [1] *οἱ δὲ συνέταιροι ἵνα ὦσιν ἀφωρισμέμοι ἀπὸ Θεοῦ Παντοκράτορος, καὶ ασυγχώρητοι, εἰ μὴ μεταγνοῖεν καὶ μετανοήσαιεν, καὶ τῇ τοῦ Θεοῦ ἐκκλησίᾳ προσπέσοιεν. Ἐπεὶ δὲ καὶ χρυσόβουλλα βασιλικὰ εὑρίσκονται παλαιγενῆ, δηλωποιοῦντα ἅπασαν τὴν τοῦ Πεκίου ἐνορίαν σῦν τῇ Σερβίᾳ γνησίαν εἶναι τῆς ἀρχιεπισκοπῆς τῶν Ἀχριδων, [καὶ] ἡ μετριότης ἡμῶν κατὰ τὴν περίληψιν τῶν δηλωθέντων γραμμάτων, γνώμῃ συνοδικῇ ὁρίξει καὶ ἀποφαίνεται, ἵνα τὸ Πέκιον καὶ ἅπασα ἡ τῆς Σερβίας ἐνορία ὑπάρχωσιν ὑπὸ*

употребивъ, чрезъ нихъ завладѣетъ церковію, да будетъ изверженъ и отлученъ самъ и всѣ сообщающіеся съ нимъ;“ соучастники же (его) да будутъ отлучены отъ Бога Вседержителя и не прощены, если не одумаются и не раскаются и не припадутъ къ Церкви Божіей. Поелику же обрѣтаются и древніе Царскіе хрисовулы, доказывающіе, что вся Печская Епархія съ Сербіею есть законное (достояніе) Охридской Архіепископіи: то мѣрность наша, по смыслу означенныхъ грамотъ, соборнымъ приговоромъ опредѣляетъ и постановляетъ, чтобы Печь и вся Сербская область находились подъ рукою Святѣйшей Архіепископіи Охридской, какъ отъ начала и до нынѣ подчинялись ей. И кто отнынѣ захочетъ производить изъ за нихъ какое либо смятеніе, таковый,

[1] Апостольское правило.

τὴν χεῖρα τῆς ἁγιωτάτης ἀρχιεπισκοπῆς Ἀχριδῶν, καθὼς καὶ ἀπ' ἀρχῆς καὶ ἕως τοῦ νῦν ὑπετάσσοντο. **Καὶ** *ὅστις ἀπὸ τοῦ νῦν ἐθελήσει παρενόχλησιν δοῦναί τινα περὶ αὐτῶν, ὁ τοιοῦτος, κἂν ὁποῖος καὶ ᾖ ἵνα ᾖ ἀφωρισμένος ἀπὸ Θεοῦ Παντοκράτορος καὶ ἀσυγχώρητος ἐν τῷ νῦν αἰῶνι καὶ ἐν τῷ μέλλοντι, καὶ ἡ μερὶς αὐτοῦ μετὰ τοῦ προδότου Ἰούδα γενήσεται. Οὕτως ἐν Ἁγίῳ ἀποφαινόμεθα Πνεύματι, καὶ εἰς τὴν περὶ τούτου δήλωσιν ἐγένετο καὶ ἡ παροῦσα ἔγγραφος ἀπόφασις τῆς ἡμῶν μετριότητος, καὶ ἐπεδόθη τῇ ἁγιωτάτῃ ἀρχιεπισκοπῇ τῆς Πρώτης Ἰουστινιανῆς, τῆς ἐν τῇ Ἀχρίδᾳ, ἐν ἔτει ͵ζλθ', μηνὶ Σεκτεβρίῳ, ἰνδικτιῶνος δ'.*

кто бъ онъ ни былъ, да будетъ отлученъ отъ Бога Вседержителя и не прощенъ ни въ сей вѣкъ ни въ будущій, и часть его будетъ съ Іудою предателемъ. Такъ постановляемъ мы во Святомъ Духѣ, и въ изъявленіе о семъ состоялось настоящее письменное опредѣленіе нашей мѣрности, (которое) и дано Святѣйшей Архіепископіи Первой Юстиніяны, что въ Охридѣ, въ лѣто 7039, въ мѣсяцѣ Сентябрѣ, индиктіона 4.

У каталозима пећских патријараха, о којима је расправљано у XXIII књизи Гласника (стр. 240—251), долази иза Арсенија II. одмах Макарије I. Пошто је пак први патријархом био у време коначне пропасти српске државе, т. ј. 1459, а други седео на престолу св. Саве од г. 1557

до 1574, то сам из тога извео, да Макарије I не може никако бити непосредни прејемник Арсенију II, — или: у Пећи после Арсенија II[1] па све до Макарија I, дакле за читаво столеће није било српског патријарха. Хипотеза ова изречена пре 10 година налази јакога наслона у Јеремијиној грамоти од г. 1531. У грамоти тој каже патријарх Јеремија I, како је тако називана архијепископија пећска пређе и од почетка потчињена била охридској цркви (то ће рећи: од почетка хришћанства међу Србима до св. Саве), и како је, као што неки говоре, насилно отргнута од ње и постављена у аутономно стање (то је било од св. Саве до Арсенија II), но није у том стању остала до настојећег времена, већ је с нова присаједињена охридској архијепископији и постала зависном од ње, будући да автокефалност и није била добила по изреци и суду васионског сабора. За тим спомиње патријарх Јеремија оно, што се недавно у епархији охридској догодило, и што је принудило архијепископа Прохора, да се цариградском престолу за помоћ утече. Неки Павао је помоћу спољне — турске — власти и неких од световњака и давањем злата захватио пећску цркву, а с њом отргао и друге цркве од охридске јепархије.

Павао је дакле око г. 1531 покушао обновити и успоставити пећску патријаршију, али ја бих рекао, да се на престолу њеном није дуго одржао, односно да решење патријарха Јеремије I, није остало само на папиру већ да је извршено[2], и да је пећска црква с нова подложена архијепи-

---

[1] Доротеј, архијепископ охридски називао се већ г. 1466 архијепископом свију Бугара, Срба и северних страна итд. (в. Гласник VII стр. 177 и 178).

[2] Павлов је другог мњења: „ближайшимъ поводомъ къ изданію столь рѣшительной, хотя какъ извѣстно, и слишкомъ еще преждевременной грамоты, послужили, вѣроятно, какіе ни будь безпорядки въ сербскомъ патріярхатѣ, (Предисловие I.).

скопији охридској. Речени Павао записан је у поменицима и уврштен је у именицима међу патријархе српске и то између Макарија I и Антонија, где му није место. Али се у неким поменицима (в. Гласник XLII, 34) и у једном сказанију (Гласник XXXV, 74) спомиње међу патријарсима српским и поменути архијепископ охридски Прохор, а из записа једног произлази, да је тај Прохор обилазио и надзиравао српске епископије и да је у њима вршио власт духовног и црквеног начелника. Драгоцени запис тај у рукописном једном српском четворојеванђељу из XVI века гласи: „**Прохор милостию божїею архїепископ.а.-є їустинїанїє всѣмъ блъгаршм сръблєм и проуним. смѣренїє моє пише, да се знает, како прїидох въ богохранимоє мѣсто ї а н ї є к о при въсе освеценномъ мїтрополїтє кїръ никанорє, и прїдє къ нимъ, кирь петръ герзїи и приложи сїю книгу тетроєвангелїє архистратигу Михаилу и Гаврїилу у плакан нукє махалє и да си имать више реченна црьква сїю кнїгу никим не ѿемлемꙋ. И на сїє убо бысть сїє наше писанїє въ всако съхраненїє и утвръжденїє, въ лѣто** 7056—1548. **апрелїа** 11 **дьнъ** (Описаніе рукописей библіотеки А. И. Хлудова. Москва 1872, стр. 21). Прохор се преставио г. 7058—1550 (в. Гласник XXXV, 74), а на истом месту за њим следећи Н и к а н о р, који је умръо г. 7065—1557 био је такође управ архијепископ охридски (в. Crusii Turcograeciae p. 340 и ср. Голубинског Очеркъ исторіи правосл. церквей болгарской, сербской итд. стр. 136), а спомиње се с Прохором међу патријарсима српским зато, што су они последњи од архијепископа охридских били, који су пећском црквом управљали.

Никанор се преставио г. 1557, а те исте године обновио је Макарије престо св. Саве као што се каже у поговору псалтира, печатанога у манастиру Милешеву при игумену кир Данилу „**вь лѣто** 7066 **а оть рождьства хри-**

стова 1557 — **мєсєца ноємврїа 4 дьнь: тогда жє обно-вльшоу и прѣдрьжєщоу прєстолъ свєтаго Савы прьваго архїєпископа и оучитєлꙗ срьбскаго, прєωсвєщєнномоу ар-хїєпископѹ вьсє срьбскыє ꙁємлє и поморскыє и сєвєрнымъ странамь и проучїимь кѵрь Макарїю** (в. Летопис Матице срп-ске за г. 1827, IV, 24). С тога се у натпису грачаничком каже, да је Макарије „**прьви патрїархь по вторѣ об-новлєнїи чьстномоу и свєтомоу прѣстолоу**" (Гласник XXIII.); с тога се Макарије и у летопису једном (Jagić, Ein Beitrag zur serb. Analistik стр. 101) назива „**обно-витєлꙗємь прѣстола срьбскаго**".

Како и чијом је помоћу пећска патријаршија одце-пљена од охридске архиепископије, и ко је Макарију по-могао до престола св. Саве — није нам познато. Мехмед Со-коловић, велики везир од г. 1565 до 1579, родио се у Тре-бињу и учио се у манастиру Милешеву. (Mehemetpascia primo visiro è nato in Trebigni, villa vicina a Ragusi, di sangue basso fu costui ajuto del curato di S. Saba nella Bosnia, di dove fu levato da ministri del Turco nel numero dei giovani delle decima". Из Гарцонијеве релације код Zinkeisen-a III, 92. — Ranke, Die serbische Revolution 1829 стр. 232. Исти Цинкајзен вели на истој страни зањ „dass er seinen Ursprung in sofern nie ganz verleugnet hat, als er, obgleich ein strenger Muselmane, — den Christen dennoch eine mildere Gesinnung bewahrte, und selbst für den geistlichen Stand eine gewisse Vorliebe behielt". Мех-медов синовац посвећен је у Цариграду у Септембру 1574 за архијепископа охридског (Zinkeisen III, 93, Note 1.). Патријарх Макарије, по Тропошцу брат тадашњем ве-ликом везиру — Мехмеду Соколовићу — имао је бра-таица Антонија, који је после њега патријархом постао. Може бити да је позни тропошки летописац помешао пећског и охридског архијепископа и на првог пренео оно, што се

управ на овог другог односи, јер Герлах, који је тада у Цариграду био, каже изрично, да је синовац великог везира посвећен г. 1574 за архијепископа охридског, те је тешко веровати, да је, у исто доба, други синовац његов постао патријархом у Пећи.

Премда се дакле на самог Троношца ослонити неможемо то је ипак веројетно, да је негдашњи милешевски ђак или чатац допринео, да се успостави пећска патријаршија.

Приликом овом још ћу покушати, да у горе поменутој расправи о каталозима пећских патријараха гдешто исправим и допуним.

*

У години смрти патријарха **Макарија** не слажу нам се извори. У Летопису код Јагића и у сказанију пећском (Гласник XXXV, 74) назначена је као година смрти његове л. 7081—1573, али у натпису морачке цркве (Гласник XL, 56.) каже се, да се он преставио 30 Октобра 7083 —1574 год.; пошто је пак по саопштеном, у XXIII књизи стр. 245 Гласника, сувременом запису Макарије жив био г. 7082—1574, то се година натписа морачког претпоставити мора години летописа и сказанија. Према томе мислим да у Јагићевом летопису није добро забележена ни година смрти пријемника Макаријевог патријарха Антонија.

Патријарх Герасим. Герлах у свом путопису пише на стр. 530, да је лети 1578 г. у Београду од младог протопопа Лазара чуо, да њихов патријарх по имену Garasim у Пећи с неколико калуђера живи и да мора турском цару плаћати годишње 2000 дуката „für Religionsfreiheit“. У белешци саопштеној у Гласнику XL 192, „**въ лѣто 7104 при въсеоскеіценомъ митрополите п҄ нзренскомь кvр Михаиле прї патрїарху Герасиму**“, погрешка је у години, јер 7104—1596 био је патријарх Јован. У рукопису стоји

по свој прилици 7094—1586. Герасим је преминуо у Жичи 23 Јунија 7095—1587. (Гласник XXXV, 74).

Патријарх Јеротије спомиње се у запису од 7097 год., а умрьо је 17 Фебруара 7099—1591 (в. на и. м.). Између њега и патријарха Јована, који је год. 7100—1592 већ пећским престолом управљао, треба уврстити патријарха Филипа, јер у панеђирику раковачком записано је, да је списан **кь лѣто** 7100—1592. **Тогда прѣстоль србьскы ѡдрьжаше патриархь кѵр Филиппь.** Исти се спомиње и у поменику сопоћанском (Гильфердинг, Боснія и т. д. стр. 152). Одредити право место патријарху Саватију нисам у стању. У толико пута спомињатом сказанију пећском забиљежена г. 7094—1586 смрти његове погрешна је, јер је тада патријарх био Герасим: Пајсије патријарх преставио се 2 Новембра 1756—1547, а не 1546 као што је казано у Гласнику XXII, 220. Патријарх Гаврило скончао се 18 Јула 7167—1659.

У расправи о каталозима пећских патријараха привео сам код 23. патријарха Атанасија речи Мојсија Петровића, потоњег митрополита београдског, по којима је после Калиника постављен 6 Јануара 1711 год. на патријаршаство скопски митрополит **кѵр Аѳанасїє,** а г. Косановић каже у Гласнику XXXVIII, 150, да ја за босанског Атанасија велим, да је био 23-ћи патријарх. Чудновата заиста примедба! О босанском Атанасију и о његовој познијој судбини говорићу на другом месту.

Арсеније IV. Из бележака у рукописном за истог патријарха с немачког преведеном календару за 1747, дознасмо, да је Арсеније рођен 1698, да је постао митрополитом рашким 10 Јуна 1716 год. (дакле у 19. години живота) а патријархом 16 Маја 1726.

У Карловцима, 3 Септ. 1878.

Иларион Руварац.

ХРОНОЛОШКЕ БЕЛЕШКЕ СВ. САВЕ О СТЕФАНУ НЕМАЊИ.

Уређујући 1874 г. биографије српских краљева, опазим да се хронолошке белешке св. Саве о Стефану Немањи не слажу међусобно, што је — да богме — до преписачке кривице. То сам и подробно истакао у делу своме „Житија краљ србских“ 1877 г. стр. 70. п. 1. Тада их и расправим како се могло. Расправицу своју о томе дам у Марту ове год. Српском ученом друштву; али у Августу ове год. расправљајући даља нека хронолошка питања, дођем до података који доводе друге резултате о Немањи, но до којих сам дошао уређујући житија, те узев пређашњу расправу натраг — износим је прерађену према садањем знању свом.

Ова се расправица наша, лакшег прегледа ради, а и по природи својој, дели на троје: I. Хронолошке белешке у Савином делу и њихово неслагање међусобно, — одношај бележака у типику хиландарском према белешкама у животопису. II. Начини којима су унесене погрешке у Савино дело, — Савине белешке у првобитном виду свом. III. Истраживање година оних догађаја, којима је Сава забележио само месец и дан.

I.

Хронолошке белешке о Немањи, у животопису његовом од сина му Саве[1], у природном реду свом, ове су: **ѿть рождьства же емоу .м.и.ѕ.** — 46 — **лѣть и тоу абїе богоу изволившоу прїеть владычьство**[2], **и прѣбысть пакы вь владычьствѣ .л.и.з.** — 37 — **лѣть**[3], **и тоу абїе прїе светы аггельскыи образь мѣсеца Марта .кє.** — 25 — **на светое Благовѣштенїе вь лѣто ҂ѕѱг.**[4] — 6703=1195 — **и прѣбывь вь монастыри (рѣкомѣмь Стоуденица) .в.** — 2 — **лѣть**[5] **ѿтиде ѿть соуда оу Светоу Гору мѣсеца Ѡктомврїа .и.** — 8 — **дьнь вь лѣто ҂ѕѱѕ.**[6] — 6706=1197, **доиде же вь Светоую Гороу мѣсеца Ноемврїа .в.** — 2 — **дьнь**[7]. **Прѣбысть же вь Горѣ Светѣи годиште и .є.** — 5 — **мѣсець**[8], од чега: **прѣбысть вь монастири рекомѣмь Хиландарь .и.** — 8 — **мѣсець**[9]; **пожи бо вь аггельскомь**

---

[1] У Шафариковом делу: Pamatky drevn. pisemnictvi Jihoslovanuv, Prag 1851. у одељку IV. у препису од 1619 године. При позивању на то дело Савино бележићемо знак **Св.**

[2] Св. 14. —

[3] Св. 1, 2, 3, 14. —

[4] Св. 6 —

[5] Св 7. —

[6] Св. 7. — Погрешно сам ја ставио у Житијама краљ србских стр. 50 и стр. 49 пр. 2, — 1198 г. — а то је с тога: што сам, при преобраћању година од створења света у године по Христу, смео с ума да ҂ѕѱѕ. у овом случају стоји уз месец Октобар, те да одбијем 5509, а не 5508.

[7] Св. 8. —

[8] Св. 8. — Овде јасно стоји да је Немања у Св. Гори живео годину и пет месеца, а у једном изводу из његовог дела, који ћемо мало после споменути, стоји да је толико у Ватопеду провео. Та погрешка дошла је отуд, што је састављач извода, после Савиног причања о Немањином бављењу у Ватопеду, изоставио све до причања колико је Немања свега у Св Гори провео, те му је изашло да се ова белешка односи на бављење у Ватопеду.

[9] Св. 9. —

обраꙁѣ .г. — 3 — **лѣта**[1], **и вьсего живота его бысть .пꙁ.** — 87 — **лѣть**[2], **вь лѣто во ҂ѕ.ѱ.и.** — 6708 = 1200 — **мѣсеца Феврара вь .гі.** — 13 — **дьнь прѣложи се вь вѣчьномоу блаженьствоу**[3]. **Лежаштоу емоу вь гробѣ (Хиландарьсцѣмь) .и.** — 8 — **лѣть**[4], **прѣнесене быста чьстьные мошти его и положене вь обѣтованѣмь емоу гробѣ вь монастири рекомѣмь Стоуденица мѣсеца Феврара вь .ѳі.** — 19 — **дьнь**[5].

Кад се ове белешке међу собом сравне, излази крајња несагласност; јер, ако се Немања закалуђерио 25 Марта 1195 год. и живео у Студеници 2 год., онда није отишао у Св. Гору 8 Октобра 1197 г., почем дотле има пуне две и по године. Или, ако је обоје то тако, пошто је у калуђерству живео свега три године — о чему ћемо се ми доцније и врло лепо уверити, не излази да је умро 13 Фебруара 1200 г., него, рачунајући од Марта 1195 три године, излази да је умро Фебруара 1198[6], а рачунајући до Октобра 1197 се-

[1] Св. 14. —
[2] Св. 14. —
[3] Св. 14. —
[4] Св. 13. —
[5] Св. 13. —
[6] И г. А. Мајков опазио је, да од Марта 1195 до Фебруара 1200 год. има више од три године; али он ипак није у томе видео несагласност међ Савиним белешкама, но овако објашњава: „треба знати да Св. Сава узима почетак калуђерства Немањина од онога времена кад је дошао на Атон“ (види Истор. срп. нар. превод Ђ. Даничића II. изд. Београд 1876, стр. 17). Осим што овоме тумачењу нема никаквог основа, јер св. Сава није имао разлога не рачунати Немањино калуђеровање у Студеници, — нити од Октобра 1197 до Фебруара 1200 има три године па да то наведе човека на Мајковљево мњење, — ми ћемо се на свом месту и другим начином уверити, да је и доиста Немања провео у калуђерству свега три године. У какву је, пак, забуну пао г. Мајков, верујући свакој белешци у Савином делу и онако објашњавајући по нешто, навешћу један пример. Одмах пред горенаведеним речима, он вели: „У калуђерству поживје Немања у **Атону** три године а у **Светој Гори** годину и пет мјесеци“!

дамнаест месеци — излази да је умро Фебруара 1199 године! Да богме, не можемо претпоставити, да је у погрешци, које очевидно има негде међ овим белешкама, крив сами Сава, јер он није могао погрешити пишући о свом оцу, но је погрешка дошла од преписача; а томе је се и надати кад се сетимо кроз колико је преписа и руку — неједнако вештих томе послу — могло проћи Савино дело, док смо га и ми познали у препису од 1619 године![1] и као што је дотле имало кад много што шта изгубити од својих првашњих лепота и карактеристика, тако је, а и најпре, имало кад претрпети промене и међ хронолошким белешкама у себи.

Осим у животопису Немањину, хронолошких бележака о њему имамо и у — такође Савином делу — типику хиландарском,[2] које се у осталом налазе и у животопису — слажући се, а те су: о години Немањина доласка у Св. Гору, и о години смрти његове.

---

[1] Види предговор Шафариков Савином делу, Pamatky одељак IV.

[2] Штампан је прво у Гласнику српског ученог друштва, књ. XX. с. 159—213, по врло доцном и рђавом препису; а по старијем и бољем препису у Гласнику, књ. XXIV. с. 171—230. Наслове појединих глава, прескочивши неке — нехотице, истакао је још Д. Аврамовић у делима својим: „Описаніе древностій србски у светой атонской гори,“ Београд 1847. с. 8—12, и „Света Гора са стране вере, художества и повестнице,“ Београд 1848. с. 24—32.
Хронолошке белешке у поменута два преписа не слажу се, а то с тога, што је онај доцнији преписач — држи се да је неки Пајсије — године од створења света преобраћао у године по Христу, па том приликом погрешно; преписивао је, пак, с оног истог преписа, према коме је доцније наштампан типик у Гласнику XXIV. (види о томе у Гласн. XXIV, с. 167). Да је, пак, доиста тим начином произашло неслагање у тима преписима, те да никакве нарочите пажње не заслужују варијације у поменутим белешкама два преписа, види се из тога, што су и Д. Аврамовић и арх. Леонид видели онај старији препис, који је и Пајсије преписивао, и обојица су подједнако преписали та места. (Штамнарском погрешком стоји у Гл. XXIV. стр. 177. — ҂ѕѱ.и.г. место ҂ѕѱ.и.ѕ., а то се види из тога, што арх. Леонид у примедби уз тај број, вели: „т.j. 6706 = 1198,“ и што и у Аврамовића стоји: ҂ѕѱ.и.ѕ.)

Тиме, што се поменуте белешке у типику слажу с белешкама у животопису, изгледа, да тежина наше сумње у коректно преписивање Савиних хронолошких бележака не може никако пасти ни на једну од те две белешке, почем су на два разна места подједнако забележене, те да смо ми са својом критиком — тако да речем — и a priori упућени на остале белешке. Али, како је то веома важно, ми имајући на уму све захтеве историске критике, пре но што би се одлучили тима белешкама, једино на основу тога, признати истинитост, морамо расмотрити одношај типика хиландарског према животопису, што се тиче места на коме су оне две белешке.

Типик хиландарски, као и животопис Немањин, није сачуван у оригиналу, но у препису на кожи, незнано из ког доба, јамачно из друге половине XIV. века.[1] Између подужег предговора и самих чланака типичних уметнуто је неколико речи **о наслѣгени светаго сего манастира прѣподобнимь отцемь нашимь Симеономь и Савою оумнленымь**, и **о врѣмени сьмрьти прѣподобнаго отца Симеона инока**; — ту долазе и горе поменуте две хронолошке белешке о Немањи. По самом том, што је овоме врло неприродно место између предговора типику и типика сама, види се: да то није Савин посао; јер и да је Сава хтео био о томе што говорити уз типик хиландарски, говорио би у самом предговору типику, где би пуно повода и места за то нашао, а не би онако — управо да речем — насилан уметак правио; у осталом, Сава је писао и типик карејски и типик студенички, па у њима ни-

[1] То велим за онај старији препис, штампан у Гласнику XXIV. Г. Архим. Леонид, који га је за штампу приредио, мисли, да је из прве четвртине XIII. века, и вели: „по предању манастирском, писа га један од првих ученика преподобнога.“ (в Гл. XXIV. с. 167), што никако не може бити, судећи по језику и правопису

шта не говори о Немањи![1] да богме с тога, што томе није ни место уз типик. Осим тога, ко је добро упознат са животописом Немањиним од истога св. Саве, познаће, те на први поглед, да је онај уметак извод из животописа; па не само она места, која говоре о Немањину доласку у Св. Гору и о смрти његовој, него чак и сами наслов — **о наслѣгени светаго сего манастира прѣподобнымь отьцемь нашимь Симеономь**[2] — узет је, од речи до речи, из наслова доцније писаном животопису,[3] и у животопису се он односи на Студеницу, а у типику је употребљен за Хиландар. Па и прве и почетне реченице причања о Немањи у типику — **нашь светыи манастырь сїи, ѣко оувидѣти вамь, ѣко опоустѣло бѣше место сїе**[4] — од речи до речи узете су из почетка животописа,[5] и оне се у животопису односе на Студеницу, а у типику су узете за Хиландар. Животопис, пак, писан је много после типика хиландарског, по Шафариковом рачуну — између 1208 и 1215 г.,[6] те онај извод није св. Сава уметнуо у типик, но неки преписач типика, коме је познат био и животопис Немањин. Ни како, пак, не смемо претпоставити, да је св. Сава био толико сиромашан у мислима и изразу, да би она места у типику, која говоре о Немањину доласку у Св. Гору и о смрти његовој, па чак и наслове појединих глава! — „скоро од речи до речи задржао и у позније писаном живот у свог оца!“ као што г. проф. Ковачевић, у домишљању свом, на прво место ставља.[7]

[1] Види Književnik III. с. 139–140. и Гласник XL. с. 138–181.
[2] Види у Гласнику XXIV. 177.
[3] Сравни с животописом с. 1. у Шаф. Pam. IV.
[4] Види у Гласнику XXIV. 178.
[5] Сравни с животописом с. 1. у Шаф. Pam. IV.
[6] За игуманства Савина у Студеници. Види Шафариков предговор Савином делу, у Pam. IV.
[7] Види му књижицу: „Које је године умро Стефан Немања.“ Београд 1878. с. 7. пр. 2.

Ништа, дакле, нису белешке о доласку Немањину у Св. Гору и о смрти његовој тим јаче — што се налазе записане и у типику; јер нису писане независно од животописа. Пошто, пак, типичне белешке таком оделитошћу својом ништа не доприносе критици Савиних хронолошких бележака, ми се у овом послу не ћемо на типик ни освртати.

После овог можемо прећи у други део ове расправе.

II.

У средњевечној исторйској литератури у опште, а поглавито у нашој, најслабије је заступљена хронолошка страна; управо, као и да није, та веома важна чињеница у исторйским делима, ни била тада јавно призната за књижевни елеменат; те се и по томе види, колико је ниско стојала исторйска литература у средњем веку; — јер се према томе, колико се пажње поклања хронологији и географији у некој исторйској литератури, може у многоме и њен ступањ одредити. Наша средњевечна исторйска литература, на првом месту биографије српских владалаца, развила се из биографија светаца, и управо то је и била; јер готови сви краљеви, којима је живот описан, увршћени су у свеце, — осталима нема биографије! С тога, пак, што су ови свеци из реда владалачког, провукло се у њихове биографије и по нешто чисто исторйске природе; географија, пак, а нарочито хронологија, могла је према томе рахат изостати, па је и изостајала! За то ми у биографијама наших владалаца и налазимо веома мало, и то непотпуних, хронолошких бележака, чему се — да богме — не можемо чудити; него јошт, кад погледамо на намеру тих списа, морамо рећи, да их је много; почем ни у византйској исторйској литератури средњег века, која

веома висока стоји над нашом, јер се и хтело да буде чисто историска, па нема много више, и друге природе — хронолошких бележака. И тамо, као и у нашим делима, ређају се догађаји један за другим, везани просто са „после тога“, или „на скоро за тим“, или „пред тим,“ „у исто време“, „на пролеће“, „лети“, „о јесени“, „зими“, па чак и са „те исте године“ — баш као и у нашим — а не стоји које! Наћи се ту и оваких бележака: колико је година било неком владаоцу кад је на престо ступио, колико је година владао, колико је година трајао неки догађај, ког је месеца и дана умро владалац итд. — баш као и у нашим; а што се најређе налази, то је: године, којих се догађало оно што се прича. У цела два-три тома, наћи ће се, или не ће, једна или две године забележене.[1] Једино преимућство, дакле, што има византиска средњевечна историска литература, у овом погледу, над нашом, у томе је: што у њој има по неком догађају и година забележена, а у нашој тога нема.

Но напред видесмо, да међ Савиним хронолошким белешкама о Немањи има трима догађајима и година забележена; те ће, по овоме, отпасти и оно једино преимућство, што га има византиска средњевечна историска литература над нашом! То изгледа, доиста, на први поглед; али кад узмемо у обзир:

α) да се таквих бележака не налази сразмерно толико ни у ма ком средњевечном историском делу византиском, која у опште над нашима веома високо стоје;

[1] Треба загледати ма у које дело те врсте. Ето дела Костантина порфирогенита, Ане Комненке, Кинама, Никите Хонијата, Пахимера, Акрополита, Нићифора Григораса, Јована Кантакузена, Дуке, Халкондила, итд. све у Бонском издању. Многи од ових писаца и савременици су наших, које ћемо сад споменути.

β) да је св. Сава отац наше средњевечне литературе у у опште, па и ове врсте, и да је он животописом Немањиним изазвао ту врсту литературе код наших средњевечних писаца;

γ) с једне стране: да последници његови ни у чему нису повели ствар напред у овој врсти литературе, него су — најповољније за њих да се изразимо — остали верни својој прегледалици; а с друге стране: да у њиховим делима има хронолошких бележака свију осталих врста, које се налазе и у Савином, а те једне врсте **апсолутно нема**![1] — и најзад:

δ) да се те белешке никако не могу сложити с осталима — посреднима, које се све између себе врло лепо слажу, као што ћемо видети;

морамо закључити: да поменуте три белешке нису ни биле у оригиналу Савиног дела, него их је неки доцнији преписач, уз месеце и дане — што их је Сава забележио био, при преписивању приписао, управљајући се или по усменом предању, или по каквим записима, или од части по једном а од части по другом. Дакле, уз 25 Март приписана 6703-ћа, уз 8 Октобар — 6706-та, уз 13 Фебруар — 6708-маг., нису Савине белешке, но уметак доцнијег неког преписача његовог дела.

Из приведених разлога са свим је јасно и природно, да тих бележака није било у Савином делу, него да је он само месец и дан забележио био, као што је чинио и при причању о Немањином доласку у Св. Гору — **доиде же вь Светоую Гороу мѣсеца Ноємврїа .в. дьнь** — године нема! и при причању о полагању Немањина тела у Студеници — **сїє же бысть мѣсеца Феврара вь .ѳі. дьнь** — такође без године!

---

[1] Треба загледати у дела ма ког од ових писаца: Стефана првовенчаног, Доментијана, Теодосија, Данила, Даниловах настављача, Григорија Цамблака, итд. У опште: у дела писаца Савине школе.

Али кад би могли наћи и који мало непосреднији доказ, бар за једну од ове три белешке, да је доиста доцнији уметак, — нестало би сваке, и најмање, сумње у ову поставку. Срећом има и тога!

При белешци о смрти Немањиној, у животопису стоји: **прѣставленїе же бысть блаженомоу отьцоу и хтитороу господиноу Симеоноу вь лѣто ҂s.ѱ.и. мѣсеца февруара вь .гі. дьнь прѣложи се вѣчьномоу блаженьствоу.** У овом ставу, са свим се јасно види, двојица су имала посла, почем се једна иста мисао два пут казује, прво — пред годином — именицом, а после — иза месеца и дана — глаголом; те се, и са свим тачно, може одвојити посао једног од посла другог. **Прѣставленїе же бысть блаженомоу отьцоу и хтитороу господиноу Симеоноу вь лѣто ҂s.ѱ.и**, посао је једног, и по мом схватању доцнијег писца, а **мѣсеца февруара вь .гі. дьнь прѣложи се кь вѣчьномоу блаженьствоу** посао другог, и то — по садржини судећи — старијег писца, самог аутора; само ја држим да у изворном делу та реченица није стојала на том месту, на коме стоји сад, но уз причање о смрти Немањиној. На ту ме мисао наводи то, што св. Сава, говорећи о боловању Немањину, свакој фази његове болести бележи месец и дан до саме смрти,[1] па зар је могуће да самој смрти није забележио дана!? Ја држим да га је доиста забележио био, и то — наравно — без године, а доцније неки преписач његовог дела да је ту белешку дигао с тог места и пренео је пред сами крај житија, угледавши на том месту годину смрти Немањине, коју је такође неки преписач пре овога ставио, у реченици која таква долази само у доцнијим књигама нашим за причање о нечијој смрти.[2] Свему овоме има и поближа доказа:

---

1 Види у животопису с. 9, 10, 11.

2 Види на пример код Данила и његових настављача (Животи кра-

Има један врло кратак, али добар, извод из животописа Немањина. То је у једном летопису[1] у латинском преводу, штампаном у Arkiv-у za jugosl. povjestnicu knj. III. од 7-ме стране последњих врста до 9-те стр. првих врста. И тамо, после причања о осмомесечном бављењу Немањином у Хиландару, стоји: e t o b i i t i n D o m i n o et depositus est in eodem monasterio 13 F e b r u a r i i — г о д и н е н е м а.[2] Одатле, пак, наставља, као што је и у животопису у Pamatka-ма, причање о Савином бављењу у Хиландару, о преносу мошти Немањиних у Србију, итд. На оном месту, пак, на коме је у животопису „13 Фебруар“ и „1200 г.,“ у и з в о д у н е м а „13 Ф е б р у а р а“ н о с а м о „1200 г о д.“ — „accidit mors ejus 6708.“[3]

Из овога се јасно види:

α) д а ј е с в е т и С а в а у ж и в о т о п и с у с в о г о ц а, п р и ч а ј у ћ и о с м р т и њ е г о в о ј, н а т о м м е с т у з а б е л е ж и о б и о м е с е ц и д а н т о г а д о г а ђ а ј а — б е з г о д и н е;

β) да при крају животописа није био забележио ништа о смрти Немањиној, него је доцнији неки преписач његова дела пренео белешку „**мѣсєца фєрьвара вь .гі. дьнь**“ са свога природнога места, раставивши је од речи „**оуспє ѡ го-**

љева и архиепископа српских,“ изд. Ђ. Даничић 1866 г. Београд-Загреб) стр. 52—53, 101, 161, 272, 275, 290, 318, 379.

[1] Он је, управо да речем, један некритички уређен зборник из неколиких животописа и летописа. У њему има грађе с више разних страна, често противне између себе, али то све стоји мирно једно поред другога, не показујући ни мало трагова каквог покушаја: да се то измири и у свезу доведе. Међутим, за историка критичара то је још и боље, јер му је у томе јамство да ће наћи податке из извора доцнијом руком непомућених.

[2] Види Arkiv za povjestnicu jugoslovensku, uredio Iv. Kukuljević. knj. III. p. 8. Zagreb 1854.

[3] Види у Arkiv-у III. p. 9.

сподѣ,"[1] којима се у животопису казује издисај Немањин, и ставио је пред сами крај животописа, где је нашао забележену годину смрти Немањине од неког ранијег преписача; — да ју је хтео, пак, Сава забележити: забећи је уз месец и дан!

Осим тога, из поменутог извода, који је, као што се и по многоме види, учињен из много потпунијег и старијег преписа Савиног дела — но што је онај у Шафариковом издању,[2] јасно се види и за годину покалуђерења Немањина: да није била у изворном делу Савину. Ево како. У изводу је целом једном реченицом растављена 6703-ћа г. од 25 Марта;[3] значи: да

---

[1] У изводу веран превод: „obiit in Domino" (види горе). Преписач дигавши „13. Фебруар" са свог места, није га могао понети с реченицом у којој је био, јер онда не би се знало да је умро Немања; него је **„оусппе о господѣ"** оставио на свом месту, а „13 Фебруар" поставио у новој реченици: **„прѣложи се кь вѣчьномоу блаженьствоу."**

[2] У изводу се, на пр. говори још и: да је Немања сазидао цркву св. Николи у Кончулу, што се слаже и с податцима с друге стране. (Види о том изврсну расправу г. Ил. Руварца у његовим драгоценим „Прилошцима к објашњењу извора српске историје." у Гласнику XLVII. с. 215—218) Даље, стоји: да је Немању закалуђерио епископ Калиник, што се такође слаже с податцима с друге стране (види Ст. прв. с. 12, Дом. с. 43, Теод. с. 19.) Осим тога, уз причање о одласку жене Немањине у манастир св. богородице у Рас, у изводу стоји: да је тај манастир уз епископију рашку, и да је Анастасија тамо и умрла, а после да јој је тело пренето у Студеницу, (што — јамачно — св. Сава није пропустио казати у свом делу.)

И г. Ил. Руварац, у свом истраживању, дошао је на закључак: да је извод у Arkiv-у III. учињен с ранијег и потпунијег преписа Савиног дела — но што је онај у Шафариковом издању. (Види Гл. XLVII. с. 217.)

[3] Види Arkiv III. p. 8. v. 12—13. Истина, та реченица, што растављa 6703-ћу г. од 25 Марта једно с тога, што не стоји у лепом складу с предидућом (једним делом својим понавља неке речи предидуће реченице), а друго, што се не налази у животопису познатом нам из Шафарикова издања, — изгледа: да је страном руком уметнута. Али, кад се узме у рачун: да се у тој реченици прича, да је Н е-

у још ранијем препису никако није ни била, — јер би стојала уза сами 25 Март;[1] У доцнијим, пак, преписима, међ које спада и онај у Pamatka-ма, та је неравнина углађена, и год. 6703-ћа стављена уза сами 25 Март.[2]

мању закалуђерио епископ Калиник, што спомиње и Стефан првов., који у мањем размеру прича о закалуђерењу Немањину — но св. Сава, па и Доментијан и Теодосије, — није могуће претпоставити да је св. Сава то пропустио споменути; а при онаком кратком изводу из прилично великог дела, као што је Савино, није ни могуће било невешту писцу не учинити коју инконгруенцију.

[1] Па и белешка о години одласка Немањина у Св. Гору не стоји у изводу у оном стилистичком реду, као у животопису. У изводу на пред стоји 6706-та г. па за њом 8 Октобар, а у животопису обратно; те се и из те неједнаке стилизације види: да је и белешка „6706“ уметак. Кад би имали који још ранији препис Савиног дела, но што је овај у изводу, јамачно би опазили и виднији траг уметању и те белешке.

[2] Према овом поређењу извода са животописом, а узевши у обзир и оно мало извода у типику хиландарском, можемо нацртати разне фазе, кроз које је прошло Савино дело, односно поменутих бележака На име:

I. препис веран оригиналу. „13 Фебруар“ — без године, стоји на свом природном месту, уз причање о смрти Немањиноj; при крају житија нема о смрти ни какве белешке. Белешка о закалуђерењу Немањину и одласку у Св. Гору састоји се само у месецу и дану. — Такав препис није сачуван.

II. препис с допуном, без органске свезе са ауторовим причањем. „13. Фебруар“ — без године стоји на свом месту; али, је при крају житија уметнута „1200 година“ — без месеца. При белешци о закалуђерењу Немањину, неспретно уметнута „6703 год.“ тако и при белешци о одласку његову у Св. Гору уметнута је „6706 год.“ и стављена пред месец и дан. — Тако је било у оном препису из кога је извод у Arkiv-у III. Усамљена „1200 година“ налази се и у запису на препису студеничког типика: **кь лѣто ѕѱи. прѣстави се господинь Симеонь.** (види Гл. XL. с. 133).

III. препис с допуном, у органској свези с ауторовим причањем, и то:

α) „13 Фебруар“ стоји на свом месту, а „1200 година“ премештена с краја узањ. При осталим двема белешкама неравнине углађене. — Тако је било у оном препису из кога је извод у типику хиландарском

β) „13 Фебруар“ премештен са свог места уза „1200 годину.“ Остале белешке у истом стању. — Тако је у оном препису од 1619. године, који је штампан у Шаф. Pamatka-ма.

После свега овог, што смо говорили до сад у II делу ове расправице, држим, да не ће бити никога ко би сумњао: да св. Сава у животопису свог оца није бележио године, но само месеце и дане. Те тако остаје, као што је природно и очекивати, да средњевечна историска литература византиска, и односно хронолошке стране, има једно преимућство над нашом.

Чим смо дознали да међ хронолошким белешкама св. Саве има их и страном и доцнијом руком унесених и које су те, разуме се, да ћемо морати одмах помислити да ће оне бити најглавнији узрок свеколиком заплету и међусобној несагласности бележака у Савином делу. И доиста, као што је и са свим природно то помислити, не ћемо се ни преварити: први и најглавнији узрок несагласности међу поменутим белешкама јесу доцније уметнуте белешке. На те смо белешке могли посумњати и кад смо их прво све поређали били, док још нисмо ни слутили да су доцнији и туђ елеменат. Но о свему томе најбоље ћемо се уверити у III делу ове расправице.

Преписачко уметање, или — боље да речемо — преписачко допуњавање хронолошких бележака св. Саве о Немањи, први је и најглавнији начин, којим је увучена погрешка међ Савине белешке. Но има у једној групици Савиних бележака и погрешке увучене другим једним начином — погрешним преписивањем. Ми ћемо и ту групицу овде прегледати, да би чистије поље спремили истраживању у III делу ове расправице.

Св. Сава вели, као што смо и напред видели, да је Немањи било 46 година кад је на престо ступио, а владао је — вели — 37 година. По овоме, Немањи је било 83 године кад је престо оставио и закалуђерио се. Кад се овоме броју дода још 3 године живота Немањиног у калуђерству, излази, — да је Не-

мања свега живео 86 година, а у Савином делу стоји 87!

Држећи се строго сабирака, најлакше нам је огласити број 87 **.пз.** за погрешно преписани број 86 **.пѕ.** Дакле рећи: да је Немања доиста живео 86 година, а не 87, као што преписачком погрешком стоји у Савином делу. Али, исто тако, може бити да је сабирак 46 **.мѕ.** погрешно преписани број **.мз.** 47; дакле, да јест Немања живео свега 87 година, само му је било 47 кад је на престо ступио, а не 46, те ;и 84 приликом закалуђерења, а не 83. А осим свега тога, може бити, да св. Сава при једном или два прва сабирка није урачунао по који месец, што је пуну годину прелазио, а при збиру урачунао их све — заокруглив у целу годину, те му је изашло 87 година пуних. — И тако што, велим, могло је бити; али, ко ће знати, који је управо био од ова три могућа случаја!

По овоме, што ћу сад споменути, изгледа, да ни један од поменута три случаја није био, но са свим четврти, коме смо се најмање надали. На име: на једном месту, у Савином делу, стоји, да је Немања владао 38 година![1] С овим се бројем рачун изравњава и излази сума 87; али ја, и при свем том, не држим да је овим питање решено; јер што нам после овог остаје рећи за број 37, но да је он погрешно преписан, а то, просто: није могуће! јер је између **.ли.** 38 и **.лз.** 37 тако грдна разлика у облику, да се и при највештијем увијању опет знатно примећава. Па баш и кад би пристали да је преписач могао некако и превидети, па место **.ли.** написати **.лз.**, намеће нам се јако питање: како да на четири разна места на један исти чудноватн начин

[1] Приликом Немањиног остављања престола сабор му говори, — измеђ осталог: **и вь вьсе .ли. лѣть твоихь сьблюдєни быхомь и вьсипитѣни** (в. животопис с. 4.) Слагачевом погрешком испало је то из мог свода житија краљева српских,

погреши!? — Не могавши, пак, пристати да је 37 погрешно стављено место 38, остаје нам да објаснимо: од куд на оном споменутом месту број 38, кад је тако исто тешко погрешити те од .лζ. 37 начинити .ли. 38!? На ово питање врло је лако одговорити, и ако изгледа да нам наши сопствени разлози стоје на путу. Број 38 мора да је погрешком преписачком постао од 37; јер у 37 никако не можемо посумњати; и то постао је овим начином: у оригиналу је морало стојати на том месту овако: — .л.и.ζ. — 30 и 7, па је преписач свезу **и** узео за број, а **ζ** можда мало изблеђевши није се добро примећавало, те не смотривши га није га ни преписао.

Колико су јаки разлози да је број 38 постао погрешним преписивањем, опет оно чудно слагање његово, у друштву с остала два сабирка 46 и 3, са збиром 87, ставља под јаку сумњу све разлоге наше; те имајући на уму све захтеве критике, не можемо с поуздањем пристати ни на што, док који нов факт не би претегао на коју страну. Дошав у овакву незгоду, морамо зажалити што немамо још који препис Савиног дела, можда би у њему нашли одгонетку! Но ми, као што знамо, имамо један стари извод из Савиног дела, па ћемо у њега загледати; можда ће нам и овом приликом помоћи.

У поменутом изводу доиста има и ових бележака, и то у врло природнијем стилистичком реду, но што су у животопису у Pamatka-ма, и у најтачнијем односају! Тамо стоји: praeterlapso a navitate ejus 46 coepit Deo auxilante regnare et mansit ibi 37 annis, et suscepit monachatum et vixit tribus annis, et tota ejus vita facit 86 annos.[1] Потврђује се, дакле, изреком, да је Немања владао 37 година, а не 38, — да му је било 46 г. кад је на престо ступио, — да је свега живео 86 година, а не

[1] Види Arkiv III. p. 9.

87, као што погрешком преписачевом стоји у препису животописа од 1619. године.[1] —

Истражујући каквим је узроком и начином појавила се несагласност, те и погрешка, међ Савиним хронолошким белешкама, нашли смо да је на два начина: доцнијим допуњавањем и погрешним преписивањем. Том смо приликом издвојили доцнију допуну и исправили преписачку погрешку, тако, да сад можемо васпоставити првобитну слику Савиних бележака, што ћемо и учинити. Ево је:

„Кад је било Немањи 46 г. по божијој вољи завлада и владао је 37 година, па се покалуђери 25 Марта на Благовести. Пробавив у Студеници две године, оде у Св. Гору 8 Октобра, и стигне тамо 2 Новембра. У Св. Гори живео је годину и пет месеца, а од тога је осам месеца провео у Хиландару, свега пак у калуђерству живео је три године, па умре 13 Фебруара, живећи свега 86 год. Пошто је тело његово лежало у гробу хиландарском 8 година, пренесено буде у Србију, и положено би у Студеници 19 Фебруара.“

То је првобитна слика Савиних хронолошких бележака о Стефану Немањи, коју смо с великом обазривошћу васпоставили. Из ње црпећи податке постараћемо се да и оне изнађемо које Сава није забележио; дакле, тражићемо: *α*) које је године — 25 Марта — Немања престо оставио и за-

---

[1] И Шафарик, у примедбама својим уз издање Савиног дела, спомиње како је преписач врло непажљив био при преписивању хронолошких бележака Савиних. Тако, зна се, а и тамо се каже, да је Немања умро 13. Фебруара, а овамо у истом препису Савиног дела стоји: да .ꙁі. **Феврара**, место само .ꙁ. — 7 — није већ могао ништа јести; а .иі. место само .и. — 8 — звао је, вели, све калуђере светогорске да се опросте; а .кв. — 22 — место .кі. — 12 — било му је најгоре, те је сутра дан и умро! (Види прву страну после животописа у Рат. од. IV.)

калуђерио се; β) које је године — 8 Октобра — отишао у Св. Гору; γ) које је године — 13 Фебруара — умро: и δ) које је године — 19 Фебруара — тело његово положено у Студеници: — ни мало предубеђења немавши о истинитости оних бележака, које смо огласили за доцнију и туђу допуну. Према њима односићемо се с највећом резервом, и тек ако се која с нашим резултатима, добивеним независно од њих, подудари, имаће за нас вредности.

III.

α) Последњи спомен о влади Немањиној имамо у запису на цркви св. Луке у Котору. У њему стоји: in xpi nomine anno ab incarnatione dni nri xpi millessimo nonag qvinto ind. tertia decima.... sub tempore dni Nemane magni jupani et filii sui Welcanni,[1] итд. Из овога записа, дакле, знамо да је Немања владао и 1195 године, само се из њега, почем није забележен месец, не види, да ли је владао и после 25 Марта те године.

Но, да је Немања владао и после 25 Марта 1195 г. види се из тога, што му династички рачуни нису допуштали тада оставити престо, а он је се више њих ради, но душе своје ради, и закалуђерио. Још нису били полегали у гроб сви, који су, осим синова Немањиних, имали права на српски престо. Остала су деца оних људи — по речима Никитиним — qui esset eo dignior, али quos ipse everterat, којима и одавно се он бојао његов престо да не допадне,[2] а своме сину још није био отворио сигурне изгледе.

[1] Види у Književnik-у I. p. 486. Запис је приопштио г. Др. Фр. Рачки.
[2] Види Nicetae Choniatae Historia, p. 207. Bonnae 1835.

Пораз на Морави и мир на штету[1] чему тек ако је прошла година, још је више увеличавао бригу Немањину! Истина, оженио је сина синовицом грчког цара, али та је била тек синовица,[2] а и тај се цар — баш некако у то време — спрема у рат на живот и смрт, у рат с људима с којима никад није добро пролазио! Исак II Анђел, не могавши више подносити победе влашке, реши се, сам собом још једном окушати срећу у борби, и не оставити оружја док потпуно не сврши с њима. Сабравши знатан број најамника а и своје војске, добив обећање од таста свог — угарског краља Беле III — да ће му послати помоћ преко Видина, и понесав 15 центенарија злата и 60 центенарија сребра и свега што војсци треба, крене се у Марту 1195 г. у поход,[3] који — ко зна како би испао! но Исака још на путу стигне таква несрећа, која је више помогла Немањиним плановима, но да је рат ма како испао. Алексије, старији брат Исаков, прогласи се царем, ухвати Исака, ослепи га и затвори у тамницу, војску распусти, а благо скупљено за рат — растури онима који су му помогли докопати се престола.[4] И већ 10

---

[1] Види Nicetae Choniatae Historia, p. 569, и сравни с Prof. Dr. C. Hopf-a: Geschichte Griechenlands vom Beginn des Mittelalters bis auf unsere Zeit, p. 168. (у Ersch und Gruber-a: Allgem. Enciklopädie der Wiss. und Künste. Band 85) и Dr. K. J. Jireček-a: Geschichte der Bulgaren p. 228. Prag 1877. и са г. Ст. Новаковића изврсном расправом: Земљиште радње Немањине, с. 71. (прештампано из Годишњице Н. Чупића за 1878 г). и с примедбом 4 ни стр 36. Житија краљ србских (Гласник срп. уч. др. II. одељак књ. VII).

[2] Види житија краљ. српских с. 36. пр. 4.

[3] Види у Nic. Chon. p. 587, 588, и сравни с Hopf-a: Geschichte Griechenlands p. 186.

[4] Види Nic. Chon. Historia, p. 593—596, 599.

Априла 1195 г. Алексије III Анђел седео је на крвавом престолу византијском[1] прозвавши се Комненом.[2]

С тим се одмах отворе бољи изгледи и кући Немањиној и држави српској. На византијски престо, с кога се до јуче Србији заповедало, а и још нису били јасно одређени друкчији одношаји, сео је човек, чија је рођена ћер била за најстаријим сином и наследником Немањиним.[3] Тек тада могло је Немањи пасти на ум да се побрине и за душу своју; а — како ја држим — Немања се и није закалуђерио толико душе своје ради, колико што му је то био излаз да својом руком намести свог сина на престо српски, и да га својим очима види на престолу, који је с тешком муком за се освојио био. Све то, пак, могло је бити само после Марта 1195 г., кад је пред сабор могао извести не само сина свог, те га и тим самим препоручити, но и зета цара византијског и севастократора државе византијске. Тада је, с пуном надом у успех, и могао рећи сабору: **егоже вамь мѣсто себе поставимь, когомь и вашею любовию владычьствовати, благопокорникомь и вѣрьномь быти молимь. яко и мнѣ благопокорнии и вѣрою добропослоушании бысте!**[4] Никако, пак, Марта 1195 г., који је с првим данима Априла, између свију месеца те године, најбурнији у историји балканског полуострва!

[1] Prof Dr. C. Hopf: Geschichte Griechenlands, p. 186. — Du Fresne, позивајући се на Никиту, вели, да је то било 8. Августа (в. Historia Byzantina. Lutetiae Parisiorum 1680. p. 205), али ја то нисам нашао код Никите.

[2] Види Nic. Chon. Historia, p. 605.

[3] Евдокија, трећа кћи Алексијева. Види Nic. Chon. Historia, p. 703, 704 Види и Житија краљ срб. с. 36.

[4] Житија краљ србских, с. 42.

Па и сам Немања каже, у хрисовуљи својој Хиландару, само другим речима, да је — у време кад је он оставио престо сину своме Стефану — цар грчки био Алексије III Анђел—Комнен, таст Стефанов; дакле, да се закалуђерио после Марта 1195 г. Ево тих речи: „**оставихь на прѣстолѣ моюмь и вь христодаровлѥнѣмь ми владычьствѣ любовьнаго ми сына Стѣфана, велнега жоупана и севастократора, ꙁети одь бога вѣньчанаго кирь Алексиѣ цара грьчьскаго**"[1]. Може ко помислити, да Немања овим речима није хтео то рећи, што сам ја разумео, него да се то овако објашњава: како је Немања хрисовуљу своју писао у време царовања Алексијева, споменув у њој Стефана — споменуо му је и стања, у којима је тада био. Ја, пак, разумем то онако како сам горе рекао и видим у тим речима — имајући у виду и све остале оновремене прилике — ону бригу Немањину о сталности престола Стефанова, о којој сам напред говорио, која му је спала с душе тек пошто се Алексије зацарио и утврдио на престолу. Он је оним речима хтео да каже, да је пред сабор, који је такође с том мишљу искупио, извео не само сина свог, и тиме самим препоручио га за владаоца место себе, него и зета цара грчког и севастократора државе грчке, што је могло и морало много вредити Стефану, осим великих очевих заслуга, у околностима, због којих је Немања то и спомињао.[2] Да се, пак, доиста не могу оне речи Немањине разумети друкчије, види се из речи св. Саве, такође о Немањином остављању престола. Он вели:

---

[1] Monumenta Serbica, edidit Fr. Miklosich, Viennae 1858. p. 5.

[2] Колико је то Стефану ваљало, баш исто у овој ствари, које је се и бојао Немања, види се врло лепо и из тога, што је се и сам Вукан оружјем усудио устати на Стефана тек пошто је Стефан отерао био од себе Евдокију. Види о томе Nic. Chon. Historia, p. 705. Потање о овоме говорићу другом приликом.

„избра — Немања — **благороднаго и любимаго сына, Стефана Немању, оть кога вѣньчаного зети кирь Алексїа цара грьчьскаго, и сего прѣдасть имь** — сабору — **глаголює**,[1] итд. Као што знамо, Сава је писао ове речи после царовања Алексијева и у време кад Стефан није више био зет Алексијев,[2] — како би се, дакле, Савине речи могле разумети!? Из Савиног се дела види, да је, пишући животопис свог оца, у коме су и ове речи, служио се на многим местима речима његовим из оне хрисовуље хиландарске, па и ово је место отуд узео. Тиме, пак, св. Сава протумачио је ове речи онако како их и ја тумачим; јер их не би ни исписивао из поменуте хрисовуље да није знао да је Немања њима хтео рећи оно што мало пре поменух, и да и сам није то исто хтео рећи; — почем у оно време кад је он то писао, као што рекох, нити је Алексије царовао, нити је Стефан више био зет Алексијев, па да се иначе може протумачити то што је и он употребио исте речи; — већ ако се сме рећи: да је св. Сава писао то не знајући шта ради!

Нема, дакле, никакве сумње, да је Немања престо оставио и закалуђерио се у време владе грчког цара Алексија III Анђела-Комнена, после Марта 1195 године. Остаје нам само наћи: које је године, 25 Марта, а за владе Алексијеве, то било.

Знамо из летописачког казивања, а и с друге стране, да је Немањин син и наследник, Стефан првовенчани, умро 1224 године.[3] Летописци веле да је владао 42 год.

---

[1] Види у животопису с. 4. Житија краљ србских, с. 44.

[2] Св. Сава писао је животопис Немањин између 1208 и 1215 године, а Алексије је владао до 1203 године, а Стефан је отерао Евдокију око 1202 године.

[3] Види о томе у расправици мојој „Неколико хронолошких питања из српске историје,“ која ће изаћи у Гласнику XLVIII.

али они то веле с тога: што држе да је Немања оставио престо 1182 године, што — као што знамо с многих страна а на послетку и из оног записа на цркви св. Луке у Котору — није истина; с тога ћемо потражити с друге које стране белешку о годинама владе Стефанове, да би израчунали које је године завладао.

Ја сам белешку о томе нашао цигло још на два места, код Maura Orbini-ja и Du Fresne-a. — Mauro Orbini, говорећи о Стефану првовенчаном, вели:[1] visse nel dominio ventiotto anni — 28. — То исто вели и Du Fresne.[2]

По томе, Стефан првовенчани завладао је, **а Немања престо оставио и закалуђерио се, 25 Марта 1196 године,** — доиста за владе Алексија III Анђела-Комнена цара грчког!

3) Лицем на Благовести, 25 Марта 1196 године, оснивач средњевековне државе срiске приже врат „**благомоу игоу Христокомоу**", оставив на престолу најстаријег сина свог Стефана, „великог жупана и севастократора, зета од бога венчаног грчког цара Алексија Комнена;" али се ипак не одлучи одмах испустити из својих озбиљних погледа толикогодишњу, мучну, скроз своју — тековину. Он не оде из своје земље, но се склони у манастир студенички, одакле је будним оком с дана на дан пратио развој њен и утицао на њега.

Св. Сава забележио је, да је Немања провео у Студеници „**два лѣта**", па отишао у Св. Гору 8 Октобра. Према овоме, ми ћемо потражити које је године то било.

Од Марта 1196 г. двадесет четврти месец не пада у Октобар ни једне године, него у Октобре падају седми, девет-

[1] Mauro Orbini: Jl regno de gli Slavi. Pesaro 1601. p. 249.
[2] Du Fresne: Historia Byzantina. Lutetiae Parisiorum 1680, p. 287.

наести, тридесет први — месец итд.; те се Савина белешка **„два лѣта"** не може друкчије објаснити но: да је постала или од мало мањег, или од мало већег броја, заокругљавањем. Или је, дакле, Немања пробавио у Студеници 18 месеца или 30.

Кад се узме у рачун то, да св. Сава — калуђер — говори овим о живљењу Немањином — као калуђеру — у Студеници, и да је св. Сава писао о томе бавивши се у истоме манастиру, — не може се никако пристати, да је, хтевши заокруглити број месеца Немањиног бављења у Студеници, већи број 30 месеца — за пуне по године скратио, него је од 18 месеца — хтевши заокруглити — начинио **„два лѣта"**. Да је то и доиста тако, т. ј. да је Немања у Студеници пробавио 18 месеца, осим што је тиме, што напоменусмо, са свим јасно и природно, види се још јасније и из овога: св. Сава, као што смо и напред видели, каже да је Немања у Св. Гори живео годину и пет месеца, 17 месеца, дакле: седамнаест месеца, пак, живљења у Св. Гори, са 18 месеца живљења у Студеници, износи три године свега живљења Немањиног у калуђерству, а св. Сава и каже за њ: **пожи ко вь аггельскомь образѣ .г. — 3 — лѣта**[1].

Нема сумње, дакле, да је Немања провео у Студеници 18 месеца.

---

[1] Да је, пак, доиста свега само три године у калуђерству провео, види се из тога: што — као што смо напред видели — тако стоји и у оном старом изводу из Савиног дела (et suscepit monachatum et vixit tribus annis); а осим тога, тако излази и из оне групе Савиних бележака, коју смо напред разгледали. Тамо смо видели, да је Немањи било 46 г. кад је завладао, а 37 кад је престо оставио; 46 и 37 чине 83 године; толико му је, дакле, било кад се закалуђерио, а свега је живео 86 година. По томе је три године провео у калуђерству! (Управо, три године не излази, но један месец мање, али је св. Сава и овом приликом — хтевши заокруглити број — додао један месец. И ми ћемо тако рачунати, само да знамо да смо заокругљавањем додали 1 месец.)

Кад се Марту 1196 г. дода 18 месеца: деветнаести пада Октобра 1197 године. Дакле, **Немања је отишао у Св. Гору 8 Октобра 1197 године.** Тамо је стигао 2 Новембра, као што вели св. Сава, да богме — исте године.

Као што видимо, годину одласка Немањина у св. Гору погодио је онај преписач Савиног дела, који ју је у Савином делу уз 8 Октобар — Савину белешку — приписао.

γ). Одавде нам је врло лако дознати годину смрти Немањине. Од Марта 1196 године трећа година, или од Октобра 1197 г. седамнаести месец, намирује се Фебруара 1199 године, а св. Сава и вели, као што се и с много других страна зна, да је Немања умро 13 Фебруара — **кывьшоу врѣмени оутрѣние**:[1] по томе је **Немања умро зором 13 Фебруара 1199 године.**

До овог, као и пређашња два резултата из којих је овај изашао, ми нисмо дошли учинив ма где и једну голу претпоставку, него рачуном из најпажљивије пречишћених Савиних бележака, те с тога резултати наши заслужују пажње. Наше домишљање, у сваком досадањем случају, потврдили смо чистим рачуном из Савиних бележака, а поврх тога каквим другим доказом са стране. Код године Немањиног остављања престола привели смо доказ из причања наших летописаца и Maura Orbini-ja: при години његовог одласка у Св. Гору не мало вреди то, што се извођење наше слаже с белешком преписача Савиног дела, почем он није могао случајно погодити, но мора да је се послужио каквим ваљаним записом; а кад би и за годину смрти његове нашли какав доказ са стране, не само што би тиме њу боље доказали, него би и сав досадањи рачун наш издржао пробу. Срећом има и за њу доказа и ми ћемо их привести:

[1] Види у животопису, с. 12. Житија краљ србских, 69—70.

1) Mauro Orbini, који доста о Немањи прича, и то веома погађајући, не зна да се Немања закалуђерио, но вели, да је по његовој смрти завладао најстарији му син, Тихомир,[1] који је владао само годину дана, па 1200 године завлада други му син, Симеон.[2] Orbini се вара да је најстарији син Немањин владао само годину дана, као и да је 1200 г. завладао други му син, некакви Симеон; али о томе ми сад и не водимо рачун, доста је то: да је тиме рекао, да је Немања умро 1199 године.

2) Стефан првовенчани, у писму свом папи Инођентију III, 1199 г. назива Немању „покојним" оцем својим — bone memorie pater meus;[3] а из хрисовуље цара Алексија III Анђела-Комнена од 6707 год. (1 Септ. 1198 до 1 Септ. 1199)[4] знамо: да је Немања преживео

[1] Стефану првовенчаном, дакле, најстаријем сину Немањину, било је крштено име **Тѣхомирь** (у Du Fresne-a: Thiomilus. B. Historia Byzantina p. 286.) Он је, дакле, онај »Tohu«, син Немањин, за кога је Немања 1189 г. уговорио с царем немачким Фридрихом у Нишу: да о Ђурђеву дну (1190 г.) узме ћер далматинског кнеза Бертолда. (Види Ansbertus: Historia de expeditione Friderici imperatoris, у изд. Добровског, Pragae 1827. p. 33.) као што је претпоставио и г. П. Матковић у изврсном делу свом „Putovanja po balk. poluotoku za sred. vijeka." Zagreb 1878. p. 72, веома бистро домишљајући се; а не Вукан, као што се домишља г. Ковачевић, у књижици својој »Које је године умро Стефан Немања," с. 18 пр. 1, на основу погрешно схваћеног одношаја Андреје II према Вукану и Стефану.

[2] Mauro Orbini: Jl regno de gli Slavi. Pesaro 1601. p. 249.

[3] Theiner: Vetera monumenta Slavorum merid. T. I. Romae 1863. p. 6.

[4] Види „Труды Кіевской духовной Академіи," 1871. г. м. Іюнь, стр. 667. Садржину поменуте хрисовуље нисам до сад знао, нити сам ове књиге икад видео, него сам о свему томе дознао од велеученог нашег историка, мога многоштованог пријатеља, господина Иларијона Руварца, на чему му велика хвала. Ту хрисовуљу спомиње и архим. Леонид у своме делу »Историческое описаніе сербской царской лавры Хиландаря" etc. Москва 1868. г. с. 3 пр. 2, о чему сам ја одавна знао, али из оно неколико речи нисам могао ништа закључити, не знајући о самој хрисовуљи ништа по ближе.

Фебруар 1198 године. Које је, дакле, године — 13 Фебруара — умро, него **Фебруара 1199 године**! Писмо Стефаново, према овоме, писано је после Фебруара 1199 године, а писмо Алексијево пре.

δ) Још нам остаје израчунати, које је године пренето тело Немањино у Србију, а то нам је најлакше, знајући годину смрти његове и колико је времена лежао у гробу хиландарском; па да завршимо расправу нашу с пуним уверењем у њене резултате.

Св. Сава вели, да је тело Немањино лежало у гробу хиландарском 8 година. Од Фебруара 1199 године осма година навршује се Фебруара 1207 године, а св. Сава и вели, да су мошти Немањине положене у Студеници 19 Фебруара; по томе, тело Немањино понето је из Хиландара у Јануару и донето у Србију месеца Фебруара, где је **у Студеници сахрањено 19 Фебруара 1207 године.**[1]

*

Из свега досадањег расматрања нашег добијамо ове хронолошке белешке о Немањи:

α) **Немања се родио 1113 године,** — почем је умро 1199 а свега живео 86 година.

β) **Бивши му 46 година, завладао је српским престолом 1159 године.**

γ) **Владавши 37 година, оставио је престо и закалуђерио се 25 Марта 1196 године, бивши му 83 године од рођења.**

[1] Немањи је требало, живом, од Студенице до Св. Горе 23 дана (од 8 Окт. до 2 Нов.); а за толико га нису могли препети у Србију, јер је била зима у велико, те и путеви незгоднији; а осим тога и **многоу метежоу соуштоу вь ȥемьлıахь тѣхь,** кроз које је пратња пролазила, носећи тело, (в. животопис с. 13.), те је и то отежавало путовање. По свему томе, може се рећи, да је тело Немањино понето из Хиландара првих дана месеца Јануара 1207 г.

δ) Пробавивши у Студеници 18 месеца, отишао је у Св. Гору 8 Октобра 1197 године. Тамо је стигао 2 Новембра исте године.

ε) Живевши у Св. Гори 17 месеца, од којих 9 пада на Ватопед, а 8 на Хиландар умро је 13 Фебруара 1199 године, проживевши у калуђерству 3 године, а свега живевши 86 година.

ϛ) Лежавши у гробу хиландарском 8 година, тело његово пренето је у Србију и положено у Студеници 19 Фебруара 1207 године.

10. Авг. 1878 г.
Београд.

Ив. Павл.

УГОВОР СТЕФАНА ПРВОВЈЕНЧАНОГА С ДУБРОВЧАНИМА

ИЗ Г. 1515—1219.

ИЗДАО

Др. Конст. Јос. Јиречек.

Старе повеље српске, које су се чувале у аркиву некадање републике дубровачке, пренесене су отуда г. 1833 (заједно с грчким и једним делом турских и латинских) у Беч, где се још и сада налазе у ц. кр. дворском и државном аркиву. Но у Дубровнику је (у старом аркиву код окружне области) од повељâ српских неким случајем остала једна веома стара и важна до сада неиздана. У првој свесци листинâ из година 1200—1300 налази се особити један свешчић, у којем је скупљено мноштво листића пергаменових, или водом оштећених или трулих или таквих, које они, што су пре 40—50 година уређивали аркив, нису могли или нису знали читати. Међу овим листовима нашао сам уговор великога жупана Стефана (потоњег краља првовјенчаног) и његових синова с Иваном Дандолом, кнезом дубровачким, учињен у годинама 1215—1219. Послије повеље Кулина бана босанскога од

г. 1189 и Немањине повеље хиландарске ово је најстарија листина, писана језиком српским.

Споменик овај написан је на листу пергаменову, 21 сантиметар дугом и 10 сантиметара и 5 милиметара широком. Вас спољни његов облик много напомиње сувремена латинска писма дубровачка. Пергамен је груб и тврд, страга жут, сприједа бијел. Редци (има их тринаест) испарани су сухим оруђем. Слова су црна, крупна и добро сачувана. Скраћених ријечи је са свим мало. Осим њих има и сплетених слова; један пут је **ь** привезано с десна до **т** (у ријечи **дѣтыю**), а други пут је здружено **т** и **и** (у пошљедњем слогу ријечи **пакостити**). Слово **ж** написано је тако, да су двије косо наклоњене линије постављене у накрст, а једна трећа положена је хоризонтално преко њих. У слову **л** основна линија извучена је вертикално изнад и испод ретка. Слова **н** и **и** готово су једнака. Слово **ѵ** дубоко је положено, тако, да доња цртица лежи са свим испод редка; **щ** опет високо стоји изнад редка. Мјесто **оу** свуда се налази **ȣ**; **ъ** нема, него само **ь**.

На стражњој страни листа чита се неколико латинских биљежака̀, руком XIII вијека: Stephanus Rex. Даље: Latini et Sclauonicj. А под тијем: Vtilis.

Грубим концем привезан је висећи печат из воска црвенога, сада готово црнога. Жали боже сачувала се од њега једва четвртина, силно оштећена; у натпису је била, види се, ријеч **Стєфань**.

Године у повељи самој нема, али вријеме, када је написана, може се ставити у године 1215—1219. Иван Дандоло, кнез дубровачки, први пут се спомиње 1215, 17 Августа[1] и владао је до године 1222 или 1223, када је на

[1] Arch. Ragus. 1200—1300 fasc. II. Други пут помиње се (ib. fasc. I) 13 Јулија 1218 у једном листу од 25 Јунија 1254, трећи пут у Мају 1222 (ib. fasc. II).

његово мјесто ступио Zelovellus[1]. С друге стране зове се Стефан јоште жупаном; као краљ први пут се помиње год. 1220[2].

Листина сама није била непозната, али знао се је само стари латински пријевод, ваљда суврамени. Преписао га је у дубровачком аркиву Иван Кукуљевић Сакцински и издао га по овом препису Фрањо Рачки у Раду југословенске академије, I, 128, ставивши га у год. 1214—1217. По другом пријепису на пергамену из XIII стољећа, који је из Дубровника пренесен у аркив бечки и на ком страга стоји забиљежена година 1229, издао га је Љубић, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium I, 31, положивши га у год. 1205—1222 и примјетивши: „чини се, да је пријевод из српскога“[3]. И од повеље Кулинове имамо такав стари пријевод латински; штампан је код Шафарика заједно с изворником српским.[4]

Положио сам овдје под бр. I вјерни пријепис нашега споменика; под бр. II налази се текст с читањем ријечи скраћених и с новом интерпункцијом; под бр. III додан је за лакше сравњење латински пријевод по Кукуљевићу и Љубићу.

При овој прилици проговорићу нешто и о два друга добро позната писма дубровачка. Међу најстарије споменике српске обично се броји писмо опћине Поповске (Поповог поља у старом Хуму, садашњој Херцеговини, Papoa латинских извора) управљено Дубровчанима ради „станка“ на

---

[1] Листина, у којој се помиње Zelovellus (Љубић Monumenta I, 31), је из времена међу Мајем 1222, када је кнезовао јоште Дандоло, и Априлом 1223. када је у Сплету престао кнезовати Влчина.

[2] Писмо Стефаново у Старинама VII, 53.

[3] Љубић додаје: „Каже Кукуљевић (Аркив IV, 326), да је он видио српски изворник у окружном аркиву дубровачком“, али Кукуљевић на наведеном мјесту говори само о оном латинском тексту.

Památky, Okázky стр. 3.

Ријеци (итал. Ombla) код Дубровника. На другој страни истога листа читају се имена неколико одличних грађанâ дубровачких, те се види, да су се Поповљани за своје писмо послужили комадом неког дописа, примљеног из Дубровника, на којем је било написано мноштво свједока. Шафарик је овај уломак с именима дубровачким ставио у год. 1050 до 1150, и само писмо Поповљанима у г. 1150—1200[1]. Миклошић положио је оба споменика у XII стољеће. Али поређењем с другим писмима дубровачким увјерио сам се, да су оба два споменика много млађа и да је само примитиван спољни облик њихов био узрок мњењу, да су тако стара.

Из лица, којих имена читају се страг на писму поповском, Дум Матео Лучић спомиње се као „presbyter Matheus Luce“ викарије епископа дубровачкога, у уговору, који је 22 Априла 1242 Марко епископ олгунски у име Ђурђа, кнеза дукљанскога, сина жупана Вукана и синовца краља Стефана Првовјенчанога, учинио с Дубровчанима[2]; и још један пут долази у једном писму од 8 Априла г. 1251[3]; Филип Мовремић, Палма Пикуларевић, Мартин Сочибабић, Коленда Доминиковић налазе се потписани у уговору, који су Дубровчани год. 1253 скло-

---

[1] П. J. Шафарик, Monumenta illyrica seu Slavorum gentis, universas Illyrici sensu latissimo sumti, provincias, videlicet hodiernam Hungariam, Dalmatiam, Croatiam, Slavoniam, Serbiam, Bosniam, ducatum S. Sabbae seu Hercegovinam, Montem Nigrum, Albaniam, Macedoniam, Bulgariam, Ugrovlachiam et Moldaviam incolentis lectissima omnis aevi et generis literaria documenta idiomate patrio et litteris cyrillicis consignata. Pragae 1839 (јако ријетка књижица; у којој је изложен пројект великога зборника старих споменика српских и бугарских). У „Památky“ Шафарик је ова два споменика ставио на прво мјесто међу повељама, без године; само код уломка с именима додао је, да је „prastarý“ и да „nese znaky nejhlubšího stáří“.

[2] Штампано у Раду, I, 132.

[3] Изворник у аркиву дубровачком 1200—1300 f. I.

нили с Михаилом Асеном, царем бугарским[1] Русин Болеславић (Rossinus de Ballisclaua) је г. 1265 био послан као поклисар у Млетке[2]. Филип Печенежић (Phylippus de Piçinego) којега име такођер долази међу потписима г. 1253, имао је виноград на Ријеци дубровачкој јоште 1278[3] г. И Петар Пикуларевић (Petrus de Pecorario), Богдан Пижиновић (Bogdanus de Pisino), Пуск Бенчулић (Fuscus Binçole) и Висти Гаталдић (Bistius Getaldi) живјели су јоште 1278—1280. Од Тудора Растића долази год. 1279 син Elias Theodori de Rasti. Напокон и Ђурђа Которанина син живио је г. 1278 и 1279: Jacobus Georgii de Catarino. Име овога Ђурђа Которанина дуго се је памтило у Дубровнику; на бедемима градским у најстаријој части града (castellum) изнад стрмина (labes), које бране Дубровник од стране морске, још се год. 1346 спомиње кула „turris Giorgi Cotorani“, и у вријеме рата скупљало се је „sexterium Sancte Marie de Castello“ (град је био раздељен на шест сектерија) с оружјем код негдашње куће Ђурђа Которанина[4]. Из ових разлога мислим да је уломак писма с именима Дубров-

---

[1] Миклошић, Mon. Serbica, 39, 40.

[2] Кнеза Меда (Орсата) Пуцића Poviestnica Dubrovnika. (U Zadru 1856) 42, по нештампаној доселе историји Дубровника од Јунија Растића († 1735).

[3] Liber securitatum, testificationum et aliarum scripturarum, exceptis maleficiis et induciis, factus tempore nobilis viri, domini Marci Geno, comitis honorabilis Ragusii, scriptus per me Thomasinum Saueri, sacri palacij et communis Ragusii scribanj et notarii. На но се јесу уписане и „inducie“ и „possessiones vendite“. Записи иду од Октобра 1278 до Августа 1280. Најстарија књига аркива дубровачкога, 101 лист на хартији.

[4] Закључак великога вијећа 21 Марта 1346 (Libri Reformationum 1345). Онда је у Дубровнику много кула имало имена од властеоских породица; била је кула Гундулића, Бенчулића и т. д. Данас једина „Минчета“ носи име славне породице Минчетића (Menze).

чана и писмо поповско нијесу старији, од половине или из треће четвртине XIII вијека[1].

I.

† Вь име оца. и сна. и стаго (sic) духа. Азь вели жупань. стефань. и сь своѡвь дѣтью. кль[1]нусе. кнезу. дубровьчькому. жань даньдулу. и всьсе ѡбкинѣ града. ду-бровьни[2]ка. вь ба: и сту бцу и вь чтсни и животворещи крьсть гдинь и вь ста евань[3]глиѣ. и вь стихь .кі. апсль. и вь стихь м. мченикь: и вь .тиі. стихь оцть. кль[4]нуви се. безь всакога пропадьства: ѣкоре да ви смь. приѣтель и моѣ[5] дѣть (sic). доку ми сте прави. И аке кто вашь врагь. прибѣгне у мою зе[6]млу. да ви га дамь ако ви име що пакостити из мое земле∴. И да греду[7] ваши лудие по моеи земли. сь трьгомь: безь вьсаке боѣзьни. И да имь[8] нѣ никере силе: нь да си продаю. и купую. свободьно: а щое законь трь]9]жьникомь: у моеи земли да ми даю: И да не емле срьблинь влаха. бе[10]зь суда: нь ако се учини кривина. мегю градомь и моѡвь земло[11]вь: да се стаю судие. где е законь. и да исправлаю. а да не изма. а[12]коли сие преступлу. да ме вь суди и ста бца∴[13]

II.

† Вь име ѡ(ть)ца и с(и)на и с(ве)таго д(у)ха. Азь вели жупань Стефань и сь своѡвь дѣтью кльну се кнезу дубровьчькому Жань Даньдулу и вьсе ѡбкинѣ града Ду-

[1] „Калудьрица оть Врьтоломѣѣ“ и „опатица ѡть Семиона мала сестра, Крьсанка вьки“, поменуте међу именима, јесу из женских монастира св. Вартоломија и св. Симеона у граду Дубровнику. Овај Врсајко ваљда је Врсајко Проданчић у повељи г. 1253.

вровьника вь б(ог)а и с(ве)тꙋ б(огороди)цꙋ и вь ч(ь)стни и животворещи крьсть г(осподь)нь и вь с(ве)та еваньгелиѣ и вь с(ве)тихь .вı. ап(о)ст(о)ль и вь с(ве)тихь .м. м(ꙋ)че-никь и вь .тиı. с(ве)тихь ѡ(ть)ць. Кльнꙋ ви се безь вса-кога пропадьства, ѣкоре да ви с(ь)мь приѣтель, и моѣ дѣть, докꙋ ми сте прави. И аке кто вашь врагь прибѣгне ꙋ мою ȥемлꙋ, да ви га дамь, ако ви име що пакостити иȥ(ь) мое ȥемле. И да гредꙋ ваши лꙋдие по моеи ȥемли сь трьгомь безь вьсаке боѣȥьни, и да нимь нѣ никере силе, нь да си продаю и кꙋпꙋю свободьно, а що е ȥаконь трьжьникомь ꙋ моеи ȥемли да ми даю. И да не емле Срьблинь Влаха безь сꙋда, нь ако се ꙋч(и)ни кривина мегю градомь и мо-ѡвь ȥемловь, да се стаю сꙋдие, где е ȥаконь, и да ис-правлаю. А да не иȥма. Ако ли сие престꙋплꙋ, да ме б(ог)ь сꙋди и с(ве)та б(огороди)ца.

III.

† In nomine patris et filii et spiritus sancti. Ego magnus jupanus Stephanus cum filiis meis iuro comiti Ragusij Johanni Dandulo et toti communi Ragusine ciuitatis in deo et in beata dei genitrice et in sancta uiuifica cruce domini et ad sancta dei euangelia et ad sanctos XII apostolos et ad quadraginta martires et ad trecentos sanctos patres. Juro uobis sine omni fraude, quod ero uester amicus. et mei filii, donec mihi recti fueritis. Et si aliquis uester inimicus fugerit ad meam terram, ut dem eum uobis, si ceperit uobis aliquid molestare de terra mea. Et ut ueniant uestri homines per meam terram cum mercimoniis sine ullo timore, et ut non sit illis nulla forcia, sed ut uendant et comparent libere et illud. quod est mercatorum consuetudo in terra mea; ut dent

mihi. Et ut Sclauus non apprehendat Raguseum sine iudicio, sed si factum fuerit iniustum inter ciuitatem Ragusii et terram meam, ponant se iudices, ubi est consuetudo, et iudicent. Et ut non faciant[1] pressalia. Quod si contra hoc fecero, iudicet me deus et sancta dei genitrix.

[1] У бечкој копији нема ове ријечи; Љубић је допунио: fiant.

ДР. РОБЕРТО ДЕ ВИЗИЈАНИ

—

НЕКРОЛОГ

6 Маја 1878 год. умре у Падови Др. Роберто де Визијани, чувени ботаничар и професор у падованском свеучилишту, од године 1867 и нашег Ученог Друштва почасни члан.

Визијани се год. 1800 родио у Шибенику у Далмацији. Које у месту рођења које у Спљету сврши ниже и средње школе, а ради изучавања медицине крече се год. 1817 у Падову, и постаде ту већ год. 1822 доктором медицине а мало за тим и асистентом професора ботанике. Пошто се завршише четири године асистентуре — која му би преко обичаја и по други пут досуђена, Визијани се врати у свој завичај, и ту је, испрва као приватан лекар, касније као званичник у различитим местима, Дрнишу, Котору и Будви служио, вазда побринут да се што боље позна са флором своје отаџбине, коју је већ као ђак био почео да проучава. Кад год. 1835 смрћу професора Воната би упражњена у падованском свеучилишту катедра ботанике, Визијани пође у Беч да се за то место пријави и по сјајно свр-

шеном конкурсуалном испиту би постављен за професора ботанике и управника ботаничке баште у Падови. И ту је Визијани преко 40 година као учитељ и научник неуморно радио, те је списима својим не само у ботаници, већ и другим неким струкама, археологији, повесници и др. у својој новој постојбини лепо име стекао.

Оне, који би што више хтели да знају о целокупној радњи овога вредног полихистора, упућујем на Визијановог биографа[1], а ја ћу овде да се ограничим само на оно, што се нас и нашег народа ближе тиче.

Главни је Визијанов спис флора Далмације[2], не само по обиму — три тома у кварту, већ и по брижљивости, којом је она до краја израђена. Овим је делом први пут изнесена пред учени свет пребогата флора, до тада у овом обзиру непознате Далмације и то у облику строго научном и са илустрацијама свију нових или у науци довољно још непознатих биљака. На крају описа биљака имају и народна имена, за која је Визијани могао да дозна; али ова за нас доста важна партија Визијанове радње потребује критичке ревизије кога ботаничара језику нашем вичнијег, него што је то Визијани могао да буде. У главном свом делу Визијани се држао политичких граница Далмације, у каснијим пак суплементима[3] проширио је област својој флори на суседну Црну Гору и Херцеговину, само ће, бојим се, због смрти Визијанове, део последњег његовог рада остати недовршен.

Визијани је имао удела и у флори наше кнежевине а томе је био овај повод. Кад сам год. 1856 први пут са уче-

[1] G. Cannestrini, Commemorazione del Prof. Commendatore Rob. de Visiani. Padova 1878.

[2] Rob. de Visiani, Flora Dalmatica I. 1842, II. 1847, III. 1850. Lipsiae.

[3] Rob. de Visiani, Supplementum Florae Dalmatiae I. 1872, II. pars 1. 1877 Venetiis.

ницима по Србији путовао, нашао сам подоста биљака за науку нових, које сам мислио да проучим у Бечу, кад ме је приликом састанка природњака и лекара германских управа нашег санитета као свог изасланика тамо пратила. Том се приликом први пут познам са професором Визијаном, пак како ми кратко одмерено време не допушташе да нове биљке собом проучим, уступим их свом новом пријатељу, а он их по неком времену у особитом делцу[1] опише и иконама објасни. Касније ме Визијани понуди, да заједно порадимо око издавања ботаничких и других новости и то тако, да ја приберем добре примерке за анализу и нацрт и да их пропратим описима, а он да се побрине о вештаку који ће биљке да нацрта, о редакцији и штампању дела. Из овога удружења произађоше три свеске нових српских биљака[2], а и више би их било, да томе нису последњих година свакојаке сметње на путу стајале. —

Визијани је био човек тела слаба, али, са необичне енергије духа и велике умерености, дурашна, те је и поред многих претрпљених болести лепу старост доживео. Нарави је био тихе, понашања господског, у већем друштву од мало речи у поверљивом разговору врло љубазан, много крат и шаљив. Да би могао све, чим располагаше, јединој науци да посвети, није се никад женио, а како је поред тога био и јако штедљив, могао је у многим приликама знатне издатке да чини за побољшање баште, која је управи његовој поверена била и у којој је већину свога живота провео; пак је и по смрти добар део своје имаовине, ботаничке збирке и библиотеку овом институту завештао. Кад у последњој болести опази да му се крај животу приближава, замоли своје

---

[1] Rob. de Visiani, Pemptas plantarum Serbiae novarum. Venezia 1860.
[2] Rob. de Visiani et Jos. Pančić, Plantae Serbicae rariores aut novae Decas I. 1862, II. 1868, III. 1870 Venetiis.

пријатеље, да му смртне остатке у Далмацију оправе, које они и учине: те сада Визијани, по дугом и корисном животу, почива у земљи, која га је родила и којој се он за то обилно одужио тим, што је угледни венац њезиних врсних синова једним светлим листом увећао.

У Београду на Петров дан 1878.

ДР. Ј. ПАНЧИЋ.

РАДЊА И СТАЊЕ

СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА

у години 1877.

ПРОЧИТАО СЕКРЕТАР

НА ГОДИШЊЕМ СКУПУ, 18 ЈУНА, 1878

Господо,

И нехотице дешава нам се да, као стари хроничари, бележимо и дневне догађаје на листове књига које су куд и камо несродне са догађајима тима. Доиста, рат или мир, срећна или несрећна борба, може тек у врло удаљеним последицама утицати у рад самосталнога научника. Па опет, чим дође на ред питање: за што је на прилику извесна количина чланова спречена у обичноме раду у овоме друштву, или за што се још не штампа босански зборник, или за што област за испитивање наше старине, нашег земљишта и нашег народа постаје час ужа а час шира, или зашто резање слика у нашој штампарији не може да иде упоредо са оном брзином и оним полетом у опште кога је развила врсно руковођена државна штампарија, или за што је у приходима овогодишњим од државе примљено 4200 гроша

пореских мање, или за што је тако слаб књижарски обрт, — онда се одмах осети тежина и утицај спољашњих догађаја.

Ипак можемо ударити гласом на то да је Српско учено друштво, и за време поновљене крваве и славне борбе нашег народа за опстанак, у стању било да штампа и на страноме језику такве расправе као што је покушај „квадратуре круга“ и да су и у овој години угледале света две књиге „Гласника“, четрдесет пета и шеста и уз њих девета књига другога одељка Гласниковог, у коме је крмчија морачка, и да је сада у штампи осим Гласника 47 и десете књиге II одељка и „Морава“ измерена, изцртана и објасњена. И то све у доба кад гдекоји пријатељи наши злобне примедбе чине о количини бројној овогодишњих наших књига и кад нас многи остали рачунају у народ неспособан за самосталну образованост!

Од лањскога годишњег скупа до данас у Српском ученом друштву читани су или на оцену давани ови послови:

1, У одбору за науке природне и математичке,

У три састанка:

Од ред. члана Д. Нешића: Покушај квадратуре круга.

Од ред. члана Јов. Мишковића, карта књажевачког округа са описом.

2, У одбору за науке философске и филолошке,

У 4 састанка:

Од ред. члана Ст. Новаковића „Где су се почеле штампати књиге новије српске књижевности и штампани буквари за Србе од 1727 и 1734“

Од ред. члана Ст. Новаковића „Библиографија за год. 1876“.

Од ред. члана Ст. Новаковића „Акценти трговишког јеванђеља од 1512 године — паралела к истраживању о акцентима старих српских штампаних књига црногорских и млетачких у Гласнику 44“.

Од ред. члана Ст. Новаковића „Приповетка о Александру великом у старој српској књижевности“, критички текст с расправом.

Од дописног члана Ивана Јастребова „Препис хрисовуље на Цетињу о манастиру св. Николи на Врањини“.

Од ред. члана Илар. Руварца „Прилошци к објасњењу извора српске историје“.

Од ред. члана М. С. Милојевића „Препис животописа бив. наших архијепископа“.

3, У одбору за науке друштвене и историјске,

У четири састанка:

Од ред. члана Јована Мишковића „Грађа за новију историју Србије“ са шест цртежа бојишта српских у почетку овога века.

Од ред. члана П. Срећковића „Породична гробница Мрњавчевића“.

Од г. Стојана Обрадовића: 19 свезака ратне кронике данашњих дана, у стиховима.

Од ред. члана Г. Гершића продужење расправе „Територијалне промене и национална мисао“.

Од дописног члана Ивана Јастребова: Податци за историју српске цркве (6, 7, 8, 9,) са два фотографска снимка.

Од доп. члана Ив. Јастребова: Белешке о имену Црне Горе.

Од г. Радисава Радића: Флорентински сабор и савуз (унија).

Од г. Панте Ј. Савића: Кратки преглед казнене процедуре стране и наше.

Од г. Ивана Павловића: Хронолошке белешке св. Саве о Стевану Немањи.

4, У одбору за уметност,

У 2 састанка:

Од редовних чланова Драг. Милутиновића и Мих. Валтровића: Извештај о раду овогодишњем заједно са цртежима.

Од ред. члана Драг. Милутиновића: Расправа о архитектонским старинама нашим, приликом излога свих до сад снимљених уметничких црквених старина.

Средства новчана, којима је располагало Српско Учено Друштво у току 1877 године била су ова:

	гр. чар.	пр.
1, Готовина у каси од лањске године .	1.249	8
2, Државна помоћ	50.210	20
3, Од продатих књига	1.934	—
Свега . .	53.393	28

Та су средства новчана употребљена овако:

	гр. чар.	пр.
1, На хонораре за Гласник	38.397	20
2, За II одељак Гласника	6.750	—
3, На екскурзије и путовање . . .	7.500	—
4, На повез књига	1.471	—
5, На експедицију и канцеларијске трошкове	1.035	30
6, Секретару	3.084	—
7, Послужнику	3.080	—
Свега . . .	61.318	10

Опет је дакле ова 1877 год. пала на терет 1878-ој са 7.924 гроша и 22 паре чарш.

Али је овај мањак само привремени. Државна каса издала је ове године друштву 8400 гроша чаршијских мање, него што је буџетом одређено. А то се догодило с тога што је још за 1876 годину остатак државне помоћи у 4200 гр. пор. због неодољивих војних издатака, примљен из државне касе тек после 1 Фебруара, па по томе и забележен у књигама државним у годину 1877, док је Српско Учено Друштво по праву своме забележило ту суму у приход године 1876, за чији је рачун и исплатило, а што није изузело из државне касе пре 1 Фебруара, то доиста није стајало до воље него до невоље Срп. Уч. Друштву! Управа Срп. Уч. Друштва предузела је одмах ове године потребни корак преко министарства просвете, да се овај остатак путем законитим врати Српском Уч. Друштву, и тиме да се измири недостатак који се показао у средствима од ове године.

Друштвени архив приновљен је ове године једном Србуљицом о чудесима од 1714 год., коју је послао члан И. Јастребов, и двема синђелијама из старе ужичке нахије, које је преписао члан М. Ђ. Милићевић, на чему им велика благодарност.

А библиотека друштвена умножена је прилозима Бечке академије наука, Берлинске академије наука, Римске академије Деји Линцеји, Јужно-словенске академије, Варшавског университета, Московског јуридическог общчества, Ректората богословије карловачке, Српске гимназије новосадске и карловачке, Уредништва „Зоре“ и Матице Српске.

Осим тога поклонима Јов. Гавриловића, дра Ђ. Даничића, Ант. Хаџића, дра А. Калине, Љ. Каравелова,

Н. С. Стамболова, Марка Пеција, Ал. Љубавског, Николе Милаша, Мартина Штиглица, Ђоке Поповића, Стев. В. Поповића, Милана Ј. Шимића, Мате Нецића и Стев. Максимовића. Нека им је братска хвала.

Вечити природни процес, који чини промене у личноме саставу друштвеном, ове је године појавио се у снази страшнијој него ли обично. Друштво је од лане изгубило 4 редовна, 2 дописна и 2 некадања редовна члана своја. Међу тим члановима је Јован Гавриловић, најстарији и најприснији пријатељ овога друштва, многогодишњи председник његов, чија је дарежљива рука осећала се све до овог тренутка у библиотеци и архиву друштвеном. Међу тим изгубљеним члановима је Јарослав Чермак, који је идеалним чаром огрнуо, у сликама познатим целом образованом свету, херцеговачко и црногорско робовање и слободовање. Међу тим члановима је, на необичан начин смрти, Коста Николајевић, који је са ретким оружјем познавања толиких изворних језика рушећи и уздижући бацио се у вртлог првих тамних векова наше народне историје. Међу тим члановима је, опет на необичан начин смрти, Лаза Чолак-Антић, који је показао врсноћу и марљивост не само држећи перо на челу књижевности војне, него и држећи мач испред Јанкове Клисуре. Међу тим члановима је и Павле Ђорђевић, чије балистичне студије друштво је ово с хвалом прихватило и он се још спремао да их потпуним учини, чије ће име морати споменути се онда кад се славни Шуматовац помене, и кога смрт опет ванредно изненади у сред планова за почетак новога рата. А зар да не споменемо овде и Михаила Панића, који је онако марљиво и савесно прихватао оцењивање матема-

тичког рада у друштву. Нека им је светао спомен међу нама.

Има већ неколико година, како је Срп. Уч. Друштво позвало своје чланове да му саопште писмени нацрт свога живота, и да пошљу слику своју. Од оних који су показали пажње према друштву и саопштили му до сад оно што је од њих потраживано, прибрао је нацрте одбор за науке философске и чланови његови Ст. Новаковић и Ј. Бошковић узели су на се посао да прегледе и за штампање уреде нацрте оних чланова, који данас нису више међу живима.

У исто време управа друштвена је одлучила да се одмах чим педесета књига Гласника угледа света, прибере, уреди и оделито напечата списак радова који су се дотле јавили у Гласнику, како по времену, тако и по садржини и по именима писаца.

Управа друштвена за целу ову годину служила је се према закону заменом председништва, јер изабрани председник др. Ђуро Даничић још и сада се бави у Загребу редакцијом великога академичког речника српског и хрватског језика.

Приликом прославе тридесетогодишњега књижевног рада Даничићевог, коју је прославу приредило српско академичко друштво „Зора“ у Бечу, управа није пропустила да у име друштва изрази своје саучешће у овој слави, шиљући поздрав „Зори“, како „не могавши приредити тридесетогодишњицу због ванредних околности, радује се слави Даничића, наследника Вукова, изврснога унапредиоца науке о језику, првога филолога српског и хрватског, желећи да „Зора“ на разним пољима науке и уметности произведе такве духове који ће себи стећи

бесмртну славу, а Словенима на југу достојно место у реду културних народа“.

ЗАМЕНИК ПРЕДСЕДНИКА

ДР. Н. КРСТИЋ

СЕКРЕТАР

МИЛАН КУЈУНЏИЋ

ЧЛАНОВИ

Д. НЕШИЋ

СТ. НОВАКОВИЋ

ДРАГ. МИЛУТИНОВИЋ

САСТАНЦИ
СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА

од 13 Јуна 1877 до 18 Јуна 1878 године.

I

У одбору за науке природне и математичке.

Састанак 23 Јуна 1877.

Председава Е. Јосимовић, бележи Д. Стојановић. Чланови: Љ. Ивановић, С. Здравковић, Ј. Драгашевић, С. Пантелић, М. Петковић, К. Алковић, Д. Нешић, С. Лозанић, Љ. Клерић, К. Црногорац, Др. Валента.

Бр. 1.

Професор Дим. Нешић саопштава друштву своје студије о квадратури круга под насловом: „Покушај квадратуре круга“.

На овом састанку није се могло свршити предавање са величине сама предмета, с тога отсек одлучује, да се предавање продужи 25 ов. месеца.

Састанак 25 Јуна 1877.

Председава Е. Јосимовић, бележи Д. Стојановић. Чланови: Љ. Ивановић, Ј. Драгашевић, С. Пантелић, К. Алковић, Д. Нешић, Д. Стојановић, С. Лозанић, Љ. Клерић, К. Црногорац, др. Валента, Ф. Хофман.

По одлуци отсека професор Е. Јосимовић замењује председника с тим да га замени и на првом састанку управе.

Расправа г. Нешића може се у главноме свести на ово:

1. Кратак али прецизан нацрт досадањег рада о квадратури круга.

2. Потпуну и научно вешто изведену дискусију у конструкцији влака $\varrho = \frac{sin\ \varphi}{\varphi}$, на који је наишао г. професор Клерић при одређивању тачака тежишта кружних лукова.

3. Извод особитих, оригиналних начина за конструкцију тангената, не само на овај, него и на друге влакове.

4. Примену овога влака на ректификацију и квадратуру круга.

Отсек налазећи да је рад г. Нешића оригиналан и да је заиста од веома големе добити за науку и општу литературу, прими га с хвалом и одлучује:

1, Да се расправа штампа у друштвеном органу.

2, Да се о друштвеном трошку одштампају две засебне брошире у француском и немачком преводу, како би овај веома интересантан рад приступнији био и осталом научном свету.

3, Да се писац за чланак и преводе награди отсеком са 100 дуката цес.

Састанак 18 Марта 1878.

Председава Д. Нешић, бележи секр. М. Кујунџић. Чланови: др. J. Панчић, Љ. Клерић, Д. Стојановић, К. Црногорац, К. Алковић.

Бр. 1.

Секретар подноси прилог ред. члана J. Мишковића „Опис књажевачког округа са картом“. Одређују се за оцењаче чланови J. Драгашевић, К. Алковић и Д. Стојановић.

II

У одбору за науке философске и филолошке

Састанак 11 Новембра 1877.

Председава J. Бошковић. Бележи Кујунџић. Чланови: Ст. Новаковић, М. Ђ. Милићевић, М. Ракић.

Бр. 1.

Члан Ст. Новаковић чита своју расправу „Где су се почеле штампати књиге новије српске књижевности и штампани буквари за Србе од 1727 и 1734“. Одлучено да се штампа у Гласнику и награди са 8 дуката од табака.

Бр. 2.

Члан Стојан Новаковић подноси своју библиографију за годину 1876. Прима се за друштвени „Гласник“.

И пошто Новаковић изјави да због премештаја из народње библијотеке београдске не може више бавити се потпунијим прибирањем нове грађе библиографске, на понуду одбора прима се овога посла члан друштвени Ј. Бошковић.

Бр. 3.

Одбор налази да би добро било да се у друштвеном органу наштампају животописи умрлих чланова друштвених, као што су их они сами написали и друштву предали. Преглед и уређење ових афтобиографија поверава се члану Стојану Новаковићу и Ј. Бошковићу.

Састанак 22 Марта 1878.

Председава Ј. Бошковић, бележи М. Кујунџић. Чланови: Ст. Новаковић, М. Ђ. Милићевић, Ст. Д. Поповић, М. П. Шапчанин.

Бр. 1.

Ст. Новаковић, редовни члан друштва, чита своју расправу „Акценти трговишког јеванђеља од 1512 године“, прилог к испитивању акцентуације, правописа и језика старих штампаних књига бугарско-румунских, а паралела к истраживању о акцентима старих српских штампаних књига црногорских и млетачких у Гласнику XLIV.

Одлучено је одмах да се ова расправа штампа у друштвеном Гласнику и награди са 8 дуката ћесар. од штампаног табака.

Бр. 2.

Исти члан чита „Приповетку о Александру Великом у старој српској књижевности“ критички текст с расправом.

Одбор одлучује да се ово штампа као засебна књига у II. одељку Гласника и награди са 6 дуката ћес. од табака, узимљући једно на друго и расправу и текст.

Бр. 3.

Члан М. Ђ. Милићевић приноси као грађу за историју српске цркве 2 свиђелије проти М. Гучанину и 1. свиђелију попу Миловану Протићу, којима се потврђује да је епископска столица доиста била у Ужицу.

Прима се са хвалом и ставља се у друштвени архив.

Састанак 6 Маја 1878.

Председава Ј. Бошковић, бележи М. Кујунџић. Чланови: Др. Дим. Матић. Ст. Новаковић. А. Васиљевић, С. Сретеновић, Ст. Д. Поповић.

Бр. 1.

Редовни члан друштвени Илар. Руварац шаље преко члана Ст. Новаковића своје „Прилошке к објашњењу извора српске историје“. Пошто су ови прилошци у седници прочитани, одлучено је да се печатају у друштвеном „Гласнику“ и награде са 10 дуката од штампана табака.

Бр. 2.

Дописни члан Иван Јастребов шиље „Препис хрисовуље на Цетињу о манастиру Св. Николе на Врањини“. Одлучено да се штампа у друштвеном „Гласнику„ са благодарношћу.

Бр. 3.

Редовни члан Милош Милојевић, шаље „Препис животописа бив. наших Архијепископа“ који је препис према рукопису прошлога века нађен у Пећском манастиру.

Да се даде на оцену члановима Ј. Бошковићу и Ч. Мијатовићу.

Бр. 4.

Пошто се увидела јака потреба уређенога списка о свему што је до сада у „Гласнику“ печатано, одлучено је да се предложи Управи Српског Ученог Друштва да се постара да уз педесету књигу „Гласника“ изради се регистар свега што је у тих 50 књига наштампано.

Састанак 8 Јуна 1878

Председава J. Бошковић. Бележи М. Кујунџић. Чланови: Ст. Новаковић, М. Ђ. Милићевић, С. Сретеновић, М. П. Шапчанин. Стеван Д. Поповић.

Бр. 1.

Редовни чланови: Ст. Новаковић, Милићевић, и J. Бошковић подносе овај предлог:

„С обзиром на члан 6 уређења Српскога Ученог Друштва потписани имају част предложити за дописне чланове ниже именовану господу:

1. Исмаила Ивановића Срезњевског, оседелог у служби руске и словенске науке професора и академика петербуршког, који је, необјашњивим случајем, остао до сад непочаствован избором у чланство Српског Ученог Друштва. Његове симпатије према српском народу, према правцу новије српске књижевности, које је оцу, Вуку Ст. Караџићу, он најтоплију биографију написао, његови труди око издавања и описивања српских књижевних старина — чине излишним свако даље образложавање.

2. Алфреда Рамбо, професора факултета у Нанси, једнога од најзнатнијих словениста у Француској. Његова су дела:

1. L'empire grec au dixième siècle. Constantine Porphyrogénète. Paris, 1870.

2. La Russie épique. Étude sur les chansons heroïques de la Russie. Paris, 1876.

3. Histoire de la Russie depuis les origines jusqu'à l'année 1877. Paris 1878.

Осим ових већега опсега дела писац је писао и мањих чланака о словенским стварима. У почетку првога рата нашег штампао је у познатом часопису Revue des cours scientifiques et

littéraires чланак, у ком је мало обавештеној публици западној објашњавао тежње нашега народа. У прошлој години спремао је ред лекција о нашој историји за публику у Нанси.

3. Др. Грегора Крека професора словенистике не университету у Градцу, књижевника словенског, који се опсежним немачки писаним пословима о словенским старинама у новије време на далеко спомиње. Његови су послови:

1. Ueber die Wichtigkeit der slavischen traditionellen Literatur als Quelle der Mythologie. Wien 1869.

2. Beiträge zur slavischen Mythologie. Veles, Volos und Blasius, у Јагићевом Archiv für slav. Philologie. I. 1. и

3. Einleitung in die slavische Literaturgeschichte und Darstellung ihrer älteren Perioden. Erster Theil. Einleitung in die slavische Literaturgeschichte. Gratz 1874, којим је делом писац свој научни глас основао.

4. Др. Константина Јос. Јиречка, који је поименце наш народ многим научним трудом већ задужио, и по плодности својој задуживаће га и у напредак, пошто му је круг радње историја јужних Словена. Главна су његова дела:

1. Библиографија бугарска. У Бечу 1872.

2. Историја Бугарска, штампана најпре чешки, по том немачки, а сад се штампа и превод руски. Кратак извод и на српском је језику изашао трудом дра. Милана Савића у Новом Саду, пре краткога времена.

3. Die Heerstrasse von Belgrad nach Constantinopel und die Balkanpässe. Prag 1866.

4. Типик св. Саве за Студеницу у Гласнику XLI, где је писац и увод српски сам својом руком написао.

Осим ових већих послова писац обделава исто поље у ситнијим расправама, и има неколико година, како је тако рећи сталан извештач о српским важнијим књигама у Часопису чешког музеја, где је већ његовим трудом многа лепа реч речена о нашем народу и његовој књижевности.

А с обзиром на члан 7 потписани предлажу за почаснога члана

Г. Б. П. Хаждеа румунског професора университета и ђенералног директора архиве у Букурешту, заслужнога за лингвистику и историју румунску. Одлучено да се овај предлог упути управи ради даљег поступка.

Бр. 2.

Председник одбора г. J. Бошковић јавља да се навршило две године од како је он изабран за председника овоме одбору, те по закону мора да се бира друго лице за председника. Изабран би за председника одбору г. Ст. Новаковић.

III

У одбору за науке друштвене и историјске

Састанак 6 Септембра 1877

Председава Ст. Бошковић, бележи Мил. Кујунџић, чланови: Арх. Н. Дучић, Мил. Ђ. Милићевић, Панто Срећковић, Г. Гершић, Гав. Витковић, Милош Зечевић.

Бр. 1.

Редовни члан Јов. Мишковић подноси друштву своју „Грађу за новију историју Србије“ са шест цртежа бојишта српских у почетку овога века. За референте овоме раду одређују се чланови: Н. Дучић и П. Срећковић.

Бр. 2.

Ред. члан П. Срећковић чита од путничких описа својих II слику: Породична гробница Мрњавчевића. После подуже дебате одлучено би да се штампа у „Гласнику“ као и прва слика, а тако и награди.

Бр. 3.

Стојан Обрадовић, пензионисани председник суда, шиље друштву 19 свезака своје ратне хронике данашњих дана у стиховима. Пошто овако пабирчење свакојаких вести из новина не само да не спада у научан рад, него је и већином противно истини, то се овакав посао није ни узео у озбиљан претрес, него ће се просто вратити шиљаоцу.

Састанак 24 Децембра 1877.

Председава Ст. Бошковић. Бележи М. Кујунџић. Чланови: Н. Крстић, Љ. Каљевић, Ч. Мијатовић, Ђ. Павловић, Г. Гершић, М. Зечевић.

Бр. 1.

Члан Г. Гершић чита продужење своје расправе „Територијалне промене и национална мисао“: „Национално начело у 19 веку, а посебице његов одношај према праву народног самоопредељења“.

Одлучено да се штампа у „Гласнику“ и награди одсеком за 35 дуката ћесарских.

Састанак 1 Априла 878.

Председава Ст. Бошковић, бележи М. Кујунџић. Чланови: А. Васиљевић, М. Ђ. Милићевић, Чед. Мијатовић, Арх. Н. Дучић, Др. Н. Крстић, Наст. Петровић, М. Зечевић, Г. Гершић.

Бр. 1.

Доп. Члан И. Јастребов, руски консуо, преко г. Митрополита шиље своје „Податке“ за историју српске цркве (VI. VII. VIII. IX) са два фотографска снимка, даље: „Белешке односно имена Црне горе“ и „Препис Хрисовуља на Цетињу о манастиру св. Николе на ост. Врањини“.

Прва два чланка упућују се на оцену члановима Ч. Мијатовићу и Н. Дучићу, а трећи чланак упућује се у одбор за науке филолошке.

Бр. 2.

Канд. каноничког права Радослав Радић, шиље расправу своју „Флорентински сабор и сајуз (унија)“ за штампање у Гласнику. Даје се на преглед члановима: Ст. Бошковићу, и Ал. Васиљевићу.

Бр. 3.

Н. Ј. Савић шиље на штампање своју расправу „Кратки преглед казнене процедуре, стране и наше.“ Упућује се на оцену члановима: Др. Н. Крстићу, и Ст. Вељковићу.

Бр. 4.

Н. Павловић, шиље своју расправу „Хронолошке белешке Св. Саве о Стевану Немањи“. Даје се на оцену члану М. Ђ. Милићевићу, и из другога одбора члану Ст. Новаковићу.

Састанак 10 Јуна 1878.

Председава Ст. Бошковић. Бележи Мил. Кујунџић. Чланови: М. Ђ. Милићевић, Др. Н. Крстић, Арх. Н. Дучић, Г. Гершић, Г. М. Витковић, М. Зечевић.

Бр. 1.

Чита се реферат члана Дра. Н. Крстића, о „Кратком прегледу казнене процедуре стране и наше“. Пошто други референат др. Ст. Вељковић, јавља да због званичних послова не може да прегледи рукопис, и пошто Др. Крстић разлаже да је питање ово израђено у тако кратким потезима и тако журно, да ни један део није исцрпљен како се тражи од научне расправе, одбор одлучује да се овај спис врати писцу ради употребе.

Бр. 2.

Чланови: Ст. Бошковић и А. Васиљевић, дају писмен извештај о рукопису „Флорентински сабор и сајуз (унија)“. Референти наводе да би расправа под овим насловом занимљива била кад би била израђена са вишег научног гледишта и критичким методом, но писац је узео само догматичку страну, па и ако се служио бољим изворима израдио је ствар једнострано, и језик му је врло слаб. Одбор на то одлучи да се овај спис не може примити у друштвени орган.

Бр. 3.

Председник одбора јавља да је истекао законити рок његовом председништву, и да се према закону мора изабрати друго лице. Одбор изабра себи за председника дра. Н. Крстића.

IV

У одбору уметничком.

Састанак 27 Октобра 1877.

Председава Драг. Милутиновић, бележи М. Валтровић. Члан Никола Марковић.

Бр. 1.

Изасланици Срп. Ученог Друштва за снимање уметничких старина по Србији подносе одбору извештај о раду свом овогодишњем заједно са цртежима које су израдили.

Одбор је саслушао извештај, прегледао цртеже, изјавио своје потпуно задовољство са успехом у раду и жели да се исти рад као и досад настави и даље. Одлучује даље да се извештај штампа у Гласнику.

Бр. 2.

На предлог председника да се у Гласнику штампа говор М. Валтровића приликом овогодишњег излога цртежа од уметничких споменика у Србији,

Одбор потпуно усваја исти предлог.

Састанак. 1 Јуна. 1878.

Председава Драгутин С. Милутиновић, Бележи М. Валтровић. Чланови: Никола Марковић, Милан Кујунџић.

Бр. 1.

На позив председников да се приђе избору нових чланова, сва тројица чланови предлажу за дописног члана одбора уметничког г. Новака Радонића живописца у Молу у Бачкој.

Усваја се.

Бр. 2.

Председник даље предлаже за дописног члана г. Светозара Ивачковића, архитетка у Панчеву.

Усваја се.

Бр. 3.

Председник јавља да је 14 Маја о. г. држан излог свију досад снимљених уметничких црквених старина и да је излог отворен говором, за који пита да ли да се као и досадањи том приликом држани говори, штампа у Гласнику?

Реши се да се говор тај штампа у друштвеном органу.

Бр. 4.

Како се приближује време које су изасланици Срп. Уч. Друштва за снимање српских уметничких црквених старина до сад употребљавали на тај рад, председник пита да ли тај посао и ове године да се продужи.

Реши се да се тај рад продужи и ове године и да се управа умоли да спреми изасланицима у своје време сва потребна средства и препоруке.

V

Управа Српског Ученог Друштва.

Састанак 30 Јуна 1877.

Председава члан Ј. Бошковић, бележи Дим. Стојановић, чланови: Е. Јосимовић, Ст. Бошковић, Драг. Милутиновић.

Бр. 1.

Председник јавља, да се г. професор Даничић прима председништва. Одбор прима к знању.

Бр. 2.

Пошто ће нови председник друштва дуже времена одсуствовати, одбор одлучује, да га према 26. члану пословника заступа за све време најстарији члан у одбору Јов. Бошковић. Исто тако да секретара заступа привремено члан Дим. Стојановић.

Бр, 3.

Члан Е. Јосимовић јавља, да је одсек јестаственички и математички прегледао расправу члана Дим. Нешића: Покушај о ква-

дратури круга и одлучно, да се штампа у Гласнику и у две засебне брошире у француском и немачком преводу и да се писац награди за чланак и преводе са 100 дуката цес. Одбор усваја предлог с тим, да се сваки превод штампа у 200 екземплара.

Бр. 4.

Због одсуства секретара а по молби члана Драгутина Милутиновића одбор одлучује, да председништво нарочитим актом издејствује код г. министра финансије потребан кредит за снимање архитектонских и живописних старина наших на личност члана Драг. Милутиновића.

Бр. 5.

На молбу г. Мил. Стокића професора богословије одбор одлучује, да председништво извести г. Стокића о његову преводу Мајковљева списа: Порота код јужних Словена, и да с преводом поступи онако како је у друштву наређено.

Бр. 6.

По молби Ив. Павловића одбор одлучује, да се у одређеној награди од табака за његов рад: Житија краљ српских, разуме и предговор и садржај.

Састанак 5 *Децембра 1877*.

Председава заменик предс. Ј. Бошковић. Бележи секретар Милан Кујунџић. Чланови: Д. Нешић, Драг. Милутиновић.

Бр. 1.

Одобрава се одлука одбора за науке друштвене да се штампа и награди Срећковићева „Породична гробница Мрњавчевића“.

Бр. 2.

Одобрава се одлука одбора за науке философске и филолошке о штампању и награди Новаковићеве расправе „Где су се почеле штампати књиге новије српске књижевности“ и „Библиографија за годину 1876“.

Бр. 3.

Одобрава се одлука одбора уметничког да се штампа извештај члана Драг. Милутиновића о летошњем снимању старина архитектонских и живописних.

Бр. 4.

Г. Николи Арсеновићу издаје се 25 дуката ћесар. у помоћ за снимање народног одела по Србији на путу који ће уз војску сада предузети.

Бр. 5.

Да се јави одбору за науке друштвене и историјске да позове своје чланове г. г. Срећковића и Гершића да даду оцену о расправи г. Стокићевој „о пороти“ или да рукопис врате.

Састанак 2 Јуна 1878.

Председава заменик председника Ј. Бошковић. Бележи секретар М. Кујунџић. Чланови: Ст. Бошковић, Драг Милутиновић.

Бр. 1.

Секретар јавља да је Његова Светлост потврдила измене и допуне уређења друштвенога, што су одлучене на скупу друштвеном 12 Јуна 1877 и предлаже да се овако измењено уређење штампа посебице и разда г. г. члановима. Усваја се.

Бр. 2.

Како је наступило доба у које се обично држи годишњи скуп друштвени, то се одређује дан 18 Јуна за овогодишњи скуп.

Састанак 17 Јуна 1878.

Председава члан др. П. Крстић. Бележи секр. М. Кујунџић. Чланови: Ст. Новаковић, Д. Нешић, Драг. Милутиновић.

Бр. 1.

Пошто је досадањи заменик председника иступио према закону из одбора, то се одређује за заменика председнику на главном скупу др. Ник. Крстић.

Бр. 2.

Секретар јавља да одбор за уметност предлаже за дописне чланове Новака Радонића и Светозара Ивачковића а одбор за науке философске и филолошке: за дописне чланове: Исмаила Ивановића Срезњевског, Алфреда Рамбо-а, Грегора Крека, дра Константина Јиречека, а за почасног члана Б. П. Хажде-а.

Управа одобрава да се овај предлог изнесе пред главни скуп.

Бр. 3.

Секретар саопштава управи које су књиге дошле друштву на поклон или у замену:

Од пок. Јов. Гавриловића на поклон 164 разних књига.

Од министарства правде: Зборник закона и уредаба, 3 књ.

Од бечке академије знаности: Sitzungsberichte der kaiserl. Akademie der Wissenschaften, mathematisch-naturwissenschaftlicher Classe, Jahrgang 1877. — Band 76. I. Abthel. I—V. — II. Abth. II—V. Heft. — III. Abth. Heft I—V. — Band 77. I. Abth. Heft I—IV. — II. Abth. Heft I—III. — Philosoph.-historische Classe, Jahr 1877. Band 88. Heft I—III. — Band 89. Heft I—II.

Од бечког географског друштва: Mittheilungen der k. k. geographischen Gesellschaft. Wien 1877.

Од царске академије наука: Записки, томъ 28. кн. II, томъ 29. кн. I—II. — 30. кн. I—II. — 32 кн. I. — Петроград 1877.

Од московског правничког друштва: Юридическій Вѣстникъ. Февралъ. Москва 1878.

Од московског археолошког друштва: Древносты, труды московскаго археологическаго общества. Томъ VII, выпускъ II и III. Москва 1877 год.

Од московске духовне академије: Указатель для обозрѣнія московской патріаршей библиотеки. Москва 1858.

Указатель для обозрѣнія московской патріаршей ризницы. Москва 1863.

Палеографическіе снимки съ греческихъ и славянскихъ рукописей московской библіотеки, VI, XVII. Москва 1863.

Од Југословенске академије знаности и умјетности: Rad, knj. 41—44. Zagreb 1877 год. — Starine, knj. X. Zagreb 1877.

Од мађарске академије знаности у Пешти: Magyar Történemli Emléket, kötet 14, 21, 25, 28, 29. — A magyár tudományos акаd. évкönyvei köt. I—VIII. B.-Pest 1877.

A mag. tud. akad. Rendeletéböl Ertesitöje 1876, 1877 г. B.-Pest 1877 г.

II. Rákóczi Ferencz lévéltara III. V.

Magyar történelmi Tár. XXII—XXIV. B.-Pest 1877.

Archaeologiai közlemények. I—V. 1877.

Archaeologiai bizottsága II. füs. — 1877.

Ertekezések a történelmi tudományok köréböl. 1875, 1876, 1877 и 1878 год.

Archaeologiai Ertesítö. X. XI. B.-Pest 1877 год.

Kortan hazai történelmükhöz alkalmazva. B.-Pest 1877.

Од писца: Kratka katehetika za bogoslovske zavode i preparandije, od Dr. Martina Stiglić. Kraljevci 1877.

Од писца: *Ρεοι Βλοσσιοφ καὶ Διοφανοης εοεηναι καὶ εικασιαι Μαοκοφ Ρενιεοχ*. Атина 1873

Од издавача: Пѣсни и стихотворенія Н. С. Стомболова. Букурещъ 1877 г.

Од писца: Соколъ, сборникъ отъ разни списанія за прочитане, отъ Л. Каравеловъ, књ. I. Букур. 1875.

Од преводиоца: Историја војничке крајине (1538—1873) по изворима и изворним делима написао Ф. Ваничек, превео Мил. Ј. Шимић. Књ. I. Земун 1877 г.

Од писца: Писмотъ на др. Ф. Ригера до И. С. Аксакова и отговорот на послѣдніят, отъ Л. Караволова. Букур. 1877 г.

Од писца: Кридическія монографіи и послѣдованія. Алексан. Любавскогъ. Томъ IV. Петроград 1876 г.

Од уредништва: Орао, велики илустровани календар за 1878 год. Уредио Ст. В. Поповић. Нови Сад 1877 год.

Од уредника: Шумадија, лист за политику, науку и књижевност. Година I. Уређује Дим. Алексијевић. Београд 1876 год.

Од уредништва: 2-го приложеніе къ журналу „Гражданинъ“. Петроград 1876 год.

Од уредништва: Тежак, илустровани лист за пољску привреду. Год. VIII. Београд 1875—76 год.

Од писца: Anecdota Palaeopolonica. Dr. A. Kalina. Петроград 1877.

Од писца: Pravidla prislovi a poveleni. Antonin Rybicka. Праг 1872 год.

Од издавача: Правила православне цркве, српски превод с тумачењем од Николе Милаша II, III. Задар 1873, 1877.

Од издавача: Једна јунакиња из француске револуције, превела Милица Тодоровићка, издао М. Грабовачки. Земун 1877.

Од издавача: Честитка за нову годину 1877. Издао Милош Грабовачки. Земун 1877.

Од писца: De fontibus apud veteres criptores, qui ad sauromatarum res pertinent. Antonius Kalina. — Halis saxonum 1873 год.

Од писца: O liczebnikach w jezyku staropolskiem. Antoniego Kalina. Петроград 1876.

Од писца: Fauna Kornjašah Trojedne kraljevine. napisao Dr. Josip Krasoslav Schlosser Klekovski. Svezak prvi. Zagreb 1877 год.

Од писца: Literarische Berichte aus Ungarn I. Bd, Heft I—IV. — Paul Hunfalvi. B.-Pest 1877.

Од природничког друштва у Шербургу: Comte rendu de la séance extraordinaire tenue par la Societé le 30 décembre 1876. a l'occasion du vingt-cinquième anniversaire de sa fondation. Cherbourg 1877.

Од црквене карловачке општине: Успомена на светковину у славу стогодишњице Лукијана Мушицког. Н. Сад 1877 г.

Од издавача: Narodni koledar novi i stari za 1878 god. izdao Mate Nekić. Zadar 1878 год

Од директоријата: Програм српске православне велике гимназије карловачке за школску годину 1877. — Год. XXV. Књ. XVIII. Н. Сад 1877. год.

Извештај о српској великој гимназији у Новом Саду за школску годину 1876—7. Н. Сад 1877 г.

Извештај о православном богословском училишту у Срем. Карловцима за школску год. 1876—7. Н. Сад 1877 г.

Све ово прима се с хвалом.

ГЛАВНИ СКУП

СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА

18 јуна 1878 год.

Председава члан управе др. Ник. Крстић.
Бележи секретар Милан Кујунџић.

Бр. 1.

Пошто се председник друштва др. Ђ. Даничић у Загребу бави уређењем великога речника, заменик председников др. Н. Крстић поздрави скуп, напоменувши изванредне политичке прилике овогодишње, у којима је ваљало да прихвати борбу цео народ и књижевни и некњижевни, те исказавши наду да ће и Учено Друштво дочекати срећније дане, јер је ту место на коме се могу уједините све умне снаге народне, јер је ту поље на коме могу развити рад и људи који су иначе разнога правца у животу, јер и противна мишљења расчишћавају појмове и чине да истина изиђе на видик.

За тим обзнани промене у управи ове године.

Бр. 2.

Секретар прочита извештај о радњи и стању Српског Ученог Друштва у минулој години.

Извештај прима се на знање.

Бр. 3.

Комисија одређена за преглед рачуна друштвених извештава годишњи скуп да је прегледала и с документима поредила рачуне прошле године и да је нашла да су тачни и уредни.

На предлог заменика председн. бира главни скуп у комисију за преглед рачуна овогодишњих чланове г. г. М. Петковића, С. Лозанића и Љ. Клерића.

Они ће потписати и протокол овог скупа.

Бр. 4.

Члан друштва г. А. Васиљевић изјављује да он као министар просвете и црквених дела има да искаже примедбу о једној тачци у новом устројству друштвеном за које се у извештају спомиње да је ове године добило највишу потврду. Примедба се тиче члана 8-ог. Г. А. Васиљевић вели: да он тај члан не одобрава, ако се разуме у ономе смислу у коме је стилизован у закону. Само у случају кад у коме одбору има већ 30 чланова па је потреба да се изабере који нов члан, али се према попуњеном броју чланова то не би могло по закону учинити, само у таквом случају могло би доћи до премештаја редовних чланова у почасне. Иначе никако. Јер, прво „игнорирала“ би се — друкчијим вршењем ове тачке — заслуга, ради које су чланови једном изабрати, и нема ни једног који неће ма кад малаксати, а друго, претворила би се вршењем ове тачке „почаст“ у казну. С тога позива г. А. Васиљевић Српско Учено Друштво да и оно тачку 8-му објашњава тако како је објаснио он кад је предложио да измене у устројству друштвеном добију највишу потврду.

Заменик председника др. Ник. Кретић опажа да је ова изјава г. А. Васиљевића нов предлог, који није на

дневном реду. Ни г. Н. Крстић није био за то да тачка 8-ма уђе у устројство друштвено, али кад је већ друштво друкчије одлучило и ова тачка постала закон, онда је Управи дужност да закон савесно брани. Одбори раде самостално. Садањи чланови скупа немају право да везују одборе тумачењем које је на супрот закону, него се може донети предлог за измену закона, па и то би требало чинити тек онда кад се доиста у практици појаве тешкоће које би биле незгодне.

Члан г. Н. Дучић напомиње да је и он био у комисији која је ново устројство предложила. Неучествовање неких чланова у раду друштвеном сметало је редовноме послу. Та је незгода изазвала члан 8-ми. Па ни друштво наравно, не ће чинити никакве употребе од ове тачке, него само у случају кад се појави крајња сметња.

Секретар г. М. Кујунџић износи на видик разлику између разлагања г. Дучићевог и г. министровог. Први говори о штедљивом вршењу члана 8-ог у устројству друштвеном, а други говори изрично о неком испуњеном броју чланова и како ће се бирати нови чланови кад је законити број већ потпун, па само у таквом случају мисли да се може употребити одредба члана 8-ог. На против, смисао и реч закона са свим је друкчија. Друштво хоће да у одлукама одборским престане свака случајност, да не одлучују један пут једни а други пут са свим други чланови, него да они чланови, који неће или не могу више да учествују у редовном раду друштвеном, добију своје достојно место, те да не долазе у незгодну борбу са својом дужношћу. А кад г. министар већ једном признаје згоду: да се и заслуга „игнорује“ и почашћу могу да „казне“ чланови онда кад их има доста, од куд на један мах незгоде баш онде где се не истискују стари чланови само с тога да новима место уступе, него где се према самој

природи њиховој, према склоностима њиховим и према послу даје могућности да и сами заузму достојно место, на коме не ће заслуге своје непрестано потирати невршењем нових дужности. Ово је смисао закона већ потврђенога и само новим предлогом о измени његовој може се тај потврђени закон довести у склад са тумачењем госп. министра.

Члан г. Ст. Новаковић обрће пажњу скупа на начелно питање које се овде на среду истакло. То је питање: ко тумачи закон? И шта је то тумачење закона? Зна се, да онај који врши закон тај га тим вршењем у исто време и тумачи. Тумачи ли га пак противно ономе што закон хоће, онда то није тумачење но невршење закона или измена закона. На коју се од ових поставака ослонио г. Васиљевић? Ни на једну. Никакво питање које се тиче члана 8-ог није изнесено на среду, па да се у вршењу овога појави начин тумачења г. Васиљевића. Нити је друштво почело вршити овај закон противно смислу његовом, нити оно само тражи какva тумачења у надзорне власти. Г. Васиљевић дакле тумачењем својим не излази овде ни као члан друштва ни као министар просвете. Министар може одрећи предлог за потврду каквог закона. Али он нема право да пред највишим местом тумачи закон друкчије него онако какав је он, нити може тражити да се закон врши по онаквом тумачењу, које у самој ствари није тумачење но укидање закона. Госп. Васиљевићу дакле остаје само двоје: или да се послужи правом као и остали чланови, па да донесе предлог за измену члана 8-ог, или да изванредним мерама власти устане против оног устројства друштвеног, које је он сам пре месец дана потврдио.

Члан г. Ст. Бошковић разлаже да није згодно мењати законе док се у практици не види њихова вредност.

Ваља оставити времену да оно покаже хоће ли бити штете или добра од извеснога чланка у устројству друштвеном. А док се закон не промени дотле му се не може дати друго какво тумачење но оно које је у ствари и које и у највишим судовима у земљи врши се практиком дотле док се закон не истумачи друкчије законодавном влашћу.

Члан г. Ч. Мијатовић пита, је ли г. Васиљевић поднео своју изјаву као члан друштва или као члан владе? И је ли ова ствар на дневном реду или није? Тек ако се одлучи да може сада бити дискусије о овоме, он би имао да поднесе предлог један те да се измири ова ствар.

Г. А. Васиљевић тражи да се одустане од дебате. Он вели да је изјавио како жели да се тумачи члан 8. у устројству друштвеном. А ако је друштво другчијега мишљења, — онда ће и он потражити другога изласка.

Члан г. Јефрем Грујић напомиње, да је г. Васиљевић стављен био у ту незгоду: да као члан друштва или саветује потврђење новога устројства или да га одрекне друштву. Не желећи према друштву да дође у овај последњи положај, он је предложио да се закон потврди, али да приликом скупа друштвеног позове друштво да чланак 8. истумачи другим начином. Пошто је се о овоме већ саслушало друштво, то не остаје ништа друго него да се пређе даље на посао.

Пошто се још говор повео о стилизацији преласка на дневни ред, одлучи се: да друштво не налази да је потребно за сад да улази у тумачење свога новог устројства а г. Министру остаје право да чини даље кораке.

После свршенога гласања г. заменик председника по саизволењу скупа допустио је реч члану г. Милораду П. Шапчанину који је, вели, накнадно устао да објасни: за што је г. министар учинио своју изјаву. Он је учинио за то, што уз писмо Српског Ученог Друштва којим се преко

министарства просвете тражила потврда новом устројству није за сваки чланак у једно написана и мотивација за што се тај чланак мења, па је према томе и г. министар морао сам на себе да узме тумачење нових чланака.

Секретар г. Милан Кујунџић опомиње г. Милорада Шапчанина да загледи у друштвени „Гласник,“ где је уз предлог комисије печатана и мотивација за што се траже нове измене и тај је Гласник био у рукама свих чланова у Београду много пре него што је од г. Министра тражена писмена потврда новог устројства, у ком је тражењу јасно напоменут дух и правац садањих измена. Па не само то, него је протокол главнога скупа, на коме се одлучивало о посебним чланцима новога устројства изведен потпуно онако како наређује пословни ред и у том протоколу јасно стоји: да је и г. Васиљевић при одлучивању о чланку 8-ом учествовао у дебати! Од куда се дакле у министарству просвете није знало за смисао тога чланка? Зар таква очигледност потребује туђег тумачења? Секретар као члан управе одбија од управе оваква подметања.

Бр. 4.

На предлог посебних одбора управа износи пред главни скуп имена оних научника за које мисли да су достојни да им се покаже почаст избором у чланство Српског Ученог Друштва. И једногласно бише изабрани:

За почасног члана: г. Б. П. Хажде.

За дописне чланове:

г. Исмаил Ивановић Срезњевски,

г. Новак Радонић,

г. Светозар Ивачковић,

др. Константин Јиречек,

г. Алфред Рамбо,

г. Грегор Крек.

Бр. 6.

За председника друштву на годину дана избира се г. професор велике школе, др. Јосиф Панчић.

ОВЛАШЋЕНИ ПОТПИСНИЦИ
РЕДОВНИ ЧЛАНОВИ СРПСКОГ УЧЕНОГ ДРУШТВА

Михаило Петковић.
Сима Лозанић.
Љубомир Клерић

